

#4 (20), 2017 część 2

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

(Warszawa, Polska)

Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

#4 (20), 2017 part 2

East European Scientific Journal

(Warsaw, Poland)

The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
**Peter Clarkwood(University College
London)**
Igor Dziedzic (Polska Akademia Nauk)
**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**
**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**
Kehan Schreiner(Hebrew University)
**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**
**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**
**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**
**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**
Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

**Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie
85/21, 02-001 Warszawa, Polska»**

**Wschodnioeuropejskie Czasopismo
Naukowe**

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001
Warszawa, Polska

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
**Peter Clarkwood(University College
London)**
Igor Dziedzic (Polska Akademia Nauk)
**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**
**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**
Kehan Schreiner(Hebrew University)
**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**
**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**
**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**
**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**
Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

**Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-
001 Warsaw, Poland»**

East European Scientific Journal

Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Po-
land

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

СОДЕРЖАНИЕ

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

Dr. Vo Van Lac VISHNU IMAGE IN SCULPTURE IN SOUTHERN VIETNAM	5
--	---

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Тебенко В. А. НЕУДАЧИ И ПОРАЖЕНИЯ СОВЕТСКИХ ВОЙСК В КАРЕЛИИ В 1939–1940 ГГ.: ЗАБЫТЫЕ УРОКИ КРАСНОЙ АРМИИ	10
---	----

Uzlov Y.A. HISTORICAL SEARCH OF CIVILIZATION CHOICE.....	21
--	----

КУЛЬТУРОЛОГИЯ

Vdovina O.O. ІНФОРМАТИЗАЦІЯ СУДОВОГО ДІЛОВОДСТВА ТА ДОКУМЕНТООБІГУ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ	25
--	----

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Herasym L.M., Mytchenok M.P. SCIENTIFIC-METHODICAL PROVIDING OF LEARNING PROCESS IN THE INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION	31
--	----

Драчук Ю.З., Снітко Є.О., Сав'юк Л.О. РОЛЬ ЛЮДСЬКОГО ФАКТОРУ В ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ	33
---	----

Ivanenko I. RESEARCH COMPETENCE OF THE ACADEMIC STAFF: MODERN APPROACHES TO THE DEFINITION	37
---	----

Mytchenok M.P., Herasym L.M. EXPERIENCE OF REALIZATION OF THE PRACTICE SESSIONS OF MODULE 5 “RECONSTRUCTIVE SURGERY OF THE MAXILLOFACIAL AREA” IN TERMS OF CREDIT-MODULAR EDUCATIONAL SYSTEM.....	42
---	----

Невмержицька А. Л. ПОКАЗНИКИ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ СФОРМОВАНОСТІ ТЕХНІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СТУДЕНТІВ ВИЩИХ МЕДИЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ	44
--	----

Демянишин В.Н. РАЗВИТИЕ ПРИНЦИПОВ, ФОРМ, МЕТОДОВ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОРИЕНТАЦИИ ШКОЛЬНИКОВ НА ВОЕННУЮ СЛУЖБУ ПО КОНТРАКТУ В СИСТЕМЕ ВОЕННО- ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ	49
---	----

Сирова Ю.В. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ В ПЕРІОД 1960-1983 РР. XX СТОЛІТТЯ	53
---	----

Федюковский А.А. К ИСТОРИИ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КИТАЕ.....	57
--	----

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Gunchenko K. PUBLIC ADMINISTRATION OF AUTONOMY OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN UKRAINE.....	61
--	----

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Коваленко О. Г. ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ : НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ОБґРУНТУВАННЯ	68
---	----

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Гусева Е.В. ПОДТЕКСТ И СРЕДСТВА ЕГО РЕАЛИЗАЦИИ В АНГЛОЯЗЫЧНОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ	75
Чернова Ю.В. НАЙВІДОМІШІ УСНІ ПЕРЕКЛАДАЧІ-СИНХРОНІСТИ ТА ЇХ БЕЗЦІННА СПАДЩИНА	79

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Mishurova I.V., Nesterova O.S., Volovik M.E. WORKING CONFLICTS AS AN EXTERNAL EFFECT OF SYSTEMATIC MANAGEMENT CRISIS	82
Воронков М.В. ЭКОНОМИКА ПЛАТНЫХ ДОРОГ	86
Жовтанецька Ярина Всеволодівна ПРЕВЕНТИВНІ ТА РЕАКТИВНІ ЗАХОДИ В СИСТЕМІ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ БАНКАМИ	89
Ильинский Н.А., Гоголина Е.С. ИННОВАЦИОННАЯ МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ ТРАНСПОРТНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РФ	95
Radziszewski B., ZMIANY WSKAŹNIKA UBÓSTWA I WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO W LATACH 2004 – 2012 W POLSCE I W EU	98
Сердюков К.Г., Ярош Ю.О. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ МОНІТОРИНГУ ФІНАНСІВ ПІДПРИЄМСТВА, ЩО Є ЕЛЕМЕНТОМ РИНКОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ.....	109
Алимханова Р.К. МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАЗВИТИЯ ОСОБО ОХРАНЯЕМЫХ ПРИРОДНЫХ ТЕРРИТОРИЙ.....	115

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Гречин Є. Є. ЗАХИСТ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В США: ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ	119
Гурова А. М. ОКОЛОЗЕМНОЕ КОСМИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО КАК ОБЪЕКТ ОХРАНЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРАВА	123
Гутаревич Наталія Олександрівна, ПРАВОВІ ФОРМИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОМУ ПАРТНЕРСТВІ	130
Дралюк І. М. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАЛАГОДЖЕННЯ І ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ УКРАЇНИ ВЗАЄМОДІЇ З ЄВРОПОЛОМ ТА ЄВРОЮСТОМ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ ТА ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ	135
Сидор М. Я. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ФОРМА СУБОРДИНАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ МІСЦЕВИХ ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	139

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

Dr. Vo Van Lac
Dong Thap University
Cao Lanh City, Vietnam

VISHNU IMAGE IN SCULPTURE IN SOUTHERN VIETNAM

Abstract: This article focuses on analyzing the formation and development of Hindu art in Mekong Delta. Through Vishnu image, it shows the role and status of Hinduism in the life of Phu Nam people from the first century to the seventh century. On the basis of sculptural figure language, the article analyzed Indian art trends influencing Vishnu god statues and incorporating indigenous elements into forming style to constitute distinct artistic values.

Keywords: Vishnu, Sculpture, Oc Eo, Phu Nam, Hindu art, Southern Vietnam

1. Introduction and general background:

The process of acculturation and *hybridization* in the culture of Phu Nam State from the first century to the seventh century has become an important research object for current researchers. In the absence of monographs on the religious sculpture of Mekong Delta culture from the first century to the seventh century, it has limited access to materials on history, culture and indigenous art. Thus, the study on Vishnu god image helps to have a view of Hindu art, which was established and developed in Mekong Delta during Phu Nam empire, then not only provides historical data but also demonstrates exchange, acculturation and *hybridization* in the forming thought with countries in Southeast Asia and the role of indigenous culture in the formation and development of Oc Eo- Phu Nam culture.

Phu Nam State went through the process of formation and development from the first century to the seventh century, this period was the period of consolidation and development of Phu Nam's forces in the country as well as expansion of relations with other countries. On the territory, Phu Nam State conquered many vast lands, expanded its strong force, attacked the ten kingdoms of Mekong River Valley. The territory was extended from Southern Vietnam today to the north of Malaysia and the downstream area of Myanmar. In spite of having the skillful strategy of conquest and expansion of the territory of the vassal kingdoms, Phu Nam Empire with a loose state organization - the policy on taking large country to suppress small countries, using military power for control caused fractures, conflicts between Phu Nam Kingdom and Chan Lap Kingdom. In the early sixth century, King Jayavarman - the mightiest king of Phu Nam died in 514. Person succeeding Jayavarman to the throne as Rudravarman, after killing the crown prince, took this occasion to create the rebellious opportunity of Chan Lap - a vassal kingdom of Phu Nam. With this uprising, Chan Lap overthrew the Phu Nam's power in 550 - when the last king Rudravarman of Phu Lam died, and Phu Nam became the vassal kingdom of Chan Lap, continued to exist until 627 when it was completely annexed. Thus, on the land of Southern Vietnam, from the first century to the seventh century, the mighty Phu Nam State went through ten kings, with its vast territory which was annexed and destroyed.

During the process of building and development, Phu Nam established a wide range of locations that affect the peninsula of Southern Indochina. "The location of Phu Nam Kingdom in Southeast Asia and Asia is quite special. From B.C, the southern land of southern Indochina peninsula was soon welcomed great displacements of many tribes of different races in Asia and South Asia." [4, 312]. With the system of relics discovered today, it is revealed that Phu Nam built itself a system of architectural basis and a cultural and religious life to be really rich and diverse. Surviving from the first to the seventh century, Phu Nam State experienced 17 kings; in which some of them are of Indian origin, so the influence of Indian social institution and religion is very deep. According to proving documents, "Kaundinya was considered by some scientists as the founding king of Phu Nam and was also the first manifestation of the penetration of Indian culture into Phu Nam [4, 232]. Subsequently, "In the king genealogy of Phu Nam, besides Hon Dien (Kaundinya), during the formation of the early state, there were also two Indian kings following Brahmanism including Thien Truc Chien Dan and Kieu Tan Nhu. Brahmanism, Hinduism, Buddhism played a dominant role in the spiritual life of Phu Nam people. Political institution was also reformed according to the Indian model [4, 243]. Thus, Phu Nam established a very clearly religious system. Through the research, it shows that Phu Nam people worshiped the polytheism regarding the spiritual culture, and they worshiped the rock, fire regarding the beliefs. The influence of Indian culture was evident in the fact that Phu Nam people worshiped both Hinduism and Buddhism beliefs. "Both Hinduism and Buddhism were spread here. The monk Nghia Tinh went to Phu Nam around the years of 671-695 and wrote: The local people worship angels, but Buddhism is also prevalent, that can be said religions from India officially existed in Phu Nam territory very early.

Hinduism strongly dominated the aristocracy, and Buddhism dominated and affected the spiritual life of ordinary people. "During the period of the Indian Civilization shine, Buddhism and Hinduism were an important medium and motivation to convey its accomplishment to Southeast Asia - an important region on the East-West Exchange Road. Mekong River Delta,

or, more precisely, Mekong Delta, which was considered part of Phu Nam kingdom, was not out of that context" [3, 10].

2. Literature review:

Based on traces discovered in the late 19th century and early 20th century. In 1944, Oc Eo-Funam culture was surveyed and discovered. However, Hindu art has not been studied and researched by researchers. Therefore, the lack of monograph works on the art of Oc Eo-Funam period from the 1st to 6th century has limited the research and popularization of this art culture. However, there are a number of monograph works by French and Vietnamese archaeologists who have published a number of typical works on Funam culture. The first work to be published by L. Malleret, titled "L'Archeologie du Delta du Mekong", includes four volumes, published between 1959 and 1963. These are monograph works specializing in archeology, which is very important in discovering Oc Eo-Funam culture. The author has declared all the artifacts: jewelery, statues of Hindu deities, Buddhist statues that were discovered from excavations between 1944 and 1954. N. Luong's monograph work, entitled "Funam Kingdom", through this work, provides quite a complete historical and cultural context for the State of Funam. The work "Buddhist and Hinduism art in the Mekong Delta before the tenth century" of the author T. L. Le is a scientific work specializing in Buddhist and Hinduism art in the South. By Q. T. N. Lam with his work "Stone Statues in the Plains of South Vietnam", this is the first study of Hindu and Hindu sculpture in two phases; Funam and post-Funam. Author G. John with the article "Catalogue: Vishnu and Kingship," a study of Vishnu iconography in Southeast Asian countries, which focuses on clarifying the Vishnu statues found in South Vietnam, there is a connection with India. Dirty. All monograph works are primarily studies, with little mention of cultural and artistic elements, especially the visual language of Hindu sculpture. These sources of materials are the basis for the author to have deep study of Hindu art existing and developing in the Mekong Delta.

3. Methodological framework of the research:

-Objectives of the research: The main objectives of the article are: (1) Arranging the principles of the Hindu sculptural language in the Mekong Delta; (2) Analyzing the characteristics of visual language of Vishnu deity works from the 1st to 6th centuries; (3) reviewing the influence of Indian sculpture on sculptures in the Mekong Delta region from the 1st to the 6th century; (4) reviewing the theoretical foundations of the formation and development of Hindu sculpture in the post-Funam period between 7th century and 13th century; (7) reviewing the influence of Hindu art on Southeast Asian countries;

-Research tasks: The article focuses on the following tasks; (1) studying the influence of Hindu art culture on the Mekong delta; (2) studying the interference, continuation and formation of indigenous elements in shaping the sculptural thinking of Funam people; (3) studying on the basis of collections at Vietnamese historical museums; systematizing the materials and artifacts in order to see the interference and influence of the art culture on the land of Southern Vietnam.

-Research methods: The article has used a variety of research methods: Research based on the general scientific method: analysis, comparison, typological research and especially artistic approach, in particular, culture and history, Formalistischeskom, symbolism, iconographic depiction. The author conducts the research on Vietnamese, French and English documents.

4. Results and Discussion

4.1. Brief overview of excavation process of Oc Eo-Phu Nam culture:

Starting from the excavation of French archaeologist L. Malleret in 1944 at Oc Eo -Be The relic area, An Giang, Vietnam, thousands of relics related to Phu Nam people' material and spiritual life were discovered. The excavation results of Vietnamese archaeologists after 1975 further enriched the Oc Eo cultural heritage [4, 243]. All excavation results were by L.Malleret proclaimed in L'Archeology du Delta du Mékong covering 4 volumes, published from 1959 to 1963. From 1954-1975. the country fell into two wars, the survey and research work was interrupted. From 1975, the country was completely unified. Research institutes and archaeologists conducted surveys on all relics in the South. From 1976 to 1980, in Can Gio - Ho Chi Minh City, many important relics were discovered in the area, including objects related to the religion. From 1978 to 1999, 14 relics of Oc Eo and Post - Oc Eo cultures in An Giang province, 5 relics in Kien Giang province, 1 relic in Bac Lieu, 7 relics in Can Tho, 9 relics in Tra Vinh, 1 relic in Vinh Long, 6 relics in Tien Giang province, 7 relics in Go Thap, 107 relics in Long An province, 5 relics in Tay Ninh, 2 relics in Ho Chi Minh city, 20 relics in Dong Nai province, and 4 relics in Long Dong province were found. In the process of discovery, archaeologists found many architectural buildings made of bricks: many burials, temple architecture, residence relics, religious architecture, Hindu temples, Buddhist temples, tombs, palaces ... Besides, many gold jewelries, precious stones, metal wares, objects of stone, pottery, terracotta, glass, wood, etc. were found. Specifically, "the Hindu God Statue of stone and bronze was present throughout most of the province, mainly Vishnu god in Oc Eo, Ba The Mountain, Giong Xoai, Nui Sap, Da Noi (Kien Giang Province), Chau Doc Town, Tra Vinh Province My Tho City, Tay Ninh Province, Dong Nai Province, Hari-Hara and Brahma statues in Ba The Mountain, Surya statue in Ba The Mountain, Dong Thap Muoi area, Tay Ninh Province; Siva statue in Sam Mountain, Can Tho City, Laksmi statue in Soc Trang Province, the Uma goddess statue slaying the Buffalo Demon in Vinh Long, Da Hoai (Lam Dong ...)

In the process of discovery, researchers found many Vishnu statues - one of Siva-Vishnu-Brahma statues, which are protection gods and the most admired gods in the Hinduism god shrine. The difference among the gods is only the location of symbols of wheel, conch, scepter and lotus flower - as mounted symbols or the symbolization form of Vishnu god. Among Vishnu statues or incarnations of Vishnu god, there were 54 objects and debris showing Vishnu god discovered in Southern Vietnam, belonging to Phu

Nam - Oc Eo period. Of these, about 19 objects of being still full were discovered after 1975 [3, 70].

Most of the statues were made of stone, except for the only bronze statue discovered in Tan Phu village, Tan Hoi village, Rach Gia City, Kien Giang Province. And in general, the objects gathered were divided into two main styles; Indian statue-influenced style, and mixed styles of indigenous elements and including statues: the Vishnu statue found at Hoa Duoc temple, Hoa Ninh, Tay Ninh Province in 1938; the Vishnu statue found in Quan Am pagoda, Tan Phu, Tan Hoi village, An Giang Province in the period of 1936-1937; the Vishnu statue found at Go Thap relic, Tan Kieu commune, Thap Muoi district, Dong Thap Province in 1998; the Vishnu statue found at Binh Hoa relic in Bien Hoa Province. The Vishnu head, hands were found at Linh Son Tu relic, Ba The district, An Giang Province. The Vishnu statue was found in Buu Son, Bien Hoa Province. The Vishnu statues with sign of BTNT, CV, 451, the Vishnu statues with sign of BTDT, CV, 1242, the Vishnu statues with sign of BTDT, CV, 466, the Vishnu statues with sign of BTDT, CV, 467, etc. were sought at Go Thap relic, Tan Kieu, Thap Muoi district, Dong Thap Province.

4.2. Influence of Indian sculpture on the sculptural works of Mekong Delta in Vietnam:

During the process of building and development, Phu Nam approached the typical art styles from India. Regarding the artistic style, the Ancient India formed three large Buddhist art centers with many famous styles: 1) Northwestern Art School, called the Grandhara School. This is the area of development of Greek art and with classic Indian Gupta; 2) in the North, it is the origin of Gupta style with the typical school of Mathura school - an important cultural center under Kusana dynasty; 3) The Amaravati school in Central India was almost born at the same time as the Gandara school in the Northwest. The most obvious characteristic of this style is that Buddha wears a body covering robe, and the robe flap makes ripples wavying very evenly... the flap and the body of robe are made into the ripples ... (Duong, 2017, 57). It was those styles that more or less directly affected the forming method in Phu Nam's religious sculpture.

4.2.1. Realistic elements in works:

The Vishnu statue was found in Tan Phu, Tan Hoi district, Rach Gia City, Kien Giang Province. The Vishnu Vat Krapau Brik statue was found in Vong The, An Giang Province ... Most of them were damaged, only a few statues were intact.

The Vishnu statue was found at Hoa Duoc temple, Hoa Ninh, Tay Ninh Province in 1938, dating back to the sixth century to the seventh century. The statue has the size of 56 x 34 x 20cm, which is kept at Fine Arts Museum in Ho Chi Minh City. The statue represents a level of skillful sculpture. The statue shows the Vishnu god has 4 arms; the right fore hand has been broken, the part of two sceptres has been lost, the leg and pedestal part has been lost. The left back hand holds the conch, representing the "Om" sound. This conch is blown up in the temples to signal the presence of the god Vishnu. "The conch (sakkha) is heid aloft, echoing southern In-

dian conventions, the hip, as seen in what may be accepted as the earliest known Vishnus in. Southeast Asia, which was modeled on central and western Indian" (John, 2014, 140). The right back hand can hold the dish - the remaining dish is also the symbol of wisdom and the sun, and the sun symbolizes control of the universe.

The Vishnu image was sculpted meticulously, the sculptors thoroughly described the muscle beauty of the god that is almost nude of Grandhara style. The sculptors used symbolic hachures – signs to arouse costumes on the statue's body. The statue expresses the stone material, shows off the beauty of the glossy cube on the whole statue, creating the evocateness and vividness. A cylindrical cone has a suitable proportion with the face... It can affirm that the statue found in Tay Ninh is a masterpiece of Phu Nam sculpture. This is one of the best works of Phu Nam-Oc Eo sculpture.

Formed in this style, there is the Vishnu statue with sign of BTDT, CV. 451. The statue was discovered at Go Thap relic, Tan Kieu Commune, Thap Muoi District, Dong Thap Province. The statue is now kept at Dong Thap Museum, Dong Thap Province. The actual state of the statue is not intact, the right hand and the legs are also lost. On the method of expression, the statue is quite similar to the statue discovered at Hoa Duoc Temple, Hoa Ninh, Tay Ninh Province. But, in terms of aesthetics, it is more complete when reaching the sophistication in using hachures to create details and costumes, arousing clearly the details. Characteristics of proportions of eyes, nose, mouth are balanced and harmonious. The cylindrical cone which is taller than the face creates the delicacy, balance and harmony.

The Vishnu statue with sign of BTDT, CV. 452 was discovered in 1998, at Go Thap relic, Tan Kieu commune, Thap Muoi district, Dong Thap Province; with size of 149 x 50 x 25cm, is currently kept at Dong Thap Museum. The statue demonstrates the method of exaggeration in forming way is away from the structure of reality, places the role of symbolism and correlation. The portraiture is almost similar to the indigenous people. The right back hand holds a dish or a ring given by Agni when Vishnu defeats Indra. The remaining dish is a symbol of wisdom and the sun, and the sun symbolizes control of the universe. The left hand behind is lost, but this arm may hold a conch that represents mysterious forces that drive the multiplicative motion of all beings. The body tends to exaggerate with the great brawny shoulder and squeezed waist. Two arms holds two scepters representing knowledge and capacity of wisdom. It is the control, authority and maintenance of order. The costume (sompot) is carved in details; used clear cubes and arrays of shape. Two feet and toes are carved in detail, placed on a high pedestal. The statue shows solemnity, but lacks vividness in its expression.

Along with this style, the archaeologists found the Vishnu statue in Tan Phu, Tan Hoi, Rach Gia City, Kien Giang Province. The statue was discovered in 1936-1937 with size of 25 x 11 x 5cm of copper material. The statue is currently kept at National History Museum in Ho Chi Minh City. This is the only bronze statue of Vishnu found in Southern Vietnam. The statue belongs

to the age of the first half of the seventh century. The mode of the statue is nearly close to the Vishnu statue with sign of BTDT, CV. 452, found in 1998 at Go Thap relic, Tan Kieu, Thap Muoi district, Dong Thap Province. However, in terms of skill and forming aesthetics, the bronze Vishnu represents many certain limiting factors. For copper casting techniques; currently, the researchers have found Buddha statue molds, but cannot prove how the copper casting technique was performed. Nevertheless, according to some researchers from the Indian bronze casting techniques of the same period, it has been described that the Indian bronze casting technique is a technique of making wax flowing, hence, the bronze statues of Oc Eo-Phu Nam culture can apply this technique (?).

The statue demonstrates that two fore hands hold the Scepter, the right hand grasps the globe – the symbolic object of Vishnu god. Left hand behind holds the conch. The representation of the part of the statue follows the method of exaggeration, cubic reduction.. The chest is greatly brawny, hip is shrunk. The cylindrical cone is slightly smaller than the face.

In addition to some of the statues analyzed above, now researchers also discover many Vishnu statues found at relics such as the Vishnu with sign of BTDT, CV, 467, and Vishnu with the sign of BTDT, CV, 1417, ... The statue is made of stone material, dated to the 6th-7th century. The statue is found at Go Thap relic, Tan Kieu commune, Thap Muoi district, Dong Thap Province. The status quo of the statue was severely damaged and there is only the body left. The art style is almost similar to some statues above.

4.2.2. Exaggeration and conventionality: In the process of accessing the religion from India, Phu Nam people were always flexible in modes of expression for the gods in Hindu religion to exist in accordance with the indigenous spirit. The development of the sculpture system reflecting exaggeration and conventionality is the typical method of some nations with an agricultural culture. Phu Nam sculptors in the process of adaptation from original versions of the Vishnu gods, in Indian style, they did not copy the prototype at all, but flexibly portrayed the characteristics of Phu Nam people through the gods. This is a natural thing, because the creative thinking, the real-life experience, the real image of life existed in the visual thinking of every sculptor, thus, whenever they express the religious image, the presence of the characteristic elements of Phu Nam people appear. Throughout the research process, we found the statues such as the Vishnu statue in Dong Thap, the Vishnu statue head in Thanh Dien, Tay Ninh province, the Vishnu statue in Co Lam Tu, Tay Ninh Province, the Vishnu statue in Xoai Xiem, Tra Vinh Province, the Vishnu statue in Go Thanh, Tien Giang Province, the Vishnu statue in Long An Province, the Vishnu statue in Vinh Tan, Dong Nai Province, the Vishnu statue in Nhon Nghia, Can Tho city, the Vishnu statue in Go Mieu, Tay Ninh. In general, the statues have the following characteristics:

The Vishnu statue with sign of BTDT, CV, 1242, was discovered in Go Thap relic, Tan Kieu, Thap Muoi district, Dong Thap Province. The statue was made of stone material, dating back to the sixth century to the

seventh century, is currently kept at Dong Thap Museum, Dong Thap Province. The statue represents the typical style in the statues of Vishnu at Phu Nam-Oc Eo; regarding the overall structure and forming style, the statue is expressed the exaggeration - the method often appears in some arts of agricultural culture – separating from natural elements, realistic structure of the object.

The head of the Vishnu statue is long, the cone is almost similar to the hats of the gods of the Eastern dynasties. The surface structure is very long. In terms of two back hands, the left back hand holds the conch, the right back hand the small dish. In these details, there is a lack of balance, creating a defect for the statue. In general, the statue tends to escape from realistic structure.

The Vishnu statue discovered at Go Mieu, Tay Ninh Province is made of stone, dating back to the sixth century to the seventh century. The statue depicts the god with the shape and characteristics of an immature man, which is the characteristic of the Vishnu statue found at Phu Nam-Oc Eo. The right hand shows the position of holding the dish, without clearness, the left back hand lifts up. Regarding the costume, the statue represents a long sompot in great detail. In addition to sompot images, the sculptors show more belts – portraying more vividly to the work. The entire statue is shown on the high pedestal.

In general, the Vishnu statue found in Go Mieu, Tay Ninh province is a statue reflecting the indigenous spirit and culture, with the forming method that tends to the symbolic style. Maybe this is the need, in line with the forming psychology and level of Phu Nam people. The characteristics, morphology, and structure indicate that the proportion is a near close to Southeast Asian race (?). Although the statue above has not been a special artwork yet of indigenous style, the change on spirit, renewal of the Vishnu statute in accordance with the forming psychology of Phu Nam people is an improvement.

The Vishnu statue found at the relic of Long An Province is made of stone statue, dating back to the sixth century to the seventh century, with the sign of BTL.S. 5525. This is a statue representing the simple and rustic beauty in method of expression. The cube structure is crude, rough. The ratio of width is big, height is short. The overall structure is almost similar to characteristics of indigenous people. The head part shows a crude and low cone. The long neck fits for the structure proportion. The chest is exaggerated. Two rear hands hold the conch and dish. There is also a picture of two big Scepters, sompot costume and foot belt. All the statues are placed on thick and big stone pedestals. In general, the statue shows that the sculptors represent the connection of large cubes, are less create voids, represents a lack of rhythm of the cube. The simple forming method accurately reflects the thought and level of carving of Phu Nam people in the sixth century and the seventh century.

Along with the landscape of the statue, there's also the Vishnu statue found in Go Thanh, Tien Giang Province. This statue is quite complete. The expression is quite subtle. Characteristics of the details are clear. All

the statues have the low structure, shorten the ratio for the body. In general, this is a complete statue of high beauty.

In general, the two styles represent the Vishnu god as a god of conservation (Maintenance), therefore, the god also carries in himself the compassion and charity. Vishnu is one of the three supreme gods in addition to Brahma and Shiva gods. One of the chief functions of the god is to protect believers' lives. With statues influenced by Indian art, they show the skilled carving level and skills. The processing level of realistic structure and the cube expression reveals the iconography. On the other hand, the style of exaggeration and convention demonstrates the expressiveness, generalization, contains the spirit of simplicity, crudeness and roughness.

4.2.3. Relations with neighboring countries: Indigenous factors were given for discussing, comparing the Vishnu statues with Indian, Cambodian, and Thai eras ... "The stage of glorious peak development of Gupta art in the North and Pallava art in Southern India also belong to the prosperous period of economy, politics, culture, society and especially the art of Mekong Delta" [4, 174]. Although from the first century to the seventh century, Phu Nam state expanded its territory to Thailand, Cambodia, Laos ..., Hindu sculpture still had a difference in shaping "Mekong Delta statue to be simple, natural, realistic, less exaggerated than Indian and Southeast Asian statues" [2, 104].

The Hindu statue in Thailand at the same time tends to exaggerate, creating the robust cubes. Image of gods of escapism with realistic characteristics, the decoration are fully exploited. The proportion of the body is tall, bulky ... This forming thought under this style influences greatly from the Indian sculpture.

On the other hand, regarding the Hindu statue of Cambodia at the same time, the forming method is summative, natural and simple in shaping. "The Cambodian statue absorbs the influence of the statue art of Southern delta in the forming technique. The Vishnu image of Phnom Da style dating back to the sixth century to the seventh century (Oc Eo stage), resembles in body line, costume and facial details [2, 106-107].

Thus, the interference and influence from Hinduism from India creates the difference in each area and region. Lying in the movement process of cultural flow, the Hindu art in Mekong Delta also shows the unique forming elements. It is the progress of level of carving, bronze casting technology shows that the aesthetic thinking of the nations of the same period has shown distinctiveness in the iconographical manifestation.

5. Conclusion

- In the spirit of absorbing Indian culture, Phu Nam society has built up for itself a sustainable religious system that plays an important role in social life. The image of the Vishnu gods is a living proof of the diverse development of the spiritual life associated with art. Those values are deeply ingrained in the mind of Phu Nam people. Realistic, conventional, general, symbolic methods are expressed quite subtly in the level of stone carvings. It proves that Phu Nam people's mindset is always flexible, creative to create aesthetical forms in consistency with the forming psychology of Phu Nam people.

- In the face of the oblivion of this culture, scientific studies are needed to demonstrate the influence of Hindu art and culture in the Mekong delta from the 1st to 6th centuries, which require views and research works in an objective, accurate way to document the direction of the current Vietnamese researchers. In addition, there should be international publications to help foreign researchers have enough document and information on this culture.

- In the face of the ruins of ancient Hindu artifacts, a strategy for the preservation and construction of statues of Hindu art in particular and the heritage of Funam in general is required. In addition, scientific seminars on Oc eo-Funam culture should be widely organized to attract the interest of local and international researchers in the culture of this region.

References:

1. Duong T. N. M. (2015). The imprint of Indian Buddhism in Phu Nam-Oc Eo period through the ancient Buddhist statues in Dong Thap. Past and Present Magazine, 461, 55.
2. Lam Q. T. N. (2005). Statue of stone in the Southern delta. Ho Chi Minh City: PhD thesis.
3. Le T. L. (2003). The art of Buddhism and Hinduism in Mekong Delta before the tenth century. Hanoi: PhD thesis.
4. Phan A. (2004). Phu Nam Kingdom – approach under ethnographic angle, In the Vietnamese Association of Historical Sciences (collection), Oc Eo culture and Phu Nam kingdom, (Pages 311-316). Hanoi: The Gioi Publishers.
5. Phan H. L. (2004). Through Oc Eo relic and ancient bibliography to try to identify Phu Nam. In the Vietnamese Association of Historical Sciences (collection), Oc Eo culture and Phu Nam kingdom, (pages 229-255). Hanoi: The Gioi Publishers.
6. John G. (2014). Catalogue: Vishnu and Kingship. In John Guy (Eds.), Lost kingdoms, Hindu-Buddhist sculpture of early southeast Asia (pp.130-188), New York: Published by Metropolitan Museum of Art.

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 94(470.22)"19"

В. А. Тебенко

Петрозаводский государственный университет, 185030, г. Петрозаводск.

НЕУДАЧИ И ПОРАЖЕНИЯ СОВЕТСКИХ ВОЙСК В КАРЕЛИИ В 1939–1940 ГГ.: ЗАБЫТЫЕ УРОКИ КРАСНОЙ АРМИИ

В настоящей статье сделана попытка более конкретно раскрыть причины поражений Красной Армии в Советско-финляндской войне 1939–1940 гг. и их связь с репрессиями 1930-х годов. Автор показывает, что трагические неудачи советских войск и отсутствие боевого опыта в «зимней» войне были не случайны. Сравнивая Советско-финляндскую войну и малоизвестную зимнюю военную кампанию 1921–1922 гг. в Карелии, отмечается значительное сходство военных действий финнов против Красной Армии. В статье перечислены факты о значительном боевом опыте у бойцов и командиров РККА в условиях Карелии – Финляндии, теоретических знаниях и практической подготовке советского командования после военных действий в Карелии в 1921–1922 гг. Кроме того, приведены доказательства почти полного отсутствия и не востребоваемости этих знаний и боевого опыта как со стороны высшего военного руководства, так и командиров всех уровней во время советско-финляндской войны.

Ключевые слова: советско-финляндская война, Красная Армия, вооружение, Антикайнен, репрессии, лыжные батальоны, Карелия, «белофинны»

История советско-финляндской войны 1939–1940 гг. достаточно хорошо освещена в научной литературе. С конца 1980-х годов появилось множество научных исследований по этой теме, особенно связанных с неудачными действиями и огромными потерями Красной Армии (РККА). Исследователи по-разному оценивают причины поражений Красной Армии, многие говорят о последствиях кадровых «чисток», которые прошли в СССР в середине 1930-х годов. По окончании войны в марте – апреле 1940 г. прошло закрытое совещание начальников РККА итогам советско-финляндской войны, многие из них командиры дивизий, корпусов, армий, говорили о недостатке боевого опыта у Красной Армии, в условиях «зимней» войны с финнами [Зимняя война 1939–1940..., 1999]. Недостаток этого опыта и знаний обусловлен как раз таки репрессиями. О репрессиях в Красной Армии написано достаточно. Кадровые «чистки» буквально обезглавили армию, что не могло не отразиться в ходе войны, это очевидно. Что касается боевого опыта Красной Армии в условиях карельского севера, то следует говорить не столько о его отсутствии, сколько о его не востребоваемости. Нашей задачей будет аргументировать на конкретных примерах и сюжетах тезис о том, что репрес-

сии, «забвение» прошлых уроков обернулось трагическими неудачами для РККА на фронтах советско-финляндской войны в 1939–1940 гг.

Прежде всего, хотелось бы сообщить читателю тот факт, что РККА уже приходилось воевать с финнами, на территории Советской Карелии в 1921–1922 гг. В советской историографии эти сюжеты традиционно именовались как «ликвидация каравантюры» и «борьба с «белофиннами». Но в начале 1920-х годов эти события в специальной литературе обозначались как «зимняя карельская военная компания», «карельская военная компания» и описывались как военные действия с участием финских добровольцев, жителей Карелии против регулярных частей РККА. Нужно сказать, что в 1927 году вышла книга К. И. Соколова-Страхова, название которой говорит само за себя — «Зимняя кампания в Карелии 1921/22 гг. Борьба за обладание Мурманским незамерзающим портом и железнодорожным путем к нему. С 15 схемами и 4 чертежами», на обложке «ШТАБ РККА. УПРАВЛЕНИЕ ПО ИССЛЕДОВАНИЮ И ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ОПЫТА ВОЙН» [Соколов-Страхов, 1927]. Автор книги беспристрастно, подробно и без лишней патетики описывает военные действия в 1921–1922 гг., подробно разбирая причины поражений красноармейцев в борьбе с белофиннами. Казалось бы, какое отношение это может иметь к советско-финляндской войне 1939–1940 гг.? А дело в том, что события 1921–22 гг. рассматривается автором как военный конфликт в условиях карельского севера и если посмотреть на те сюжеты и факты, которые сообщает Соколов-Страхов, который кстати сказать, был помощник начальника оперативного штаба войск Карельского фронта (в 1921–23 гг.), то можно провести не одну параллель с событиями «зимней» войны 1939–1940 гг., о чем и пойдет речь далее.

Следует также назвать работу А. И. Седакина «Ликвидация белофинской авантюры в Карелии», опубликованную в 1932 году [Седакин, 1932]. Седакин командовал всеми частями Красной Армии, дислоцированными и прибывшими в Карелию в 1921–1922 гг., был непосредственным участником событий, на этом мы еще подробно остановимся. Необходимо упомянуть И. Н. Хропова, автора статьи посвященной книге Соколова-Страхова, сей факт свидетельствует о том, что книга была известна, по крайней мере, в военно-политических кругах [Хропов, 1930]. Хропов в период с 1924 по 1928 год был начальником ГПУ и Погранохраны Карельской АССР и, разумеется, был лично знаком

со многими участниками ликвидации «белофинской авантюры». Разумеется, нельзя не сказать о финском революционере, командире отряда лыжников Интернациональной военной школы Т. Антикайнене, который в дальнейшем стал культовой фигурой в истории гражданской войны в Карелии, благодаря знаменитому лыжному походу. Его статья «О гражданской войне в Карелии» была опубликована в 1927 году и посвящена событиям 1921–1922 гг.

Из всех вышеназванных работ наибольший интерес представляет, книга Соколова-Страхова, по причине большого количества объективной информации, которая позволяет судить о событиях зимней военной кампании в Карелии. Материалы из книги Соколова-Страхова дают веские основания сравнивать события 1921–1922 гг. с событиями советско-финляндской войны, как в общем так и частностях.

Итак, первое, о чём нужно сказать это цифры, численность частей РККА, Соколов-Страхов, ссылаясь на штабные данные, сообщает, что на решающем этапе военной кампании 1921–22 гг., против финнов действовало 26,244 тыс. человек, а к концу операции было задействовано уже свыше 30 тыс. человек, из них до 27 тыс. красноармейцев, 1,762 тыс. чел. комсостава и 1,319 тыс. человек админсостава [Соколов-Страхов, 1927]. Силы значительные. Для сравнения – в начале советско-финляндской войны численность основной группы советских сухопутных войск была 425 тыс. человек, при том, что им предстояло вести наступательные действия на огромных пространствах. Но необходимо сказать, что основные события 1921–1922 гг. происходили в центральных и северных районах Карелии, где в период советско-финляндской войны также действовали сопоставимые по численности части Красной Армии в несколько дивизий и сравнение в этом случае вполне корректно. Второе, ликвидация белофинской «авантюры», основные бои с финнами происходили в ноябре 1921 – феврале 1922 г. и, как отмечает Соколов-Страхов, красноармейцам приходилось действовать в морозы минус 35–40 градусов, при обильных снегопадах, в условиях не просто лесной местности, а, прямо скажем, таёжных, мало пригодных для конницы и техники. Ряд драматических и трагических для Красной Армии событий советско-финляндской войны также происходили в декабре 1939 – феврале 1940 г., в аналогичных природных, климатических условиях и в тех же районах Карелии-Финляндии.

Мы предлагаем читателю ознакомиться с некоторыми данными зимней кампании 1921–1922 гг. Соколов-Страхов сообщает о больших потерях и неудаче Красной Армии. Происходило это потому, что совершенно неподготовленные отряды красноармейцев были отправлены на ликвидацию «белофинских банд» – точно так же, как отправлялись «летучие» отряды для борьбы с контрреволюцией в начале 1920-х годов в среднерусских губерниях. Восстание карел и финнов началось в октябре 1921 г., когда отряды финнов стали переходить гра-

ницу и занимать небольших деревни на северо-западе Карелии. Соколов-Страхов прямо говорит, что штаб округа Красной Армии не учитывал особенности ведения войны в северной лесистой стране. Даже в инструкции, изданной в связи с намеченной ликвидацией восстания, не было ничего сказано об особенностях борьбы на севере. Как пишет Соколов-Страхов, эта инструкция представляла собой копию инструкции, изданной штабом Киевского военного округа [Соколов-Страхов, 1927, с. 57]. Не были должным образом организованы ни снабжение соответствующим теплым обмундированием, ни передвижение войск, отсутствовали сани и лыжи. Противостояли красноармейцам карелы и финны, отличные стрелки и лыжники, прекрасно знающие местность, как писал Соколов-Страхов. Разумеется, подобное положение дел имело трагические результаты для Красной Армии. Расскажем о нескольких подобных эпизодах. В декабре 1921 г. красноармейцы попытались захватить деревню Кокосальма, где стоял крупный отряд «белофиннов». Не было проведено разведки местности, не учтены особенности наступления. Автор пишет, что красноармейцам пришлось около версты идти по занесенному снегом озеру, каждые 10–12 метров приходилось делать остановки, а впереди ждало худшее, подо льдом вода, бойцы проваливались по пояс, и противник, подпустив красноармейцев ближе чем на расстояние выстрела, открыл огонь. Кто-то был убит, залегшие красноармейцы быстро обморожились в снегу, у пулеметов при морозе минус 37 замерзла вода в холодильниках, винтовки также были малопригодны [Соколов-Страхов, 1927, с. 61]. Об объективности автора можно судить по следующей фразе: «Учитывая возможность полного поражения, начальник отряда в ночь с 10 на 11 декабря отвел отряд обратно на Кестонскую (от Кокосальмы). «Белофинны» к счастью не преследовали». [Соколов-Страхов, 1927, с. 61]. Вот никаких громких заявлений «о жестоком бое с превосходящими силами противника», всё сухо, лаконично и правдиво. Автор в дальнейшем отмечает важнейшую деталь: в силу низких температур происходила приостановка стрелковых средств красноармейцев, а это означает, в общем-то, полную беспомощность и уязвимость бойцов.

Другой эпизод, на котором следует остановиться, это действия финнов в районе поселков Ругозеро, Реболы, Ондозеро (совр. Муезерский р-н Карелии), когда красноармейцы были блокированы в п. Ругозеро действиями финских лыжников, при этом численность финнов не превышала численность красноармейцев. Отряды красноармейцев, разбросанные по небольшим карельским деревням, должны были соединиться в п. Ругозеро, когда это произошло, то лыжные отряды финнов, как пишет Соколов-Страхов, моментально уничтожили небольшие заставы и заслоны красноармейцев, в результате чего отряды Павлукуна и Миронкова были блокированы п. Ругозеро. С 22 декабря 1921 г. по 4 января 1922 г. продолжалось это «окружение», пока на помощь красноармейцам не были направлены подкрепления и финны сняли блокаду

без боя [Соколов-Страхов, 1927, с. 60, 84]. Здесь употребляется слово «блокада», поскольку окружения возникнуть не могло в принципе, для этого необходимы огромные силы противника, а проскользнуть через немногочисленные заслоны финнов, красноармейцам снаряженными лыжами не составило бы труда в силу огромных расстояний и сплошных лесных массивов. Однако ни лыж, ни подготовленных лыжников в отрядах красноармейцев не было. Тогда же, в декабре, Ребольский повстанческий батальон выдвинулся из ст. Лиекса (Финляндия), занял д. Туливары в 15 км от п. Реболы, где находилась рота 379-го стрелкового полка, красноармейцы вынуждены были отойти на юг к п. Лендеры (Муезерский р-н Карелии). Что произошло? Как пишет Соколов-Страхов, в это время в Карелии стояли морозы минус 35–40 градусов. Финские отряды лыжников постоянно атаковали красноармейцев в пути. Соединившись с отрядом Павлова, рота 379-го полка продолжала отход на юг к Поросозеру (Суоярвский р-н Карелии), в одной из схваток был убит командир отряда Павлов. Противник, опережая красноармейцев, захватил д. Поросозеро и вновь заставил красноармейцев уходить к Мурманской железной дороге [Соколов-Страхов, 1927, с. 62]. По сути это было бегство, сопряженное с боевыми потерями, обморожениями, бегство красноармейцев от «белофиннов», которых эти красноармейцы должны были ликвидировать. У Соколова-Страхова нет ни осуждения, ни намёка на «позор»[□]. Не углубляясь в вопросы географии стоит сказать об этих районах Карелии: это громадные лесные массивы с бесчисленным количеством сопков, больших и средних расщелин, а также ламбин[□], болот и значительными расстояниями между редкими населенными пунктами*.

На втором этапе военной компании, который закончился изгнанием финских отрядов из Карелии с конца декабря 1922 г., произошла смена командира войск Карельского района, им стал А. И. Седякин. В этот период были проведены подготовительные мероприятия, затребовано 12 000 пар лыж, которых, конечно, не оказалось, наспех было собрано 7500 пар [Соколов-Страхов, 1927, с. 72]. Было затребовано специальное снаряжение и средства, в частности, японские свечи[□], белые халаты, спирт и глицерин для холодильников пулеметов, были созданы специальные инструкции по тактике «зимней» войны и тактике противника. Командиры и бойцы были предупреждены о том, что наступать следует редким боевым порядком; фланги должны прикрываться лыжниками, нужно отказаться от конницы и бронемашин, принимать во внимание,

[□] Соколов-Страхов, нужно отдать ему должное описывает военные действия без «чудо-богатырей», есть бойцы и командиры, хорошо вооруженные и подготовленные и наоборот, есть просчеты и ошибки, «героизмом» они не компенсируются, а только добавляют потерь.

[□] Ламбина – небольшой водоём расположенный как правило посреди болота, может находиться рядом с лесом, и даже вблизи сопков. В первые месяцы зимы ламбина опасна тем, что скрыта под снегом и тонким слоем льда.

что противник встречает атакующих метких огнём из автоматического оружия, подпуская ближе чем на ружейный выстрел и прочее. В книге Соколова-Страхова есть копии этих документов, справедливости ради нужно сказать, что ряд приказов за подписью Седякина датируется уже январём 1922 г. В этих приказах, инструкциях даны подробные описания, как перевозить пулеметы на лыжах, как устраивать зимние окопы, как вести наступление и атаку в глубоком снегу. Следует упомянуть выдержку из приказа № 55/оп войскам Карельского фронта за подписью командующего войсками Седякина: «...основание подготовки положить, с одной стороны, условия местности, в которых протекают наши боевые действия... С другой стороны, природные свойства нашего противника (его отличное знакомство с местностью, выносливость, быстрая ходьба на лыжах, способность образовывать мелкие тактические единицы... Вновь напоминаю всем начальникам боевых участков и командирам отдельных частей обратить особенное внимание подготовке ходьбе на лыжах и в первую очередь образовать в каждом батальоне отдельную команду хороших лыжников» [Соколов-Страхов, 1927, с. 154].

Соколов-Страхов сообщает о специальной санитарной подготовке принятой РККА в условиях севера. Однако ошибок и неудач Красной Армии избежать не удалось. Были наступления через озера, обморожения, несогласованность действий между подразделениями. Вот пример наступления красноармейцев у д. Поросозеро, когда после изнурительного перехода через озеро, уже на подходе к противоположному берегу, противник открыл огонь с ближнего расстояния из автоматического оружия. В этом бою потери личного состава – 25 % убитыми и ранеными (248 человек) [Соколов-Страхов, 1927, с. 78]. Также автор вновь приводит примеры медленного передвижения красноармейцев по дорогам, так как двигаться приходилось по пояс в снегу, были громадные трудности с транспортировкой артиллерии, всё это делало части РККА уязвимыми для летучих отрядов финских лыжников.

Успешные действия Красной Армии начались с появлением подготовленных лыжников. Второй период наступления красноармейцев, начавшийся в конце 1922 г., характерен тем, что в боях участвуют команды лыжников Московского военного округа как в составе пехотных частей, так и самостоятельными группами, это легко проследить по текстам описания боёв. Но именно успешным и даже выдающимся, по мнению Соколова-Страхова, был

Что касается болот, то болота могут быть несколько километров протяженностью с островками леса. Такая местность очень специфическая для передвижения в начале зимы.

* Даже в 70–80 гг., прошлого века пограничные заставы по советскую сторону границы, на участке Реболы – Калевалы в период снегопадов и морозов могли быть «блокированными», возможным было передвижение только на лыжах.

[□] Японские свечи – средство обогрева в окопах.

только лыжный рейд курсантов-финнов Интернациональной военной школы под командованием Т. Антикайнена. В дальнейшем этот поход стал эпохальным событием, экранизированным в фильме «За Советскую Родину», вышел в 1937 г. Сам Антикайнен написал несколько статей об этом рейде [Антикайнен, 1932]. Как пишут исследователи и публицисты, рейд курсантов-финнов Интернациональной военной школы стал ключевым событием в разгроме «белофинской авантюры». С этим можно соглашаться или не соглашаться, однако лыжный отряд со специальным заданием от командующего Карельским фронтом стал единственным боевым подразделением, способным действовать скрытно на большие расстояния, применяя против финнов их же тактику, не уступая им в лыжной и огневой подготовке. Отряд Антикайнена действовал на ребольском направлении и прославился успешными атаками на финнов. Один из участников похода, Тойво Вяха, вспоминает, что при совершении удачных атак или правильнее вылазок, курсанты использовали знание финского языка, огромную выносливость в лыжных переходах, неожиданные и стремительные налёты [Петров, 1973]. Также были эффективные ночные атаки, их упоминает Соколов-Страхов [Соколов-Страхов, 1927, с. 99]. Главным эпизодом лыжного рейда стал разгром штаба «белофиннов» в д. Кимасозеро (Муезерский р-н, Карелия).

Необходимо сказать, что в январе 1922 г. батальон курсантов-лыжников Интернациональной школы прибыл в Карелию. Командиром батальона был начальник Интернациональной (пехотной) школы А. И. Инно, военным комиссаром Г. С. Ровио. 5 января 1922 г. отряд получил от главкома Каменева специальную боевую задачу. Далее на ст. Масельгской пулеметная и две стрелковые роты (всего 136 человек) уходили в лыжный рейд, вторая группа под командование Инно, должна была прикрывать фланги и оставаться в обозе. Большинство лыжников это бывшие лесные рабочие из северных районов Финляндии, бежавшие в Советскую Россию, после гражданской войны в Финляндии. В отряд отбирали только самых лучших и годных по здоровью, большинству из участников было от 22 до 26 лет. Как пишет Соколов-Страхов, лыжники совершили невероятный рейд, преодолев около 1000 километров в двадцатидневный срок, расстояние, недоступное даже для конницы. Действия курсантов-лыжников представляли разительный контраст по сравнению с действиями пехоты, которая прибыла в Карелию без лыж, да и обучиться лыжному ходу за несколько недель нельзя, а это полностью лишало пехоту возможности маневрировать и передвигаться вне дорог. По мнению Соколова-Страхова, очень беспристрастному, именно рейд лыжников создал панику среди отрядов «белофиннов» и позволил действовать основной группе войск более эффективно. В дальнейшем, уже после войны, и Седакин, и Соколов-Страхов, и Антикайнен подчеркивали необходимость и эффективность лыжных батальонов в условиях севера. К концу

февраля «белофинны» и повстанцы покинули Карелию. При этом, хотя финские части и несли значительные потери от лыжников Антикайнена, это не означало их окончательного разгрома или стратегического поражения. Как отмечает Соколов-Страхов, за весь период военных действий красноармейцам ни разу так и не удалось окружить и захватить живую силу противника [Соколов-Страхов, 1927, с. 112]. Это несмотря на превосходство в численности войск, наличии артиллерии, лыжных отрядов.

По итогам зимней кампании, Соколов-Страхов дает ценные рекомендации касательно ведения боевых действий в условиях севера и тайги. Он пишет про необходимость создания лыжных отрядов, так как на подготовку лыжника уходят не месяцы, а две зимы, автор замечает, что «так называемые лыжники из Московского военного округа мало чем отличались от людей, получивших лыжи на месте» [Соколов-Страхов, 1927, с. 128]. Соколов-Страхов подробно рассказывает, как вести наступательный и оборонительный бой в глубоком снегу, как нужно устраивать обоз, разведку, охрану колонн, транспорт, подвоз продовольствия, лыжную разведку, оленьи обозы и почту, обращает внимание на такую вещь, как подготовка ружейной смазки и воды в холодильниках пулеметов. В книге есть масса примеров случаев когда замерзала ружейная смазка и вода, оружие становилось бесполезным, в условиях севера он рекомендует использовать олений жир и спирт вместо воды, более чем ценный совет, для тех, кто идёт в бой. Соколов-Страхов, подводя итог, указывает на то, что далеко не худшие части Красной Армии, имевшие удачный боевой опыт, в лесах Карелии оказались в беспомощном положении. Как профессиональный военный автор призывает уделять должное внимание подготовке подразделений РККА, приводя в пример финских военных, которые проводят ежегодные учения егерской бригады в зимних условиях в области Петсамо [Соколов-Страхов, 1927, с. 119].

Несколько слов стоит сказать о вооружении. Что касается артиллерии, которой не было у финнов, но была у РККА, она оказалась малоэффективной ввиду закрытых лесных пространств, трудностей транспортировки, сильных морозов. Для развертывания артиллерии нужно 30–40 минут, а при внезапном столкновении в лесу этого времени просто нет [Соколов-Страхов, 1927, с. 114]. Что касается артиллерии РККА, пушки 76 мм образца 1902 г. весом более двух тонн было очень сложно транспортировать, да и облегченные пушки постоянно застревали, проваливались под лед, в снег. Трёхдюймовое орудие образца 1910 г. весом в одну тонну оказалось более пригодным, но имело ограниченную дальность стрельбы. Будь у противника своя легкая артиллерия, наступление колонн Красной Армии, как писал Соколов-Страхов, было бы значительно затруднено [Соколов-Страхов, 1927, с. 126]. Если говорить о стрелковом оружии, финские лыжники были вооружены винтовками системы Арисака, русскими винтовками образца 1891 г. и пулеметами. Какие именно были пулеметы, автор

не уточняет. Во многих источниках по истории оружия говорится, что в финской армии в начале 20-х гг. были на вооружении пулеметы ещё со времен Первой мировой войны, а также купленные в 1919–1920 гг. в европейских странах. Среди ручных пулеметов был пулемет MG 08/15 немецкого производства весом 17,5 кг, достаточно тяжелый для лыжных походов. А вот английский пулемет «Льюис» весом 10 кг, пулемет «Шоша» (1915 г.) французского производства весом 8,5 кг, скорострельность 240 выстрелов в минуту (пулеметы «Льюиса» и Шоша» упоминает Соколов-Страхов противопоставляя их тяжелым пулемётам) и датский пулемет «Мадсен» – 9 кг, скорострельность 200 выстрелов в минуту были подходящим оружием. Лыжники, вооруженные таким автоматическим оружием, неожиданно атакующие красноармейцев, в лесных массивах становились грозной и малоуязвимой силой, тем более они старались избегать длительного боя, а после стремительной атаки рассеивались в лесу, у бойцов Красной Армии не было возможности их преследовать. Надо заметить, что и у красноармейцев был целый батальон в 16-м стрелковом полку, вооруженный пулеметами «Шоша» [Соколов-Страхов, 1927, с. 161].

Лыжный отряд Интернациональной школы был вооружен винтовками и пулеметами, об этом говорит Тойво Антикайнен в своих воспоминаниях [Антикайнен, 1932, с. 135]. Тойво Вяха, участник похода, в мемуарах, опубликованных в начале 70-х гг., указывает, что у лыжников были пулеметы «Шоша» и «Мадсен». Соколов-Страхов, упоминает автоматы описывая атаку лыжников Антикайнена на Барышнаволоцкую: «Части первой роты при двух автоматах... части второй роты при трёх автоматах» [Соколов-Страхов, 1927, с. 99], а также штурме Кокосальмы: «В это время небольшие группы неприятельских по 12–15 лыжников вооруженных автоматами...» [Соколов-Страхов, 1927, с. 99]. Соколов-Страхов на наш взгляд прекрасно знал разницу между пулеметами и автоматами, в чём здесь дело. На счёт финнов сказать трудно, а вот в источниках по истории Ленинградской пехотной школы или Интернациональной военной школы, можно найти упоминание о том, что бойцы отряда Антикайнена были вооружены автоматами Федорова (обр. 1916 г.). Производство этого оружия было возобновлено в конце Гражданской войны, автомат всего 1 метр длиной, весом 4,5 кг, емкостью магазина 25 патронов, скорострельность 600 выстрелов/мин – идеальное оружие для диверсионных операций и ближнего боя, тем более в лесу. С таким оружием бойцы-лыжники отряда Антикайнена совершенно меняли настрой противника на дальнейшее сопротивление.

Ещё нужно подчеркнуть одну деталь, Соколов-Страхов, в разделе «Тактические особенности зим-

них действий» пишет об организации передвижения колонн, а именно – обоз должен двигаться по дороге, а пехота с обеих сторон на лыжах, подобный строй употребляли финны, а затем и в Красной Армии, таким образом колонны не растягиваются, а при столкновении обеспечивается прикрытие и возможность пехотинцам использовать боеприпасы и снаряжение обоза. Для лучшего передвижения Соколов-Страхов рекомендует наряду с местным типом породы лошади «шведки» использовать оленей [Соколов-Страхов, 1927, с. 144, 148].

В 1939 году была опубликована работа «Как мы били белофиннов», где, в частности, приводятся такие воспоминания Т. Антикайнена: «Глубокий снег мешал пехоте маневрировать, движение войск не более 2 км/ч, когда пехота начинала обходить фланги, то подвергалась обстрелу со стороны финских лыжников. Вследствие незначительного количества лыжников разведывательная работа красных поставлена слабо... Эта зимняя кампания показала значение и необходимость воинских частей из лыжников» [Как мы били..., 1939, с. 99]. Продолжая тему лыжных отрядов, приведём ещё один пример из работы одного из участников событий Н. П. Беляева (книга «Боевой путь. Из истории 379-го Петрозаводского полка»). Он пишет, что при взятии Летнеконницкой на весь отряд, состоявший из 250 человек, не имелось ни одной пары лыж, та же проблема была при штурме Малой Тикши отрядом из 120 бойцов [Беляев, 1957, с. 38, 42]*.

Советское военное руководство в 1920-е годы более в какой-то мере учло военный опыт в северных районах Карелии. В декабре 1925 г. в Карелии был сформирован отдельный Карельский егерский батальон численностью до 750 человек, куда вошли многие выпускники Интернациональной школы и участники похода Антикайнена. Батальон был национальным подразделением Красной Армии, рядовой состав батальона пополнялся из жителей карельских деревень, командиром батальона в 1927 г. стал Урхо Антикайнен, участник знаменитого похода, младший брат Тойво Антикайнена.

Теперь вернёмся к советско-финляндской войне. Разумеется, нет необходимости перечислять всё драматические события, подробно разбирать сражения – об этом написано уже достаточно. Хотелось бы обратить внимание читателя на отдельные детали «зимней» войны, которые очень сильно напоминают события 1921–1922 гг. Посмотрим на дату начала войны, это конец ноября 1939 г. Известные провокации на советско-финляндской границе, думается, если бы их начала Финляндия, то СССР наверно ограничился действиями артдивизиона на границе и авиационными ударами по территории Финляндии, однако в декабре 1939 г. развернулось советское наступление. В контексте нашего рассуждения важно отметить, что время для наступле-

* В «Истории Краснознаменного Северо-Западного пограничного округа» (Л., 1989 г.) есть такие сведения: в декабре 1921 г. на ст. Сорока (Карелия) прибыла 30 бригада 10 стр. дивизии во главе с В.Н. Сомовым прямо из

Тамбовской губернии, это факт косвенно свидетельствует об отсутствии серьезной подготовки к передвижению в условиях лесного севера.

ния было выбрано крайне неудачно. В силу природно-климатических условий в Карелии и Финляндии декабрь это уже «полноценная» зима. Командование Красной Армии должно было учитывать тот факт, что сходу пройти по Финляндии победным маршем может и не получиться, тогда будет «зимняя» война, требующая специальных сил и средств.

Однако всё происходило вопреки логике и предыдущему боевому опыту, имеется ввиду зимняя кампания в Карелии 1921–1922 гг. В конце ноября 1939 г. советские войска были развернуты на границе с Финляндией, в том числе на упоминавшемся уже ребольском направлении, была сформирована 54-я горнострелковая дивизия (с.д.) комбрига С. И. Гусевского. Это было одно из лучших и подготовленных войсковых соединений на северо-западе [Аптекарь, 2004, с. 163]. Однако операции этой дивизии закончились трагической неудачей. В направлении ст. Лиекса (Финляндия, база финских добровольцев 1921–1922 гг.) должен был наступать 529-й полк 54-й с.д., состоявший, уже, как оказалось, не из постоянного кадрового состава дивизии, а из приписных красноармейцев Орловской области [Советско-Финляндская война..., 2003, с. 423]. Продвинувшись немного в глубь Финляндии в декабре 1939 г., 529-й полк сначала был остановлен, затем блокирован, а в конце декабря отброшен к государственной границе с большими потерями [Советско-Финляндская война..., 2003, с. 423]. Для остальных подразделений 54-й с.д. события сложились куда хуже. Части Красной Армии вошли на территорию Финляндии и оказались растянутыми до самой госграницы. Силами финских лыжников к 29 января 1940 г. дивизия была блокирована, попытки деблокировать дороги оказались безуспешными. Как пишут исследователи, подразделения Красной Армии были блокированы в отдельных секторах, которые иногда дробились на ещё более мелкие участки [Советско-Финляндская война..., 2003, с. 428]. Естественно, подобную блокаду можно было организовать только высококомобильными лыжными отрядами. Из-за невозможности прорваться назад или снять блокаду, доставка продовольствия красноармейцам осуществлялась силами авиации, что продолжалась до окончания войны в марте 1940 г.

Немного выше на север от участка п. Реболы – п. Лендеры, в направлении финского г. Суомусалми (был занят 17 декабря 1939 г.) наступала 163-я с.д. комбрига А. И. Зеленцова, надо сказать, что это были ещё более суровые климатические условия, чем на ребольском направлении. Комбриг, кстати сказать, в это время докладывал командованию, что в его подразделении отсутствуют лыжи, валенки, масхалаты. Уже через несколько дней 163-я с.д. была скована отрядами 9-й пехотной дивизии финнов, красноармейцы, действующие только по дорогам, оказались в окружении и несли потери. Командир финской разведки И. Сииласвуо писал по этому поводу: «Мне было непонятно и странно, почему русские не имели лыж и поэтому не могли

оторваться от дорог и несли большие потери» [Аптекарь, 2004, с. 169]. С огромными потерями дивизии удалось вырваться из окружения. Финнам также удалось блокировать 44-ю с.д. комбрига Виноградова, действующую в направлении Важенваара (Калевальский р-н, Карелия). Дивизия была направлена на помощь 163-й с.д., однако была остановлена на Раатской дороге финскими заслонами и лыжными группами 22 декабря. Колонна красноармейцев растянулась на 30 км, как пишет историк Аптекарь, движению подразделений, выделенных для атаки, в значительной степени мешали обозы полков и тыловых подразделений, скопившиеся на дороге и затруднявшие любой манёвр [Аптекарь, 2004, с. 171]. Дивизия была разбита, с 1 по 7 января финны уничтожали уже отступающих красноармейцев. Остаётся добавить, что 44-я с.д. была, возможно, одним из лучших соединений Красной Армии, но она постоянно базировалась в г. Житомир (Украина), бойцы дивизии прибыли в Карелию без зимнего обмундирования, лыж, а командир дивизии Виноградов ещё в июне 1937 г. командовал всего лишь батальоном. 11 января 1940 г. Виноградов, начальник штаба Волков и начальник политотдела дивизии Пахоменко, вышедшие из окружения, были расстреляны.

Подобных эпизодов в истории советско-финляндской войны достаточно и они подробно описаны. Возможно, разные масштабы, но очень схожая ситуация с 1921 годом, когда отряды красноармейцев блокировались финнами, а также были вынуждены отступать, при том, что у финнов не было численного преимущества. Даже если предположить, что оно и было в обеих кампаниях, то уж явно недостаточное для «окружения» и блокады противника в условиях карельского севера. Наверное, дело было в знании местности, в правильно выбранной и проверенной тактике и хорошо подготовленных лыжных отрядах у финнов, а также в отсутствии всего этого у бойцов и командиров Красной Армии. Ещё одна деталь, которую нельзя не отметить: Красной Армии вновь пришлось действовать в условиях достаточно сильных морозов, как отмечает Аптекарь, в декабре было минус 25–30, а в январе уже до минус 40. Это, естественно, увеличивало санитарные потери, количество обмороженных шло на тысячи и в целом снижало боеспособность армии, похожие ситуации приводит Соколов-Страхов, описывая действия Красной Армии на территории северной Карелии (совр. Муезерский и Калевальский районы).

Разумеется, возникает резонный вопрос, а как обстояло дело с лыжными отрядами Красной Армии? Не станем перечислять трудности большинства подразделений Красной Армии, связанные с отсутствием лыж, теплого обмундирования, показателем следующий факт. Только 24 декабря 1939 г., когда уже месяц шли бои, на основе директивы НКО № 0672 началось формирование добровольных лыжных батальонов. Финские лыжники-диверсанты к этому времени уже активно действовали по всей линии фронта и в тылу, помимо всего прочего, 6 декабря 1939 г. погиб командир 24-й стрелковой

дивизии Вещеев, попавший в засаду вместе с ротой красноармейцев, 28 декабря финскими диверсантами была уничтожена автомашина с начальником автобронетанкового управления 11-й армии А. В. Воросиным, воентехником 2-го ранга И. Д. Левинзоном [Степаков, 2004]. А добровольные лыжные батальоны Красной Армии тем временем набирали студентов, рабочих и служащих, было создано несколько центров подготовки. В одном из них, в Подольске, готовили лыжников по ускоренной 10-дневной программе. Комментировать тут нечего. Сразу вспоминается Соколова-Страхова, которой специально подчеркивал, что и нескольких месяцев недостаточно для подготовки бойца-лыжника. А предстояло воевать с теми, кто на лыжах буквально с малых лет. В финской армии все офицеры и солдаты проходили лыжную подготовку, да и лыжи у финнов были совсем другие[□].

Тем не менее в Красной Армии было создано 77 лыжных отрядов, большинство из которых действовало на заключительном этапе войны, к тому же далеко не самым лучшим образом. Так, в начале 1940 г. финнами был полностью разгромлен 17-й (Ивановский) отдельный лыжный батальон, действовавший в районе населенного пункта Хильки III на ребольском направлении [Степаков, 2004]. Разбиты были также лыжные батальоны, пытавшиеся деблокировать 54-ю горно-стрелковую дивизию. Объединив 9-й, 13-й, 34-й отдельные лыжные батальоны в сводную лыжную бригаду полковника Долина, командование 9-й армии 11 февраля 1940 г. бросило эту бригаду на деблокирование окруженных советских частей 54-й с.д. в районе Кухмо. Лыжная бригада была полностью разгромлена финнами [Степаков, 2004]. Много ли можно было ожидать от лыжных отрядов? Приведем слова из выступления майора Васильева, командира 37-го стрелкового полка, на совещании по итогам войны: «Штурм высоты проходил так, у меня в 37-м полку было всего два батальона, но люди испытанные. В резерве был лыжный эскадрон из добровольцев, они были малообучены, стрелять не умели, я не решился взять их в бой, так как люди могли погибнуть без пользы, люди нужны были, а от этих добровольцев никакого результата не было бы» [Зимняя война 1939–1940..., 1999, с. 81].

Лыжные батальоны были вооружены винтовками Токарева, ручными пулеметами Дегтярева, станковыми пулеметами «максим». В дальнейшем винтовки Токарева из-за непригодности – замерзания оружейной смазки – заменили винтовками и карабинами Мосина. В январе 1940 г. начал действовать особый лыжный отряд под командованием Х.У.-Д. Мамсурова, который впоследствии участвовал в закрытом совещании начальников и командиров Красной Армии по итогам «зимней» войны в апреле 1940 г. Лыжники Мамсурова были набраны из красноармейцев и студентов Института физкультуры им. П. Ф. Лесгафта. Отряд численностью 300 человек действовал достаточно успешно, совершая

рейды на 120–150 км вглубь вражеской территории, но тоже нёс большие потери. Сам Мамсуров в апреле 1940 г. на закрытом совещании говорил: «Нам учить надо было людей. Мы работали всего месяц с лишним. Я считаю, что если бы у меня были там подготовленные в мирное время люди, то довольно много вреда бы нанес финнам...». Также Мамсуров говорил о насущной необходимости создания специальных частей наподобие партизанских отрядов.

Вновь обратимся к Соколову-Страхову, который на протяжении всей своей книги и в заключении по несколько раз твердил о лыжных отрядах, о специальной подготовке лыжников, примере Интернациональной военной школы, об оружейной смазке, воде со спиртом и глицерином для холодильников пулеметов. Справедливости ради отметим, что среди подразделений РККА успешно действовал 7-й отдельный лыжный полк Финской народной армии под командованием одного из участников похода Антикайнена, уже упоминавшегося Т. Вяха. Но, очевидно, что рейдов, аналогичных легендарному рейду Антикайнена, в 1939–1940 гг. не было.

Несколько слов нужно сказать о вооружении Красной Армии. Остановимся на одном эпизоде, связанном со стрелковым оружием. В 1940 г. на закрытом совещании командиров Красной Армии состоялся такой диалог. Г. А. Кулик (заместитель наркома обороны, командарм 1-го ранга) говорил следующее: «По вопросу о ППД (пистолет-пулемет Дегтярева). Я не думал сам лично, пока не побывал, тов. Штерн, после Вас на Кингисеппе, когда я поехал корпусом, пока не попробовал на себе лично "Суоми". Я тогда увидел, что в лесу это "Суоми" равноценно 8 (двоймовой) гаубице». Сталин: «Чуть-чуть немножко уступает». Кулик: «Здесь когда вас окружили и всё трещит, а наши бойцы смущаются и даже немножко боятся леса, я тогда понял что такое "Суоми" и вспомнил, что у меня есть ППД. Тогда я только почувствовал ошибку». Сталин: «Что прозевали, это факт». Кулик: «Я это не скрываю. Я не думал, что его можно дать красноармейцу...» [Зимняя война 1939–1940..., 1999, с. 81].

«Суоми» это знаменитый пистолет-пулемет финского производства, разработанный финном Аймо Лаhti в начале 1920-х годов и принятый на вооружение финской армией в 1931 году. Только две цифры: вес 4,6 кг, скорострельность 900 выстрелов/мин. В Красной Армии существовало в середине 1930-х годов пренебрежительное отношение к пистолетам-пулеметам, они изымались из частей, на вооружение была принята самозарядная винтовка Токарева, однако уже в ходе советско-финляндской войны под впечатлением от действий финских лыжников-автоматчиков отношение к пистолетам-пулеметам изменилось, со складов их массово стали отправлять на фронт. Например, лыжники Мамсурова уже были вооружены пистолетами-пулеметами Дегтярева. Помимо автоматов,

[□] В Финляндии производство лыж было доведено до совершенства, кроме того, финны использовали шкуры

лося и оленя, прибывая их к лыжам, чтобы они не скользили назад.

в Красной Армии не учли эффективности минометов, особенно небольших калибров. Приведем ещё несколько цитат из выступлений командиров Красной Армии. Кирпонос, командир 70-й стрелковой дивизии: «...а наши ручные пулеметы прекрасны лишь для лета, зимой же с ними работать плохо, так как сошки тонут в снегу. Бойцы неправильно ручным его называют; он скорее легкий пулемёт, и из него нельзя вручную стрелять» [Зимняя война 1939–1940..., 1999, с. 33]. Мерецков (командир 7-й армии): «Мы имели станковый пулемет – старый "Максим" с водяным охлаждением на катках. Мы имели легкий пулемет. Из обоих стрелять трудно, потому, что они тонут в снегу. Мы имели нашу винтовку и гранаты. А противник имел легкие автоматы, и по существу, в лесах, наша пехота при движении вперед дралась винтовкой против автомата. Если вы посмотрите на использование минометов, то в этом отношении мы выступили неподготовленными... Только к концу войны миномёты получили должное применение» [Зимняя война 1939–1940..., 1999, с. 148]. Батов (командир 3-го стрелкового корпуса): «...и миномётов, они у нас были, но в недостаточном количестве. Эти средства мы использовали неправильно, так как всю тяжесть боя переложили на артиллерию. В пехоте не было развернуто собственного огня...» [Зимняя война 1939–1940..., 1999, с. 91]. Финны же, напротив, очень активно использовали миномёты как альтернативу громоздкой и не всегда эффективной артиллерии в условиях сплошного леса и боёв малых тактических групп.

Ещё немного об особенностях «зимней» войны, которые были озвучены на совещании командиров РККА. Курдюмов (командующий 15-й армией): «На финском театре в первый период войны было много обмороженных, потому что люди прибывали в холодной обуви, в ботинках даже, а не в сапогах, причём часть ботинок была рваной. Я здесь докладываю с полной ответственностью о том, что воевать при 40-градусном морозе в ботинках, даже не в рваных, и в хороших сапогах нельзя, потому что через несколько дней будет 50 % обмороженных» [Зимняя война 1939–1940..., 1999, с. 127]. Уже упоминавшийся Кирпонос, говоря о тактике, утверждал, что бойцы подходят к позиции противника на 100–200 метров, противник, пользуясь её медленным темпом передвижения, прижимал её автоматическим огнём, к тому же снаряжение красноармейца было слишком громоздким, а маскировочные халаты не маскировали, а мешали движению, всё это вместе с отсутствием автоматов и минометов в ротах позволяло противнику почти безнаказанно расстреливать пехоту, которая не могла поддерживаться уже арт-огнем. Командир 387-го полка полковник Младенцев обратил внимание на успешные действия красноармейцев ночью, особенно при захвате ДОТов, ночью потерь меньше, и бойцы часто просили переносить боевые операции на ночь [Зимняя война 1939–1940..., 1999, с. 131]. Со стороны красноар-

мейцев это было вполне обосновано, можно вспомнить тот факт, что лыжники Антикайна тоже использовали ночные атаки.

Преимущества автоматического оружия, неэффективность пулеметов «Максим» весом под 200 кг, сложности с развертыванием артиллерии, гибельность фронтальных атак на финские укрепления, когда противник подпускает красноармейцев на близкое расстояние, а потом уничтожают метким огнём пулеметов и автоматического оружия, отсутствие должного обмундирования, особенности действий в снегу, необходимость общеармейской лыжной подготовки, огромное значение специальных лыжных отрядов в условиях зимней войны – всё это более чем подробно было описано Соколовым-Страховым, так сказать, на основании личного практического опыта. Однако позволим себе вновь процитировать материалы совещания РККА. Курдюмов: «Дело в том, что до войны с Финляндией мы опыта боевых действий в лесу не имели, и, безусловно, этот опыт нужно внести в соответствующие разделы устава» [Зимняя война 1939–1940..., 1999, с. 128].

Разумеется, читатель задаст резонный вопрос, где были те, кто знал, как воевать, имел реальный боевой опыт, знал, как могут развиваться события, что делал тот же Соколов-Страхов, участники похода Антикайна в годы советско-финляндской войны? Здесь мы переходим к сути нашей работы. Многие командиры РККА разных уровней были физически уничтожены. Командиром частей РККА в Карелии в 1921–22 гг. в Карелии был А. И. Седякин (род. 1893), под управлением которого проходила военная операция и за чьей подписью выходили многие инструкции и специальные приказы по тактике войск в условиях севера. После зимней кампании Седякин с ноября 1923 г. был командующим 5-й Краснознаменной армией. В 1924–1927 гг. командовал войсками Приволжского военного округа. С мая 1927 г. – в распоряжении РВС СССР, затем был заместителем начальника Главного управления РККА. С января 1928 г. – инспектор пехоты и бронесил РККА, с февраля 1931 г. – заместитель начальника Главного управления РККА, с марта 1931 г. – начальник и военком Военно-технической академии РККА имени Ф. Э. Дзержинского. С августа 1932 г. – начальник Управления боевой подготовки сухопутных сил РККА – заместитель начальника Штаба РККА. Блестящая карьера прервалась в декабре 1937 г., Седякин был арестован и 29 июля 1938 г. расстрелян по обвинению в шпионаже [Черушев Н. С., Черушев Ю. Н., 2012, с. 34–35]. А. И. Инно – командир специального лыжного отряда, начальник Интернациональной военной школы, царский офицер, участник Первой мировой, гражданской войн. С 1926 г. являлся начальником и комиссаром Ленинградской (бывшей Интернациональной) пехотной школы, с 1929 г. командовал 20-й стрелковой дивизией, в марте 1932 г. стал комендантом Карельского укрепрайона, с мая 1936 – начальник и комиссар курсов «Выстрел».

Арестован в мае 1937 г., 2 августа 1938 г. был расстрелян [Русская армия в Великой войне: картотека проекта].

Среди подразделений, участвовавших в зимней кампании 1921–1922 гг., был части 11-й стрелковой дивизии (Петроградской). Дивизией в период 1921–1924 гг. командовал И. И. Смолин (род. 1895). Смолин был командиром и военкомом стрелковых корпусов, начальником курсов «Выстрел». С 1929 г. – помощник, с 1932 – командующий Кавказской Краснознамённой Армией, в 1934–1937 гг. начальником Военно-инженерной академии РККА [Черушев Н. С., Черушев Ю. Н., 2012, с. 107–108]. В мае 1937 г. арестован, 20 сентября осужден и расстрелян в тот же день. Что касается Ровио (род. 1887), который бы комиссаром Интeрнациональной военной школы и лыжного отряда под командованием Инно, то он был расстрелян в 1938 г. [Карелия..., 2011]. Соколов-Страхов, а вслед за ним и другие авторы, упоминают отряды 56-й стрелковой дивизии, которые были в Карелии в 1921–1922 гг. 56-я дивизия (Московская) на тот момент дислоцировалась в Пскове, командовал ей Ф. Г. Миронов (род. 1883) [Гражданская война..., 1987, с. 496], царский офицер, участник Первой мировой и Гражданской войн, имел серьезный послужной список, но уже в 1922 году был демобилизован. С 1927 г. проживал в Петрозаводске, в 1937 был осужден на 2,5 года без строгой изоляции. Вспомнили про опытного командира только в 1941 году, когда он был назначен командовать ополчением г. Петрозаводска [Кутьков, 2009].

Н. В. Беляев, вспоминая события 1921–1922 гг., говорит, что среди награжденных значком «Честному бойцу Карельского фронта» был Ф. И. Толбухин [Беляев, 1957]. Будущий маршал Толбухин был начальником штаба 56-й стрелковой дивизии, с декабря 1921 по март 1922 г. – начальник оперативного управления штаба войск Карельского фронта, потом вновь начальник штаба 56-й дивизии. Казалось бы, именно такой человек нужен был на советско-финляндском фронте, однако с 1938 по 1941 г. Толбухин был начальником штаба Закавказского военного округа [Герои страны]. Что касается самого Соколова-Страхова (род. 1896 г.), он участвовал в Первой мировой войне, имел чин подпоручика. В 1918 г. вступил в Красную Армию, в Гражданскую войну был на Украинском и Туркестанском фронтах, в 1921–1923 гг. назначен помощником начальника оперативного управления штаба войск Карельского района, затем начальником штаба 10-го стр. корпуса. В 1926–1927 гг. был военным атташе в Афганистане, начальником оперативного отдела Московского военного округа, с 1928 г. — преподаватель академии им. Фрунзе, начальник 5-го отдела разведуправления РККА, начальник штаба 4-го стрелкового корпуса, с 1936 г. заместитель начальника Военно-исторического

отдела РККА. В январе 1937 г. арестован, расстрелян в августе того же года [Черушев Н. С., Черушев Ю. Н., 2014].

Разумеется, вышеперечисленные сведения далеко не полные, это лишь то, что удалось найти, зная фамилии начальствующего состава Красной Армии, ещё были ведь командиры полков, сводных батальонов, младшие, красноармейцы, курсанты, чьи имена в источниках практически не упоминаются. Исключением, наверное, будет отряд лыжников Т. Антикайнена.

Вполне логично предположить, что герои-курсанты Интернациональной школы, награжденные за боевой поход, после окончания школы должны были стать через 15 лет командирами батальонов, полков и даже дивизий или специальных отрядов Красной Армии. Однако всё сложилось иначе. Ещё в 1932–1934 гг. по делам «контрреволюционной повстанческой организации» и «заговора финского генштаба» в Олонецком батальоне Карельской егерской бригады был арестован комбат Аксели Хильден, остальные командиры, а также рядовые красноармейцы [Веригин С. Г., Лайдинен Э. П., 2010]. Следует сказать, что с начала 1930-х и до 1939-х годов прошло несколько операций НКВД, направленных против этнических финнов и карел. Так, в середине 1935 г. особым отделом Ленинградского военного округа (ЛВО) было сфабриковано дело «о заговоре финского генштаба». Начались «чистки» во многих подразделениях ЛВО, в Пехотной школе им. Склянского, где училось много финнов, была расформирована Карельская егерская бригада, арестованы десятки человек, впоследствии приговоренных к расстрелу, замененному ссылкой [Такала И. Р., 2002]. В итоге была разгромлена Карельская егерская бригада. Впереди, однако, были ещё массовые репрессии против карел и финнов 1937–1938 гг. В результате этих операций, как пишет И. Р. Такала, большая часть финской диаспоры в Карелии была либо физически уничтожена, либо рассредоточена по многочисленным лагерям и спецпоселениям.

Разумеется, в ходе этих мероприятий были также уничтожены многие военнослужащие РККА – финны и карелы, в том числе участники знаменитого похода Антикайнена. Будет уместно рассказать кратко о судьбе некоторых из них.

Иван Хейкконен, командир роты отряда Антикайнена, награжден орденом Красного знамени. В 1925 г. возглавил Территориальное управление РККА, с 1929 г. – нарком по военным делам Карельской АССР, потом член ЦИК КАССР, арестован в апреле 1937 г., в ноябре 1938 г. расстрелян. Суло Матвеевич Каукинен, участник похода, член ВКП(б), командир РККА, арестован в марте 1933 г., приговорен к высшей мере наказания с заменой на 10 лет ссылки. Карл Августович Койву, участник похода, член ВКП(б), слушатель ВПАТ[□], арестован в июле 1937 г., в декабре 1937 расстрелян. Лаури

□ ВПАТ – Военно-политическая академия им. Н.Г. Толмачева в Ленинграде.

Виртанен, участник похода Антикайна, в дальнейшем начальник продовольственного обеспечения Карельского батальона, арестован в 1933 г. и на 5 лет выслан в Казахстан. Унто Ананьевич Леписто (род. 1895), участник похода, кадровый военный в конце 1930-х годов проживал в Орловской области, арестован в 1938 г., умер в 1939 г. во время следствия. Иван Константинович Линнала (род. 1884), участник похода, член ВКП(б). Проживал в с. Олонец. Участник Отдельной карельской егерской бригады, 2-го Отдельного карельского егерского батальона, командир хозяйственной части. Арестован в марте 1933 г., приговорен в августе этого же года к расстрелу. Эйно Линдгрэн (род. 1896), участник похода Антикайна, проживал в г. Красноярске, в свое время был награжден именными часами за участие в лыжном рейде Антикайна, арестован в мае 1938 г., после приговора в июле этого же года вскрыл себе вены. Это далеко не полный перечень репрессированных участников похода Антикайна и других военнослужащих – карел и финнов по национальности. Всего из 225 командиров Карельской егерской бригады и курсантов Ленинградской пехотной школы (карел и финнов) были расстреляны или погибли в лагерях 90 % военнослужащих.

Что касается самого Т. Антикайна, то в СССР он появился только после окончания Советско-финляндской войны, так как в 1934 г. он был арестован в Финляндии. Учитывая накал репрессий, можно предположить, что Антикайна, который погиб под Архангельском в 1941 г. при странных обстоятельствах, ожидала подобная участь.

Справедливости ради нужно сказать, что какие-то шаги советское командование пыталось предпринять. Так, исследователь истории советской Карелии С. Г. Веригин отмечает, что в конце лета – осенью 1939 г. в армию стали возвращать командиров запаса – финнов по национальности. Был восстановлен в должности П. М. Курхинен, несколькими годами ранее получивший «белый» билет, в сентябре восстановлен в звании В. Валли, арестованный в 1938 г. А. Кийранен попал на фронт прямо из минской тюрьмы [Веригин, 2009, с. 87]. Кроме того, нужно сказать: в ноябре 1939 г. командиром 1-го горнострелкового корпуса в составе так называемой Финской народной армии был назначен Аксель Моисеевич Антилла, участник похода Интернациональной военной школы, до этого исполнявший обязанности командира 174-й дивизии Харьковского военного округа. Сам корпус значительного участия в боевых действиях не принимал. Ещё один участник похода Антикайна, Эмиль Вильгельмович Тойкка, в годы советско-финляндской войны командовал артиллерией 1-го стрелкового корпуса. Очень может быть, что Антилла и Тойкка не были репрессированы в 1937 году, так как находились в это время в Испании [Тойкка, 1980, с. 133–137]. Однако эти факты скорее подтверждают неготовность Красной Армии к войне с Финляндией, нежели свидетельствуют о каком-то продуманном кадровом подходе к будущим военным действиям.

В заключительной части нашей статьи, хотелось бы отметить следующее. На конкретных примерах и фактах мы постарались показать повторяемость многих тактических и стратегических ошибок частей Красной Армии в ходе двух военных кампаний. Неудачи зимней кампании 1921–1922 гг. вполне понятны, у бойцов и командиров Красной Армии разного ранга в большинстве своем не было даже элементарных навыков и снаряжения для походов в карельских лесах зимой, не говоря уже о боевых действиях. Пример отряда Т. Антикайна наглядно демонстрирует, как стала меняться ситуация, когда на карельский фронт прибыли военные лыжники, курсанты-финны. В ходе кампании появилось множество инструкций о тактике боевых действий и передвижения в лесах Карелии, и уже по итогам войны был даже создан «учебник» для ведения боевых действий в подобной местности – это книга Соколова-Страхова. Кроме того, в Красной Армии появился Карельский егерский батальон, ставший затем бригадой, где бойцы и командиры были в основном местные карелы и финны. И помимо всего прочего, командиры участники карельской кампании продолжали как образование, так и преподавание, в многочисленных учебных заведениях Красной Армии. А нужно понимать, что в РККА в середине двадцатых военная наука была на высоком уровне, который подразумевал открытую дискуссию и значительный боевой опыт у тех, кто занимался вопросами как теории, так и практики. Достаточно вспомнить отзыв начальника погранохраны Хропова на книгу Соколова-Страхова, который, несмотря на критику автора по «марксистским» вопросам, тем не менее называет её ценнейшим источником информации. «В армии выросло новое поколение военных интеллигентов, которые брались за задачи высшей трудности, и многие из них решили блестяще. Эта армия снизу доверху охотно училась» – так характеризует РККА в конце 1920-х – начале 1930-х годов Виталий Рапопорт [Рапопорт, Алексеев, 1989, с. 241].

Но сталинские репрессии последовательно уничтожили значительную часть командиров Красной Армии, а вместе с ними многие достижения военной науки и боевого опыта. В 1935 г. были репрессии против «красных» финнов в Карелии, в рамках которых была расформирована Карельская егерская бригада, а многие из числа военнослужащих были репрессированы по национальному признаку. В один момент не стало бойцов и командиров, которые, можно сказать, были возвращены для участия в военных действиях на севере. Далее репрессии 1937–1939 гг., в результате которых произошло массовое уничтожение командиров на всех уровнях. Как отмечают Рапопорт и Алексеев, в командовании РККА на место тех, кто был независим, талантлив, имел собственное мнение и представлял угрозу Сталину, пришли те, кто отличался не профессиональными качествами, а личной преданностью вождю. РККА перестала существовать в 1938 году, после того как был изведен почти под корень весь высший командный состав и более чем напо-

ловину – командиры среднего звена, с этим утверждением Рапопорта можно не согласиться, однако факт, вместе с физическим уничтожением военных специалистов многие наработки военной науки оказались под запретом, а книги и пособия изъяты. В обществе и армии создавалась атмосфера, когда любые попытки возражать против «генеральной» линии могли стоить не то что карьеры, а жизни. «В полководцы Сталин снарядил людей поплотнее, без особых идей и, главное, безгласных. Но ещё долго гнали и душили всё то, что могло напомнить о прошлом» [Рапопорт, Алексеев, 1989, с. 243].

В этом случае, наверное, вполне понятны причины и мотивы, по которым ни книга Соколова-Страхова, ни ставший легендарным поход Антикайнена, Карельская егерская бригада, ни значительный опыт командиров – участников кампании 1921–1922 гг. оказались невостребованными и не получили должного применения в советско-финляндской войне. РККА несла огромные потери не только в силу авантюризма советского руководства, особенно на линии Маннергейма, но по причинам уже конкретным и частным, о которых мы говорили на протяжении всей статьи. Все эти факты неподготовленности к войне и просчеты выявлялись на уровне рядовых бойцов, командиров рот, батальонов, полков, дивизий, в тактической, прикладной подготовке, вооружении, снаряжении, тыловом и санитарном обеспечении. Мы постарались о них рассказать и доказать, что подобное положение дел было вовсе не случайным. Вышеизложенные материалы лишней раз подчеркивают трагедию Красной Армии в Финляндии, обусловленную репрессиями и как оказалось полным незнанием или пренебрежением уже имеющимся боевым опытом со стороны высшего советского командования и лично Сталина, за что десятки тысяч бойцов расплачивались собственными жизнями.

Библиографический список

1. Антикайнен Т. О гражданской войне в Карелии // Десять лет Советской Карелии. 1920–1930. Петрозаводск: Издание ЦИК КАССР, 1927. С. 127–159
2. Антикайнен Т. О гражданской войне в Карелии // В боях за Советскую Карелию: очерки и воспоминания. Л., 1932. С. 7–31.
3. Антекаръ П. Советско-финские войны. М.: Эксмо-2004. 384 с.
4. Беляев Н. П. Боевой путь. Из истории 379-го Петрозаводского полка. Петрозаводск: Гос. изд-во КАССР, 1957. 56 с.
5. Веригин С. Г. Карелия в годы военных испытаний. Политическое и социально-экономическое положение в период Второй мировой войны. 1939–1945 гг. Петрозаводск: Изд-во ПетрГУ, 2009. 544 с.
6. Веригин С. Г., Лайдинен Э. П. Финны в воинских формированиях Советской России (1918–1940 гг.) // Российские финны: Вчера, сегодня, завтра: материалы межрегион. науч. конф. Петрозаводск: Кар. науч. центр РАН, 2010. 209 с.
7. Герои страны. URL: http://www.warheroes.ru/hero/hero.asp?Hero_id=1083.

8. Гражданская война: энциклопедия. М.: Советская энциклопедия, 1987. 612 с.

9. Зимняя война 1939–1940. Книга вторая. И. В. Сталин и финская кампания (стенограмма совещания при ЦК ВКП(б)). М.: Наука, 1999. 295 с.

10. Как мы били белофиннов. Сборник воспоминаний, материалов и документов о разгроме белофинских банд 1918–1922 гг. /сост. М. Лурье, М. Мительман. Л.: Газет.-журн. изд-во Ленинград. совета депутатов трудящихся, 1939.

11. Карелия: энциклопедия: в 3 т. / гл. ред. А. Ф. Титов. Т. 3: Р–Я. Петрозаводск: ПетроПресс, 2011. 384 с.

12. Каукинен Суло Матвеевич – информация о репрессиях финнов в СССР. URL: <http://www.inkeri.ru/rep/peoples/?id=2726>.

13. Кутьков Н. П. Ф. Г. Миронов // Карелия: энциклопедия: в 3 т. Т. 2. К–П. Петрозаводск, 2009. С.224–225.

14. Лапшов С. Осень зовет служить // Карелия. 2007. 23 октября.

15. На Северо-Западных рубежах. Из истории Краснознаменного Северо-Западного пограничного округа / сост. В.Д. Белов, А. М. Гертгория, П. А. Иванчишин. Петрозаводск: Карелия, 1989. 280 с.

16. Петров И. М. (Тойво Вяха). Красные финны: Воспоминания. 2-е изд., доп. Петрозаводск: Карелия, 1973.

17. В. Рапопорт, Ю. Алексеев. Измена Родине. Очерки по истории Красной Армии. Лондон, 1989.

18. Русская армия в великой войне: картотека проекта. URL: <http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=3050>.

19. Седакин А. И. Ликвидация белофинской авантюры в Карелии // Карело-Мурманский край. 1932. № 3-4.

20. Степаков В. Русские диверсанты против «кукушек». URL: <http://fanread.ru/book/7788719/?page=5>.

21. Советско-Финляндская война 1939–1940: в 2 т. /сост.: П. В. Петров, В. Н. Степанков. СПб.: Полигон, 2003. Т. 1.

22. Соколов-Страхов К. И. Зимняя кампания в Карелии в 1921/22 гг. (Борьба за обладание Мурманским незамерзающим портом и железнодорожным путем к нему). Л.: Воен. тип. упр. делами Наркомвоенмор и РВС СССР, 1927. 173 с.

23. Такала И. Р. Финны в Карелии и в России: История возникновения и гибели диаспоры. СПб.: Изд-во журнала «Нева», 2002. 172 с.

24. Тойкка Э. В. Сквозь грозные годы. Воспоминания. Петрозаводск: Карелия, 1980. 160 с.

25. Хронов И. Н. Как не следует писать историю (по поводу книги Соколова-Страхова «Зимняя кампания в Карелии в 1921/22 гг.») // Карело-Мурманский край. 1930. № 2-3.

26. Центр генеалогических исследований. URL: <http://rosгенеa.ru/?alf=12&serchcatal=%CB%E5%EF%E8%F1%F2%EE&r=4>.

27. Черушев Ю. Н., Черушев Н. С. Расстрелянная элита РККА (командармы 1-го и 2-го рангов, комкоры, комдивы и им равные): 1937–1941. Биографический словарь. М.: Кучково поле; Мегалогос, 2012. 496 с

HISTORICAL SEARCH OF CIVILIZATION CHOICE

Summary: The article discusses some aspects of the Russian statehood in the format of civilizational transformation and modernization of historic, characterized by its complexity and inconsistency. Russia is only proper scenario development and improvement. The article shows the crucial stages filled with historical events and stories, the outcome of which is largely dependent on the objective and subjective factors.

Key words: geoculture, historical choice, development model, tradition, traditional society.

For the development of civilization is characterized by an increase in the scale of the processes taking place in all spheres of public life – economic, political, and spiritual, turning them into global processes. In other words affecting both humanity in General and every country in essentially every social group, every class, every person individually.

Russians position at the crossroads of civilizations determined vivid perception and assimilation of its ideas and objects of border worlds, as well as performing the role of mediator, both generating a, but also transforms the knowledge, the technology, the phenomena of material and spiritual culture.

In the history of Russian civilization can highlight key ideas and concepts that in different periods has played a particular ideological role, reflecting the complex interweaving of European and Asian components.

Practical significance of the research is determined by the importance of analysing ideology as set of ideas allowing new ways to understand and explain the logic of a civilizational choice, the specifics of socio-political development model, equally distinguishes it from both the East and the West.

The problems facing humanity in the twenty-first century dictate the need for alternatives morally, socially, economically trajectories of the historical path of civilization, the reorientation of all forms of human life, a fundamental change of worldview, going beyond the boundaries of technocratic-oriented values and ideals.

The Russian history has known several periods of intense external influence. Old Russian state was experiencing Turkic, Baltic and the Byzantine influence. The formation of the Russian Empire took place in close cooperation with the leading European countries. Recent history also demonstrate the complex dialectic of the development process in politics and the social practice.

The purpose of the article. Defining the place and role of modern Russia in the world community, the nature and results of its relations with other countries. Its degree of dependence on the outside world and their own abilities to change the world is of great importance in the understanding of historical past and real present.

Of interaction between countries are of particular importance in critical periods of world history, when life raises the question of radical social and political changes when countries are faced with a choice of its further development. Such periods in Russian history was the end of the seventeenth, the middle of XIX, the beginning and the end of the twentieth centuries.

Civilizational model associated with the stages and peculiarities of modernization processes, which are represented as hard are distinguishable scheme. **Analysis of publications.** N. Karamzin, author of "History of the Russian state" section of Russian history into three periods: ancient (from the Slavic tribes to Ivan III); medium (from Ivan III to Peter I); new (from Peter the Great to the beginning of the XIX century). Another historian S. Platonov said that the fundamental basis of the Russian statehood is the idea of power, which was formed by Ivan III and Peter I [11].

One of the leading Russian experts on internal policy A. Ryabov as a tool of analysis of the model of state development used the category of "archaic". That is archaic is the archetypal manifestation of some social practices borrowed from the historical designs of the past, mainly of the feudal era and society of the agrarian type.

Archaic present as in the past and in the present. In modern societies, the archaic is not just resuscitated, but structures are created, reproducing exactly the feudal archetype. Archaic beginning emerge through the practice of so-called "feeding". This is the phenomenon when the officer is "fed" in his post.

This includes the deprivation of the landlords of the land, purchasing the rich lands along with the people living there who are becoming serfs of the new "landlord" and antiegalitarian positions of the elite with the-nemausa class ethics [13, p.4].

A distinctive feature of archaic relations is the subordination of Economics to politics, the reliance on power and privilege, although in real life these phenomena look isolated, unrelated, there is reason to believe that they have common roots.

The traditions of the past exist in the modern world. This writes the English sociologist, doctor of philosophy, University of Cambridge Anthony Giddens. Traditions can be expressed, discussed and selected. Traditions can act according to the scheme of fundamentalism, as the template of truth regardless of consequences. The first is because it leads to dialogue between traditions, the second relates to the category of the archaic [16, p.22].

Alien influence – in the description of V. Klyuchevsky – met in homegrown order and joined them in the struggle, worries the Russian people, confusing their notions and habits, complicating their lives, telling her the increased and uneven movement. The desire to catch up with Western European countries forced the Russian rulers to carry out reforms, which

spurred some of the processes and force stopped the other [7].

In Muscovy Orthodoxy was a system of concrete life and Russian faith, the Russian way of life was inseparable from one another, and the Russian Tsar embodied the will of the national whole taking moral responsibility before God. The Muscovy that emerged at the turn of the Byzantine and Mongol civilizations was a sample of universal state [15].

Tradition and innovation – two opposite principles, constituting the distinctive characteristic of the historiography of national history of new time. It's following of about a hundred and fifty years of controversy Westerners and Slavophiles, on the basis of which, the key background of any study is the attitude of Russia to the European progress, the appropriateness and results of its adaptation on the Russian soil.

V. Mavrodin and N. Adelman, the authors of publications about Peter I, Emelian Pugachev, peasant wars of XVII–XVIII centuries Russia of the XX century, adhere to the concept that all the best in its history, Russia is obliged to the European genius of Peter I [19].

N. Molchanov and N. Pavlenko, the authors of epic works, "The Diplomacy of Peter the Great" and "Peter the Great" appreciate the architect of Russian Europeanization. Peter the great broke with the past and Russia has opened "a window to Europe" [9]. E. Anisimov the book "the Time of Peter's reforms" [1, p.13] detailed study of the processes of "Europeanization", came to the conclusion that it is necessary to dialectically approach the assessment of Peter. On the one hand, it intensified what was happening in the country, was forced to make a giant leap, moving Russia through several stages. On the other hand, his work was conservative in nature, which consisted in the preservation of the fundamental principles of the traditional regime of autocratic forms of rule.

Y. Wodarski [2, p.77] on specific historical materials expressed an alternative point of view. Peter broke the historical tradition of civilization development, violated his organic and distorted the Russian culture of the Western borrowings.

Recognizing the overall extent of the historic value of the personality of Peter, the author notes, however, that Peter led Russia on the path of accelerated economic, political and social development. His actions were not justified historically and to the maximum extent appropriate to the interests of Russians development, rather the contrary, slowed down and created the conditions for braking a hundred and fifty years.

After Peter I, Catherine's government, heavily planted birth order and regular government, believing it to be the last word of European civilization. The government of Alexander II from the best motives undertook a series of major reforms that are clearly ahead of the social needs of Russia at the time. Serfdom was abolished from the top before it became an economic and social anachronism. The Parliament and the Constitution came to Russia long before the masses received relating to these institutions the slightest idea.

As a result of forced Westernization, a natural and organic social development of Russia were violated because he did not manage a natural way to end some processes, such as stimulated the emergence of other.

The reforms of Alexander II provided the background against which domestic intellectuals have tried to define the place of Russia in the world community and possible ways of development.

You can consider Russia part of Europe? Russia can not be considered a part of Europe neither by birth nor by adoption, she has only two options: or other Slavs to form a special, independent cultural unit, or lose any cultural-historical values – to be nothing. Европа – не только нечто нам чуждое, но даже враждебное, и ее интересы не только не могут быть нашими интересами, но в большинстве случаев прямо им противоположны [3, p. 327].

Curious remarks N. Danilevsky on globalization: "a Greater curse could not be imposed on humanity as the implementation of a single universal civilization. Global dominion must, therefore, terrible not so much for its political implications, but rather a cultural one. Not that that was not a world state, Republic or monarchy, but that was not the domination of one civilization, one culture, for it would deprive the human race of one of the necessary conditions for the success and improvement – item diversity" [4, p.358].

Modernization of Russia in transition (XIX–XX) was neither feudal nor capitalist, as well as a transitional mixture of both. Russia became the first country in which materialized specific public syndrome, which is today called the "developing society".

This phenomenon combines a special type of social structure and position in the world, a long Imperial history, the backbone of the state apparatus, highly educated, politically oriented intellectual elite [18].

Developing or "peripheral" companies are considered as a special form of social organization, a particular way of responding to the formed Central States of the pulses.

B. Kagarlitsky [6], author of the political bestseller "The Peripheral Empire: the cycles of Russian history" believes that Russia has once again surprised the world. The problem is not in its backwardness and belated development.

Russia is a part of the periphery. Based on the theory of "world-system analysis" by I. Wallerstein, S. Amin, A. Frank, we can talk about the eternal relations of Muscovy in European development.

Peter was not the ruler of that implemented in the Moscow state Western technology or establish links with Europe. Both happened long before him. The relationship between Russia and the West never stopped.

Peter did not change the course, which was Russia, he made the cultural revolution, providing cultural and political context, without which this course could be implemented successfully.

Listing Peter's innovation and noting their contradictions, Boris Kagarlitsky believes that the backwardness of Russia was predetermined not by remoteness and isolation from Europe, but rather its proximity and relationship with the West, what with all the desire of

Russia nor Moscow, nor St. Petersburg, nowhere to go from him [4].

In the West the history of world revolution, has embraced all spheres of human existence. Russia participated in this process only partially.

In a study of A. Utkin "The challenge of the West and Russians response" [17, p.98], the West is seen as an external source in the search for effective development strategies and of the opposition of the authorities towards their own people.

If the price seems high conversions, modernization will have to take off the clothes of Westernization and mass production should be established on the basis of Eastern European, not Western type.

The question of the ratio of internal development needs and external, both of these phenomena exist simultaneously. Awareness of the need for internal development occurred under the influence of Western example, fear of the future, in terms of its own backwardness.

The reforms of the Romanovs was one constant, far extended time Westernization. The reforms was carried out quickly, then slowly, with varying degrees of success. The uniqueness of this upgrade was the fact that it was a historic event when the potential victim consciously set a goal for the sake of self-preservation.

Clark Theodore fon Laue, a columnist for American Sovietology journals in the journal "Slavic Review" wrote that the constituent parts of the industrial revolution of the Western type was absent in Russia.

In the West, nation-building and industrialization took place simultaneously and for many years with long periods when the Western Nations were not at war with each other. In comparison with the West, the Russian government acquired a very different social significance.

Compare the relaxed physiological response of people in England or the United States on the words "government", "law" and the sinking heart, in Russia the word "Power". The Russian population was devoid of historical traditions necessary to create the industrial bourgeoisie of the "Western" type.

Research Alfred Ribera and Thomas Owen show that in the beginning of the century, many lived at that time, the Russian merchants and Industrialists were not developed "capitalist instincts", and they shied away from competition with each other and were afraid of foreign competition [8].

The interest of capitalist industrialization in Russia Laue motivates the need to solve an important problem: how to move capitalism (technical system of modern industry) to non-European countries in peace, without radical demolition of the socio-economic structure that threatens to result in anti-capitalist revolution. Failure of such a peaceful path of industrialization, he explains the October revolution.

N. Narochitskaya interprets the history of relations between our country and the outside world as a permanent, extremely costly and unproductive for our country-conflict of Orthodox Russia with the West.

The consideration in Christian terms of the universal dilemma of "Russia and Europe" explains Russia's path to disaster in the beginning of XX century and its end. They are based on a total negation of the Europe

of independent, progressive development of Russia, the introduction of the Russian society of liberal ideas as a tool for internal destruction, invariably supported from the outside. "Truly our national catastrophe is the fruit of 200 years of Russian Westernism" [10, p. 520].

M. Roy [12] investigated the development of Russia from ancient times to the present. He formulated the understanding of civilizational attribution: catching up with the West or Russia is going its own way?

The essence of these problems lies in the fact that Russia is not the East and the West and not alloy. Russia – a nugget of world civilization, it has not absorbed any of the foundations of statehood in Europe, nor his values and culture of the East.

After the collapse of the Soviet Union the idea of the dependent and catching-up development has been actively implemented in the mass consciousness of Russians, according to which less advanced society is a society of catch-up development and, accordingly, the processes of modernization taking place here later than in European countries.

V. Ilyin and A. Akhiezer "The Russian civilization: contents, boundaries, and possibilities" [5, p.109] write, that today the necessary level of upgrading achieved by the forced mobilization and the population turns into a drop in living standards and limiting its baud. The social costs of maintaining the sovereign balance after some time lead to a decline and another backlog from the Western countries. There is a new challenge that requires new adequate answer and the next effort of the nation.

Conclusions and suggestions. In recent years, modernization is often portrayed through the idea that our way is allegiance to a cultural-historical type, in the adoption of the basic values of Orthodox culture, following the strategy of the Orthodox civilization. The study of these views, typically identified with patriotism, concern for the preservation of national identity.

Such views are held as those who would like to dissociate itself from the historic challenges of our time. As those who understand the inevitability of genuine modernization of the country. Considers most appropriate for the society. For the modernization and transformation on this ideological basis with the approval of the elements of liberalism. Right authors who are not showing overt anti-Westernism and not by appealing to primordial identity, pay attention to the complex nature of modernization.

The study of the experience of civilization development finds many similarities in the solution of problems of different countries in different eras. Experience shows that the failures of modernization are much more common than positive facts. Success has no recipe and is not a specific technology.

There is a feeling that Russia is out of time of world history and outside of all existing civilizations. We never went together with other people, we do not belong to any known families of the human race, neither to the West nor to the East, and do not have the traditions of neither one nor the other. We stand outside time, the world education of the human race we do not spread [14, p. 18].

In conclusion, it should be noted that over time, when over the time of the closed national existence and all the national bodies have plunged into the global maelstrom, was the interpenetration of civilization flows from the East and West.

Russia went its own way to survive in the harsh conditions of the modern world, to defend its sovereignty, to ensure the development of the country. Preserve its territorial integrity and economic independence to keep the regions to develop infrastructure, to help farmers, to support the poor – all this can be carried out only effective and strict government power. With the acceleration of social development shifted emphasis, the formation of new values, that does not negate the civilizational peculiarities of countries and regions.

References:

1. Anisimov E. The Time of Peter's reforms. L., 1989.
2. Wodarski I. Peter I // Questions of history. 1993. No. 6.
3. Danilevsky N. Russia and Europe // Byzantism and Slavdom. The great debate. M., 2001.
4. Danilevsky N. Russia and Europe.
5. Ilyin V., Akhiezer A. Russian civilization: contents, boundaries, and opportunities. M., 2000.
6. Kagarlitsky, B. Peripheral Empire: cycles of Russian history. M., 2009.
7. Klyuchevsky Unpublished works. M., 1983.
8. Laue Th. The Chances for Liberal Constitutionalism // The Slavic Review. Vol. 24. 1965. № 1.
9. Molchanov N. Diplomacy of Peter the Great. M., 1986; Pavlenko N. Peter I. M., 1998.
10. Narochnitskaya N. Russia in world history. M., 2003.
11. Platonov S. Full course of lectures on Russian history. M., 2008.
12. Poe M. The Russian Moment in World History. Princeton, 2003.
13. Ryabov A. The revival of the feudal "archaic" in modern Russia: practice and ideas. Moscow Carnegie center. M., 2008. No. 4.
14. Tarnas S. History of Western thought. M., 1995.
15. Toynbee A. A study of history. Collection. M., 2001.
16. Tradition and innovation in contemporary Russia. Sociological analysis of interaction and dynamics. M., 2008.
17. Utkin A. The challenge of the West and Russia's response. M., 2003; Russia and the West: history of civilizations. M., 2000.
18. Shanin T. Socio-economic mobility and the rural history of Russia 1905–1930. //Public Sciences and modernity. M., 2009, №1.
19. Adelman N. Your eighteenth century. M., 1986; Mavrodin V. The Birth of a new Russia. L., 1988.

КУЛЬТУРОЛОГИЯ

УДК (002+347) 004.9(477)

Vdovina O.O.
graduate student

Kharkiv State Academy of Culture
(Ukraine)

Вдовина О.О.
аспірантка Харківська державна академія культури
(Україна)

INFORMATIZATION OF JUDICIAL CLERICAL WORK AND DOCUMENT CIRCULATION IN UKRAINE: FEATURES AND PROBLEMS **ІНФОРМАТИЗАЦІЯ СУДОВОГО ДІЛОВОДСТВА ТА ДОКУМЕНТООБІГУ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ**

Abstract: Organizational, technological and law support of information of judicial clerical work and document circulation in Ukraine.

Keywords: computerization of the judicial system, judicial clerical work, judicial documents circulation, electronic document management system, automated workflow system of court, Ukraine.

Анотація: Проаналізовано організаційне, технологічне та правове забезпечення інформатизації судового діловодства та документообігу в Україні. **Ключові слова:** інформатизація судової системи, судове діловодство, судовий документообіг, системи електронного документообігу, автоматизована система документообігу суду, Україна.

Постановка проблеми.

Ефективний розвиток системи державного управління та впровадження адміністративної реформи в Україні потребують сучасних підходів до організації діяльності органів державної влади, покликаних реалізувати державну політику в різних галузях господарського комплексу. Основним джерелом ухвалення управлінських рішень для якісної реалізації державної політики є достовірна та повна інформація про реальний стан справ на місцях. Тому для володіння актуальною інформацією постає питання про оперативне її отримання за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних засобів.

Електронний документообіг є основою електронного урядування і має значні переваги порівняно зі звичним, паперовим документообігом. Так, окрім підвищення культури діловодства, забезпечується економія коштів на тиражування та пересилання значної кількості документів, що є вкрай актуально.

Трансформаційні процеси в Україні, що зумовлені формуванням нової соціально-економічної системи, одночасно зазнають впливу процесів глобалізації та переростання індустріального суспільства в інформаційне. Важливою умовою такої широкомасштабної перебудови нашої країни є модернізація системи судової влади, необхідність якої продиктована зростаючим значенням її для України. Основу судової влади в Україні складають судові органи, які різняться за компетенцією та юрисдикцією, але всі мають одне призначення - захист прав і свобод громадян, конституційного ладу та дотримання законності і справедливості в суспільстві.

Невід'ємною і важливою складовою діяльності суду є організація та ведення системи діловодства, яка полягає у створенні документів, контролі за

їх відповідністю нормативно-правовим актам, забезпечення видання, зберігання, передачі та збереження відомостей, що в них містяться. Очевидно, що усі ці процеси займають безліч часу та становить левову частку виконуваних судовою системою завдань. Заради зменшення паперового діловодства у судах, скорочення часу на обробку, зберігання та передачу інформації, запроваджують автоматизовані системи електронного діловодства (документообігу). Однак, його упровадження ускладнюється рядом факторів та стають предметом бурхливого обговорення фахівців. Саме тому актуальним є питання сучасного стану організації судового діловодства в інформаційному суспільстві та перспектив його розвитку.

Останні дослідження та публікації. Сучасні науковці неодноразово звертались до тематики автоматизації документообігу та створення інформаційних документальних систем. Дослідження електронного документообігу, впровадження та вибір системи управління документами знайшли віддзеркалення в працях Г. Асеева, Е. Малахова, О. Матвієнко, М. Цивіна та інших вчених. Питання впровадження технологій автоматизації роботи суддів, які забезпечують сучасний рівень опрацювання інформації у судовій системі, розглядалися у працях В. Барбара, В. Бринцева, В. Ємельянової, Н. Петухова, М. Смирнова та інших. В той же час спостерігається недостатність узагальнених комплексних наукових праць з проблем інформатизації українського судового діловодства та документообігу.

Мета дослідження – проаналізувати та охарактеризувати сучасний стан інформатизації судового діловодства та документообігу в Україні, особливості та проблеми щодо впровадження автоматизованих систем документообігу суду.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Формою впровадження інформаційних технологій в роботу суду є розроблення за запровадження в судах систем електронного документообігу, який розглядається як високотехнологічний і прогресивний підхід до суттєвого підвищення ефективності роботи органів державної влади. Гарантією успішної роботи органів влади завжди є ефективна діяльність державних службовців, але для якісного обслуговування потреб громадян необхідно мати доступ до інформаційних ресурсів і скоротити часові витрати на розв'язання завдань, не пов'язаних з обслуговуванням громадян. Запровадження комп'ютерних систем діловодства в судах є надзвичайно важливим для підвищення ефективності роботи судів, а також для підвищення їх прозорості й доступності для громадян. Застосування електронних систем діловодства зменшує паперовий документообіг і можливість помилки в судовому діловодстві [4].

Особливості роботи з електронними документами, що містять інформацію з обмеженим доступом, яка є власністю держави, та електронними документами із зверненнями громадян визначаються спеціальними нормативно-правовими актами.

Державна судова адміністрація (ДСА) України відповідає за надання різноманітних наглядних, адміністративних та організаційних послуг судовій системі, до якої входять понад 750 судів, що формують чотири рівні та розташовані по всій території великої країни. ДСА складається з двох основних організаційних компонентів: центрального апарату, розміщеного в Києві, та мережі з 27 територіальних управлінь, розміщених по всій країні. Управління організаціїного забезпечення діяльності Державної судової адміністрації України – одне з найбільших управлінь ДСА України. Особливої уваги потребує вирішення питання створення систем судового діловодства, баз і банків даних для поліпшення ефективності документообігу під час виконання наступних завдань: прийому та звільнення працівників із Державної судової адміністрації України; переведення працівників; переміщення працівників із одного підрозділу в інший [16].

Орган судової влади здійснює електронний документообіг лише за умови використання надійних засобів електронного цифрового підпису, що повинне бути підтверджено сертифікатом відповідності або позитивним висновком за результатами державної експертизи у сфері криптографічного захисту інформації, одержаним на ці засоби від Адміністрації Держспецзв'язку, та наявності посилених сертифікатів відкритих ключів у своїх працівників – підписувачів. Відділ документального забезпечення та контролю відповідає за всю вхідну та вихідну кореспонденцію, що стосується урядових та інших організацій, з якими ДСА має офіційні відносини, такими як Адміністрація Президента, Кабінет Міністрів тощо. Він також займається всіма офіційними наказами та розпорядженнями, виданими Головою ДСА [7].

Впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у діяльність органів державної влади України має велике значення для забезпечення

їх ефективної роботи, є важливою складовою розбудови в Україні інформаційного суспільства.

Аналіз стану процесу інформатизації показав, що рівень впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в державному секторі є поки що недостатнім і не відповідає світовим тенденціям розвитку інформаційного суспільства. Одним із першочергових завдань, які необхідно виконати з метою покращення ситуації у цій сфері, є подальше впровадження та удосконалення функціонування систем електронного документообігу в усіх органах державної влади.

Запровадження електронного документообігу в органах державної влади дозволяє підвищити ефективність функціонування усіх складових системи державного управління: прискорити рух документів, забезпечити своєчасність їх розгляду, скоротити строки підготовки та прийняття управлінських рішень шляхом автоматизації процесів колективного створення та використання документів, підвищити якість рішень за рахунок надання виконавцю максимально повної бази документів, значно знизити витрати на розмноження, передачу і збереження копій паперових документів, а отже й підвищити ефективність роботи, як окремих державних службовців, так і конкретного органу державної влади.

Орган судової влади здійснює електронний документообіг через спеціальні телекомунікаційні мережі або телекомунікаційні мережі загального користування. Обмін електронними документами між органами державної влади також дозволяє підвищити ефективність їх взаємодії: прискорюється доставка документів, знижуються витрати державних установ на функціонування кур'єрських і поштових служб та канцелярій.

Перехід на електронний документообіг між державними установами і споживачами публічних послуг та його інтеграція з веб-порталами органів державної влади уможлиблює реалізацію принципу «єдиного вікна», що передбачає наявність однієї точки входу для взаємодії з органами державної влади всіх рівнів. Це дає можливість громадянам, організаціям, суб'єктам господарювання запитувати і одержувати через мережу Інтернет необхідні довідки або дозволи, передавати в органи державного управління звітність, відстежувати стан роботи з їхніми запитами тощо. Використання систем електронного документообігу у сфері взаємодії державних установ з громадянами і підприємствами дозволяє істотно скоротити витрати часу і ресурсів як громадян, організацій і підприємств, так і державних органів, вдосконалити процес пошуку та одержання інформації від органів державної влади, розширити канали взаємодії держави і громадян, підвищити якість цієї взаємодії [4].

Основним правовим інструментом, який забезпечує застосування електронного документообігу, є електронний цифровий підпис (ЕЦП), який надає змогу підтвердити цілісність електронного документу, тобто його захищеність від несанкціонованого спотворення, руйнування або знищення в процесі руху від відправника до одержувача, та ідентифіку-

вати підписувача. Впровадження електронного документообігу із застосуванням електронного цифрового підпису є одним із пріоритетних напрямів розвитку сфери інформаційних технологій у нашій країні.

Сьогодні в Україні створено нормативно-правову та технологічну основу для функціонування систем електронного документообігу в органах державної влади. Основними нормативно-правовими актами, що регулюють питання застосування електронного документообігу та електронного цифрового підпису, є закони України «Про електронні документи та електронний документообіг» [18] та «Про електронний цифровий підпис» [19], постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового порядку здійснення електронного документообігу в органах виконавчої влади» [20], «Про затвердження Порядку застосування електронного цифрового підпису органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями державної форми власності» [21]. Важливі питання діяльності в цій сфері регламентують постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про центральний засвідчувальний орган» [22], «Про затвердження Порядку акредитації центру сертифікації ключів» [23], «Про затвердження Порядку обов'язкової передачі документованої інформації» [24], «Про затвердження Порядку засвідчення наявності електронного документа (електронних даних) на певний момент часу» [25].

Електронні документи, що надходять на адресу органу судової системи, приймаються службою діловодства централізовано. Електронний документ, що надійшов на адресу органу судової влади, підлягає відхиленню у разі: відсутності у адресата надійних засобів електронного цифрового підпису; надходження не за адресою; зараження вірусом; негативного результату перевірки на цілісність і справжність усіх накладених на нього електронних цифрових підписів.

Сьогодні системи автоматизованого діловодства та документообігу впроваджено у більшості центральних органів державної влади України: за даними Державного комітету інформатизації України, системи електронного документообігу функціонують у 55 центральних органах державної влади. Автоматизована система документообігу суду забезпечує: 1) об'єктивний та неупереджений розподіл справ між суддями; 2) надання фізичним та юридичним особам інформації про стан розгляду справ щодо них; 3) централізоване зберігання текстів судових рішень та інших процесуальних документів; 4) підготовку статистичних даних; 5) реєстрацію вхідної та вихідної кореспонденції та етапів її руху; 6) видачу копій судових рішень та виконавчих листів на підставі наявних у системі даних щодо судового рішення та реєстрації заяви особи, на користь якої воно ухвалено; 7) передачу справ до електронного архіву; 8) виконання інших функцій, необхідних для забезпечення нормальної діяльності судів і суддів [12].

З моменту початку використання цієї автоматизованої системи в судовій сфері спостерігається позитивна динаміка оперативності ефективного розгляду судових справ, а також одержання громадянами України поточної інформації відносно стану розгляду своєї судової справи і отримання копій потрібних процесуальних документів. Зазначимо, що основними факторами вищезазначених позитивних результатів можна вважати те, що оперативна реєстрація вхідної та вихідної поштової та іншої кореспонденції (до числа якої можна віднести позовні заяви, касаційні скарги, адміністративні справи і різноманітні інші документи, які можуть подаватись до суду та бути предметом судового розгляду) на даний момент вже відбувається в автоматизованому режимі. Таким чином, впровадження цієї автоматичної системи реєстрації кореспонденції дозволяє приблизно втричі зменшити час, який необхідний для поточної реєстрації судових справ.

Також при застосуванні системи електронного документообігу значним чином зменшується обіг судових документів у паперовому вигляді, відповідно спрощується процес власне доступу громадян до потрібної інформації, і це робить суд більш відкритим та доступним для населення.

До цього ж автоматизована система документообігу має потужну систему контекстного пошуку, користуючись допомогою якої можна отримати потрібну інформацію у деякому вигляді за пару хвилин. Отже, цим забезпечується процес оперативності, а також достовірності отримання пересічним громадянином в суді відповідної інформації відносно руху його судової справи [2].

Також значною перевагою системи електронного суду є можливість складання статистичного звіту з використанням автоматизованої системи документообігу. Після впровадження у судову систему електронних компонентів весь процес підготовки окремого статистичного звіту отримав новий зміст. Формування такого звіту тепер здійснюється всього одним працівником. Слід підкреслити, що подібні системи мають широкі можливості для оперативного опрацювання деякої статистичної інформації і наступного її відображення з різних точок зору. Але поруч із перерахованими перевагами системи електронного документообігу, наявні деякі недоліки. Відомо, що на даний час в Україні функціонує декілька систем судового електронного документообігу, що застосовуються в судових органах, наприклад, «Тетта», «Юртех» чи «Атлант».

Значним недоліком використання різних типів автоматизованих систем електронного документообігу є та проблема, що інформація, яка створена в одній з перерахованих систем, не може бути оброблена в іншій, тому що формат відображення даних не є сумісним. Цей факт є суттєвою перешкодою в роботі судових органів, тому що необхідність їх активної взаємодії шляхом обміну інформацією є безспірною. Таким чином, судова влада повинна мати єдину систему електронного документообігу, що передбачає передачу даних від однієї до другої ланки системи.

Зауважимо, що аналітична робота не може вес-

тися окремо від інформаційної. У процесі аналізу інформації постійно виникають нові обставини та необхідність додаткового отримання інформації, яка є основою, фундаментом для аналітики. Тому слід приділити увагу вдосконаленню інформаційно-аналітичного забезпечення ДСА України. Інформаційно-аналітичне забезпечення є поняттям більш ширшим, ніж інформаційне забезпечення, у зв'язку з тим, що передбачає забезпечення системи судів, крім інформації, ще й знаннями, необхідними для виконання всіх функцій і завдань для здійснення правосуддя. З цією метою створена та функціонує бібліотека суду. Бібліотека діє для забезпечення суду нормативно-правовими актами, спеціальною науковою літературою, матеріалами судової практики. Під інформаційно-аналітичним забезпеченням діяльності ДСА України слід розуміти функціонально та структурно виділену спеціально організовану діяльність, що передбачає збір, накопичення й обробку даних; пошук, аналіз й узагальнення інформації; отримання спеціальних знань, та спрямовану на ефективну і якісну забезпечувальну діяльність елементів на різних рівнях у структурі Державної судової адміністрації України [13].

У зв'язку із проведенням проектом USAID «Справедливе правосуддя» дослідження, яке має на меті вивчення та обґрунтування навантаження на суддів з розгляду справ, узагальнено (введено в базу) близько 900 анкет першого раунду опитування. Так, у жовтні 2012 року надіслано для ознайомлення до відібраних для участі судів наданий Міжнародним проектом пакет документів з анкетування з навантаження. Паперові варіанти заповнених анкет зібрані та передані для опрацювання міжнародним експертам.

Фахівцями відзначається, що місцевими загальними та адміністративними і апеляційними загальними та адміністративними судами допускаються помилки при визначенні категорій справ; порушується правильність заповнення категорій адміністративних та цивільних справ. Поширена помилка – облік штатної чисельності суддів в місцевих та апеляційних загальних і адміністративних судах. При обліку даних щодо перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами невірно визначаються підстави перегляду та результати розгляду. Вирішення проблем обліку та звітності покладається на новостворену автоматизовану систему документообігу суду (АСДУ) [11].

Автоматизована система забезпечує автоматизацію технологічних процесів обробки інформації в суді, а саме:

- реєстрацію та розподіл вхідної кореспонденції, реєстрацію вихідної кореспонденції, а також внутрішніх документів суду;
- взяття на контроль та здійснення контролю за виконанням вхідних та внутрішніх документів суду, інформування голови суду, керівника апарату суду та особи, відповідальної за опрацювання документа, про закінчення строків його виконання;
- фіксування етапів проходження документів до їх передачі до електронного архіву, а також пере-

дачі судових справ з однієї судової інстанції до іншої;

- реєстрацію процесуальних дій та документів у справі;
- контроль за дотриманням процесуальних строків розгляду судової справи та інформуванням головуючого судді, судді-доповідача, голови суду та секретаря судової палати про закінчення цих строків;
- використання ЕЦП для підписання документа, що набуває офіційного статусу;
- оперативний пошук справ та документів за їх реквізитами;
- індексацію документів та їх контекстний пошук;
- видачу судових рішень (копій) та формування виконавчих документів на підставі даних, що містяться в автоматизованій системі;
- зберігання текстів судових рішень та інших документів, створених у автоматизованій системі;
- відправку електронних копій судових рішень до Єдиного державного реєстру судових рішень;
- надання в установленому законом порядку інформації про стан розгляду справ;
- формування звітності суду про стан здійснення судочинства;
- виготовлення судових рішень, виконавчих документів, звітів тощо [12].

ДСА України забезпечує наступні заходи для підтримки функціонування АСДУ: підготовку нормативних документів щодо використання автоматизованої системи; розробку вимог щодо захисту автоматизованої системи та інформації, що міститься у ній; забезпечення судів технічними, фінансовими і організаційними ресурсами, необхідними для впровадження та використання автоматизованої системи у судах; навчання користувачів автоматизованої системи під час її впровадження та використання; моніторинг технічного стану автоматизованої системи та захищеності її даних; організацію технічної та інформаційної підтримки користувачів автоматизованої системи, зокрема, за допомогою відкритих веб-ресурсів, відповідного телефонного інформаційного центру тощо [12].

Суди забезпечують: своєчасне введення до автоматизованої системи достовірних даних; контроль за своєчасним введенням до автоматизованої системи достовірних даних; своєчасне надання (позбавлення) права доступу до автоматизованої системи її користувачам; забезпечення захисту інформації автоматизованої системи в суді; інформування адміністратора автоматизованої системи та ДСА України про проблеми, що виникають під час використання автоматизованої системи.

У будь-якій організації, що веде документообіг, зокрема, в суді, стоїть завдання оптимізації і прискорення процесу реєстрації, пошуку та обробки документів, а також побудови різних форм звітності як встановленого періодичного, так і вільного формату. На даний час АС «Документообіг загальних судів» комплексно вирішує цю проблему в суді, оскільки

дозволяє на одному робочому місці в рамках однієї системи виготовляти документи за допомогою вбудованого редактора, реєструвати всі їх реквізити і реквізити справ, до яких відносяться дані документи, проводити пошук по реквізитах, роздруковувати результати пошуку і будувати різні форми статистичної звітності.

При роботі в системі користувачу доступні:

- реєстри справ, які є таблицею з реквізитами всіх зареєстрованих в системі справ;
- реєстри документів, які є таблицею з реквізитами всіх зареєстрованих в системі документів. Кожен документ може або відноситися до якої-небудь справи, або бути не у справі;
- реєстр статкарток, який є таблицею з реквізитами статкарток, кожна з яких відноситься до конкретної справи з реєстру справ;
- а також необхідні довідники, засоби узагальнення, пошуку і виведення інформації, та допоміжні засоби, такі як «поштовий реєстр» [12].

Таким чином, АС «Документообіг загальних судів» надає всі засоби для реєстрації і узагальнення даних. Корінною відмінністю АС «Документообіг загальних судів» від інших подібних систем є можливість виготовляти і зберігати в базі даних готові до друку документи. Вони пов'язані з реквізитами реєстрів, причому створюються і редагуються прямо в інтегрованому в систему pdf-редакторі.

Основна концепція застосування АС «Документообіг загальних судів» базується на принципі підтвердження документом будь-якої дії в суді. Набір типів таких документів є обмежений і достатньо невеликий, що дозволяє його систематизувати, формалізувати і використовувати додавання документів певного типу до справи для зміни характеристик цієї справи. Таким чином, все паперове діловодство суду можна промодельовувати в системі як процес додавання документів до відповідних справ і так само додавання документів, що не відносяться до справи, в реєстр документів. З урахуванням того, що вбудований редактор дозволяє пов'язувати поля введення документів з полями бази даних, документи потрібно використовувати для введення даних в базу. Користувачі (судді, їх помічники та інші) в процесі своєї повсякденної роботи виготовляють і роздруковують документи потрібних їм типів, при цьому йде автоматичне поповнення бази даних потрібними реквізитами справ та документів. Відділ статистики може у будь-який момент побудувати необхідні вибірки за станом справ в суді, і в кінці звітного періоду звіт. Причому при правильному налагодженні АС «Документообіг загальних судів» та правильній організації роботи практично не вимагається додаткового введення даних операторами до системи. Даний підхід дозволяє після впровадження просто і органічно влити АС «Документообіг загальних судів» в паперове діловодство суду без властивого іншим системам подвійного введення даних – в систему, і в документ, виготовлений в іншому редакторі. Серед усіх правових інституцій нашої країни, що причетні до процедур судочинства, суди, на жаль, одними з останніх приступили до реального впровадження інформаційних технологій, автоматизації діловодства, використання комп'ютерної та телекомунікаційної техніки в процесі розгляду справ й прийняття рішень.

Функція збору та зведення судової статистики

ускладнюється браком стандартних форм і протоколів звітності та існуванням у судах різних категорій різних автоматизованих систем. Автоматизована система документообігу ДП ІСС, яка була встановлена в усіх судах загальної юрисдикції, була створена для генерування електронних статистичних даних для передачі до ДСА України для консолідації, а потім – до Відділу для консолідації на національному рівні. На сьогодні, система не виконує це завдання на рівні окремого суду.

На противагу цьому, адміністративні та господарські суди використовують іншу розроблену ДП ІСС систему документообігу, яка несумісна з системою, що використовується в судах загальної юрисдикції, а відтак, генеровані ними дані потребують спеціальної обробки. Хоча дані генеруються комп'ютерними програмами документообігу адміністративних / господарських судів, працівники Відділу судової статистики ДСА України часто зазнають труднощів у складанні точних зведених звітів від цих судів та часто потребують виїзної технічної допомоги фахівців ДП ІСС. Цей процес ще більше ускладнюється проблемами обладнання та програмного забезпечення. Але незважаючи на всі фінансові негаразди та проблеми кадрового забезпечення, на сучасному етапі розвитку велика кількість судів України забезпечена комп'ютерною технікою, має вихід у світову мережу Інтернет і використовує у своїй діяльності електронну пошту. Більш того, відповідно до частини 3 статті 15 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [1] в судах загальної юрисдикції функціонує автоматизована система документообігу.

За допомогою цієї системи має визначитися персональний склад суду для розгляду конкретної справи за принципом вірогідності розподілу справ під час реєстрації в суді позовних заяв, клопотань та скарг з врахуванням ступеня завантаженості кожного судді, спеціалізації, а також вимог процесуального закону. Відповідно до частин 5 цієї ж статті Закону Положення про автоматизовану систему документообігу затверджується Радою суддів України за погодженням з Державною судовою адміністрацією України з урахуванням специфіки спеціалізації судів [12].

Висновки. На даний час в Україні працюють розрізнені інформаційні системи для автоматизації роботи в судах, які відповідають світовому рівню, але ще відсутня єдина концепція і єдине технологічне середовище, які б забезпечили ефективну та скоординовану роботу судів з іншими державними органами влади. І в той же час можна констатувати, що процеси інформатизації судового діловодства та документообігу, які є специфічною сферою діяльності щодо забезпечення правосуддя, в Україні стрімко розвиваються. Важливим кроком в напрямі розробки національної програми з комплексної модернізації технологічної бази судів України має стати впровадження підсистеми «Судове діловодство та документообіг» Єдиної судової інформаційної системи України.

Список використаних джерел

1. Про судоустрій та статус суддів : Закон України : від 07.07.2010 р., № 2453-VI // Голос України. – 2010. – № 142.
2. Малахов Е.В. Организация систем автоматизированного документооборота / Е.В. Малахов, В.С. Пелехов // Труды Одесского политехнического университета. – 2006. – Вып. 1 (25) [Електронний ресурс].

- Режим доступу: <http://pratsi.opu.ua/app/webroot/articles/1312554331.pdf>
3. Асеев Г.Г. Электронный документооборот / Г. Г. Асеев. – К. : Кондор, 2007. – 500 с.
  4. Матвієнко О. В. Основи організації електронного документообігу : навч. посібник / О. В. Матвієнко, М. Н. Цивін. – К. : Центр учбової літератури, 2008.
  5. Барбара В. П. Використання комп'ютерних технологій у судочинстві / В. П. Барбара // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 1 (65). – С. 36–39.
  6. Про затвердження Інструкції з діловодства в адміністративних судах України : Наказ Державної судової адміністрації України : від 17.12.2013 р., №174 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/instructions/>.
  7. Про Положення про Державну судову адміністрацію України : Рішення Ради суддів України від 22 жовтня 2010 р., №12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cr.court.gov.ua/tu01/20/4/>.
  8. Про затвердження Інструкції з діловодства в господарських судах України : Наказ Державної судової адміністрації України : від 20.02.2013 р., № 28 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/instructions/>.
  9. Про затвердження Інструкції з діловодства в місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, апеляційних судах міст Києва та Севастополя, Апеляційному суді Автономної Республіки Крим та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ : Наказ Державної судової адміністрації України : від 17.12.2013 р., № 173 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/instructions/>.
  10. Посібник помічника судді загального суду. – Київ, 2010. – 509 с.
  11. Методичні рекомендації щодо ведення обліку кадрів і кадрового діловодства в місцевих та апеляційних судах загальної юрисдикції / Затверджено Наказом Державної судової адміністрації України : від 20.03.2007 р., № 24 «Про затвердження нової редакції Методичних рекомендацій щодо ведення обліку кадрів і кадрового діловодства в місцевих та апеляційних судах загальної юрисдикції» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ul.kr.court.gov.ua/sud1122/organizaciya_roboti_sudu/kadovi_pitannya/met_rek_obliku_kadriv/.
  12. Положення про автоматизовану систему документообігу суду / Затверджено рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 р., № 30 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ln.kr.court.gov.ua/sud1111/300/120/>.
  13. Аналіз стану обліково-статистичної роботи у Державній судовій адміністрації України, її територіальних управліннях та в апеляційних і місцевих судах у 2012 році : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/>.
  14. Організація судової влади в Україні : навч. посіб. / за ред. І. Є. Марочкина, Н. В. Сибільової. – Х. : Одиссей, 2007. – 328 с.
  15. Аналіз стану обліково-статистичної роботи у Державній судовій адміністрації України, її територіальних управліннях та в апеляційних і місцевих судах у 2012 році : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/>.
  16. Аналіз стану обліково-статистичної роботи у Державній судовій адміністрації України, її територіальних управліннях та в апеляційних і місцевих судах у першому півріччі 2013 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/>.
  17. Красницька А. В. Юридичні документи: техніка складання, оформлення та редагування : посібник. – 2-е вид., допов. і переробл. – К. : Парламентське вид-во, 2006. – С. 99–100.
  18. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України : від 22.05.2003 р., № 851-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 275.
  19. Про електронний цифровий підпис : Закон України : від 22.05.2003 р., № 852-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 276.
  20. Про затвердження Типового порядку здійснення електронного документообігу в органах виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України : 28.10.2004 р., № 1453 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 44. – Ст. 2895.
  21. Про затвердження Порядку застосування електронного цифрового підпису органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями державної форми власності : Постанова Кабінету Міністрів України : від 28.10.2004 р., № 1452. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 44. – Ст. 2894.
  22. Про затвердження Положення про центральний засвідчувальний орган : Постанова Кабінету Міністрів України : 28.10.2004 р., № 1451 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 44. – Ст. 2893.
  23. Про затвердження Порядку акредитації центру сертифікації ключів : Постанова Кабінету Міністрів України : від 13.07.2004 р., № 903 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 28. – Ст. 1884.
  24. Про затвердження Порядку обов'язкової передачі документованої інформації : Постанова Кабінету Міністрів України : від 28.10.2004 р., № 1454 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 44. – Ст. 2896.
  25. Про затвердження Порядку засвідчення наявності електронного документа (електронних даних) на певний момент часу : Постанова Кабінету Міністрів України : від 26.05.2004 р., № 680 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 21. – Ст. 1428.
  26. ISO 15489 «Інформація та документація – Управління документацією» (ISO 15489-2001 Information and documentation – Records management)
  27. Іванов В. Г. Права інформація та комп'ютерні технології в юридичній діяльності : навч. посіб. / В. Г. Іванов, С.М. Іванов, В. В. Карасюк та ін. ; за заг. ред. В. Г. Іванова. – Х. : Право, 2010. – С. 134.
  28. Ємельянова В. Автоматизована система електронного документообігу «Діловодство суду» – ще один крок до відкритості судів для громадян / В. Ємельянова // Вісник Вищого адміністративного суду України. – 2009. – №2. – С. 43–48.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Herasym L.M.

*assistant of the department of surgical and pediatric dentistry,
Higher State Educational Establishment of Ukraine
«Bukovinian State Medical University», Chernivtsi, Ukraine*

Mytchenok M.P.

*candidate of medical sciences,
department of surgical and pediatric dentistry,
Higher State Educational Establishment of Ukraine
«Bukovinian State Medical University», Chernivtsi, Ukraine*

SCIENTIFIC-METHODICAL PROVIDING OF LEARNING PROCESS IN THE INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION

Summary: The article highlights the issue of the functional purpose of scientific-methodical providing of the learning process of the institution of higher education, modern requirements to it, teaching complex of the discipline and its components.

Key words: institution of higher education, scientific-methodical providing, learning process.

Резюме. В статі висвітлено питання стосовно функціонального призначення науково-методичного забезпечення навчального процесу вищого навчального закладу, сучасні вимоги до нього, навчально-методичний комплекс дисципліни та його складники.

Ключові слова: вищий навчальний заклад, науково-методичне забезпечення, навчальний процес.

Professional schooling of modern doctor justifies the need for significant changes in educational theory and practice of the educational process. Pithiness of programs, technology of teaching the training materials and pedagogical authority constantly requires the new attitudes. At the present stage of development the professional competence of a doctor the need for implementation of innovative technologies, modern scientific-methodical providing of the learning process in the institution of higher education in the study process is sharply increasing [1, pp. 8-10, 2, pp. 4-14].

Content load of scientific-methodical providing of the learning process should reproduce the logic of formation the readiness of future doctors to the professional activity and organize the scientific-theoretical and conceptual integrity of professional training with other components of the educational process.

However, present requirements for scientific-methodical providing of the learning process in the institution of higher education are not without contradictions, and the basic of them are concentrated in the area of professional activity of teachers: on the one hand, the scientific-methodical providing of the learning process in the institution of higher education is intended to form students' competence that makes it possible to perform functional responsibilities with the most optimal way based on science-grounded decisions that provides maximum focus on individual learning paths by means of consideration of the specificity of the future professional activity and professionalization, and on the other - its construction due to requirements of the credit-module study that extremely standardize it [3, p. 5-13]; on the one hand, logical structuring of training materials by means of the consistent presentation of learning content, tasks for self-examination, questions for in-depth monitoring, that allows students, in teacher's opinion, to achieve the significant results both at the intermedi-

ate stages of mastering the discipline and at the terminal, on the other hand - the inability of the teacher to ensure the consistency and sequence of self-learning fully, because often it takes the format of inconstancy, volatility, disorder or even chaos [4, pp. 117-118, 5, pp. 10-28].

To resolve these contradictions it is advisable to clarify the semantic nature of scientific-methodical providing of the learning process by means of the establishment of its functions, types, current regulations to it, highlighting of which is the purpose of this article.

Scientific-methodical providing of the learning process is complex of documents, scientific, educational and methodological materials that: a) describe the contents; b) establish the structure; c) determine the outcome; d) regulate the course of the learning process.

The main components of scientific-methodical providing of the learning process are determined by the principles on organization of the educational process in the institutions of higher education. They are: state educational standards; curriculums; training programs for all standard and optional subjects; all types of practice programs; textbooks and manuals; instructional and teaching materials for practice sessions; semester individual tasks for self-dependent students' work for educational disciplines; materials of current and terminal control (control tasks for practice sessions, tests for checking the level of mastering the academic material); methodical materials for students' self-study of the professional literature, writing of the abstracts.

However, the implementation of the official duties with the most optimal way on the basis of science-grounded decisions provides maximum focus on individualization of learning by means of consideration the specifics of future professional activity [3, p. 5-13]. Therefore, this list may be amended, extended by decision of the department, faculty of the institution of

higher education or at the initiative of the teacher: ensuring of the educational process with the visual materials; preparing the summaries of lectures, practice sessions, teaching materials for teachers and guidance for students; developing of the guidelines for self-dependent students' work, according to the requirements of educational process on credit-module system.

We consider that unsystematic organizing of self-dependent students' work can be adjusted by expanding the list of the main components of scientific-methodical providing of the learning process. First of all, it is advisable to include the videos to each topic of the practice session, self-dependent students' work, discussions, conferences, meetings of «round table», where should be recorded discussing of the educational material of at least the entire module, but better - a few. It is appropriate to make the list of videos and performances of renowned experts (both home and foreign) of the problems that are predicted in the curriculum [2, p. 4-14].

Educational-methodical complex is a complex of specially designed materials that are integrated formation and provides mastering of a particular discipline by students. The components of educational-methodical complex include materials for classroom work on educational discipline: plan-notes of lectures, plans of practice sessions, multimedia support of sessions; materials for self-dependent work of students: textbooks and manuals, guidelines for preparation for practical lessons and materials for self-control of each module, individual tasks, etc.; materials for control of educational achievements of students: control questions, control tasks, tests for determining of input and output levels of knowledge, current and terminal control etc..

The above components can be supplemented by others, availability of which is initiated directly by teacher, department or university.

Responsibility for the scientific-methodical providing of educational discipline is assigned on the teacher who is entrusted to teach it.

The materials of educational-methodical complex, excepting the tests, current and terminal control may be available for students to use. As for the tests of current and terminal control our thought is this: for self-examination students need to be offered dissimilar tests to prevent addiction to familiar format. Thus, the tests may include only one correct answer, and case exercises - from one to several correct answers.

The question of compliance of the regulatory requirements to provide students with educational literature, methodological guidelines that are required for the discipline stays difficult.

Each student must have access for using the: textbooks, educational-methodical manuals from the list of basic literature from educational work program of the discipline; plans of lectures and practice sessions; methodical guidance on preparing for practice sessions; guidelines for implementation of all kinds of proceedings that are provided in the curriculum: checklist of control tasks, questions etc..

An important aspect of the methodology training of teacher is the formed ability to methodical providing

of classes, which is defined as a set of teaching materials used in preparing for lectures and practice sessions. Preparing of such materials is assigned to that teacher who conducts the lectures and practice sessions.

The lecturer necessarily prepares the outline of the lecture. It is important to understand that this outline is necessary not so much for lecturer as for a student, who could be late, go out or be distracted for the objective reasons. Lecture presentation of educational material is necessary to complement with multimedia presentations, photographs that greatly facilitates the perception of the material by the students.

A complete set of methodical providing of lecture should include: a compendium of current lecture; plan of lectures on the discipline; plan of practical lessons; a multimedia presentation of lecture.

The mandatory component of methodical providing of practical lesson are materials that should clarify: theme of a lesson, its topicality, educational goals, what the student should know and be able to do, content of the theme, practical exercises that are carried out during the lesson, control questions to check the amount and level of learned educational material, tests, primary and secondary literature.

Methodical providing of students' self-dependent work is a set of educational and training materials, the purpose of which is to provide the necessary information for a complete mastery of the discipline by means of its processing, critical analysis and understanding in the free time.

As the self-study is the part of the total scope of the educational discipline, its mastery beyond auditorium classes creates a quite significant load on the student. Self-dependent work should respond for the content and scope to the modular structure of the discipline; forms, types of self-dependent students' study of educational materials should be diversified: it can be essays, reports, etc.; it is necessary to provide the possibility of self-examination of independently researched questions; for the in-depth self-examination it is required to bring checklist questions to the guidance for self-dependent work, short answers to which should be highlighted in the text. Self-dependent work of students, which is provided in the theme of the lesson along with the audience work, is estimated during the current control of the theme on the proper lesson and assimilation of the topics that are considered only for self-dependent work are checked during the summary module control.

Further implementation of issues on scientific-methodical providing of the educational process in the institutions of higher education are advisable to be expanded towards the theoretical justification of the procedure of monitoring the quality of learning and quality of education that will give the opportunity to students to track the acquired knowledge and to achieve the desired level.

Sources and literature

1. Baidenko V.I. Competence approach to the projecting of state educational standards for higher professional education / V.I. Baidenko // Higher education today. - 2007 - № 1. - P. 8-10.

2. Polonskiy V.M. Innovations in education: (method. analysis) // V.M. Polonskiy // Innovations in education. - 2007. - № 2 - P. 4-14.
3. Sulima Y. Urgent tasks of higher education system in the new stage of Bologna process / Y. Sulima // High school. – 2010. - № 11. – P. 5-13.
4. Optimization of educational process in the preparation of interns-dentists (Message 4) / S.V. Kosenko, M.M. Rozhko, Z.T. Kostyshyn [and others] // Galician doctor's journal. – 2012. – T.19, № 1. – P. 117-118.
5. Objectives of higher medical education in the context of reforming the area / R.O. Moiseyenko, V.V. Voronenko, I.I. Feshchenko [and others] // Your health. – 2011. - № 31. – P. 10-28.

УДК 331.102.344

Драчук Ю.З.

, доктор економічних наук, професор,

Снітко Є.О.,

кандидат технічних наук, доцент,

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Старобільськ, Україна

Сав'юк Л.О.,

кандидат технічних наук, доцент, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, м. Івано-Франківськ, Україна

РОЛЬ ЛЮДСЬКОГО ФАКТОРУ В ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація

Відзначено роль людського фактору в зростанні рівня конкурентоспроможності конкретного підприємства, що значною мірою залежить від ефективної реалізації процесів, пов'язаних з управлінням працівниками, які протягом тривалого періоду часу нагромаджують знання, вміння, навички, необхідні для виконання бізнес-процесів; розглянуто на прикладі стратегічно важливого нафтогазового комплексу України наукові пропозиції, спрямовані на рішення економічних та управлінських проблем, на практичні аспекти функціонування підприємств галузі як соціально-економічної системи, що протягом тривалого періоду часу нагромаджували значний інтелектуальний потенціал.

Ключові слова: інтелектуальний потенціал, наукова сфера, розвиток, аналіз, напрями, ефективність

Анотация. Драчук Ю.З., Снітко Е.А., Сав'юк Л.А. «Роль человеческого фактора в интеллектуализации потенциала предприятий»

Отмечена роль человеческого фактора в росте уровня конкурентоспособности конкретного предприятия, в значительной степени зависимой от эффективной реализации процессов, связанных с управлением работниками, которые в течение длительного периода времени накапливают знания, умения, навыки, необходимые для выполнения бизнес-процессов; рассмотрены на примере стратегически важного нефтегазового комплекса Украины научные предложения, направленные на решение экономических и управленческих проблем, практические аспекты функционирования предприятий отрасли как социально-экономической системы, в течение длительного периода времени накапливающие значительный интеллектуальный потенциал.

Ключевые слова: интеллектуальный потенциал, научная сфера, развитие, анализ, направления, эффективность

Постановка проблеми. В сучасних умовах важливим завданням та дієвим механізмом у забезпеченні високого рівня конкурентоспроможності для підприємств є формування нових конкурентних переваг на засадах ефективного нагромадження інтелектуального потенціалу та розвитку інтелектуальної активності персоналу. Найважливішу роль у функціонуванні галузей економіки та життєдіяльності суспільства на сучасному етапі розвитку економіки знань в умовах активізації глобалізаційних та інтеграційних процесів відіграє освіта і наукова сфера. Як зазначають вітчизняні науковці, «научно-технический прогресс никто не отменял и не отменит, тем более, что в историческом измерении именно благодаря передовому опыту и научно-техническим достижениям в значительной мере менялось и поведение людей» [1, с. 6].

Рівень розвиненості освіти і науки відноситься до головних чинників соціально-економічного,

інтелектуального, інноваційного, освітнього та культурного розвитку країни.

В діяльності суб'єктів господарювання галузей та сфер економіки країни за умов ринкових відносин роль людського фактору є надзвичайно важливою. Результати роботи та перспективи зростання рівня конкурентоспроможності конкретного підприємства значною мірою залежать від того, наскільки ефективно реалізуються процеси, пов'язані з управлінням працівниками, які протягом тривалого періоду часу нагромаджують знання, вміння, навички, необхідні для виконання бізнес-процесів. Головною особливістю управління людським капіталом організаційних утворень у сучасних умовах розвитку економіки, заснованої на знаннях, має стати реалізація функцій планування, організування, мотивації та контролю з їх максимальною орієнтованістю на забезпеченість, на ро-

звизок, на ефективне використання інтелектуальних працівників, що відповідає меті Національної стратегії розвитку освіти на наступне десятиріччя - підвищенню доступності якісної, конкурентоспроможної освіти для громадян України відповідно до вимог інноваційного сталого розвитку суспільства, економіки, кожного громадянина; забезпеченню особистісного розвитку людини згідно з її індивідуальними задатками, здібностями, потребами на основі навчання упродовж життя.

При обмеженості ресурсів у сучасних умовах господарювання та необхідності пошуку дієвих механізмів компенсації їх нестачі пріоритетне місце у господарській діяльності посідають процеси, спрямовані на зростання частки інтелекту або інтелектуалізації.

Зростає значення цього процесу в оцінці наявних та нових можливостей формування економічної стратегії розвитку вітчизняних підприємств, особливо підприємств промислової сфери, з урахуванням наслідків економічних та соціальних явищ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із відомих зарубіжних дослідників широкого кола проблем, пов'язаних з інтелектуалізацією як явищем соціального та економічного характеру, слід назвати: М.Армстронг, Е. Брукінг, Г. Беккер, П. Вейл, Дж. Голдсміт, Г. Джоунс, П. Друкер, В. Іноземцев, В. Кірхлер, Б. Леонт'єв, Ф. Махлуп, Р. Пейтон, Т. Пітерс, Харингтон Дж. та ін. [14].

Різним аспектам інтелектуалізації суспільства і соціуму, економіки і праці, освіти і науки, менеджменту, виробництва присвячені праці вітчизняних дослідників М. Ажажа, В. Базилевич, Б. Бутнік-Сіверського, В. Геєць, С. Вовканич, Н. Гавкалової, О. Грішнова, М. Долішного, О. Другова, О. Кендюхова, В. Петренка, Ж. Поплавської, А. Чухно, Н.Ушенко та ін. [1- 8, 9-12, 13,14] та ін.

З аналізу наукових джерел, вченими приділяється значна увага визначенню проблем розвитку інтелектуального потенціалу в Україні, систематизації чинників його формування і перспектив ефективного використання.

Так, авторами Лазаревою Є.В., Світличною В.Л. розглянуто основні фази циклу процесу інтелектуалізації та запропоновано методичний підхід до оцінки кадрового потенціалу промислового підприємства у контексті інтелектуалізації праці, процес інтелектуалізації праці визначено як процес використання і формування інтелектуально значимих можливостей і здібностей кадрового складу, що висуває на перший план інтелектуальні витрати по виробництву знань та інформації, що призводить у результаті до зміни функціональної структури праці [15, с. 82]; запропонована інтегральна оцінка інтелектуалізації кадрового потенціалу промислового підприємства на основі відбору критеріїв його оцінки та визначення міри впливу кожного з критеріїв на інтелектуалізацію підприємства у цілому за експертним методом шляхом анкетування досвідчених експертів у даній галузі [там же, 15, с. 85];

$$IP = \sum_{i=1}^n \delta_i \times B_i, \quad (1)$$

де n – кількість критеріальних показників; B_i – вага i -того показника, δ_i – відносна оцінка i -того показника.

За ступенем відхилення середньої інтегральної оцінки за декілька років від заданого середньозваженого діапазону можна судити про динаміку інтелектуального рівня кадрового потенціалу для конкретного підприємства або галузі промисловості.

Методика Світового банку дозволяє визначати позиціонування країни за індексом економіки знань (The Knowledge Economy Index – KEI), під чим розуміється комплексний показник, що характеризує рівень розвитку економіки, засновану на знаннях, в країнах і регіонах світу. При цьому індекс економіки знань вважається як середнє значення чотирьох індексів:

- економічного та інституційного режиму;
- освіти;
- інновацій;
- інформаційних технологій і комунікацій.

За даними звіту Світового банку у 2012 р., за результатами дослідження 146 країн і територій, Україна має рейтинг 56, з індексом економіки знань (KEI) 5,73, індексом знань (KI) – 6,33. Рейтинг України знизився у порівнянні із дослідженнями Світового банку у 2008 року, де країна посідала 52 місце і мала кращі показники за всіма з чотирьох індексів [16].

Для подолання негативної динаміки зниження позиціонування нашої країни за індексом KEI в 2015 році в рамках партнерства Світовий банк – Україна започатковано ряд ініціатив за напрямками освіти і професійної підготовка кадрів, що визначені як загальноновизнані провідні чинники економічного розвитку.

З огляду програм в Україні в партнерстві зі Світовим банком відзначається, що професійні навички відіграють центральну роль у поліпшенні результатів роботи й підвищенні продуктивності праці та економічного зростання. Проте освіта й професійна підготовка не завжди можуть давати необхідні професійні вміння для того, щоб мати успіх на ринку праці. Наприклад, 20% українських компаній вважають недостатні професійні навички працівників основною перешкодою для діяльності і зростання своїх компаній [17].

Незважаючи на те, що компаніям в країні бракує кваліфікованих працівників, багато випускників вищих навчальних закладів (ВНЗ) не можуть знайти роботи або змушені влаштуватися на роботу, яка не відповідає їх професійним вмінням. Ініціативи STEP (Дослідження професійних навичок і знань) та SABER (Системна оцінка та встановлення орієнтирів для освітніх результатів) спрямовані на поліпшення інформованості про розподіл різних професійних навичок між трудових ресурсів, а також про попит на ці навички у різних секторах економіки, аби мати змогу підтримати

формування політики розвитку професійних навичок і вмій з метою поліпшення можливостей працевлаштування і продуктивності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Враховуючи в економіці України стратегічно важливу роль вугілля, нафти та газу в економічному розвитку держави, окремі суб'єкти господарювання, для прикладу, нафтогазовий комплекс (НГК) України загалом все частіше стають об'єктами наукових досліджень, в тому числі тих, які спрямовані на рішення економічних та управлінських проблем, на практичні аспекти функціонування підприємств галузі як соціально-економічної системи, що протягом тривалого періоду часу нагромаджували значний інтелектуальний потенціал. Заслужують на увагу в цьому плані нещодавно розглянуті в Івано-Франківському національному університеті нафти і газу результати досліджень за докторською дисертацією Кісь Святослава Ярославовича "Наукові основи інтелектуалізації діяльності підприємств" [6,7,8], де відображалися окремі підсумки усвідомленого удосконалення і використання нових підходів до управління в певному секторі життєдіяльності суспільства (організаціях і підприємствах нафтогазової промисловості), а також визначалися критерії, моделі і рекомендації з інтенсифікації їх подальшого використання. І безсумнівний науковий інтерес цих досліджень - в розробці ефективних механізмів підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання та управління їх функціонуванням, а також рішення проблеми формування економічної стратегії розвитку нафтогазового комплексу - плануванням й управлінням економічною стратегією розвитку нафтогазових підприємств, класифікацією за ступенем можливого фінансового рівня з метою оптимізації управлінських рішень, концептуальних положень стосовно створення структурної схеми формування людського капіталу підприємства для досліджень участі людини як носія інтелекту у виробничо-господарській діяльності.

Одержані наукові результати та розроблені рекомендації являють собою методологічну та науково-методичну базу формування теоретичних засад планування економічної стратегії розвитку промислових підприємств, де враховано:

показники інтелектуалізації діяльності підприємства, якими супроводжується традиційно-стандартизоване та нестандартне виконання завдань персоналом суб'єкта господарювання для зв'язку результатів діяльності і розвитку підприємства з рівнем інтелектуалізації управлінців та виконавців;

рівень інтелектуалізації діяльності підприємства для отримання кількісної характеристики рівня інтелектуалізації персоналу та його готовності до використання сучасних технологій і технічних засобів з метою формування відповідного управлінського впливу;

процедури структурування елементів економічного потенціалу підприємства для демонстрування процесу формування з використанням

інтелектуального потенціалу наявних людських ресурсів, де економічний потенціал визначається інтелектуальною наповненістю та «потенціалом інтелектуалізації» усіх його структурних елементів; графоаналітичну модель інтелектуалізації діяльності підприємства, де демонструється залежність досягнутих підприємством результатів від рівня інтелектуалізації персоналу;

фінансово-економічний розрахунок результатів діяльності підприємства з пріоритетним аналізом показників, сформованих результатами інтелектуалізації персоналу суб'єкта та об'єкта управління для порівняння отриманих результатів з їх потенційно очікуваними значеннями.

Визнаючи економіку знань, що розкриває нову роль і місце інтелекту людини в сучасному суспільстві, що знання сьогодні є вирішальним чинником економічного розвитку, інструментом інновацій, конкуренції та економічного успіху, дослідженням підкреслено, що «головним наслідком зростання інтелекту слід вважати збільшення кількості завдань, які виконує персонал підприємства із застосування нестардатних рішень, нових ідей, пропозицій та інших власних і залучених результатів інтелектуальної діяльності».

З огляду на те що, управління технологіями та інноваціями є соціальним процесом, то розвиток інтелектуального потенціалу повинно спиратися в першу чергу на розвиток особистості кожного окремого працівника. Це пов'язано, по-перше, з тим, що будь-яке нововведення, інновація унікальні і є результатом індивідуальної творчої праці.

По-друге, вимоги споживача до якості нової продукції настільки є високими, що успіх комерціалізації нововведень багато в чому забезпечується застосуванням різноманітних знань.

По-третє, науково-дослідний персонал виступає, як генератор ідей і його знання, вміння і навички, а також особистісні якості є вихідним імпульсом появи інновацій.

По-четверте, творчі здібності працівників вимагають стимулювання і розвитку, тому що саме вони, як правило, стають джерелами інноваційних ідей, способів вирішення проблем або прийняття неординарних рішень. Незважаючи на те, що здібності до творчості частіше закладені в людині від народження, прояв їх в повній мірі можливо тільки в умовах, які сприяють їх розвитку і втілення.

Вища освіта, дослідження та інновації відіграють вирішальну роль у підтримці соціального згуртування, економічного зростання та глобальної конкурентоспроможності. Враховуючи бажання європейських суспільств все більше ставати суспільствами знань, вища освіта стає істотною складовою соціально-економічного і культурного розвитку. Водночас, зростання вимог до навичок та компетентностей вимагає від вищої освіти реагувати поновому. Розширення доступу до вищої освіти надає закладам вищої освіти можливість використовувати все більш різноманітний індивідуальний досвід. Відповідь на різноманітність і зростаючі очікування вимагає від вищої освіти фундаменталь-

них змін у її наданні; це потребує більш студенто-центрованого підходу до навчання і викладання, включаючи гнучкі навчальні траєкторії та визнання компетентностей, набутих поза формальними освітніми програмами. Самі заклади вищої освіти стають більш різноманітними за своїми місіями, способами надання освіти та співпраці, включаючи зростання інтернаціоналізації, цифрове навчання та нові форми надання освітніх послуг. Роль забезпечення якості стає вирішальною у підтримці систем і закладів вищої освіти у їх реагуванні на ці зміни, водночас гарантуючи, що кваліфікації, набуті студентами, та їх досвід здобуття вищої освіти залишаться на першому плані інституційних місій.

Висновок. Освіта та наука є головною теоретичною основою і структурним фактором забезпечення економічного розвитку держави. Динамізм і рівень розвитку освіти відповідають за забезпечення інтенсивного економічного зростання при переході до «нової» економіки, заснованої на знаннях, (неоекономіки), за диференціацію між економічно розвиненими і країнами, що розвиваються; головним джерелом і вирішальним фактором такого зростання є якість освіти. І ключове значення в цьому процесі має саме людський потенціал і, перш за все, освіченість, компетентність, творчі можливості людей і умови їх реалізації. Саме знання стають головним джерелом конкурентних переваг в ХХІ ст. При цьому навряд чи можна говорити щодо передових позицій освіти в Україні, яка значно відстає від розвинених країн за ефективністю економіки і рівнем життя. Люди в більшості своїй є такими, якими їх створила освіта, які навчальні заклади вони закінчували. Чим вище піднімаються вони по щаблях освіти, тим краще вони освічені, і тим більше їх потенціал і конкурентоспроможність. Досить низька конкурентоспроможність трудового потенціалу України, що фіксується в продуктивності і якості праці, інноваційна загальмованість в більшості галузей вказують на вади в роботі професійних навчальних закладів, і перш за все вищих.

Список використаної літератури:

Геец В.М. Общественный капитал – 25: государственность или государственное созидание? / В.М. Геец // Экономика Украины. – 2016. – № 8 (649). – С. 3-6.

2. Череп А.В. Оцінка конкурентоспроможності національної освітньої системи в умовах інтеграційних процесів // А.В. Череп, Ю.З. Драчук, Л.О. Сав'юк // Гуманітарний вісник ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди". – Додаток 1 до Вип. 36, Том 1(61): Тематичний випуск "Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору". – К.: Гнозис, 2015. – С. 372-381.

3. Драчук Ю.З. Прикладні аспекти розробки систем моніторингу якості вищої освіти / Ю.З. Драчук, Л.О. Сав'юк // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний університет імені Григорія Сковороди» - Додаток 1 до Вип. 37,

Том III: Тематичний випуск: «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». - К.: Гнозис, 2016. - 470 с. - С. 314-328.

4. Драчук Ю.З. Шляхи підвищення ефективності інтелектуального потенціалу в Україні / Ю.З. Драчук, Н.В. Трушкіна // Проблеми інноваційного розвитку та інформаційного суспільства: матеріали V Міжнар. форуму, Київ, 20–21 жовтня 2016 р. – К.: УкрІНТЕІ, 2016. – Ч. I. – С. 91-95.

5. Драчук Ю.З. Реформа в сфері вищого образования в условиях децентрализации управления: зарубежный опыт / Ю.З. Драчук, Е.В. Сталинская, Л.А. Сав'юк // Сборник статей ЦНС «Международные научные исследования» по материалам X Международной научно-практической конференции «Проблемы и перспективы современной науки», Москва, сборник статей (уровень стандарта, академический уровень). - Москва.: ISI – yornal», 2016. - 150с. - С. 130-137.

6. Кісь С. Я. Інтелектуалізація діяльності підприємств: доцільність, умови, технології: наукова монографія (за ред. д.е.н., проф. Петренка В.П.) / С. Я. Кісь. – ІФНТУНГ, 2015. – 269 с. (12,5 д. а.)

7. Кісь С. Я. Якісні аспекти процесного управління на підприємствах нафтогазового комплексу України // Управління виробничим та інфраструктурним розвитком економічного потенціалу України: монографія / С. Я. Кісь, М. М. Мельницький; за заг. ред. проф. В. П. Волкова. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2012. – С. 370-381.

8. Кісь С. Я. Управління діяльністю підприємств нафтогазового комплексу на засадах інтелектуалізації та інтелектокористування: монографія / С. Я. Кісь, В. П. Петренко, Е. А. Швидкий; за заг. ред. проф. В. П. Петренка. – Львів: ЛА «Піраміда», 2013. – 289 с.

9. Мойсеєнко І. Системи управління знаннями в умовах постіндустріальної економіки // Вісник НУ «Львівська політехніка» «Проблеми економіки та управління». – 2004. – № 507. – С. 151–157.

10. Мойсеєнко І.П. Формування інтелектуального потенціалу підприємства // Обліково-аналітичні системи суб'єктів господарської діяльності в Україні: Зб. наук. пр. / За ред. В. С. Швеця. – Львів: Інтереко, 2005. – С. 117–122.

11. Гавкалова Н.Л. Економічна природа інтелектуального капіталу / Н.Л. Гавкалова, С.В. Севаст'янов // Економіка розвитку. Науковий журнал. - №1 (73). - 2015. - С. 77-82.

12. Ушенко Н.В. Капіталізація людського потенціалу: процесно-функціональний підхід / Н.В. Ушенко // Вісник Донецького університету економіки і права. - 2011. - №2. - С. 36-40.

13. Вовканич С.Й. Теоретико-методологічні основи дослідження людського та інтелектуального капіталу в знаннєвомісткій економіці: концептуалізація понять / С.Й. Вовканич, Л.К. Семів // Регіональна економіка. - 2007. - № 4. - С. 7-19.

14. Харингтон Дж. Совершенство управления ресурсами / Дж. Харингтон.; пер. с англ. А.Л. Раскина, В.В. Шахлевича; под научн. ред. В.В. Брагина // РИА "Стандарты и качество". - М., 2008. - 352 с.

15. Методичний підхід до оцінки кадрового потенціалу промислового підприємства у контексті інтелектуалізації праці / Є.В. Лазарева, В.Л. Світлична // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки. – Випуск 7. Частина 3/–2014/– С-82-86

16 Knowledge Economy Index (World Bank), 2012 [Електронний ресурс] Доступ до ресурсу: <http://knoema.ru/WBKEI2013/knowledge-economy-index-world-bank-2012>

17. Партнерство Світовий банк – Україна. Огляд програм в країні жовтень 2015 року [Електронний ресурс] Доступ до ресурсу: <http://pubdocs.worldbank.org/en/864411453869177415/Ukraine-Snapshot-uk.pdf>

Відомості про авторів статті
«РОЛЬ ЛЮДСЬКОГО ФАКТОРУ В
ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ ПОТЕНЦІАЛУ
ПІДПРИЄМСТВ»

Драчук Юрій Захарович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту ЛНУ ім. Тараса Шевченка (м. Старобільськ), e-mail: tek1_iep@mail.ru;

Снітко Єлизавета Олександрівна, кандидат технічних наук, доцент, зав. кафедри менеджменту, Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка (м. Старобільськ),

Сав'юк Лариса Олександрівна, кандидат технічних наук, доцент, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, м. Івано-Франківськ, Україна

Drachuk Yu.Z., Snitko EA, Savyuk LA "The role of human factor in the intellectualization building companies"

The role of the human factor in the growth of the level of competitiveness of a particular enterprise is largely dependent on the effective implementation of processes related to the management of employees who, over a long period of time, accumulate the knowledge, skills, and skills necessary to carry out business processes; Examined on the example of a strategically important oil and gas complex in Ukraine, scientific proposals aimed at solving economic and management problems, practical aspects of the functioning of industry enterprises as a socio-economic system, accumulating considerable intellectual potential over a long period of time.

Keywords: intellectual potential, scientific sphere, development, analysis, directions, efficiency

Iryna Ivanenko

PhD student, National Academy of Security Service of Ukraine

RESEARCH COMPETENCE OF THE ACADEMIC STAFF: MODERN APPROACHES TO THE DEFINITION

Abstract

In the article the urgency of academic staff research competence development is substantiated. Various approaches to the definition of the phenomenon of professionals' competence in the scientific literature are analyzed. Principal directions of the research work are defined and complex of factors that influence its efficiency is outlined. The notion of academic staff research competence as integral, dynamic, integrative quality of a person that is a combination of knowledge, abilities and practical skills, personal values and qualities (problem, educational, professional) by means of obtaining new knowledge, using scientific cognition methods united by cognitive, communicative, motivation and operational component is formulated.

Keywords: competence, research competence, scientific-research activity, research skills, academic staff.

Introduction

According to the requirements of the law of Ukraine "On higher education" [1], National strategy of education development in Ukraine till 2021 [2], State target program "Science in the universities" on 2008-2017 [3], the problem of educational process modernization is closely connected with the introduction of the so-called competence-based approach, formation of professional competencies one of which is research into the education system. Education and competencies of people become the biggest values of the modern civilization and information society based on the knowledge obtained.

It is well-known that the basic principles of education according to the modern education concept are: 1) to learn how to cognize – it means that personality development assumes constant learning new things; 2) to

learn how to act – assumes successful application of activity approach, that is the ability to estimate the results obtained and to correct them; 3) to learn how to live together – to form emotionally integral attitude to the world, humanity and yourself; 4) to learn how to live – to be able to adjust to economic, family and professional space [4]. In Magna Charta Universitatum a principle of integrity between research and education is proclaimed: teaching and research work have to be inseparable so that education will satisfy the needs and requirements of the society and scientific achievements that are constantly changing [5]. Law of Ukraine "On higher education" [1] also defines that research activity in higher educational institutions is an essential part of education and is performed in order to integrate scientific, educational and innovation activity into the higher education system. And one of main ways of maintaining research activity in higher educational institutions

is direct participation of everyone involved in the educational process in scientific-research and research-constructive activity and organization of scientific, scientific-practical, scientific-methodological seminars, conferences, academic competitions, contests, scientific-research work, term papers, diplomas and other activity of those involved in the educational process.

Nowadays research activity is a compulsory element of the professional teaching of the future specialists because principle task of the higher school is to prepare for “life-long education” (instead of education during the whole life), readiness for re-education and improvement depending on the needs of intellectual labor market.

Taking into consideration the fact that there is no single model of research competence formation in the process of specialists’ professional teaching, approaches to its formation and because training of academic staff in higher education system has its specific peculiarities, we are faced with a problem of elaborating theoretical and practical aspects of research competence formation and definition of the relevant notions.

Review of recent research. In psychology and pedagogical researches the problem of training specialists for the research work was thoroughly studied by V. Andrushtchenko, Z. Borysova, P. Dmytrenko, O. Dubaseniuk, S. Gontcharenko, E. Kulyk, O. Pekhota, I. Ryndina, V. Romantchikov, V. Sydorenko, S. Sysoeva, E. Spitsyn, V. Tykhonova, O. Tshchugainova, L. Schovkun, I. Zyaziun and others.

Theoretical substantiation and elaboration of the models of future professionals’ research competence formation in the educational process in higher educational institutions is presented in the scientific works of V. Arkchypova, M. Golovan. [6, 7].

Analysis of the scientific publications allows us to state that there is no exact definition of the notion “research competence”. There are different methodological and theoretical approaches to the definition of this notion. Thus, such scientists and pedagogues as V. Bolotov, S. Osypova, I. Solyanikov, O. Uschakov, A. Xutorskiy, I. Zymnia and others view research competence as a key one [8]. Analyzing research competence from the point of system approach V. Adolf, A. Derkatch, T. Smolina and others consider it to be a part of professional competence and B. Gerschunskiy, V. Laptev describe it as an element of common and professional education.

Analysis of the scientific research papers on the above mentioned issue allows us to define certain aspects of its investigation: outlining the essence of the competence approach in the sphere of professional education for the future specialists (I. Bekch, A. Volkova, O. Voloschyna, O. Gluzman, M. Golovan, O. Demtchuk, M. Evtukh, I. Zinkovskiy, M. Knyazyan, A. Lokschna, V. Lugovyi, O. Onoprienko, L. Sergeeva, S. Sysoeva, O. Spirin, M. Stepko, K. Khudarkovskiy); studying theoretical grounds of students’ research and scientific activity organization (E. Barbina, G. Vasyanovych, O. Gluzman, V. Gryniova, N. Kitchuk, M. Knyazyan, V. Kozakov, Z. Kurlyand, S. Lytvynenko, V. Maiboroda, A. Markova, G. Nagnorna, O. Pekhota, M. Levotchko) [9].

Scientists also pay big attention to the problem of research activity as a psycho-pedagogical phenomenon and to different ways of developing research abilities and skills of a person [10]. Therefore, authors show the ways of integration of activity and competence-based approaches into the process of research competence formation (I. Zymnia, V. Kraevskiy, A. Xutorskiy and others), conditions of its development (M. Arkhopyova, M. Govan, S. Zabelina, V. Lazarev and others), the role of research competence in the professional education of a teacher (O. Lekhashevitch, S. Markova, Z. Oblitsova and others), research knowledge, skills and abilities (L. Burtchak, V. Kuleshtchova, O. Rogozina, A. Yamshtchikova and others).

Problems of research competence formation are analyzed in the research papers of the recent years [10]. Thus, V. Klymentieva studied the process of research competence formation among the graduate students; A. Gubaidullin, S. Lukashenko – development of the research competence among the students of higher educational institutions; I. Bets – research competence formation among the future officers; G. Skorniyakova – research competence formation of bachelors; L. Abdulova, Z. Apazova, V. Borysova, L. Burtchak – forms, methods and means of research competence formation of the future teachers. It is also worth to mention scientific papers of V. Kuleshova, S. Lukashenko, O. Markov, T. Vakoli, V. Sotnyk, O. Chugainova, O. Matveev. Nevertheless the problem of research competence of the academic staff has never been the object of investigation.

Research methodology

Aim of this study is to define the notion of “research competence of the academic staff”.

Methods of research are the main provisions of gnoseology: principles of historicism, objectivity, consistency, interdependence and interrelation between the phenomena; principles of pedagogy: interconnection between education and development, consciousness and activity of an individual during the educational process, science-based training content, regular and consistent knowledge acquisition and shaping of skills and competencies, taking into consideration age and individual peculiarities of students.

To achieve this goal a set of interrelated basis research methods was used: analysis, classification and synthesis of philosophical, psychological, pedagogical and methodological literature on academic training to identify priority areas of research; specification and systematization of theoretical knowledge for the development of certain aspects of the problem; praximetric method for analyzing best and common teaching experience of introducing competence-based, personal and professionally-oriented approach for academic staff training in the universities; conceptual and comparative analysis to compare the existing theoretical approaches to determination and substantiation of the research competence.

Results and discussion

According to the article 22 of the Law of Ukraine “On higher education” [1] it is assumed that one of the primary tasks of the higher educational institution is to conduct scientific work by means of making scientific

research and maintaining creative activity among the participants of the educational process, teaching highly qualified academic staff and implementing the obtained results into the educational process.

Academic and scientific-technical staff in Ukraine consists of professionally trained specialists that are a special socio-professional community. They directly participate in the creation of scientific knowledge and obtain scientific results within spheres of priority investigation.

With the introduction of Bologna process in European countries the competence-based approach in the professional sphere has become of special interest [9]. Theoretical basis of our investigation are provisions of the European experts from the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), experts of the program "Definition and Selection of Competencies: Theoretical and Conceptual Foundations" (DeSeCo), results of scientific investigations of V. Lugovyi, M. Evtukh, V. Baidenko, O. Gluzman, I. Zymniaya, O. Ovtcharuk, O. Pometin, O. Savtchenko, A. Khutorskiy concerning the essence and character of key competences.

Thus, taking into consideration the above mentioned provisions, it is necessary to find out the essence of the notion "competence".

Competence combines knowledge, skills, abilities, experience and personal qualities that determine desire and readiness to solve problems and tasks that appear in real life situations, understanding the importance of the subject and result of the activity [12]. Competence shows itself in successful implementation into the activity and includes personal attitude towards its subject and product. Competence combines the system of knowledge, skills and abilities objectively defined in the normative documents, and also personal component – interests, aspirations, value orientations, motives for self-realization of an individual [13]. Therefore, *competence* – is an integral characteristics of a personality that is defined as his/her peculiarity that describes desire and ability (readiness) of an individual to implement his/her knowledge, skills, experience, personal qualities into successful work in a certain sphere.

Since competence is connected with the ability of a person to act efficiently in standard and non-standard situations, its structural components should match the components of the research activity as one of the main types of work of the academic staff [7].

It is well known that the scientific research activity is aimed at obtaining socially valuable new knowledge about certain objects, processes or phenomena and this process is divided into certain stages (phases): planning (projecting) the research, implementing various methods to the object of research for obtaining the necessary results, forming and interpreting the results. Thus, the research activity includes the following components:

project component that implies abilities, skills and experience in finding out and formulating the problem, object and subject of the research, its goal and hypothesis and main notions;

information component that assumes the ability to use data collection methods according to the hypothesis, creation of empiric data sets, analyzing various message sources etc.;

analytical component that implies choice and usage of the universal and special research methods, developed logical thinking, creative potential and skills (intuition, insight ability, discovery, product thinking);

practical component that assumes creation, delivery and implementation of the research results into practice.

Therefore, the basis of research activity is research potential that is identified with the system of intellectual and practical skills of an individual necessary to perform the research on your own. The kernel of research action are intellectual skills, whereas practical skills are the mechanism of mastering certain means of search activity that gives practical results – new knowledge, facts, patterns. Intellectual skills assume the ability to analyze and define the main things, compare, specify, summarize and systematize, prove, classify. In other words, intellectual skills – means the ability to efficiently perform intellectual operations in case of problem situation. Practical skills help to analyze literature sources, observe events and processes, process and use the achieved results and so on [14].

Research skills consist in self-organization of a search work, ability to put goals, forecast, plan, organize your own work and correct the research program.

So, research skills – are a complex of intellectual, practical and organizational skills, aimed at performing research activity.

According to the results of analysis of the scientific papers by A. Markova, N. Kuzmina, M. Skatkin, Z. Borysova, M. Evtukh and others, we can define the qualities of a future professional that characterize his/her research competence. Firstly, it is a scientific and educational motivation and interest, scientific valuable needs, research skills and so on. Secondly, intellectual, creative, emotional-volitional qualities. Thirdly, research qualities (scientific erudition, research knowledge and skills).

In this connection it is necessary to study the theoretical issues of introduction of competence-based approach in education into the state security sphere. Thus, the founder of the system research of professional competence (professionalism) in the military sphere, Samuel P. Huntington in his "The soldier and the state" [15], devoted to the investigation of military professionalism, describes this phenomenon as the unity of such notions as competence, responsibility, adherence to a cause. He understands competence as a part of professionalism, a peculiar characteristics that differs professional from a regular executor.

Scientists argue [13] that research competence is a combination of system multidiscipline integrated knowledge; multifunctional cognitive skills that are constantly developing in educational, scientific-research and project activity; high motivation and positive attitude to the scientific research and cognitive values (love of truth, desire for creativity and development).

Research competence is a means of proper autonomous functioning of a personality in heterogeneous multicultural social, professional, information and communication space. It assumes that an individual masters logical, creative and reflexive operations. This competence promotes self-identification, self-understanding, self-education, self-actualization of a personality. Mastering this competence gives a possibility of an uninterrupted self-development during the whole life in social and professional sphere because it helps to obtain system transdisciplinary knowledge of methodology and paradigmatics of a scientific research, the ability to comprehensively, critically, economically process a brand new information and promptly use it for solving professional tasks [18].

According to the classification of A. Khutorskiy, the research competence includes “elements of methodological, above-substantive, logical activity, means of the organization of goal-setting, planning, analysis, reflection”, it serves as a component of individual’s self-development competence, aimed at mastering means of intellectual and spiritual development [19]. Analyzing research competence from the point of view of system approach, V. Adolf, A. Derkach, T. Smolina and others consider it to be a component of a professional competence, while B. Gershunskiy, V. Laptev view it as an element of common and professional education [7; 9].

According to the provisions of procedural and technological approach A. Khutorskiy views research competence as mastering a certain professional competence which he considers to be knowledge as a result of cognitive activity of a person in certain sphere of science, methods, methodology of research, that he/she has to master in order to perform research activity and also motivation and researcher’s position, his/her value orientation [19].

According to O. Ovtcharuk, O. Pometun, O. Savtchenko research competence is an integral quality of an individual that is expressed in the will to look on your own for the ways to solve new problems and creative transformation of the reality on the basis of the complex of self-achieved knowledge, abilities, skills, means of activity and system of values [20].

The generalized results of the scientific studies show that scientists have no single opinion concerning the research competence phenomenon. It was found that this notion is viewed in different contexts – as a professional competence and common professional education component; in the context of knowledge paradigm – as a complex of knowledge, abilities and skills necessary for research activity; from the position of functional activity approach the research competence is considered as a complex of personal qualities that characterize the ability of a professional to effectively perform educational and research activity.

In our opinion, the content of research competence is the efficiency of choice and means of research activity (research work, best practice, experiment, monitoring, marketing, attestation, expertise and so on).

Therefore, research competence formation of the academic staff that is an uninterrupted process during

the whole life, assumes development of the main components:

cognitive and motivation (understanding of values, formation of motives, self-regulation mechanisms, common skills and knowledge retrieval skills, certain personal qualities). This component has to be evaluated on the stage of selection of candidates for post-graduate study, work in research laboratories and also academic staff efficiency evaluation according to elaborated and valid procedures;

operational (formation of skills and means of the research activity, mastering the technology of scientific projecting and development of scientific product), that may be defined in the process of direct participation in the scientific research;

communicative (usage of the means of communication between the participants of the educational and scientific process) that may be evaluated by the personal participation of scientists in conferences, seminars, workshops.

Conclusions

Considering the above mentioned theoretical provisions, leading ideas of the competence-based approach and the best practice in the sphere of studying the problems of professional research competence we suggest to define *research competence as an integral, dynamic, integrative quality of a person that is a combination of knowledge, abilities and practical skills, personal values and qualities (problem, educational, professional) by means of obtaining new knowledge, using scientific cognition methods united by cognitive, communicative, motivation and operational component.*

The phenomenon under investigation is characterized by multifunctionality, universality, and multidimensionality that is expressed in the unity of self-developing, scientific-methodological, axiological function, integration of motivational, value-oriented, gnostic, practical-activity and self-reflexive component, the formation of which allows to efficiently perform research activity in different spheres as well as your own professional activity. Motives and value orientation of a person influence the regulation of mental and cognitive processes and are closely connected with emotional-volitional psycho mechanisms of a person and regulate his/her social behavior and professional activity. Research competence is a product of education, however it does not directly result from it but is rather a consequence of individual’s self-development, coherent self-organization and synthesis of cognitive, activity and self-experience that is expressed in self-confidence, self-realization and making sense of research activity.

Research competence formation of the academic staff is closely connected with the efficiency of scientific product development and implementation of research results. This competence provides each subject of the educational process with the opportunity to open his/her intellectual and creative potential, master scientific search strategies; activates self-realization process of employees as professional researchers.

Prospective further investigations may consist in substantiation of research competence structure and theoretical and methodological grounds for its formation among the academic staff.

References

1. Law of Ukraine "On higher education" form 1 July 2014 № 1556-VII [Electronic resource] // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. – 2014. – № 37-38, ст.2004. – With amendments, made according to the laws № 76-VIII from 28.12.2014, BBP, 2015, № 6, ст.40 № 319-VIII from 09.04.2015. – K. – Access : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page>.
2. National strategy of education development in Ukraine till 2021 / Decree of the president of Ukraine from 25 June, 2013 № 344 / 2013. □ Access to publication : <http://www.president.gov.ua/documents/15828.html>.
3. State target scientific, technical and social program "Science in the universities" for 2008–2017. [Electronic recourse] / Approved by decision of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 19 September N 1155. – Access : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1155-2007-%D0%BF>.
4. Learning: The Treasure Within [Electronic resource] // Main provisions of the Report of the International Committee on XXI century Education. – UNESCO, 1996. – Access : <http://www.ifap.ru/library/book201.pdf>.
5. Magna Charta Universitatum [Electronic resource] / Bologna, 18 September 1988. – Access : http://www.edupolicy.org.ua/files/Magna_Charta_Universitatum.pdf.
6. Arkhypova M.V. Research competence structure of the future engineers-pedagogues / M.V. Arkhypova // Pedagogical almanac. – 2010. – Edition 6.– P. 83–88.
7. Golovan M.S. Essence and content of the notion "research competence" / M.S. Golovan, V.V. Yatsenko // Theory and practice of teaching fundamental disciplines in the higher school : collection of studies.– Kryviy Rih : Publication department NMetAY, 2012. – Edition VII.– P. 55–62.
8. Osypova N.V. Research competence model of the future software engineers / N.V. Osypova, M.O. Vinnyk, I.G. Tarasich // Information technologies in education. – 2014. – № 20. – P. 150–159.
9. Evtukh M.B. Scientific-practical approach to the problem of future economists' research competence formation / M.B. Evtukh, L.L. Borysenko [Electronic resource] // Spirituality of an individual : methodology, theory and practice. – 2012. – Edition 5 (52). – P. 88–104. – Access: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/domtp_2012_5_13.pdf.
10. Bondarenko L.I. Research competence formation among the future teachers of higher educational institutions during master's program : author's abstract. ... Phd in pedagogy / Lina Igorivna Bondarenko, 13.00.04; Luhansk national Taras Shevchenko university. – Starobilsk, 2015. – 23 p.
11. Kovtun G.I. Research competence formation of the future mathematics and economics teacher / G.I. Kovtun, O.V. Martynenko / Pedagogical sciences : theory, history, innovation technologies. – 2013. – № 5 (31). – P. 256–265.
12. Golovan M.S. Competence-based approach in teaching informatics and computer technique for the university students majoring in economics / M.S. Golovan // Problems of engineer and pedagogical education. – 2007. – № 18–19. – P. 19–32.
13. Zimniaya I.A. Common culture and human socio-professional competence // Higher education today. – 2005. – № 11. – P. 14–20.
14. Krushelnytska O.V. Methodology and organization of the scientific research among students / O. Krushelnytska : [Textbook]. – K. : Kondor, 2003. – 192 p.
15. Samuel P. Huntington. The Soldier and the State / Samuel P. Huntington. – Cambridge : The Harvard University Press, 1957. – 321 p.
16. Bets I.O. Theoretical foundations of the future border-guard officers research competence formation [Electronic resource] / I.O. Bets // Collection of research papers of Khmelnytskyi institute of social technologies of "Ukraine" University. – 2011. – № 4. – P. 11–15. – Access : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Znpkhist_2011_4_4.pdf.
17. Krynetskiy I.I. Basics of scientific research / I.I. Krynetskiy. – Odessa : Vyscha Shkola, 1981. – 208 p.
18. Bekh I.D. Competence-based approach in modern education / I.D. Bekh // Vysch Osvita Ukrainy. – 2009. – №3 (supplement 1). Special issue «Higher school pedagogics» : methodology, theory, technology». – P.21–24.
19. Khutorskoy A.V. Key competences as a personality-based education paradigm component / A.V. Khutorskoy // Narodnoe obrazovanie. – 2003. – № 2. – P. 55–61.
20. Competence-based approach in modern education: world practice and Ukrainian perspectives : Library of education policy : Collective monograph / Group of authors: N.M. Bibik, L.M. Vaschenko, O.I. Lokshyna [and others] / Chief editor O.V. Ovtcharuk. – K. : «K.I.S.» 2004. – 112 p.

Mytchenok M.P.

candidate of medical sciences,

department of surgical and pediatric dentistry,

Higher State Educational Establishment of Ukraine

«Bukovinian State Medical University», Chernivtsi, Ukraine

Herasyim L.M.

assistant of the department of surgical and pediatric dentistry,

Higher State Educational Establishment of Ukraine

«Bukovinian State Medical University», Chernivtsi, Ukraine

EXPERIENCE OF REALIZATION OF THE PRACTICE SESSIONS OF MODULE 5 “RECONSTRUCTIVE SURGERY OF THE MAXILLOFACIAL AREA” IN TERMS OF CREDIT- MODULAR EDUCATIONAL SYSTEM

Summary: The article highlights the methodology of realization of the practice sessions of module 5 «Reconstructive surgery of maxillofacial area» for students of the 5th year, dental faculty, in the Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University».

Key words: credit-modular system, surgical dentistry.

Резюме. У статті висвітлено методику проведення практичних занять з модуля 5 «Реконструктивно-відновна хірургія щелепно-лицевої ділянки» для студентів 5 курсу стоматологічного факультету у вищому державному закладі України «Буковинський державний медичний університет».

Ключові слова: кредитно-модульна система навчання, хірургічна стоматологія.

Modernization of system of higher education, aimed at training of high-level professionals is an important prerequisite for socio-economic and political reorganization of the Ukrainian society and Ukraine's entry into the world community. Today the training of medical personnel in high medical schools of Ukraine is being done at the credit-modular system in accordance with the requirements of the Bologna Declaration. Credit-modular system of organization of educational process as the basis of the European Credit Transfer and accumulating System - ECTS, aims to: increasing of the capacity of students' mobility, achieving of the compatibility of the training programs and qualification programs, providing of training of the students for individual variable part of educational and professional programs, improvement of the quality of training the specialists and their competitiveness, implementation of access to labor markets, enhancing the prestige of higher education in Ukraine.

European Credit Transfer System is aimed at optimizing the learning process, which is associated with the growth of requirements to the student, his ability to analyze and digest large amounts of information in a limited period while the formation of practical skills and abilities [1, pp. 37-39, 2, pp. 5-13, 3, pp. 172].

Therefore, the main task of credit-modular system of organization of educational process is selection of the forms and methods that can not only provide students with new knowledge, but also to engage students into the system of continuous professional education and self-education.

Reforming educational system for students of dental faculties according to the credit-module system requires the increasing of the role of training the future doctors [1, pp. 37-39, 4, pp. 69-72].

Specificity of dental education is that besides theoretical knowledge students need the formation of different manual skills [5, pp. 89-90].

Surgical dentistry is one of the independent clinical disciplines of dentistry that studies surgical diseases

and damage of the teeth, organs of the oral cavity, face and neck, bones of facial skeleton in which the complex treatment is necessary. Among the methods of such treatment the surgical are leading. Surgical dentistry and maxillofacial surgery have a close relationship with other dental specialties - therapy, orthopedics, pediatric dentistry and share with them methods of diagnostics and treatment. It is based on basic medical professions - therapy, surgery and use achievements of natural science and many sections of basic medicine; it is also associated with otorhinolaryngology, ophthalmology, neurology, radiation diagnosis, therapy and others. These relationships reveal more options for its development and improvement.

IX semester of studying at the Department of Surgical and Pediatric Dentistry is dedicated to the study of ankyloses of temporomandibular joint, contractures and dislocation of the mandible, pain dysfunction syndrome of temporomandibular joint, plastic and aesthetic surgery of the face, deformations or bone defects of the facial skeleton, dental implants, periodontal surgery, neurology of maxillofacial area and also the deepening of clinical thinking of students, improving of practical skills that were acquired in previous semesters.

In the highest state educational institution of Ukraine «Bukovinian State Medical University» the teaching of the discipline «Surgical dentistry» at the 5th year is carried out by the method of «cyclic classes» according to the curriculum for the credit system [6, 7].

According to the standard curriculum for the studying of module «Reconstructive surgery of the maxillofacial area» it is given 165 hours, including 24 hours of lectures, 86 - practical lessons and 55 – self-dependent students' work. At the end of the cycle, each student should pass final module control that proceeds after the end of studying all the themes of the module on the last session. Final module control establishes the knowledge that students have learned in lectures, practice sessions, while performing individual work, shows

the depth of possession of the material, makes it possible to show creative decisions when performing certain tasks, developing clinical thinking, shows the mastery of practical skills.

For qualitative study of the subject every teacher and every student has access to the server of distance learning «Moodle» that allows students to broaden and deepen their knowledge [8, pp. 64-67, 9, pp. 72-75].

To facilitate the orientation of students in the curriculum of the course «Surgical dentistry» there are schedule of lectures, thematic plan of practical lessons, guidance, videos, tests in the «Moodle».

Practice sessions are conducted in each group during a cycle consisting of 14 days from 8³⁰ to 13¹⁵, or from 8³⁰ to 14⁰⁰ due to the theme of practical lesson (5 or 6 hours of classroom academic load). Classes are held at the clinical bases of the Department of Surgical and Pediatric Dentistry. Students have chance to perform practical work, to master the practical skills thoroughly, to pay a lot of time to curation of patients that is important for improving the dental practice.

At the beginning of the session teacher emphasizes the most important points of the theme of the lesson, determines the input level of students' knowledge. Then oral interviews are conducted.

The theoretical part of the course is conducted in the form of debates, discussions. Students discuss the complex issues of the topic together with a teacher, analyze the case situations.

Subject to the sufficient theoretical preparedness students are allowed to practical work of a session. Students conduct a survey of the thematic patients, perform medical manipulations, write medical documentation of a dental patient under the supervision of a teacher, and after that analyze the information that was obtained during the practical training. In the absence of thematic patients teachers demonstrate and explain to students the practical skills on phantoms, mocks.

For the best learning of the theoretical material there is held the view of videos on the topic of the lesson on the each session for students of the 5th year during the studying of the module "Reconstructive surgery of the maxillofacial area".

For the development of clinical thinking, improving the quality of mastering the theoretical questions, filling the deficit of the visual aids there is paid special attention to analysis of illustrated case tasks.

Case tasks consist of text and illustrated parts. In the text part all the necessary passport details of the patient, his complaints, history of life, disease, and other information necessary for the proper solution of the problem are submitted in a traditional form. Illustrated part can contain different visual materials: photograph of the appearance of the patient, a set of X-rays and so on. To create illustrated part of a task it can be used a variety of materials - drawings and photographs from manuals, textbooks, monographs, atlases, articles from magazines and materials of the own clinical observations.

Students need to make a diagnosis, a plan of examination with using of additional methods and explaining of their necessity, to conduct a differential diagnosis of a disease, make the plan of therapy.

Control of final level of students' knowledge is carried by spelling test control, case tasks and so on.

At the end of each practice session a teacher with students analyze the tests of integrated licensing examination «Step-2. Dentistry», as it is a part of state certification of future dentists and determines the level of theoretical knowledge of students and their ability to logical thinking by solving tests of the fundamental sciences.

Conclusion. Using this method within the credit-module system is effective for teaching the students of 5th year of the dental faculty, promotes thorough learning of theoretical issues of module 5 «Reconstructive surgery of the maxillofacial area», gives a possibility to conduct the curation of dental patients with surgical pathology of the maxillofacial area, to maintain medical records, to master and to learn the practical skills closely, to prepare students to writing an integrated licensing examination «Step-2. Dentistry» and state graduation exam, but also contributes to the ultimate goal of education - training of qualified competitive specialists.

Sources and literature

1. Zhdan V.M. Trainang of dentists in Ukraine and the Bologna process / Zhdan V.M., V.M. Bobyrov, O.V. Sheshukova // Medical Education. - 2007. - № 2. - P. 37-39.
2. Sulima E. Urgent tasks of higher education in the new stage of Bologna process / E. Sulima // High School. - 2010. - № 11. - P. 5-13.
3. Yakimenko O.O. New information technologies of training - a powerful factor in improving of medical education / O.O. Yakimenko, O.Y. Tyagai, V.S. Biryukov // Proceedings of the 18th Intern. science method. conf. «Managing the quality of training the specialists», 18-19 April 2013, Odessa. -: ODABA, 2013 - Part 1. - P. 172.
4. Some aspects of reforming of the higher medical education / U.M. Kolesnik, U.M. Neryanov, M.O. Avramenko [et al.] // Med. education. - 2013. - № 2. - P. 69-72.
5. Kosenko K.N. Methodological aspects of forming a practical knowledge and skills of a dental student / K.M. Kosenko // Journal of Dentistry. - 2006. - № 3. - P. 89-90.
6. On approval and introduction of new curriculum of training the experts of educational qualification level "Specialist" of the qualification of «Dentist» in higher education of IV level of accreditation on the specialty of «Dentistry» (as amended in accordance with the order of the Ministry of Health on 08.07.2010 № 541): MOH Ukraine on 07.12.2009 № 929.
7. Syllabus of the course «Surgical dentistry» for students of higher educational institutions of III-IV levels of accreditation in the specialty of «Dentistry». - K., 2011.
8. Boychuk T.M. Experience of ICT in educational process of Bukovinian State Medical University / T.M. Boychuk, I.V. Herush, V.M. Khodorovsky // Medical Education. - 2012. - № 2. - P. 64-67.
9. Boychuk T.M. Server of distance learning of BSMU - an effective tool for organizing and controlling students' self-dependent work / T.M. Boychuk, I.V. Herush, V.N. Khodorovsky // Medical Education. - 2013. - № 2. - P. 72-75.

*Nevmerzhytska A. L.**A postgraduate student of Department of General Technical Sciences
National Pedagogical University named after Dragomanov**Невмержицька А. Л.**аспірантка кафедри загальнотехнічних дисциплін,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова*

**EVALUATION INDICATORS AND CRITERIA FOR TECHNICAL COMPETENCE
FORMATION OF STUDENTS AT HIGH MEDICAL SCHOOLS
ПОКАЗНИКИ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ СФОРМОВАНOSTІ ТЕХНІЧНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ У СТУДЕНТІВ ВИЩИХ МЕДИЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

Summary: The article deals with the essence of the concepts for evaluation criteria and indicators. On the basis of analysis of existing competence assessment criteria the author's own criteria for assessing technical competence of students at higher education institutions was set and their essence through indicators important for the industry were revealed. Theoretical approaches to selection of required evaluation criteria for acquired technical competence of medical students. Based on the selected criteria and indicators, the level of required competence among first-year students of Public higher education institute "Zhytomyr Nurse Institute" of Zhytomyr Regional Council was defined. According to the research results the further ways of improving methods of teaching physics at higher educational schools were determined.

Key words: evaluation criteria, evaluation indicators, technical competence, medicine.

Анотація: У статті розглянуто сутність понять критеріїв та показників оцінювання. На основі здійсненого аналізу існуючих критеріїв оцінювання компетентностей визначено власні критерії оцінювання технічної компетентності студентів вищих медичних навчальних закладів та розкрито їх сутність через показники, важливі саме для цієї галузі. Обґрунтовано теоретичні підходи до вибору необхідних критеріїв оцінювання стану сформованості технічної компетентності у студентів-медиків. На основі обраних критеріїв та показників визначено стан потрібної компетентності серед студентів першого курсу КВНЗ «Житомирський інститут медсестринства» Житомирської обласної ради. За результатами проведеного дослідження окреслено подальші шляхи вдосконалення методики викладання фізики у вищих медичних навчальних закладах.

Ключові слова: критерії оцінювання, показники оцінювання, технічна компетентність, медицина.

Постановка проблеми. Покращення якості медичного обслуговування населення залежить від підвищення якості підготовки майбутніх працівників медичної галузі. Реформування професійної освітньої системи спричинене невідповідністю знань, умінь та навичок, які отримують студенти під час навчання, вимогам, які ставить перед молодими спеціалістами їх майбутня професійна діяльність. Тому на педагогічну науку покладається завдання розробити такі методики навчання дисциплін, які б підвищили зацікавленість студентів фундаментальними науками через важливість їх для подальшого міцного та якісного засвоєння профільних дисциплін.

Проблему вдосконалення методик навчання фундаментальних дисциплін, а саме фізики, у студентів вищих медичних навчальних закладів можна вирішити знаючи, з якими базовими знаннями приходять до навчального закладу студенти та що мають знати по завершенню навчання. Наша стаття присвячена саме обранню та апробації критеріїв і показників, за якими можна оцінити стан сформованості технічної компетентності студентів-медиків на початку навчання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми формування технічної компетентності майбутніх фахівців педагогічних та інженерних спеціальностей присвячені роботи Корця М. С., Корця О. М., Отрошко Т. В., Костюк Д. А., Сліпухіної І. А. Дослідженню інтеграції фундаментальної та

фахової підготовки майбутніх лікарів присвячена робота Стучинської Н. В. Однак, проблема формування технічної компетентності майбутніх фахівців медичної галузі та дослідження шляхів і критеріїв її оцінювання залишилася поза увагою дослідників.

Мета статті. Визначити й обґрунтувати критерії та показники оцінювання стану сформованості технічної компетентності студентів вищих медичних навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу. Процес формування компетентності складний і довготривалий, обов'язковою умовою якого є створення продуктивної методики викладання тих навчальних дисциплін, які саме формують необхідну компетентність. Не викликає сумніву той факт, що дієвість методики залежить від правильно підбраного та структурованого навчального матеріалу, врахування прогностичної функції отримуваних знань та їх професійної спрямованості, підбору таких форм і методів навчання, які б враховували потреби студентів як особистостей з різними типами сприйняття інформації, внутрішньої мотивації студентів та багато іншого.

При побудові методики навчання дисципліни варто враховувати і той факт, що студенти, які вступають до вищих навчальних закладів, вже мають повну або базову загальну середню освіту, а, отже, володіють певними знаннями, вміннями та навичками і мають мотивацію до навчання саме в медич-

ному закладі. Визначення наявного рівня знань, мотивацій та потреб студентів допоможе адаптувати методику викладання до програмних вимог, за якими навчатимуться студенти, та до швидкозмінних потреб суспільства, в якому вони будуть жити та здійснювати професійну діяльність. Тобто підрунтам для побудови дієвої методики навчання, спрямованої на формування певної компетентності, є визначення сформованості цієї компетентності на початку навчання у ВНЗ.

Для здійснення об'єктивного аналізу передумов формування необхідної компетентності потрібно визначити критерії та показники, за якими буде проводитися це оцінювання. Вивчаючи думки дослідників, помічасмо неоднозначність у визначеннях

цих понять – те, що в одних виступає критерієм, на переконання інших є показником, і навпаки. Науковці дотримуються думки, що визначення критеріїв і показників оцінювання педагогічних явищ є завданням важливим, але дуже складним і трудомістким, оскільки підготовка фахівців різних галузей і спеціальностей є багатопредметною, тому аналізувати їх можна лише в загальних рисах [1].

Першим кроком до визначення критеріїв і показників оцінювання стану сформованості конкретної компетентності як педагогічного явища постає розв'язання проблеми тлумаченнями обох цих понять:

Критерій – це ...	Показник – це ...	Джерело
підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило [2, с.465]	свідчення, доказ, ознака чого-небудь; дані про досягнення в чому-небудь [2, с.829]	Великий тлумачний словник сучасної української мови [2]
підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило [3, с.428]	доказ, ознака, свідчення чого-небудь [3, с.695]	Сучасний тлумачний словник української мови [3]
мірило оцінки, судження [4, с.248]	те, на основі чого можна судити про розвиток і перебіг будь-чого [4, с.426]	С. І. Ожегов. Словник російської мови [4]
правильна ознака для розпізнання мислення [5]		В. Даль. Тлумачний словник [5]
від грец. <i>kriterion</i> – засіб судження... [6, с.262]		Словник іншомовних слів [6]

Ми також розділяємо думку Бабанського [7, с.68] про те, що критерій повинен містити в собі певні компоненти, одиниці вимірювання, що надають можливість оцінити дійсність, порівняти її з нормою, еталоном, ідеальним зразком.

На основі здійсненого аналізу робимо висновок, що критерій – це узагальнена назва певної кількості спільних компонентів (характеристик, ознак), що є необхідною та достатньою для здійснення класифікації формування означення або оцінювання певного явища чи процесу, що досліджується, а показники – це, власне, ті характеристики та ознаки, за допомогою яких цей об'єкт чи явище описується, класифікується, пояснюється, оцінюється.

Для студентів медичних навчальних закладів технічна компетентність не має провідного значення, але для здійснення професійної діяльності є необхідною, і визначення стану її сформованості є важливим на різних етапах навчального процесу. Тому критерії та показники мають бути саме такими, що дадуть можливість оцінювати стан і динаміку розвитку технічної компетентності, отримувати її якісну та кількісну характеристику на різних курсах з метою розроблення методики формування даної компетентності та корегування навчального процесу.

Завдання визначення стану готовності до формування необхідної компетентності на початку навчання дозволяє обрати критерії оцінювання виходячи з того, в яких сферах життя студента ця компетентність могла б зародитися і почати

формуватися та наскільки студенти здатні її формувати й розвивати далі, застосовуючи наявні знання до вирішення професійно спрямованих завдань. Тому, другим кроком нашої роботи буде визначення основних сфер розвитку та становлення особистості, що впливають на формування усіх важливих компетентностей, а через них – обрання критеріїв та показників оцінювання бажаної компетентності.

1. Особисте життя – інтереси, цінності, пріоритети, прагнення, уподобання, бачення власного майбутнього, самостійність, активність, саморозвиток – критерій, що відповідатиме за оцінку таких рис, назовемо **ціннісно-мотиваційний**.

2. Навчання – глибина, стійкість знань; уміння критично мислити, творчо підходити до вирішення завдань, аналізувати, об'єднувати та розділяти, усвідомлювати – такий критерій назовемо **знансьвим**.

3. Професійна діяльність – удосконалення професійних навичок, набуття досвіду роботи, підвищення кваліфікації – **діяльнісний** критерій.

Оскільки наша робота присвячена саме визначенню стану сформованості технічної компетентності студентів вищих медичних навчальних закладів, варто розкрити сутність вищезгаданих критеріїв оцінки технічної компетентності через професійно важливі характеристики для працівників медичної галузі:

• *ціннісно-мотиваційний критерій* – передбачає дослідження самостійності у виборі майбутньої професії, цілеспрямованості та активності у досягненні поставленої мети, пріоритетності у навчанні, особистісного ставлення до обраної професії, потреб у саморозвитку та самовдосконаленні, відповідальності;

• *знансвий критерій* – передбачає визначення рівня базових знань з фізики, усвідомлення важливості фізичних знань для майбутньої професійної діяльності, встановлення зв'язків фізики з медициною, застосування творчого підходу до вирішення завдань, критичне мислення;

• *діяльнісний критерій* – наявність базових навичок виконувати різного роду дії, корисні для майбутньої професійної діяльності, вміння знаходити необхідну інформацію, використовувати теоретичні знання для виконання практичних вправ, відпрацювання техніки безпеки у роботі з фізичними чинниками, полями та випромінюваннями, медичною апаратурою тощо.

Для визначення стану сформованості технічної компетентності за обраними нами критеріями серед

студентів першого курсу, що вступили після 11 класу, нами було проведено системне дослідження, яке базувалось на спостереженні, роботі у фокус-групах, анкетуванні. Питання анкети містять такі запитання, відповіді на які дали можливість оцінити усі вище згадані критерії. Анкета містить питання трьох видів: загального характеру (для встановлення життєвих орієнтирів, мотивів та цілей навчання), запитання та завдання для визначення рівня фізичних знань та запитання, що дають можливість виявити готовність студентів до застосування набутих знань у практичній професійній діяльності. Важливо досягнути «атмосфери співпраці» між викладачем і студентами, пояснивши, що це анкетування має на меті визначити рівень та обсяг знань студентів не для виставлення оцінок, а з метою педагогічного діагностування та вдосконалення методики викладання фізики для подальшого успішного навчання.

Для підрахунку якісного показника використовувалася така схема: усі відповіді «так» та власні правильні відповіді оцінювалися в 1 бал, «ні» або ж відсутність жодної відповіді – 0 балів. Приклад підрахунку балів вказано в додатку 1.

Додаток 1.

Вхідне анкетування для визначення сформованості технічної компетентності студентів вищих медичних навчальних закладів

Запитання	Можливі відповіді	Кількість балів
I. Ціннісно-мотиваційний критерій		
1. Рішення у виборі майбутнього фаху Ви прийняли особисто чи з допомогою рідних, близьких, друзів?	Сам З допомогою	1 0
2. Чи плануєте працювати за спеціальністю?	Так Ні	1 0
3. Чи плануєте Ви продовжувати навчання у магістратурі чи іншому вищому медичному навчальному закладі?	Так Ні	1 0
4. На Вашу думку, тих знань, що Ви отримуєте в навчальному закладі, замало для успішного довготривалого виконання посадових обов'язків?	Так Ні	1 0
5. Де, на Вашу думку, людина використовує фізичні знання у повсякденному житті? (наведіть приклади)	Людина має справу зі струмом, напругою, світлом, теплом, холодом, визначає атмосферний тиск, температуру та вологість повітря, спостерігає тертя, капілярні явища...	по 1 балу за кожну правильну відповідь
6. Чи є корисними, на Ваш погляд, для майбутнього медичного працівника знання з фізики? (наведіть приклади)	В медицині використовують ультразвук, ультрафіолет, рентгенівське випромінювання, тепло та холод, мед. апаратуру, що працює від мережі	по 1 балу за кожну правильну відповідь
7. На Вашу думку, фізика у вищих медичних навчальних закладах має бути окремою дисципліною, що забезпечує студентів базовими знаннями, чи як короткий курс уточнюючого характеру?	Окрема дисципліна Короткий курс	1 0
II. Знансвий критерій		
8. Що вивчає фізика?	Вивчає явища природи, формулює закони, за якими ці явища відбуваються,	по 1 балу за кожну

	досліджує загальні властивості матерії...	правильну відповідь
9. Що таке рух?	Зміна положення тіла відносно інших тіл у просторі	1
10. Що таке маса?	Фізична величина, яка є однією з основних характеристик матерії, що визначає її інерційні, енергетичні та гравітаційні властивості; скалярна величина, що є мірою інертності тіла	1
11. Якою буде частота коливань маятника, якщо його період 4 с?	$\nu = \frac{1}{T} = \frac{1}{4} = 0,25$	1
12. Сформулюйте основні положення МКТ.	1. Будь-яка речовина складається з частинок (молекул і атомів)	1
	2. Молекули (атоми) знаходяться в безперервному тепловому русі	1
	3. Молекули (атоми) взаємодіють між собою	1
13. Поясніть явище дифузії.	Взаємне проникнення частинок однієї речовини у міжмолекулярні проміжки іншої	1
14. Кількість речовини у медицині називають...?	Дозою	1
15. Що таке концентрація?	Кількість речовини в одиниці об'єму	1
16. Яку фізичну величину називають тиском?	Фізична величина, яка чисельно дорівнює силі, що діє на одиницю площі поверхні	1
17. Як за допомогою фізичних термінів Ви можете описати, пояснити, що відбулося з кісткою при травмі?	Пластична деформація	1
	Деформація зсуву	1
18. Що таке явище змочування?	Поверхнєві явища на межі рідини і твердого тіла, що стикаються між собою	1
19. Що таке електричний заряд?	Це фізична величина, яка кількісно характеризує електромагнітну взаємодію	1
20. Що являє собою електростатичне поле?	Поле, що існує навколо нерухомих електричних зарядів	1
21. Чим постійний електричний струм відрізняється від змінного?	Постійний струм, на відміну від змінного, не змінюється ні за величиною, ні за напрямом	1
22. Змінний струм якої сили смертельний для людини?	Прийнято вважати смертельно небезпечним для людини струм промислової частоти 50 Гц і величиною 50 мА	1
23. Що таке електроліз?	Процес, що відбувається при проходженні електричного струму через розчин електролітів	1
24. Що являє собою магнітне поле?	Поле, що виникає навколо рухомих електричних зарядів	1
25. Встановіть взаємозв'язок між електромагнітними хвилями: 1) інфрачервоні, 2) ультрафіолетові, 3) рентгенівські, 4) гамма-промені та їх властивостями: а) виникають під час радіоактивного розпаду, б) випромінюються нагрітими тілами, в) мають бактерицидну дію, г) проходять крізь непрозорі тіла.	1 – б	1
	2 – в	1
	3 – г	1
	4 – а	1

26. Що таке звук?	Коливальний рух частинок пружного середовища, що поширюється у вигляді хвиль у газі, рідині чи твердому тілі та сприймається органами слуху людини	1
27. Що таке радіоактивність?	Здатність атомів деяких ізотопів самовільно розпадатися, випускаючи випромінювання	1
III. Діяльнісний критерій		
28. Яку частину градуса складає одна поділлка термометра?	0,1 °C	1
29. Переведіть мкА в А, мВ у В. На яких шкільних приладах ви зустрічали такі одиниці вимірювання?	мкА=10 ⁻⁶ А	1
	амперметр	1
	мВ=10 ⁻³ В	1
	вольтметр	1
30. Покази сухого термометра психрометра становлять 22 °C, а вологого на 4 менше. Яка відносна вологість повітря?	68 %	1
31. Річна гранично допустима поглинена доза рентгенівського випромінювання становить 50 мГр. Чому дорівнює потужність поглиненої дози (у нВт/кг), якщо рентгенолог працює 6 годин щодня протягом 190 днів на рік?	12,2 нВт/кг Інші відповіді	1 0
32. Які дії ви виконаєте, щоб допомогти людині, що постраждала від ураження електричним струмом?	Вимкнути джерело струму, відкинути електричний провід за допомогою сухої дерев'яної палиці чи іншого електронепровідного засобу, викликати швидку, розпочати проведення серцево-легеневої реанімації, на опіки накласти стерильні пов'язки...	по 1 балу за кожну правильну відповідь
33. Дорослим та дітям старшим 12 років, що мають порушення печінки, можна призначати по 10 мг лоратадину через добу. Скільки мл даного сиропу можна дати хворому, якщо на пляшечці є напис 1 мг/мл?	10 мл Інші відповіді	1 0

Констатувальний експеримент з використанням даного анкетування проводився саме серед студентів, що вступали до ВМНЗ після 11 класу для того, щоб визначити, як сприяє формуванню технічної компетентності навчання фізики суто за шкільною програмою не враховуючи конкретного професійного спрямування.

Результати експерименту за *ціннісно-мотиваційним критерієм* виявилися наступними: 63% студентів, що брали участь в анкетуванні, дали 7-8 правильних відповідей на питання, що свідчить про самостійність у виборі майбутньої професії, усвідомленість важливості оновлення знань після завершення навчання в інституті (навчання в магістратурі, курси підвищення кваліфікації, самоосвіта) та корисності фізичних знань для майбутньої професійної діяльності. Ще 17% студентів дали 9 і більше правильних відповідей на запитання, що свідчить про цілеспрямованість та активність у досягненні мети, яка передбачає продовження навчання у вищих медичних навчальних закладах III-IV рівнів акредитації. Решта 20% вважають, що знань, які вони отримують під час навчання в інституті, цілком достатньо для виконання їх посадових обов'язків і особливого значення фізичних знань для молодшим медичних працівників не відмічають.

Оцінка ж знань студентів з фізики за *знанцевим критерієм*, а також умінь і навичок використовувати теоретичні знання на практиці за *діяльнісним критерієм* свідчить про досить низький і якісний, і кількісний показники. Лише третина студентів дала 20-24 правильні відповіді на теоретичні питання та розв'язала 5-6 запропонованих задач. Якісний аналіз відповідей решти студентів свідчить про те, що:

- ✓ знання з фізики розрізнені, поверхові та несистемні, відсутнє розуміння сутності фізичних явищ, а, отже, і можливостей їхнього використання у житті та професійній діяльності;

- ✓ студенти не володіють базовою термінологією, основними формулами, погано знають важливі властивості фізичних явищ (корисних для професійної діяльності);

- ✓ плутають перетворення позасистемних одиниць вимірювання у системні, найчастіше вживаних у медичній практиці; не знають кратних і частинних одиниць та множників, які їм відповідають;

- ✓ допускають помилки при виконанні простих математичних перетворень та підрахунків.

Висновки та пропозиції. Отже, важливість фундаментальних дисциплін у системі медичної

освіти є очевидною, але, як показує практика, в процесі вивчення великої кількості фахових предметів вона губиться та відходить на другий план. Тому важливо від початку викладання фізики, хімії, математики сформулювати усвідомлену потребу студентів у ґрунтовних базових знаннях. Для вирішення цієї задачі необхідно створити таку методику викладання дисципліни, яка на меті своїй матиме не лише забезпечення студентів цілісним комплексом знань, умінь та навичок, а й формування його практичної важливості для майбутньої професійної діяльності, надасть змогу розкрити зв'язок фундаментального та медичного.

На нашу думку, важливість визначення початкового стану сформованості технічної компетентності майбутнього працівника медичної галузі та подальше дослідження динаміки її розвитку під час навчання обумовлена:

➤ необхідністю формування у студентів-медиків розуміння біофізичних механізмів дії зовнішніх факторів на системи організму людини та фізичних основ діагностичних і фізіотерапевтичних методів та медичної апаратури;

➤ потребою викладачів медичних навчальних закладів у визначенні шляхів удосконалення методик викладання фундаментальних дисциплін з урахуванням пропедевтики отримуваних студентами ЗУН.

Обрані нами критерії та показники оцінювання стану сформованості технічної компетентності студентів вищих медичних навчальних закладів дали можливість оцінити їх рівень знань якісно та кількісно, а також окреслити подальші шляхи вдосконалення методики викладання фізики.

Список літератури:

1. Скиба, М. Є. Моніторинг якості навчального процесу у вищому закладі освіти : [моногр.] / М. Є. Скиба, С. Г. Костоґриз, Г. В. Красильникова. – Х. : ХНУ, 2009. – 219 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
3. Сучасний тлумачний словник української мови : 100000 слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. – Х. : ВД «ШКОЛА», 2011. – 1008 с.
4. Ожегов, С. И. Словарь русского языка : ок. 57000 слов / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – [20-е изд., стереотип.]. – М. : «Русский язык», 1988. – 750 с.
5. Даль, В. И. Толковый словарь : в 4 т. / Владимир Иванович Даль. – М. : «Русский язык», 1991. – Т. 2. – 683 с.
6. Словарь иностранных слов. – 14-е изд., испр. – М. : «Русский язык», 1987. – 608 с.
7. Педагогика : [учебник] / под ред. Ю. К. Бабанского. – М. : Педагогика, 1984. – 368 с.

Владимир Николаевич Демянишин,

Национальная академия Национальной гвардии Украины

РАЗВИТИЕ ПРИНЦИПОВ, ФОРМ, МЕТОДОВ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОРИЕНТАЦИИ ШКОЛЬНИКОВ НА ВОЕННУЮ СЛУЖБУ ПО КОНТРАКТУ В СИСТЕМЕ ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

В статье по результатам анализа и синтеза элементов профессиональной ориентации школьников на военную службу по контракту в системе военно-патриотического воспитания развито ее принципы, формы и методы. На их основе впервые предложено педагогические условия профессиональной ориентации школьников на военную службу по контракту в системе военно-патриотического воспитания.

Ключевые слова: профессиональная ориентация, военная служба по контракту, система военно-патриотического воспитания.

Актуальность статьи обусловлена приоритетностью задач общеобразовательных школ относительно сформированности у их выпускников готовности к сознательному выбору профессии и военных формирований по изменению их способа комплектования на контрактный. Она растет в условиях ведения боевых действий на востоке Украины. Прохождение граждан Украины срочной службы остается наиболее эффективным способом их профессиональной ориентации на военную службу по контракту. В условиях прекращения призыва возрастает роль военно-патриотического воспитания граждан Украины. Именно поэтому общее выполнения задач упомянутых институтов осуществляется через систему военно-патриотического воспитания, обучения предмет «Защита Отечества» и требует проведения тщательного

исследования педагогических условий, удовлетворяющих требованиям по взвешенному осуществлению выбора профессии школьником – военной службы по контракту.

Существует множество исследований связанных с выбором профессии ученых в области педагогических (Н. И. Балацкая, М. И. Бех, В. В. Вострикова, М. З. Кузив, Л. Б. Кулиненко), экономических (Л. В. Кулешова, К. П. Бондарчук), философских (А. А. Залесский) и других наук. В частности процессы профессиональной ориентации школьников на военную службу исследуют О. С. Гончаренко, В. В. Ивашковский, А. А. Назарчук и другие; различные аспекты формирования и развития человеческих ресурсов для использования в служебно-боевой деятельности изучает М. М. Медвидь [1, 2].

Задачи по военно-патриотическому воспитанию детей и молодежи определены Законом Украины «Об обороне Украины», Указом Президента Украины «О Стратегии национально-патриотического воспитания детей и молодежи на 2016-2020 года» и другими нормативно-правовыми актами.

В частности, в упомянутом Законе определено, что «Подготовка государства к обороне в мирное время включает военно-патриотическое воспитание граждан Украины, подготовку молодежи к службе в Вооруженных Силах Украины, обеспечение престижа военной службы» и то, что «Другие военные формирования, образованные в соответствии с законами Украины и соответствующие правоохранительные органы: участвуют в подготовке граждан Украины к военной службе, в том числе допризывной подготовке молодежи, подготовке призывников по военно-техническим специальностям, обеспечении призыву на срочную военную службу, учебные (или проверочные) и специальные сборы и по мобилизации, а также в военно-патриотическом воспитании граждан Украины».

Согласно Стратегии национально-патриотического воспитания детей и молодежи на 2016-2020 года, утвержденного Указом Президента Украины, проблемами национально-патриотического воспитания детей и молодежи считается:

«отсутствие единых методического и терминологического подходов к процессу национально-патриотического воспитания;

отсутствие единых стандартов процессов, субъектов, их компетенции и полномочий, качества деятельности в сфере национально-патриотического воспитания;

недостаточность квалифицированного кадрового потенциала в органах государственной власти, органах местного самоуправления, в учебных заведениях для организации и осуществления мероприятий по национально-патриотического воспитания, неразвитость низового звена в системе координации воспитательных процессов в этом направлении;

низкий уровень материально-технического обеспечения и развития инфраструктуры в сфере национально-патриотического воспитания».

Процесс усовершенствования системы военно-патриотического воспитания исследуют Т. М. Бабич, Е. А. Барилко, О. В. Вербовский, В. А. Дроговоз, В. Г. Корицкий, М. С. Куцкир, В. В. Моисеев, О. О. Пашкова, И. С. Семененко, В. В. Шевченко, в частности в разрезе обучения хортинга – Д. С. Буданов, В. О. Зеленый, И. В. Кузора, И. А. Майборода, Р. М. Мишаровский, М. В. Тимчик, И. С. Тихонькова, О. В. Шило, в разрезе обучения предмета «Защита отечества» – О. В. Кириченко, Б. П. Мисак и другие ученые.

Воспитанию в образовательной среде посвящены труды Я. В. Бобылева, В. В. Борисова, В. А. Дроговоза, в частности И. Д. Бехом и К. И. Черной разработана программа украинского патриотического воспитания детей и учащейся молодежи [3].

По безусловной важности этих исследований вопросы профессиональной ориентации школьников на военную службу по контракту в системе военно-патриотического воспитания недостаточно разработанными.

На основе анализа указанных выше источников и современной практики профессиональной ориентации школьников на военную службу по контракту в системе военно-патриотического воспитания выявлены определенные противоречия между:

– потребностью перехода военных формирований Украины на контрактный способ комплектования и отсутствием обоснованных воспитательных стратегий для его обеспечения;

– потребностью надлежащей занятости в военных формированиях и отсутствием педагогических условий формирования у молодежи готовности к выбору профессии военнослужащего по контракту;

– потребностью воспитания военно-патриотических качеств у молодежи и низким уровнем его кадрового и материально-технического обеспечения.

Цель статьи – развить принципы, формы, методы профессиональной ориентации школьников на военную службу по контракту в системе военно-патриотического воспитания.

Профессиональная ориентация школьников на военную службу по контракту в системе военно-патриотического воспитания – это научно обоснованная, комплексная система форм, методов и средств воздействия на школьников с целью определения ими военной службы как одним из направлений профессиональной деятельности (возможно основным), учитывая их характеристики, формирование у них готовности к защите Отечества, получение начальных знаний служебно-боевой деятельности [4, 54].

Согласны с мнением А. И. Остапенка о том, что «на содержание военно-патриотического воспитания постоянно влияет динамичное развитие современного образования, общества, государства. Это требует новых взглядов на содержание, формы и методы военно-патриотического воспитания личности, должны развиваться, меняться и совершенствоваться в соответствии с социальных, нравственных, эстетических, физических, культурных и духовных потребностей учащихся общеобразовательных учебных заведений, как субъектов гражданского общества» [5, 34].

Так что с целью исследования профессиональной ориентации школьников на военную службу по контракту в системе военно-патриотического воспитания необходимо рассмотреть принципы, формы и методы ее элементов, то есть провести анализ и синтез (рис. 1). Такими элементами являются система военно-патриотического воспитания и система профессиональной ориентации. Весомую роль в этих системах имеют общеобразовательные учреждения и воинские части.

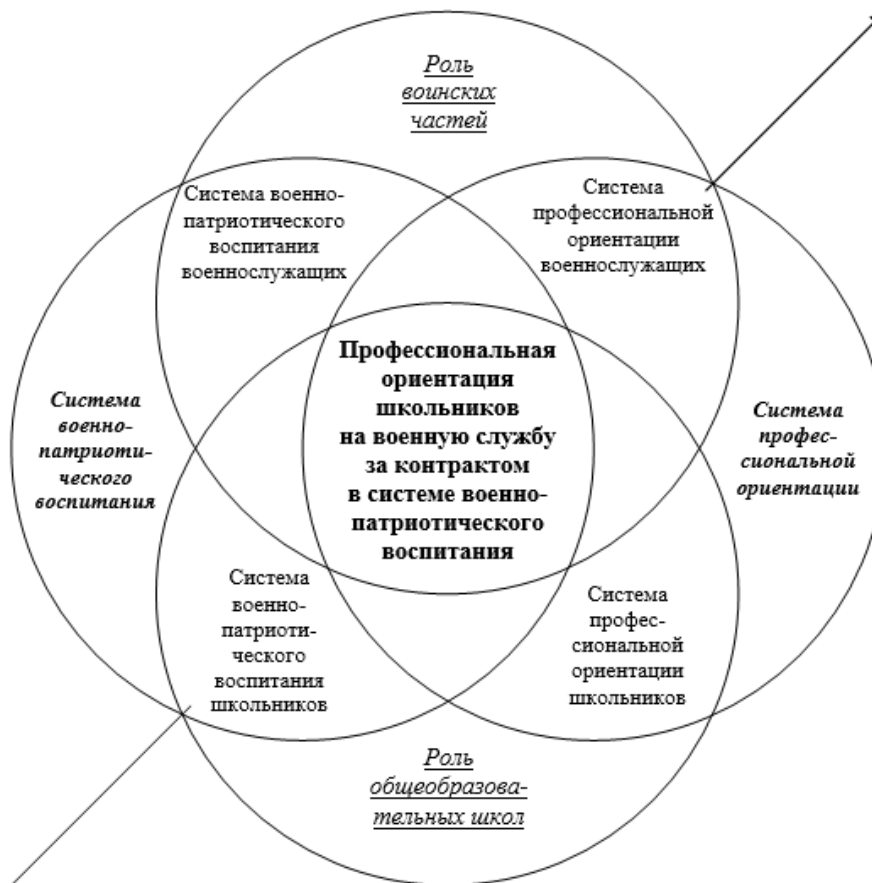

Рис. 1. Анализ и синтез профессиональной ориентации школьников на военную службу по контракту в системе военно-патриотического воспитания

На самом деле такой анализ трудно сделать, поскольку эти элементы тесно связаны между собой и этому подтверждением являются общие закономерности воспитания. К ним относятся [6]:

- а) воспитание личности происходит только в процессе включения ее в деятельность;
- б) воспитание есть стимулирование активности формируемой личности в организуемой деятельности;
- в) в процессе воспитания необходимо проявлять гуманность и уважение к личности в сочетании с высокой требовательностью;
- г) в процессе воспитания необходимо открывать перед учащимися перспективы их роста, помогать им добиваться радости успехов;
- д) в процессе воспитания необходимо выявлять и опираться на положительные качества учащихся;
- е) в воспитании необходимо учитывать возрастные и индивидуальные особенности учащихся;
- ж) воспитание должно осуществляться в коллективе и через коллектив;
- з) в процессе воспитания необходимо добиваться единства и согласованности педагогических усилий учителей, семьи и общественных организаций.

В своем труде [6] И. Ф. Харламов обращает внимание на то что «когда в науке достаточно обстоятельно разработаны теоретические закономерности, они становятся, принципами практической деятельности».

Проблема исследования как раз и заключается в том, что нарушается один из вышеуказанных принципов воспитания: в процессе воспитания отсутствует единство и согласованность педагогических усилий общеобразовательных школ и воинских частей.

Ученые Института проблем воспитания АПН Украины А. И. Остапенко, Н. Д. Зубалий и Б. Б. Шаповалов считают, что система военно-патриотического воспитания детей и учащейся молодежи Украины должна основываться на следующих принципах [7, 34]:

– принцип национальной направленности, который предусматривает формирование национального самосознания, воспитание любви к родной земле, украинского народа, уважительного отношения к его культуре, уважения, толерантности к культуре всех народов, населяющих Украину; способности сохранять свою национальную идентичность, гордиться принадлежностью к украинскому народу, участвовать в развитии и защите своего государства;

– принцип гуманизации воспитательного процесса, который означает, что воспитатель сосредотачивает внимание на ребенке как высшей ценности, учитывает ее возрастные и индивидуальные особенности и возможности, не форсирует ее развитие, побуждает к самостоятельности, удовлетворяет базовые потребности воспитанника; производит индивидуальную программу его развития, стимулирует его сознательное отношение к своему

поведению, деятельности, патриотических ценностей;

– принцип самоактивности и саморегуляции, который способствует развитию у воспитанника субъективных характеристик; формирует способность к критичности и самокритичности, к принятию самостоятельных решений, постепенно вырабатывает гражданскую позицию личности, чувство ответственности за ее реализацию в действиях и поступках;

– принцип политкультурности, который предусматривает интегрированность украинской культуры в европейское и мировое пространство, создание для этого соответствующих предпосылок; формирование у детей и учащейся молодежи открытости, толерантного отношения к отличным от национальных идей и ценностей, к культуре, искусству, верованиям других народов; способности дифференцировать общее и различное в разных культурах, способности воспринимать украинскую культуру как неотъемлемую составляющую общечеловеческой культуры;

– принцип социальной соответствия, обуславливает необходимость согласованности содержания и методов военно-патриотического воспитания реальной социальной ситуации, в которой организуется воспитательный процесс;

– принцип исторической и социальной памяти направлен на сохранение духовно-нравственной и культурно-исторического наследия украинский и воспроизводит ее в реконструированных и осовремененных формах и методах деятельности;

– принцип междупоколенной преемственности, который сохраняет для потомков образцы

украинской культуры, этнокультуры народов, живущих в Украине.

Формами военно-патриотического воспитания школьников является патриотические клубы, фестивали патриотической песни, празднование Дня защитника Отечества, День Победы, соревнования по военно-прикладным видам спорта, летние военно-спортивные лагеря, участие в военно-спортивных играх, экскурсии в музеи, встречи с ветеранами, выпуск плакатов, буклетов, газет по материалам поисковой деятельности и тому подобное.

Формами профессиональной ориентации считаются те мероприятия для школьников, во время которых они знакомятся с профессиями, с компетенциями лица, необходимыми для той или иной деятельности. При выборе форм и методов работы со школьниками на уроке особое внимание необходимо обращать на применение средств, активизируют самого школьника: деловые, ролевые игры, анализ конкретных производственных ситуаций, проблемное изложение материала и другие.

Методами военно-патриотического воспитания и профессиональной ориентации молодежи являются: убеждения, стимулирования, личный пример тому подобное. Если, мы говорим о личном примере, то для процесса профессиональной ориентации школьников на военную службу по контракту в системе военно-патриотического воспитания нужен военнотрудовой.

Синтезом проанализированного материала являются предложения относительно развития принципов, форм, методов профессиональной ориентации школьников на военную службу по контракту в системе военно-патриотического воспитания (табл. 1).

Таблица 1

Предложения относительно принципов, форм, методов профессиональной ориентации школьников на военную службу по контракту в системе военно-патриотического воспитания

Принципы, формы, методы	Содержание положений принципов, форм, методов профессиональной ориентации школьников на военную службу по контракту в системе военно-патриотического воспитания
принципы	единство и согласованность педагогических усилий общеобразовательных школ и военных частей; доступность школьникам выбора программ предметов, по которым осуществляется обучение в общеобразовательных школах;
формы	дни открытых дверей в воинских частях; объяснение, чем различаются между собой программы предметов, по которым осуществляется обучение в общеобразовательных школах;
метод	постоянное участие военнотрудовых в военно-патриотическом воспитании школьников, используя среду служебно-боевой деятельности.

На основе усовершенствованных принципов, форм, методов профессиональной ориентации школьников на военную службу по контракту в системе военно-патриотического воспитания впервые предложены педагогические условия формирования у школьников готовности к сознательному профессиональному самоопределению о прохождении военной службы по контракту.

Первое педагогическое условие – возможность выбора школьниками программы предмета «Защита Отечества», который будет сопровождаться

организацией (в разрезе мероприятий военно-патриотического воспитания) дней открытых дверей в воинских частях, объяснение, чем различаются между собой программы этого предмета способствуют обеспечению гендерного равенства в военных формированиях и правоохранительных органах специального назначения.

Вторая – преподавание предмета «Защита Отечества» в средних школах офицерами воинских формирований и правоохранительных органов специального назначения Украины способствует усво-

ению материала на более высоком профессиональном уровне, что является важным для организации мобилизационного процесса при отсутствии обязательной военной службы в государстве, а также проведению профориентационной работы, направленной на привлечение будущих выпускников школ к военной службе по контракту.

Третья педагогическое условие – проведение практических занятий по предмету «Защита Отечества» на территории воинской части способствует предоставлению школьникам более полной информации об условиях военной службы, необходимо для принятия положительного решения о прохождении военной службы по контракту.

Выводы. За результатами исследования развито принципы, формы и методы профессиональной ориентации школьников на военную службу по контракту в системе военно-патриотического воспитания такими положениями: принципы – единство и согласованность педагогических усилий общеобразовательных школ и военных частей; доступность школьникам выбора программ предметов, по которым осуществляется обучение в общеобразовательных школах; формы – дни открытых дверей в воинских частях; объяснение, чем различаются между собой программы предметов, по которым осуществляется обучение в общеобразовательных школах; методы – постоянное участие военнослужащих в военно-патриотическом воспитании школьников, используя среду служебно-боевой деятельности. На их основе впервые предложено педагогические условия профессиональной ориентации школьников на военную службу по контракту в системе военно-патриотического воспитания.

Ссылки:

1. Медвідь М. М. Шляхи удосконалення військово-патріотичного виховання молоді навчальних закладів і її професійної орієнтації на військову службу за контрактом / М. М. Медвідь, В. М. Дем'янишин // Теорія та методика навчання та виховання. – 2012. – Вип. 32. – С. 97–107.
2. Попереду змін у військових системах вищої освіти та професійної орієнтації / М. М. Медвідь, А. В. Бабічев, В. М. Дем'янишин, Ю. І. Медвідь, А. Г. Бухун // Вісник Черкаського університету. – 2016. – Вип. № 14. – С. 76–87.
3. Бех І. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І. Бех, К. Чорна // Гірська школа Українських Карпат. – 2015. – № 12–13. – С. 26–37.
4. Дем'янишин В. М. Теоретичні основи професійної орієнтації школярів на військову службу за контрактом у системі військово-патріотичного виховання / В. М. Дем'янишин, С. О. Пивоваров // Наукові записки кафедри педагогіки. – 2017. – Випуск 40. – С. 47–55.
5. Остапенко О. І. Військово-патріотичного виховання в системі пріоритетів державної політики / О. І. Остапенко // Фізичне виховання в рідній школі. – 2016. – № 5. – С. 40–43.
6. Харламов І. Ф. Педагогіка. – М.: Гардарики, 1999. – 520 с.
7. Остапенко О. І. Концептуальні засади реформування військово-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді України / О. І. Остапенко, М. Д. Зубалій, Б. Б. Шаповалов // Фізичне виховання в рідній школі. – 2016. – № 6. – С. 33–35.

Syrova Yu. V.

*Competitor of the Department of Intellectual Property and creative pedagogy,
Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy*

Сирова Юлія Володимирівна

*здобувач кафедри креативної педагогіки
та інтелектуальної власності*

Української інженерно-педагогічної академії

THEORETICAL FOUNDATIONS ORGANIZATION OF METHODOLOGICAL WORK IN THE PERIOD OF 1960-1983 XX CENTURY ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ В ПЕРІОД 1960-1983 РР. XX СТОЛІТТЯ

Summari: In the article soundly essence of organizational and pedagogical foundations of methodical work in preschool educational institutions of Ukraine in the period of 1960-1983 XX CENTURY. It is established, that in the study period theoretical searches concerning the practical application of theoretical bases of organization of methodical work in practice of preschool institutions. Proved that in these years much attention was spared to preparation professional development of educational personnel for rural preschool institutions. Established that the basic forms and methods of organization of methodical work were pedagogical conferences, open lessons, study best teaching practices, ractical seminars-works.

Key words: preschool education, organizational and pedagogical foundations, methodical work, forms of organization of methodical work.

Анотація. В статті обґрунтовано змістову сутність організаційно-педагогічних засад методичної роботи в дошкільних навчальних закладах України в період 1960-1983 рр. XX століття. Констатовано, що в досліджуваний період теоретичні пошуки стосувались практичного застосування теоретичних основ орга-

нізації методичної роботи в практику дошкільних закладів. Доведено, що в ці роки багато уваги приділялось підготовці та підвищенню кваліфікації педагогічних кадрів для сільських дошкільних установ. Встановлено, що основними формами та методами організації методичної роботи були педагогічні наради, відкриті заняття, вивчення передового педагогічного досвіду, семінари-практикуми тощо.

Ключові слова: дошкільна освіта, організаційно-педагогічні засади, методична робота, форми організації методичної роботи.

Постановка проблеми. Соціально-економічні перетворення, що відбуваються на сучасному етапі розвитку суспільства, відродження і розбудова української держави зумовлюють необхідність реформування системи освіти в Україні в цілому і дошкільної зокрема. Процеси модернізації системи освіти актуалізують проблему вдосконалення організації методичної роботи в дошкільних навчальних закладах, вимагають пошуку нових форм та методів роботи з педагогічним колективом. В зазначених умовах очевидною є об'єктивна потреба історико-педагогічного аналізу організаційно-педагогічних засад методичної роботи в період 1960-1983 рр. XX століття, що дає можливість представити розвиток педагогічної думки в цілому, зрозуміти сутність, специфіку та динаміку педагогічних подій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психолого-педагогічних джерел свідчить, що вивчення науково-педагогічної літератури свідчить про те, що окремі аспекти проблеми методичної роботи в закладах освіти розкрито в наукових працях К. Андрєєва, В. Безпалова, К. Біла, А. Богущ, Г. Васильєва, В. Гнідечко, В. Дуброва, Н. Дудніченко, Т. Житникова, Л. Загатна, М. Льченко, О. Зайченко, Л. Калузька, К. Крутій, П. Миргородський, Л. Поздняк, П. Промислова, Ю. Соболева, І. Терещенко, Д. Ульянова, Л. Швайка, І. Щербо, О. Янушевич та ін.

Проте дослідження проблеми організації методичної роботи з позиції історичної ретроспективи знайшло часткове відображення у сучасному історичному та історико-педагогічному науковому пошуку.

Мета статті обґрунтувати змістову сутність організаційно-педагогічних засад методичної роботи в період 1960-1983 рр. XX століття.

Виклад основного матеріалу. Імпульс динамічному розвитку системи суспільного дошкільного виховання був даний прийнятою Постановою ЦККП і Ради Міністрів України «Про заходи по подальшому розвитку дитячих установ, покращенню виховання і медичного обслуговування дітей дошкільного віку» (1959). В якій визначалась необхідність подальшого розвитку мережі дошкільних закладів, покращення їх матеріального забезпечення. В даній постанові було прийняте рішення об'єднати дитячі садки з яслами у єдиний дошкільний заклад. Керівництво об'єднаними закладами було зосереджено в Міністерствах освіти союзних республік (до цього ясла були підпорядковані Міністерству охорони здоров'я).

Важливим у руслі нашого дослідження є затвердження у 1960 р. Постанови «Про затвердження тимчасового положення про дошкільну ди-

тячу установу ясла-садок», що призвело до переосмислення та перебудови організації методичної роботи в дошкільних навчальних закладах.

Аналіз досліджень і публікацій свідчить, що науковці та педагоги даного періоду почали активну розробку організаційно-педагогічних основ методичної роботи з урахуванням специфіки нових дошкільних навчальних закладів. Зокрема, В. Безпалова (кандидат педагогічних наук, зав. Відділом дошкільної педагогіки Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР) зауважувала, що створення об'єднаних установ ясел-садків вимагало розробки наукової, теоретично обґрунтованої єдиної системи виховання дитини від народження до семи років [2, с.10-11].

Установлено, що педагогічні пошуки в зазначений період стосувались підготовки у додаток до програми виховання у дитячому садку досконалих методичних розробок і посібників для вихователів об'єднаних дошкільних установ.

Уряд визначав завдання працівників освіти в суспільному дошкільному вихованні: зосередити всі свої зусилля на виконанні постанов партії та уряду про дальший розвиток сітки дошкільних закладів, поліпшення виховання дітей дошкільного віку. Педагогічні колективи дитячих садків повинні активно шукати тих форм і методів організації методичної роботи, які дали б можливість глибше і змістовніше проводити роботу по формуванню особистості дитини, вихованню її правильної поведінки і моральних якостей.

Дошкільні заклади повинні здійснювати завдання всебічного розвитку дітей. Фізичне виховання, підготовка з рідної мови, лічби, малювання, конструювання, аплікації, ознайомлення з навколишнім життям і природою, самообслуговування і сильна праця, музика і співи, різноманітні ігри і заняття – вся діяльність дітей повинна сприяти всебічному розвитку, скласти надійну основу для майбутнього успішного навчання в школі [7, с. 1-8].

У рішенні XXII з'їзду КПРС і завдання дошкільних працівників також зазначено, що відділам народної освіти потрібно посилити допомогу та керівництво дитячими садками. Необхідно також ширше організувати обмін досвідом між дитячими садками, творче спілкування колективів, активізувати участь дошкільних працівників у методичній роботі міста, району, зв'язку з педагогічними колективами шкіл, з громадськістю. [7, с. 1-8].

У цьому ж документі зазначено, що перебудова системи дошкільного виховання вимагає перегляду змісту методичної роботи ясел і дитячих садків, удосконалення і активізації методів виховання і навчання дітей, масового впровадження в практику дошкільних закладів передового досвіду і наукових досягнень психології та педагогіки.

Важливим завданням дошкільних працівників визначено освоєння проекту нової програми виховання в дитячому садку. Інспектори, методисти по дошкільному вихованню повинні й далі організувати глибоке вивчення проекту нової програми виховання в дитячому садку всіма дошкільними працівниками, систематично вчити їх уміння впроваджувати програму в практику роботи з дітьми. Треба, щоб інспектори і методисти будували свою роботу в тісному контакті з практичними працівниками, знали їх запити, вміло допомагали їм успішно розв'язувати виховні завдання.

Було наголошено на потребі значно розширити видання літератури па допомогу працівникам дошкільних закладів, студентам педагогічних інститутів та училищ – підручників, методичних розробок, збірників, монографій з питань виховної роботи, бібліотечок для вихователів та батьків. Визначено заходи щодо розширення та вдосконалення очно-заочної системи підготовки та перепідготовки кадрів для дошкільних закладів, підвищення якості курсового семінарського навчання. Запропоновано удосконалення творчої методичної роботи вихователів в кабінетах дошкільного виховання інститутів удосконалення кваліфікації учителів, в методичних об'єднаннях і в педагогічних колективах передових дитячих садків [7, с. 1-8].

У ході науково-педагогічного пошуку встановлено, що у 1960 р. створено НДІ дошкільного виховання АПН РРФСР. Його співробітниками спільно з фахівцями АМН СРСР була створена єдина програма виховання дітей в дошкільних установах, спрямована на ліквідацію роз'єднаності у виховній роботі з дітьми раннього та дошкільного віку.

Виникнення НДІ дошкільного виховання сприяло значному посиленню вивчення різних аспектів методичної роботи у дошкільних навчальних закладах, підвищилася увага до організаційно-педагогічних засад діяльності керівників і методистів дошкільних закладів. Широку популярність здобули роботи А.В. Запорожця, Д. Б. Ельконіна, Л.І. Венгера, Н.Н. Поддякова. Найважливішими напрямки методичної роботи на другому етапі стали: методика формування наочно-образного мислення як основи понятійного мислення, виховання стійких моральних звичок, розвиток творчої уяви, широке використання гри з метою виховання і навчання.

В даний період дослідники та педагоги почати більше уваги приділяти методичній підготовці вихователів, правильній організації їхньої роботи. Так, завідувачка дитячим садком з м. Львів зазначала, що обов'язок вихователів – постійно підвищувати свою педагогічну майстерність, працювати з вогником, творчо підходити до розв'язання педагогічних завдань [5, с. 8].

У ході наукового пошуку встановлено, що окрема увага працівників відділів освіти приділялась організації та налагодженню методичної роботи у сільських дошкільних навчальних установах. Одним із важливих завдань було визнано організацію педагогічної пропаганди серед працівників колгос-

пних садочків, роз'яснення співробітникам та батькам необхідності правильного виховання дітей з наймолодшого віку. Однією з переконливих форм такої пропаганди були покази роботи дошкільних установ, добре налагодженого виховного процесу в них.

Слід зазначити, що найбільшої складності зазнали районні відділи освіти у питаннях комплектування дошкільних установ кадрами. Тому, основним завданням була підготовка нових кадрів та підвищення кваліфікації педагогічного персоналу дитячих садків [3, с. 14-16].

З цією метою обласні відділи освіти спільно з інститутами удосконалення кваліфікації вчителів організували курси для вихователів дошкільних установ. В основу учбового плану курсів було покладено програму, затверджену Міністерством освіти УРСР.

Установлено, що підготовка до курсів було ґрунтовною та починалась завчасно. Проводились наради з завідуючими та лікарями тих дитячих установ, де проходить практична частина навчання. Проводився добір лекторів, які часто запрошувались із педагогічних інститутів, а також наради, на яких виділяли проблемні питання, визначали тематику лекцій, проводили аналіз найбільш складних питань організації методичної роботи [11, с. 23-26].

Зазначимо, що слухачі курсів впродовж місяця відвідували 11-12 дитячих садочків та були присутніми на 50 заняттях в усіх вікових групах за всіма розділами програми.

Повнішому засвоєнню матеріалу, який викладали на лекціях, сприяло також ознайомлення з досвідом роботи кращих вихователів, зібраним в методичному кабінеті дошкільного виховання. В кабінеті були конспекти занять з усіх розділів програми, альбоми із зразками по конструюванню, малюванню, шитву, вишиванню та інші матеріали.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що курси проводились не лише для вихователів та завідувачів дитячими садками, а також організували спеціальні курси для керівників методичних об'єднань працівників дошкільних закладів та курси для керівників методичних об'єднань музичних працівників.

Навчальні плани курсів були спрямовані на детальне ознайомлення слухачів з проектом нової програми виховання в дитячому садку, ряд тем з питань методичного керівництва роботою дошкільних закладів. Лекції читали працівники НДІГу, педагогічних інститутів, Республіканського науково-методичного кабінету дошкільного виховання Міністерства освіти УРСР та досвідчені працівники дошкільних закладів. Були передбачені практичні заняття. Слухачі курсів відвідали дитячі ясла, об'єднані дошкільні заклади, дитячі садки, взяли участь у роботі методичних об'єднань, які відбувалися на базі дитячих садків. Курси закінчувалися педагогічною конференцією, на якій присутні заслухали ряд доповідей, обмінювались думками з приводу прослуханих лекцій і практичних занять [4, с. 47-48].

Установлено, що в цей період, відповідно як і в попередні роки, продовжували проводити семінари-практикуми в районних центрах з працівниками дитячого садка і дитячих колгоспних установ один раз на місяць. У рамках роботи семінарів у ранкові години учасники бували присутні на заняттях з будь-якого розділу програми, після аналізу цих занять слухали доповідь досвідченого вихователя з того розділу, по якому спостерігали заняття. Після цього проводиться розучування практичного матеріалу (вірша, пісні, танцю, гри).

Разом з тим продовжували проводити обласні семінари-практикуми для завідувачів дитячими установами, музичних працівників районних дитячих, а також для керівників методичних об'єднань [11, с. 23-26].

У ході наукового пошуку встановлено, що одне з найважливіших завдань методичних кабінетів, працівників відділів народної освіти та завідуючих дошкільними закладами було, вивчення і поширення передового педагогічного досвіду. Ільченко М. зазначає, що його необхідно зробити надбанням усіх працівників дитячих закладів, наполегливо домагатися, щоб він став дійовим засобом піднесення якості виховання дітей [6, с. 1-4].

Установлено, що на другому етапі було організовано пошук нових шляхів поширення передового педагогічного досвіду, які б сприяли ефективному впровадженню його у практику. Зокрема, було організовано школи вивчення передового педагогічного досвіду безпосередньо у дитячих садках.

З'ясовано, що у школах передового досвіду група вихователів тривалий час вивчала досвід передового вихователя чи колективу дитячого садка, порівнювала побачене зі своєю роботою і все краще переносили до своєї практики. Отже передовий досвід не лише вивчали, а й одразу впроваджували в кількох закладах [9, с. 7-12].

Зауважимо, що провідна роль у виявленні та впровадженні передового досвіду в масову практику належить методичним кабінетам дошкільного виховання обласних інститутів підвищення кваліфікації учителів.

Вартим уваги є досвід роботи інспекторів-методистів дитячих садків. На посаду інспектора-методиста призначали людей із значним педагогічним стажем та досвідом роботи на керівних посадах. В роботі методисти використовували різноманітні форми: вивчали живу, безпосередню роботу з дітьми; знайомились з роботою завідуючої дитячим; вивчення документації про роботу дитячого садка.

У досліджуваній час практикували фронтальну і тематичну перевірку дитячих садків із залученням завідуючих і вихователів. Така перевірка і дозволяла проаналізувати оволодіння вмінням аналізувати роботу, уміння застосовувати кращий педагогічний досвід. Зазначимо, що усім завідувачам про перевірку повідомляли заздалегідь, визначали на які питання виховної роботи буде звернено особливу увагу, проводили консультації з даного питання, рекомендували літературу для підготовки.

Але про те, який саме садочок буде перевірятись оголошували лише у день перевірки. Через це до перевірки готувались усі дитячі садки, проводили методичну реорганізацію виховної роботи, вивчали теоретичну базу з окремого питання. Обговорення результатів перевірки проходило на об'єднаних педагогічних нарадах в обстановці здорової критики [1, с.26-28].

Разом з цим інспектори-методисти проводили для всіх завідуючих дитячими садками консультації з питань керівництва виховною роботою.

Слід зазначити, що в даний період важливим є досвід організації методичних об'єднань на громадських засадах. На другому етапі обласні, міські і районні відділи народної освіти, щоб забезпечити допомогу дошкільним закладам, керівництво і контроль в роботі, створюють групи позаштатних інспекторів, роботу яких очолює штатний інспектор по дошкільному вихованню або один з відповідальних працівників відділу народної освіти. Склад громадської інспектури затверджується наказом по відділу народної освіти, що офіційно надає їм певні права, покладає на них певні обов'язки [8, с. 1-5].

Однак громадські інспектори не користуються адміністративними правами. Наприклад, відвідуючи дитячі заклади, ознайомлюючись з роботою вихователів, завідуючих, вони дають поради, рекомендації, висловлюють побажання. Про наслідки перевірки або про проведену ними організаторську роботу інспектори інформують відділи народної освіти і вносять пропозиції щодо поліпшення стану дошкільного виховання. План роботи громадського інспектора витікав з плану відділу народної освіти по керівництву роботою дошкільних закладів. Це робило його діяльність цілеспрямованою, давало можливість оперативно вирішувати питання [8, с. 1-5].

Проведений аналіз показав, що одним із провідних напрямків роботи методичних кабінетів на другому етапі була робота по підвищенню кваліфікації і наданню методичної допомоги завідуючим дошкільних закладів. Здійснювалось це різноманітними формами і засобами. Активною формою методичної допомоги був день завідуючої.

У ході роботи над дослідженням виявлено, що перед проведенням дня завідуючої детально вивчався досвід дошкільних закладів і визначався заклад, в якому можна провести день завідуючої для популяризації і запозичення позитивного досвіду. Заздалегідь попереджали дошкільний заклад, в якому намічалось провести день завідуючої, а також завідуючих, визначали примірну тематику повідомлень з досвіду роботи і підготовки до практичних занять [10, с. 28-30].

На основі аналізу першоджерел визначено, що традиційними досліджуваній період залишились рад форм та методів організації методичної роботи у дитячих садках, серед них проведення педагогічних нарад, проведення відкритих занять, взаємовідвідування та інші. Але поряд з ними виникли і нові форми методичної роботи.

У ході науково-педагогічного пошуку установлено, що накопичений на першому етапі досвід організації методичної роботи завідувачами дошкільних дитячих установ дозволив більш систематично та ґрунтовно організувати роботу у кожному дитячому садочку. Так, завідувачі створили спеціальні «скарбнички» методичної роботи, у яких збирали досвід попередньої роботи, методичні посібники, дидактичний матеріал. Так, були створені спеціальні теки за різними напрямками та темами роботи. Зокрема, було відібрано журнали та вирізки з корисними порадами в організації педагогічної роботи [10, с. 28-30].

Висновки і перспективи подальшого розвитку дослідження. Як підсумок зазначимо, що в досліджуваній період відбувався активний процес практичного застосування накопиченого в попередні роки досвіду. Аналіз першоджерел свідчить, що в період 1960-1983 рр. більше уваги почали приділяти методичній підготовці вихователів, тоді як на попередні роки – завідувачам. Слід зазначити, що в ці роки теоретичні пошуки стосувались практичного застосування теоретичних основ організації методичної роботи в кожному дитячому садочку. Варто зазначити, що багато уваги приділялось підготовці та підвищенню кваліфікації педагогічних кадрів для сільських дошкільних установ. У процесі аналізу різних наукових джерел встановлено, що основними формами та методами організації методичної роботи були педагогічні наради, відкриті заняття, вивчення передового педагогічного досвіду, семінари-практикуми тощо.

Здійснений у статті історіографічний аналіз досліджуваної проблеми, дозволяє узагальнити досвід минулих років для подальшого розвитку організації методичної роботи в сучасних дошкільних навчальних закладах України.

Список літератури:

1. Андреева К. Про роботу з кадрами / К. Андреева // Дошкільне виховання. – 1962. – № 1. – С. 26-28
2. Безпалова В. Освітлювати шлях практики / В. Безпалова // Дошкільне виховання. – 1962. – № 1. – С. 10-11.
3. Гнідечко В. Кожному колгоспу – хорошу дошкільну установу / В. Гнідечко // Дошкільне виховання. – 1962. – № 1. – С. 14-16.
4. Житникова Т. Курси для керівників методичних об'єднань / Т. Житникова // Дошкільне виховання. – 1962. – № 7. – С. 47-48.
5. Загатна Л. Про майстерність вихователя / Л. Загатна // Дошкільне виховання. – 1962. – № 1. – С. 8.
6. Ільченко М. Педагогічний досвід – в масову практику / М. Ільченко // Дошкільне виховання. – 1963. – № 10. – С. 1-4.
7. Миргородський П. Рішення XXII з'їзду КПРС і завдання дошкільних працівників / П. Миргородський // Дошкільне виховання. – 1962. – № 2. – С. 1-8.
8. Промислова П. Громадський інспектор – активний організатор дошкільного виховання / П. Промислова // Дошкільне виховання. – 1963. – № 3. – С. 1-5.
9. Соболева Ю.О. Школа передового педагогічного досвіду у дитячому садку / Ю.О. Соболева // Дошкільне виховання. – 1964. – № 4. – С. 7-12.
10. Стародуб Л. На допомогу вихователю дитячого садка / Л. Стародуб // Дошкільне виховання. – 1962. – № 1. – С. 28-30.
11. Ульянова Д. Організація курсів та семінарів для вихователів дитячих установ / Д. Ульянова // Дошкільне виховання. – 1962. – № 1. – С. 23-26.

Федюковский Александр Анатольевич,

*кандидат филологических наук, доцент кафедры педагогики, психологии и переводоведения,
Санкт-Петербургский Университет Технологий Управления и Экономики*

Fedyukovsky A.A.,

Cand.Phil.Sci., associate professor,

St.-Petersburg University of Management Technologies and Economics,

К ИСТОРИИ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КИТАЕ ON THE HISTORY OF LINGUISTIC EDUCATION IN CHINA

Аннотация: В статье рассматриваются истоки лингвистического образования в Китае. Автор показывает связь развития китайской письменности с подготовкой переводчиков. Отмечается важная роль теории перевода в развитии китайского лингвистического образования. Прослеживаются общие тенденции и структура современного лингвистического образования Китая.

Ключевые слова: Китай, китайский язык, лингвистическое образование, переводоведение.

Summary: In the article the sources of linguistic education in China are considered. The author shows the relation of development of Chinese writing with training of translators. The important role of the translation theory in the development of Chinese linguistic education is marked. The general tendencies and structure of contemporary linguistic education of China are traced.

Key words: China, Chinese language, linguistic education, translation studies.

История лингвистического образования тесно связана со становлением профессии переводчика [2]. Китай как страна, стоящая у истоков мировой

цивилизации, имеет богатый переводческий опыт. Начало истории переводоведения в Китае относят к

появлению первых письменных переводов буддийских текстов (сутр) на китайский язык, сделанных в конце правления династии Хань (25-220 годы нашей эры) [4]. Наибольшее развитие переводческой деятельности приходится на II - XII века, когда перевод на китайский язык осуществляли в основном с санскрита. Уже в то время переводчики задумывались о сущности, принципах и методах перевода [3].

Надо подчеркнуть, что развитие китайского языка, лингвистики и теории перевода проходило в тесной взаимосвязи. Переводческая деятельность внесла в китайскую традицию новое мышление, внедрила новые формы речевой практики.

Сегодня китайский язык - основное средство общения населения КНР. Он находится на первом месте по количеству носителей и является одним из языков ООН. Население Китая составляют представители многочисленных этносов, однако большая часть населения - китайцы (ханьцы), письменность которых имеет многовековую историю и обеспечивает лингвистическое и культурное единство Китая.

В эпоху Цинь была учреждена графика дачжунань («большие знаки»), а чуть позже сяочжань («малые знаки»). Это стало первой унифицированной системой письма в Китае, которая включала в себя 3300 иероглифов.

В это же время появляется «деловое письмо» - лишу, но пока только в частной переписке. Этот вид письма был немного проще.

Империя Цинь вскоре прекратила свое существование, на ее месте возникла более могущественная империя Хань. Именно в ее эпоху окончательно сформировалась китайская иероглифическая письменность. Она включала в себя три стиля письма: «уставное письмо» (кайшу), строго подчинялось правилам, не допускались отклонения; «полууставное письмо» (синшу), допускало отдельные отклонения; «скоропись» (цаошу), правил написания в этом стиле практически не было.

Иероглифическая письменность в Китае зародилась в середине второго тысячелетия до нашей эры. Изначально вид иероглифа походил на выражаемое понятие. С течением времени письменность менялась по мере усложнения словарного запаса языка. Ранее в Китае писали столбцами и справа налево. И только в 1950-х годах китайцы перешли на строчное письмо слева направо.

Изначально для начертания иероглифов использовали стилус из бамбука и металла. Однако уже в I веке нашей эры изобрели кисточку для письма. Кисточки для письма способствовали появлению плавных линий и переменной толщины в иероглифах, они приняли современный вид.

Общее число иероглифов достигает 80 тысяч, но активно употребляется около 1,5 тысяч иероглифов. Знание именно такого количества символов является обязательным для крестьян и 2 тысячи иероглифов для рабочих. К концу начальной школы китаец должен знать 3,5 тысячи, а для свободного чтения современной литературы и газет необходимо знать 5-6 тысяч иероглифов.

Иероглифическое письмо остается очень сложным. По этой причине в Китае уже давно ведется реформа письменности. Она нацелена на

упрощение письменности, уменьшение количества иероглифов. После образования КНР начался процесс ликвидации безграмотности, что усилило реформирование китайского языка. Предпринимались попытки создания принципиально нового китайского алфавита, который будет основан на латинском.

Впервые создать китайский алфавит на основе латыни пытались христианские миссионеры в XVII веке. Но большая часть подобных алфавитов так и не получила своего развития. В начале XX века популярным стал «романизированный алфавит». Он был разработан группой лингвистов в 1926-1928 годах. Алфавитную письменность также разрабатывали российские и китайские ученые в 1928-1931 гг. Эта работа проводилась в рамках программы ликвидации безграмотности среди китайского населения Дальнего Востока. Разработанный алфавит ориентировался на группу диалектов северного Китая. Он активно использовался в СССР до 1936 года, когда большинство китайцев были репатриированы.

Разрабатывалось множество алфавитных систем, система Уэйда-Джайлса использовалась среди прочего в газетах, атласах и вплоть до 1979 года его использовали для публикаций за рубежом. В 1958 году в Китае официально выбран латинский алфавит - пиньинь. Его использовали очень широко: при обучении, телеграфии, для чтения и письма слепых и так далее.

Одной из особенностей китайского языка является большое количество диалектов. В разное время эти диалекты делили на семь или десять групп. Они различаются своей грамматикой, а также на лексическом и фонетическом уровнях. Зачастую люди, говорящие на разных диалектах, совершенно не понимают друг друга.

В связи с этим, возникла необходимость создания единого устного языка. Движение за его создание началось еще в XIX веке и продолжилось после революции 1911 года. В 1955 году появился «общепонятный язык», основанный на пекинском диалекте. Этот язык был упомянут даже в национальной конституции, что говорит о том, что задача его распространения была одной из первостепенных.

Однако все происходило не так быстро. К концу XX века на нем говорили в школах, армии, государственном аппарате, на промышленном производстве. Но в бытовом общении по-прежнему преобладают местные диалекты.

Любой язык, в том числе и китайский, постоянно меняется. На сегодняшний день наиболее значимыми лингвистическими процессами в Китае являются унификация общенационального языка, реформа письменности, движение за литературу на разговорном языке, развитие лингвистического образования.

Подготовка переводчиков в Китае базируется на достижениях современного переводоведения Китая, которое основывается на традиционных знаниях о переводе, заимствует и систематизирует богатый зарубежный переводческий опыт [3].

Уже несколько десятилетий в Китае готовят профессиональных переводчиков. Это - выпускники университетов, институтов, языковых школ.

Однако в условиях глобализации возникает потребность в совершенствовании подготовки переводчиков во всем мире, в том числе в Китае. Важно, где и как готовят переводчиков, а также велико значение квалификации преподавателей [1].

В Китае долгое время практиковался «универсальный» подход к обучению переводчиков в то время, как в европейской традиции разделять устный и письменный виды перевода и изучать их отдельно друг от друга, так как они относятся к разным видам коммуникативной деятельности.

Большинство исследователей Китая считают, что проблема подготовки профессиональных кадров может быть решена путем соединения современного опыта западных стран и собственного опыта [4].

Методы обучения переводчиков тесно связаны с лингводидактикой. Процесс обучения включает в себя не только приобретение новых знаний, но и приобретение речевых навыков и различных коммуникативных ситуациях (говорение, аудирование, чтение). Учебники по иностранным языкам в Китае подготовлены с учетом требования лингводидактики, которая рассматривает перевод как аспект лингвистики. Однако некоторые ученые считают, что дидактика перевода имеет право на самостоятельное существование.

Человек, свободно владеющий иностранным языком, далеко не всегда может выступать в роли переводчика. Он может выполнить перевод на высоком уровне без специальной подготовки, но не может быть профессиональным переводчиком. Иными словами, при подготовке профессиональных переводчиков нельзя ограничиваться только изучением языка.

Сегодня китайские ученые все больше склоняются к тому, что будущие переводчики должны иметь возможность самостоятельно выбирать, на каком аспекте обучения делать акцент [1]. Общественная функция переводчика как в Китае, так и во всем мире - выполнять роль «посредника». Он выступает своего рода связующим звеном между людьми, принадлежащими к разным национальностям, обеспечивая межкультурное взаимопонимание.

Переводчики в Китае проходят трехступенчатую систему подготовки в вузах: бакалавр, магистр, аспирант. Профессия переводчика с каждым днем становится все более престижной. Растет и спрос на услуги переводчиков, оплата услуг переводчиков довольно высока, так как высококлассных специалистов в Китае недостаточно. Наибольший спрос сегодня сохраняется на синхронных переводчиков. К сожалению, далеко не все вузы могут ввести специализацию по синхронному переводу, ввиду отсутствия финансовых возможностей для приобретения необходимого оборудования и найма достойных преподавателей.

При стимулировании развития профессии переводчика, важно не превышать масштабов, чтобы предложение не превысило спроса. В конечном итоге, это может привести к обесцениванию профессии.

Еще не так давно к профессии переводчика относились с пренебрежением, статус преподавателей этой специальности был ниже других. Однако

сегодня у переводоведения есть своя ниша в системе образования Китая. Часть ученых настаивают на утверждении переводоведения в Управлении государственного комитета образования по обучению иностранным языкам. Выдвигаются предложения создать отдел по вопросам переводоведения. Подобный отдел должен взять на себя вопросы и проблемы подготовки специалистов по переводу. Безусловно, это оказало бы неоценимую поддержку в развитии переводоведения [1].

Однако, несмотря на подобные предложения, не было создано ни одного органа, который должен контролировать процесс подготовки переводчиков.

Ежегодно в Китае на переводческую работу приглашают около 60 тысяч человек. Не менее 500 тысяч человек уже работают в этой области. Однако приблизительно 90% переводчиков не имеют должной профессиональной квалификации [4]. Из чего можно сделать вывод, что необходимость развития специальности сегодня стоит как никогда остро.

Для решения ситуации необходимо учитывать все аспекты. Например, локализация профессии. Наибольший спрос на специалистов в области перевода существует в больших городах, таких как Шанхай и Пекин. Однако нельзя ограничиваться только мегаполисами. Спрос на переводчиков может быть и в относительно небольших городах.

Сегодня в Китае все большее количество аспирантов выбирают специальность переводчика в качестве своей будущей профессии. Все больше школьников сдают экзамен для получения сертификата переводчика. Для того, чтобы сохранять лидирующее положение в мире, Китаю необходимо подготовить квалифицированных специалистов. В связи с чем возникает вопрос: как контролировать качество обучения и надежность сертификатов переводчика?

В 2007 году более чем 159 вузах Китая разрешили открыть отделения магистерского обучения по специальности перевод, среди них Пекинский университет иностранных языков, Гуандунский университет иностранных языков и внешней торговли, Шанхайский университет иностранных языков, Пекинский педагогический университет и другие [1].

В том же году создают Госкомитет по делам обучения в магистратуре. Он курирует вопросы подготовки квалифицированных кадров. В 2013 году около 106 вузов получили разрешение на открытие отделений бакалавриата по специальности перевод.

Выпускник бакалавриата должен выработать умение грамотного устного и письменного перевода и иметь широкие знания в области переводоведения. Полученные знания должны дать возможность дальнейшего обучения в аспирантуре. По окончании университета выпускник может продолжить изучение перевода самостоятельно, совершенствуя полученные навыки и знания.

По сравнению с западными вузами, в Китае обучение проходит недостаточно долго. В силу ограниченности во времени, студенты не могут в полной мере изучить все аспекты профессии. Хотя

вузы Китая стараются реагировать на запросы общества и вносят коррективы в свои программы обучения.

Сегодня многие китайские вузы сотрудничают в бюро переводов, иностранными предприятиями, издательствами и др. Опытные переводчики становятся по совместительству преподавателями, что делают преподавательский состав университетов более сильным.

Еще в начале XXI века в Китае только три вуза набирали абитуриентов по специальности перевод на основе результатов экзаменов: Фуданьский университет в Шанхае, Гуандунский университет иностранных языков и международной торговли, Хэбэйский педагогический университет. В других вузах отбирали лучших студентов 2 и 3 курсов, для обучения по специальности перевод. Другие вузы отбирали студентов, закончивших первый курс, на втором курсе их обучали родному и иностранному языку, а с 3 курса начинали профессиональное обучение переводу. Предполагалось, что такая система должна была способствовать созданию высококвалифицированных кадров.

Но в 2006 году была предложена открытая система обучения. Для обучения было необходимо обладать широким спектром знаний различных областей, знать теоретическую основу лингвистики, обладать навыками речевой детальности не только на родном, но и на иностранном языке.

Четырёхлетняя система обучения бакалавров рассчитана на то, что первые два года студенты будут получать базовые знания, а на 3 и 4 курсе начинается продвинутый курс, когда студенты могут выбирать интересующий их профиль и изучать интересные им области профессии. Продвинутый курс рассчитан на то, чтобы пробудить интерес к обучению и способствовать расширению переводческой практики. Предметы в расписании распределяют согласно рейтингу факультета и лично студента. Многие преподаватели, советуют учащимся 1 и 2 курса посещать дополнительно лекции других факультетов, как дополнительные курсы, а на 3 и 4 курсах увеличить профессиональную подготовку.

Конечно, далеко не все студенты получающие эту профессию, в конечном итоге станут профессиональными переводчиками. Но в любом случае, при обучении студентов важно не только дать им научные знания, но и прививать положительные человеческие качества. Для переводчика важными являются высокие моральные принципы. В ходе обучения так же важно укреплять контакты студента и общества.

Подводя итог, можно сказать, что квалифицированный переводчик - это специалист с отличными переводческими, языковыми знаниями, с высокими моральными принципами. По мнению китайских ученых воспитание подобного рода специалистов возможно только при условии обучения их внутри родной страны, а не за границей [4].

Сегодня программа вузов Китая по специальности «Перевод» включает в себя три курса:

1. Практический
2. Профессионального знания
3. Обучение смежным отраслям знаний.

У первых двух курсов есть список обязательных предметов, третий курс включает только факультативные предметы. Для бакалавра рассчитано 2000-2200 академических часов. Предполагается, что на четвертом курсе учебных часов будет меньше, чтобы студент имел возможность самообучения.

По итогам обучения бакалавр должен владеть родным и иностранным языками на высоком уровне, знать особенности языка и культуры зарубежных стран, должен быть хорошо знаком с китайской и иностранной литературой, а также иметь необходимый запас знаний теоретических практических аспектов.

В заключение можно сказать, что развитие перевода в Китае насчитывает многовековую историю. Начиная от зарождения в III веке при необходимости перевода буддийских текстов и вплоть до XX века. Официально именно в начале XX века была официально сформирована классическая теория перевода в Китае. Несмотря на то, что сейчас в ней находят множество недостатков, она сыграла важную роль в развитии переводческой деятельности Китая.

С образованием КНР возникла новая переводческая школа. Началось активное развитие этой отрасли. Хотя зарытая политика Китая несколько затормозила процесс развития. В 1970-80-е годы развитие переводоведения получило новый толчок.

В Китае увеличивается число ВУЗов, готовящих специалистов в данной области. Ряд институтов и факультетов вошли в состав международный объединений, таких как CIUTI, а также сообщество университетов, готовящих переводчиков для ООН.

Организовывают международные конференции, которые изучают вопросы методологии и теории перевода. Все чаще образуются переводческие сообщества, которые включаются в состав международных профессиональных объединений переводчиков.

Сегодня профессия переводчика является престижной специальностью, на развитие которой привлекают финансовые и технологические средства. Правительство Китая отдает отчет в том, что в условиях глобализации мировой экономики, формирование мировой державы без качественных специалистов в области перевода невозможно, и предпринимает активные действия по развитию национального лингвистического образования.

Список литературы:

1. Ван Мэняо. Современная наука о переводе в Китае: история становления и тенденции развития. Дисс. ... канд. филолог. н. М., 2014. – 158 с.
2. Федюковский А.А. Профессия и профессиональное образование // Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal). № 7 (3), 2016, С.55-58.
3. Федюковский А.А. Прошлое и настоящее китайского переводоведения // Ученые записки Санкт-Петербургского университета технологий управления и экономики. № 4 (56), 2016, С.28-32.
4. Jianzhong Xu. Training Translators in China // Meta: Translators' Journal, vol. 50, № 1, 2005, P. 231-249.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Katerina Gunchenko

*Postgraduate Student of National Academy of Public Administration under
the President of Ukraine*

PUBLIC ADMINISTRATION OF AUTONOMY OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN UKRAINE

Abstract. In the article the essence of university autonomy, a review and analysis of the systemic problems that have accumulated in the national higher education system, to overcome which brings positive results, and provided certain recommendations for the formation of university autonomy as a means of addressing systemic issues of national higher education.

Keywords: university autonomy, higher education, higher education establishment.

Integration into the global system of higher education system of higher and postgraduate education of Ukraine to the preservation and development achievements and traditions of Ukrainian higher education. This undertaking not only educators, as defined by the Law "On Higher Education", but also the students, the faculty of higher education institutions, as well as all those who cherish the achievements and traditions of Ukrainian higher education and the country's interests. But the world of higher education yet. There is not even a general idea of what it is. In many countries of the world any higher education received after graduating from high school, if it is not linked only to the acquisition of narrow vocational skills on the basis of general secondary education. If post-secondary education, even if focused on obtaining a profession that brings something to the overall development of the person, it is in these countries relates to higher education [6].

Ukrainian tradition of higher education is focused on the profession, and not on the overall development. But the profession, based on fundamental knowledge, only part of which is given in high school, and the rest, even the main part is given in the university. This fundamental nature, the system ensures the completion of general education of the general competencies. Ukrainian higher education – is not only a profession, but also the overall development of the person. Through the profession, which is sold "for example" some of the same profession, but then applied in any other situations, including during the development of other professions, social roles, if requires.

But it is hardly possible to say with confidence that this tradition "total human development through the mastery of the profession was" deeply comprehended our university community and consciously cultivated it develops. Rather, like many other traditions, it is simply "lives" in the walls of our universities, especially those with a long and proud history in the spirit of the "Alma Mater" that their graduates felt for many years, decades, independent work, life in contact with graduates of other universities. Apparently, part of our universities in the integrative processes of international, global scale allows a better understanding of their own traditions, achievements, enrich other and enrich themselves at the expense of thoughtful development of acceptable experience in other countries [12].

As already mentioned, there is not the world of higher education. But there is no process of its formation as a process focused. There are more or less organized local, regional integration processes dictated primarily the broader economy: manufacturing technology benefits and coordination of economic decisions.

The technological aspect is the main development of innovative technologies. Earlier, in traditional societies, the new technology, as a rule, is not perceived positively, as it could pose a threat to the very existence of community. "Better than the old, traditional but proven, reliable than new, unknown, fraught with ..." In societies of the industrial type, based not on a subsistence economy, and on the methods of market coordination of economic decisions, new technologies in the production of goods became the basis of additional profits of individual entrepreneurs, although at the cost of periodic crises of overproduction of goods, followed by a sharp social conflicts. Now emerging mechanisms for coordinating economic decisions throughout the supply chain from research and development activities through planning, training, production and support for the entire life cycle of high-tech products are largely impose new demands on education for all, especially those with higher education.

One of the regional integration processes is the Bologna Process, named for the city where in 1999 was signed the Bologna Declaration (a decade earlier, in 1988, there was signed the Magna universities – "Magna Charta Universitatum", confirmed the independence and autonomy of universities as a basis for confidence that the system of higher education and research will continuously adapt to changing needs, society and the need for development of scientific knowledge).

It is long, laborious work of the university with the university, or more precisely, a professor with the professor in consultation training programs, the development of common approaches to the description of the content of education ("Quality") and technologies for its implementation ("quantity") brought to the unit, called "credit (trust)", by which the Diploma Supplement describes all the education they receive. Given the inertia of the educational systems, nine years have passed since the signing of the Bologna Declaration, before the conference in Bergen – the term is quite

small. Nevertheless, from the point of view of the goal – the formation in 2014 of the European Higher Education Area – this is not enough, a third of the way.

Dynamics of the process. It is now possible, even just based on the documents signed by the Ministers of Education in Bologna (1999), Prague (2001) and Bergen (2005), point out some interesting features of the dynamics of the Bologna process: diversification purposes; concretization original objectives; changing priorities purposes.

Setting goals. Originally set six objectives:

1) comprehensibility of higher education through special formatting of the Diploma Supplement for graduate academic qualifications, facilitating employment;

2) two-tier system with the first cycle of at least three years;

3) the introduction of the credit system as the one European Transfer System labor input as a proper means of promoting the most widespread student mobility;

4) promote the mobility of both students and teachers, researchers, administrative staff of universities;

5) to promote European cooperation in quality assurance with a view to developing comparable criteria and methodologies;

6) promoting the necessary European dimensions in higher education.

7) social cohesion and responsibility of universities for its increase;

8) strengthening the integration of science and education;

9) open Europe the world as a whole. Growing attention is also paid to the problem of education for all life [4].

If you try to briefly describe the dynamics of the Bologna process at the level of its objectives, it can be said that from the overly economic, market, industrial orientation of the regional scale is rotated to the social, post-technological, post-industrial orientation in world space. At the level of a specific language, this conclusion is confirmed by the fact that already in Prague was named education as a public good. In Berlin, this formulation has been confirmed and concretized in different directions: increasing the participation of students in the life of universities (“Students are full partners in the management of higher education”), increased attention to the conditions of not only their studies, but also of life, the preservation of Europe’s cultural wealth and linguistic diversity, based on the cultural heritage of the different traditions. If earlier, at Bologna, the competitiveness of European higher education dominated in the wording of the appeal of Europe as the diversity of cultures, and now the market is given more official instrumental role.

In addition, when we all impressive volume of financial flows in the global markets of educational services in the field of higher education (10–20 billion dollars in the United States, billions of euros in Europe against the hundreds of millions in our country) should be borne in mind that in comparison with other markets is very small. Not economic interests are crucial in the

formation of public policy in the field of education for all who understand the real role of this sphere of life to ensure the long-term interests of the countries, regions and the world at large [7].

Concretization original objectives. Secondly, refinement, specification original objectives. This specification does not apply to the general purpose and duration of its achievements: the formation of the European Higher Education to 2014, but it reflects the progress made in promoting it.

The Diploma Supplement On the first goal – decided that the diploma should be issued to every graduate for free on one of the most widespread languages in Europe, as well as an understanding of the importance of strict compliance by all members of the Bologna process the Lisbon Convention on the recognition of higher education in 1997 and acceding to those who have not yet done. Ukraine ratified the Lisbon Convention a few years ago, though not made all possible steps for its implementation yet. In particular, we have not yet bred any clear notions of academic qualifications and professional qualifications. In accordance with this Convention, the academic qualification is called the document issued at the end of the higher education institution, and not post in this document, as we are accustomed to. Our record speaks rather of professional qualifications, which may or may not appear in the document issued by the educational institution. In the latter case, the document on professional qualifications, if necessary, issued by the relevant professional community (usually after receipt by the applicant of such qualifications some work experience at the end of theoretical training).

The first goal of the Bologna process is not only foreign to the Ukrainian high school, but, on the contrary, in many respects creatively borrowed from our practice many decades. It details about the whole process of learning, given in the insert or the Diploma Supplement, allow itself to unload cum from the excessive for the document information on the “qualifications”. The application is well-known Ukrainian employers and, if necessary, is used by them in making decisions on personnel matters. Would particularly like to highlight the importance of handling the Bologna Process to the Lisbon Convention, since the Convention, unlike the declaration (statement of intent) is a legal document binding effect. The media has already been expressed as unfounded hope that Ukraine’s accession to the Bologna process automatically leads to the recognition of Ukrainian diplomas throughout Europe, and as unfounded fears that it will immediately lead to a massive drain of graduates of Ukrainian universities in Europe. No automatism recognition of diplomas of graduates and as a consequence of increasing their mobility, there can not be just because this is the Bologna Declaration Declaration, and not a convention. The European Community is very closely monitoring the state of the labor markets in its member countries, and does not intend to widely open access to them from outside, including from Ukraine. At the same time in a number of occupations in their graduates lack the necessary level of training, and now in the economy of European and other countries are actively involved graduates of Ukrainian

universities with high reputation. As for the "brain drain" that our European colleagues are concerned about it as much as we do, because graduates of European universities prefer to continue post-graduate studies in the United States, where science classes are under more favorable conditions [10].

Can hardly be considered reasonable fears that the Bologna process in 2014 end with the adoption of the document much more binding than the declaration, then the way to Europe will be ordered everyone who was left out of this process. Education, including higher education— an integral part of the national culture, and that culture itself – it is the soul of any nation, the foundation of its identity, what it is interesting not only for themselves but also for other people. The diversity of cultures, not their unification is a value in the post-industrial society, in contrast to the industrial as roller pin down, warped all cultures, trapped beneath it. Of course, European bureaucrats sitting in Brussels, may have their own views at the Bologna process, but you can be sure that the principle of consensus, and acting in the Bologna process, ensure that the interests of each participant to the best understanding of their own interests and the interests of other participants in the process.

In the Bologna process of particular interest is the choice of language for the Diploma Supplement. One can hardly doubt that those now are English and French, and English is increasingly used in international contacts in the field of higher education, especially if you look not only to Europe. Whether such dominance of one language lead to a decrease of diversity? It appears that the full realization of the difference between language as a cultural phenomenon, a fundamental value of any national culture and language as a means of communication, as a mediator, help reach the right decision. It seems, tells the world economic benefits, among which are clearly differentiated benefits as such benefits and intermediary money. The smaller variety of goods such intermediaries, the easier, more efficient there is a movement of all other benefits. Europe went through a period when bimetallism money when both gold and silver served as money. Then, in our time, most of Europe has moved to a single currency— the euro. Apparently, a similar process will be observed in the field of higher education in the European and global level [8]. It is necessary to give a full account of the fact that the intermediate language in this case is bound to be more to depart from the "native language" as the value of a particular national culture, simplified, somewhat impoverished. In Ukraine, we were able to observe the example of the Ukrainian language in the period of "late socialism". Globally, it seems, a similar fate awaits the foreseeable future English. This does not imply reduction of the study of foreign languages only to the study of the intermediate language. On the contrary, a clear distinction between language as a cultural phenomenon and, therefore, as one of the main goals of education, and language as a means of education allows you to build a much more effective strategy for the study of several foreign languages.

Two-tier system of higher education. According to the second objective – two-tier system of higher education— major revisions concern several important points. First of all, now we are talking that actually not two, but a three-tier system, which, as the third and final stage involves graduate school (or what is the same in Europe, doctorate), following the successful completion of which is assigned a degree equivalent to our power candidate of Sciences (PhD in England). This does not exclude the possibility of post-secondary education integrated training from the second stage, bypassing the first stage as a separate, as is customary in Ukrainian higher education, as well as the opportunity after the first stage from the third stage, bypassing the second, as is customary in England. Main becomes the number of years of education at a particular stage, and a set of general and specific competencies mastered at each stage. In addition, it is accepted as a mandatory install that each stage must prepare not only to enter the labor market, but also to continue their education at the next level, and in general higher education received in early life, should be prepared for long-term competitiveness in the market labor, and not only at the time of graduation.

This is a significant refinement of the structure of higher education degrees, is a result of international discussions on the content of higher education, including those with potential and actual employers. Briefly formulate the main difference of the first and second stages of higher education, it is, in the language of philosophers, is the difference between the functioning and development. In other words the difference between high-quality, disciplined work in regular situations and creativity. If you look at our standards are not only masters, but also graduates, they are overwhelmingly focused just on the second level of academic qualification. Therefore, if an independent (for example, international) examination will establish the competence of graduates of a Ukrainian university relevant to the second stage-specific professional education program, then this will confirm whether it is obtained by the formation of an integrated program of post-secondary education, or in two successive stages.

Important and useful for Ukrainian higher school may be a release of the first stage as a relatively independent for two reasons substantive nature. Firstly, the performance discipline in our country has not yet become the accepted norm of behavior. It's just that the tradition is not so much of our high school, how many of the traditional way of life that does not suit us. You can certainly remember that the climatic conditions in our country made it a zone of risky agriculture. But now the villagers is a smaller part of the population, not to mention the fact that production in rural areas is now very different from what it was before. Our high school, with its sessional jobs involving all hands every six months, rather preserves the habit of last-minute work than to transform it into something more appropriate to the realities of the post-industrial society. Therefore, the selection in the framework of its policy aimed at consolidating the culture of performance, the foundations of which, of course, should be laid in high school,

it is not a waste of pedagogical work of its professors and teachers [11].

Secondly, the creator, for example, the designer should be able to create a product technologically, to be able to present you in the place of the Executive in the process of his production and exploitation. Furthermore, it is fluency tools is a natural condition of almost any creativity. If we talk not only about higher education, but also about employers, it is still can not be developed without any understanding of multi-stage higher education. In the planned economy high school prepared specialists almost under specific jobs. They often for the latest undergraduate practice on the basis of which direction to work as part of routine distribution of young professionals who did not have the right to leave the place of work for three years, when it was completed and the actual becoming a specialist.

The disappearance of the planned economy, accompanied in our country twice the decline in industrial production (and a number of branches and much more significant), did not help raise the attention of employers to the quality of young professionals with higher education. Some recovery in the first place led to an increase in demand for workers with primary, most – secondary vocational education. Take several more years of recovery of our economy, and possibly import a modern production lines to our employer could objectively assess the need for specialists with higher education of different degrees. Prior to that, there is hardly any reason to refuse en masse from the current system of training. At the same time, it is possible and necessary to support the search for new solutions “Bologna format”, the conditions for which are already forming in our country. It is about the development with the participation of competent employers’ model standards “master’s degree” [8].

The transition from two to three-tier system of higher education in Europe only just begin. So for us it is important to contribute the understanding of the third stage of higher education, post-graduate and at the same time to deal with its statutory authority. We have it now refers to the post-graduate education, together with a doctorate. One can understand the desire of specialists in the budget process in our country to unify the painting costs, reduce the costs of the education system to a meaningful position – education. Only this can explain the emergence of “doctorate” as it is educational level, although no state educational standard for it is impossible to come up with for the reason that the Doctorate in our country – the development of scientific skills in the “self” without any compulsory courses, exams. The main thing – taking part in the scientific life of the team of scientists, educators, which employs a doctoral student, which concludes with the writing and, ideally, the defense of his doctoral thesis. It would be much more logical in terms of the merits of the case to hold low cost of doctoral (and most of the post-graduate training) under research costs, even if it does not quite match the existing currently the organizational structure of government, in which science and education belong to different departments [3].

But even now, from specialists in different countries, the ratio of science and education in our country

closer to the American than to the European, and differs from the latter is a greater focus on academic competence, rather than actually learning. If Europe really going to head for the connection of science and education, it seems, it would be not so much to preserve the European tradition of training young scientists (many relatively little study and science), and we ruin his more modern tradition in an effort to “align with the Europe”, but to develop more advanced models. In particular, the use Ukrainian experience in public defense of the thesis (followed by secret ballot), including the candidate, as a form of assessment of competence degree candidates in the professional community. Naturally, this is unlikely to take a sample of our more than modest security research with special equipment and means of communication with colleagues. Due to the fundamental understanding of multi-stage higher education and the existence of common to different domains of competence, a natural question about the possibility of the formation as the common methods for assessing these competencies irrespective to the characteristics of professional specialization [5].

Seems promising option, it is being implemented in our country, even without changes in the content of higher education. It would be enough to make additions only in the state final attestation, updated exam “on the overall development”. The procedure for such an examination is seen next. A graduate of the “pull” is not the usual ticket with questions from the list, with which he became acquainted in advance, six months before the final certification, as an article or a finished piece of non-adopted texts of general scientific or socio-political content, it is not known in advance. The time available to prepare for an interview with the Board of Examiners, he must read the text (perhaps several times, in different modes of reading): write keywords; annotate the size of a single paragraph of no more than 100 words; formulate the basic problem contained in the text; ways to solve it and the possible consequences of their implementation. In this case, it would not be superfluous to provide graduates the opportunity to demonstrate the ability to use online resources for in-depth study of the content of the text, including the sources of foreign language, especially the language, the study of which is assumed the current state educational standards. The Commission will consider the results of the preparatory work of the graduate, ask more questions and appreciate everything, including proficiency in the language of instruction [8].

In this case, the division disappears training units (departments) for producing and providing or even “support”, as it is now, especially after the abolition of the compulsory teaching of most of the cycle of humanitarian and socio-economic disciplines. All departments, including producing, can and should work on the formation of not only special, but also the generic competences, such as described in the preceding paragraph. It is clear that the implementation of such a procedure would be consistent with the objective of the final test only if the set of texts will be formed centrally as a single for the whole country, updated annually by 10– 20%. For a sufficiently large volume (2– 3 thousand units) and can even be not to keep a secret from

the students. They will be easier to learn in the process of learning in all subjects included in the curriculum, competencies, as verified by such texts than write them cribs. The results of such an examination could be the basis of comparison of the quality of education in different universities, regardless of professional orientation, as well as international comparisons in the propagation of such practices in other countries. Another important consideration: the steps of the breeding requirements for generic competences of graduates can be used such an examination on their compliance with the declared level. Of course, this would require to bring to a high degree of technological elaboration of a general description of the competencies and methods of their evaluation by expert groups – members of the examination committee [9].

The introduction of the credit system. According to the third objective (introduction of the credit system) – the main specification due to the fact that the credit system, originally designed as a tool for student mobility (European Credit Transfer System – ECTS), is transformed into a collection of translated. This fully corresponds with the existing high school in the Ukrainian tradition of record in the transcript, not only academic achievement in each discipline, but also the duration of its study. Over the past 9 years after Bologna in Europe has developed quite a common understanding of the quantitative parameters of “credit units”. Now, in order to bring our traditional diploma supplement in full compliance with the requirements of the Diploma Supplement, which uses the ECTS, it is only showing in her place of academic qualifications, and to which the given application and to ensure accuracy of the translation from the Ukrainian language of all denominations disciplines, other types of academic work. Would not take much work and recount all of our state educational

standards of higher professional education (SES HPE) of academic hours and weeks in a unified unit of measurement, but in such a mechanical operation makes little sense [8].

What's really going to be difficult, and it is useful for our high school, that is the development of a new generation of SES HPE immediately in credit units. Qualitative step forward in this case will be able to do if we can consistently draw a line from the target requirements for graduates expressed in the required learning outcomes (general competence, special competence), the structure of mandatory minimum content (knowledge and skills), expressed not in academic hours for which consciously or unconsciously seen mainly classroom work of teachers in traditional technologies, and in a purely conventional “credit units” that can be developed in a variety of educational technologies, including those outside audiences. The European experience of similar work shows the feasibility of unification, “the amount of education” in the subject blocks multiples of five credit units. In this case, the year should be no more than 12 different disciplines (subjects) that correspond to the Ukrainian tradition. As experience shows, including Ukrainian universities, the transition from hours to credit units in the management of the learning process facilitates the development and

introduction of new forms of such management (modular systems, ratings, asynchronous development of educational trajectories of each student individually, and others). Although is not formally required for such innovation. Ukrainian education legislation leaves entirely the responsibility of universities for such matters in accordance with the principle of academic autonomy. So there is no reason to fear that Ukraine's accession to the Bologna process itself wills anarchy in the educational process. At the level of government education authorities can and should organize the study of this experience, to create conditions for informing all interested in improving the management of educational process as positive results, and the negative. What really can not make the transition to credit units, so it is taking into account the scientific component of the educational process. But this does not provide any other “objective” accounting system. Of course, the results of science should be objective – verifiable, repeatable. But the science of people does actors. Here mechanical objectivity is impossible. Must have the confidence, faith (for example, in the decency of colleagues). Strictly speaking, this applies not only to the scientific component of education, but also to education in general, which, if it is high quality for the student is a chain of discoveries. Not accidentally “credit unit” in English is called credit and can not be translated into Ukrainian as “credit”. That would be a sham, and a manifestation of linguistic and professional incompetence of specialists in education management [8].

Promotion of mobility. By the fourth goal – the promotion of mobility of students and teachers, researchers, administrative staff of universities – has not changed significantly. As before, it is recognized by the foundation to establish a European Higher Education Area. But it is precisely on this point may be noted the main difference motivates participation in the Bologna process the main part of the European countries and Ukraine. Spatial mobility, which is meant here stems from the formation of a common labor market higher qualification in an economically united or nearly united Europe. It is this labor market can and should be more mobile than the market, “blue-collar” (with the exception of natural builders and seasonal workers). Us in these circumstances, it would be better to develop the so-called virtual mobility, ie mobility associated with organic insertion in the educational process, including in higher education, modern information technologies. With their help, could minimize the separation of students from the home, as close as possible to the training itself, it really takes on a particular regional labor market. In addition, the lack of spatial mobility in our environment can and should be compensated by increased professional mobility of people with higher education. High ability to learn is one of the competitive advantages in our country. This is well understood, and the young people themselves (and their parents), placing increased demand is for higher education, and employers often prompt the job seekers to have higher education without specifying its professional orientation (statistics also show that the proportion of people with higher education is relatively low among job seekers, since they will find it). Regionalization of the labor

market of the highest qualification in Ukraine is not only connected with the relative increase in the cost of moving and real estate, but also the disappearance of forced displacement graduates through their planned distribution. This raises three problems of higher education that are specific for Ukraine at the present stage, and do not fit in the “Bologna format”:

- increased solidity and complexity of education, especially in the first years of study, which provides a framework for the professional mobility of students for a lifetime;

- increased role of regional universities in shaping the social and cultural environment, attractive for the realization of life aspirations of all people in the region;

- transfer the center of activity leading metropolitan universities with research in the regions of strong applicants to promote the professional development of teaching staff of universities across the country [13].

Quality of education. According to the fifth objective – promotion of European cooperation in quality assurance with a view to developing comparable criteria and methodologies – there was a significant refinement of the structure of the target. First of all, clearly identify three levels of quality assurance system: higher education, countries, Europe as a whole. It is recognized that, in accordance with the principle of autonomy of universities the primary responsibility for quality assurance lies with each of them. At the national level, the system of quality assurance should include a definition of the responsibilities of participating agencies and institutions; evaluation of programs and universities, including internal and external review, participation of students and the publication of results; a system of accreditation, certification and comparable procedures; international partnership, cooperation and the creation of a network of agencies that specialize in determining the quality of higher education. At European level, is expected to create a set of agreed standards, procedures and guidelines for quality assurance, to explore ways of ensuring an adequate harmonized system of checks to ensure quality assurance and/or accreditation agencies in defining the quality of education. In assessing the quality of education at universities and educational programs in general, Ukraine has a lot of experience, because the relevant work was carried out in the Soviet Union. But life does not stand still. Mobility of students, including virtual, requires the establishment of methods for assessing the quality of not only the output of the university at the time of its closure, but also on intermediate lines. Without it, too much responsibility lies with the universities, which in the framework of academic freedom should make their own decisions about classification or classification of disciplines studied elsewhere.

European component of higher education. A sixth objective – the promotion of the necessary European higher education – in many respects corresponds to the fourth and very far from the actual problems of Ukrainian higher education. The gist of it is to form a “European outlook, vision scale” people who in secondary schools receive education, focusing on individual countries, their history, culture and spiritual values. With all due respect to Europe, Ukrainian education,

including higher education, is intended to give a broader view of the world [17].

Changing priorities purposes. Progress towards the ultimate goal of the Bologna process, resulting in nine years, led to a significant change in priorities. For the period up to May 2005, before the meeting of Ministers of Education in Bergen, received the highest priority to ensure quality. Followed by a two-stage system and recognition of degrees and periods of study. For each of these areas are fixed specific promises of Ministers. Of the most important provisions for our country should note the following: student participation in quality assessment and publication of the results; commitment to begin implementation of the two-tier system in 2015 (we can speak not only about the beginning – it was laid more than 10 years ago – how much of the distribution of the type of non-academic programs, although in practice this is already happening there and to that extent, where as a growing need for specialists with higher education); “Automatic and free provision of the Diploma Supplement, published in one of the most common European languages”. It is easy to see that all these goals are attainable in our country, in no way threaten the preservation and development achievements and traditions of Ukrainian higher education [7].

There are also hopes that the active involvement of universities in the horizontal contacts both within Ukraine and international level (Europe and other regions of the world) will continue to improve the quality of Ukrainian higher education, increase its attractiveness, credibility.

References:

1. Вакарчук І. Удосконалення законодавства про вищу освіту / Інтернет-ресурс: офіційний сайт журналу ВПУ “Віче” – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1056/>
2. Закон України “Про вищу освіту” № 1556-VII, від 01 липня 2014 року / Інтернет-ресурс: офіційний сайт освітнього порталу – Режим доступу: http://www.osvita.org.ua/pravo/law_05/part_05.html.
3. Квіт С. Інноваційність як норма освітніх реформ / Інтернет-ресурс: офіційний сайт газети “Дзеркало тижня”. – № 7 (735) 28 лютого – 6 березня 2009. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/3000/3300/65521/>
3. Сінкевич Є. Г. До проблеми запровадження університетської автономії: вітчизняний та зарубіжний досвід / Є. Сінкевич // Історія. Наукові праці. – 2009. – Том 104. – Випуск 91. – Інтернет-ресурс: офіційний сайт національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/portal>
4. Університетська автономія – запорука якості української освіти / Інтернет-ресурс: офіційний сайт прес-центру національного університету “Києво-могилянська академія” – Режим доступу: <http://press.ukma.kiev.ua/index.php?option>
5. Ordorika, I. 2003. The limits of university autonomy: power and politics at the Universidad Nacional Autonoma de Mexico. Higher Education 46: 361–388.

6. Romo de la Rosa, A. 2007. Institutional Autonomy and Academic Freedom: A Perspective from the American Continent. *Higher Education Policy* 20: 275–288.
7. Fielden, J. 2008. Global Trends in University Governance. *World Bank Education Working Paper Series* Washington: The World Bank.
8. Huisman, J. 2007. The Anatomy of Autonomy. *Higher Education Policy* 20: 219–221.
9. European Commission 2006. “Delivering on the modernisation agenda for universities: education, research and innovation”, COM (2006) 208 final, 10 May 2006.
10. European Commission 2007. “The European Research Area: New Perspectives”, Green Paper, 4 April 2007.
11. European Commission 2010. “Europe 2020 Flagship Initiative Innovation Union”, COM (2010) 546 final, 6 October 2010.
12. European University Association 2011. *Impact of the economic crisis on European universities*. European University Association 2011. “Smart People for Smart Growth: Statement by the European University Association on the EU Flagship Initiative ‘Innovation Union’ of the Europe 2020 European Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth”.
13. Initiative “Innovation Union” of the Europe 2020 European Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth”.
14. Eurydice 2008. *Higher Education Governance in Europe. Policies, structures, funding and academic staff*. Brussels: Eurydice.
15. Felt, U. & Glanz, M. 2002. *University autonomy in Europe. Changing paradigms of higher education policy*. Bologna: Magna Charta Observatory.
16. Fielden, J. 2008. Global Trends in University Governance. *World Bank Education Working Paper Series* 9. Washington: The World Bank.
17. Huisman, J. 2007. The Anatomy of Autonomy. *Higher Education Policy* 20: 219–221.
18. Jongbloed, B., De Boer, H., Enders, J. & File, J. 2010. *Progress in higher education reform across Europe: Funding reform*. Brussels: European Commission

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Kovalenko O. H.,

*Poltava National V.G. Korolenko Pedagogical University,
doctor of psychology, associate professor*

Коваленко О. Г.,

*Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка
доктор психологічних наук, доцент*

SCIENTIFIC REASONING FOR PSYCHOLOGICAL WELLBEING OF A PERSON ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ : НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ОБҐРУНТУВАННЯ

Summary: Different approaches to reasoning for psychological wellbeing of a person have been dedicated in the article. It has been analyzed components and levels of psychological wellbeing. The relationship of such wellbeing and other psychological phenomena is shown. Psychological wellbeing is interpreted as very complicated phenomenon and process that reflects the cognitive and emotional assessment of the human quality of life and satisfaction it is in general and its individual areas, the experience of positive emotions and feelings in the sense to realize their potential.

Key words: psychological wellbeing, subjective wellbeing, components of psychological wellbeing, levels of psychological wellbeing, types of psychological wellbeing.

Анотація: Стаття присвячена аналізу різних підходів в обґрунтуванні явища психологічного благополуччя особистості, його складових і рівнів прояву. Виявлено зв'язок такого благополуччя з іншими близькими психологічними феноменами. Психологічне благополуччя трактується як досить складне явище і процес, що відображає когнітивно-емоційну оцінку людиною якості свого життя і виявляється в задоволеності ним загалом і окремими його сферами, у переживанні позитивних емоцій і почуттів, у відчутті реалізації власного потенціалу.

Ключові слова: психологічне благополуччя, суб'єктивне благополуччя, складові благополуччя, рівні благополуччя, типи благополуччя.

Постановка проблеми. Ціллю будь-якої розвинутої держави є піклування про підвищення якості життя своїх громадян, прагнення до того, щоб вони позитивно оцінювали умови і характер свого життя. Така оцінка є досить складним показником, адже зумовлюється упевненістю людини в майбутньому, вирішенням суперечностей та проблем її минулого, реалізованістю в сучасному житті, його стабільністю й визначається різноманітними чинниками, зокрема, соціальними, економічними, політичними, фізичними, психологічними. Складовою і показником якості життя людини є її психологічне благополуччя, стан і процес задоволеності своїм життям, усвідомленості реалізації своїх можливостей. Проблеми психологічного благополуччя людини стають об'єктом уваги сучасних науковців, і зараз існують різні, інколи суперечливі традиції у його трактуванні. Тому **метою нашого дослідження** стало проаналізувати різні підходи в обґрунтуванні явища психологічного благополуччя особистості, його складові і рівні прояву, виявити зв'язок такого благополуччя з іншими близькими психологічними феноменами.

Виклад основного матеріалу дослідження. У психології склалися два різні підходи (напрямки) у розумінні психологічного благополуччя особистості, які йдуть своїми коренями в античність, у розуміння феномену щастя [4, 7, 15; 19]. Засновником першого, гедоністичного напрямку вважають давньогрецького філософа Арістіпа з Кірена (5–4

ст. до н.е.), який щастя трактував як миттєве задоволення, чуттєву радість. Таке задоволення є як мотивом, так і метою життєдіяльності людини, яка спрямована на отримання максимального (фізичного) задоволення (позитивних емоцій) і уникнення болю. Аналогічних поглядів на джерела щастя дотримувалися й інші філософи, зокрема Т. Гоббс, І. Бентам. У межах цього напрямку свої дослідження психологічного благополуччя здійснювали Д. Канеман, Н. Бредберн, Е. Дінер, які описували це явище в термінах задоволеності–незадоволеності; їхні дослідження перш за все були спрямовані на пошук шляхів отримання задоволення (досягнення щастя).

Джерела другого, евдемоністичного підходу в розумінні щастя і психологічного благополуччя знаходяться в поглядах Арістотеля (4 ст. до н.е.), який гедоністичне щастя уважав вульгарним ідеалом, що робить людей рабськими послідовниками своїх бажань, у той час як дійсне щастя втілюється у прагненні до повного, стійкого і цілісного блага, у позитивному функціонуванні у особистісному зростанні (мотиви й мети життя). Це цілісне поняття, що характеризує все життя людини у всіх його буттєвих і духовних аспектах, тобто про щастя людини доцільно робити висновок у контексті цілісного життя, а не окремої його миті (етапу). У межах евдемоністичного напрямку психологічне благополуччя А. Уотерман, К. Ріфф, Б. Сінгер, А. Макгрегор, М. Селігман обґрунтовували позитивним психологічним функціонуванням і розвитком

людського потенціалу [23]. Головним аспектом такого благополуччя вони вважали особистісне зростання; наголошували на включеності такого благополуччя в екзистенціальні життєві цілі особистості. Якщо розглядати це в контексті теорії Е. Еріксона, то умовою благополуччя є досягнення еґо-інтеґрації, мудрості.

У сучасній науці з'являються публікації, де автори намагаються об'єднати вищезгадані два напрямки, наголошуючи, що справжнє благополуччя людини є багатовимірним конструктом, що включає і задоволення, позитивний афект (результат, кінцевий стан), і переживання життя як повноцінного та значимого (процес реалізації індивідом свого потенціалу) (Р. М. Райан, Е. Десі, К. С. Берідж, В. Хута, Дж. Майклсон) [3; 19].

Збільшення досліджень психологічного благополуччя у світі спостерігається у другій половині ХХ століття і пов'язане з актуалізацією проблем психічного і психологічного здоров'я особистості. У науковому психологічному використанні поняття психологічного благополуччя з'являється у Н. Бредберна (у монографії «Структура психологічного благополуччя» 1969 р.), який його розглядав як суб'єктивне відчуття щастя і загальної задоволеності життям; відмінність (баланс) між позитивними і негативними емоціями, котрі накопичуються у вигляді відповідного (позитивного або негативного) афекту. Позитивний афект пов'язаний з життєвими подіями, що дають індивіду радість і щастя, а негативний викликають розчарування, замучення, інші негативні емоції. Дослідження Н. Бредберна продовжував Е. Дінер, який уважав, що для психологічного (суб'єктивного) благополуччя також важливою є суб'єктивна задоволеність життям [19].

Аналізуючи різні трактування поняття психологічного благополуччя, варто відзначити, що науковці в цьому феномені найчастіше акцентують увагу на певному оціночному компоненті або розглядають його як сукупність якостей та / або станів. Також учені психологічне благополуччя трактують як процес формування цих оцінок, станів, якостей або як результат такого процесу.

Щодо близькості понять «психологічне благополуччя» і «суб'єктивне благополуччя» думки науковців різняться. Так, Н. М. Голубева, Е. Дінер, К. Ріфф, С. Ю. Семенов, А. Є. Созонтов та інші суб'єктивне благополуччя вважають частиною (або чинником) психологічного благополуччя, Н. К. Бахарева, О. Є. Бочарова, Л. В. Куліков, М. К. Соколова, Р. М. Шаміонов розглядають психологічне благополуччя як елемент суб'єктивного, а в роботах Н. Бредберна, О. М. Паніної ці два поняття отожднюються [7; 15; 19].

К. Ріфф психологічне благополуччя обґрунтовує як сприйняття і оцінку свого внутрішнього функціонування з точки зору вершини людських потенційних можливостей [24]. Динамічна когнітивно-емоційна оцінка людиною якості власного життя загалом та окремих його сфер, яка формується на основі об'єктивних чинників, сприйнятих і засвоєних особистістю із урахуванням її

індивідуально-типологічних особливостей є суб'єктивним благополуччям з точки зору І. С. Горбаль. Конкретним його утілення є психологічне благополуччя. Останнє, крім аспектів оцінки свого життя, які лежать у її основі, містить і ті, що є її результатами (відчуття сенсовності існування, утілення свого потенціалу тощо) [8]. Оцінку і результат у визначенні психологічного благополуччя поєднує В. М. Духневич, трактуючи його як результат переживання особистістю успіхів чи досягнень у професійній самореалізації, гармонії в особистому житті. Така оцінка втілюється у когнітивних (задоволеність життям, сімейне благополуччя) і в емоційних вимірах. Останні виявляються як позитивні та негативні емоції та почуття (щастя, радість або депресія, розпач, сум) [9]. Про аналогічні (когнітивні і емоційні) виміри психологічного (суб'єктивного) благополуччя особистості згадує і І. Ф. Аршава, вважаючи таке благополуччя позитивним когнітивно-оцінювальним ставленням людини до світу в цілому, до себе як суб'єкта життєдіяльності та до інших як партнерів по спілкуванню і взаємодії і переживання на цій підставі почуття задоволення собою [1].

На оціночному компоненті у визначенні психологічного благополуччя наголошує Н. М. Голубева, вважаючи його цілісним переживанням, вираженим у суб'єктивному відчутті щастя, задоволеності собою і власним життям. Воно пов'язане із базовими людськими цінностями і потребами, оцінка втілюваності яких перевіряється соціумом [7]. Також із щастям, переживанням позитивних емоцій, низьким рівнем неприємних емоцій і високим рівнем задоволеності життям психологічне (суб'єктивне) благополуччя пов'язує Е. Дінер [3; 22]. Він серед ознак психологічного (суб'єктивного) благополуччя виділяє суб'єктивність (адже суб'єктивне благополуччя існує в середині індивідуального досвіду), позитивність вимірювання (для такого благополуччя обов'язковою є наявність позитивних показників), глобальність вимірювання (суб'єктивне благополуччя включає глобальну оцінку всіх аспектів життя особистості в період від кількох тижнів до десятків років) [7].

Стан динамічної рівноваги, котрий досягається різноспрямованими переживаннями задоволеності в різних сферах життєдіяльності є психологічним (суб'єктивним) благополуччям на думку Р. М. Шаміонова [7; 20]. У переживанні внутрішньої рівноваги та цілісності, у злагодженості психічних процесів та функцій психологічне благополуччя вбачає Л. В. Куліков [11].

Ю. М. Олександров психологічне благополуччя розглядає як результат, системну єдність оптимальних психологічних якостей і станів людини, а саме – особистісної зрілості, самоактуалізації, психологічного благополуччя особистості, гармонії особистості, суб'єктивного благополуччя [14].

Як інтегральний феномен, що характеризує позитивне функціонування людини і виражається у суб'єктивному відчутті задоволеності життям, ре-

алізації власного потенціалу, високою інтегрованістю і опосередкованою системою стосунків особистості, психологічне благополуччя обґрунтовує Я. І. Павлоцька [16]. Психологічно благополучна людина, на її думку, здатна до самоприйняття, позитивно ставиться до себе та інших осіб, має оптимістичний погляд на своє майбутнє.

Психологічне благополуччя найбільше пов'язане, на думку Е. Г. Трошихіної, із позитивним сприйняттям майбутнього і теперішнього і значно менше – із позитивним сприйняттям минулого [18]. Тому людина має бути активною, цілеспрямованою, спрямованою в майбутнє. Ми вважаємо недоцільним недооцінювати роль ставлення до минулого, особливо на пізніх етапах життя людини. Залежно від ставлення до свого минулого В. С. Купченко розмежовує різні життєві стратегії як індивідуальні способи життя, пов'язані із психологічним благополуччям: конформістський тип (песимістичне, негативне ставлення до минулого), тип особи, яка самореалізується (задоволені минулим) і фаталістичний тип (неоднозначне ставлення до минулого) [12].

Наявність у людини похилого віку (зокрема, у російськомовних емігрантів у Німеччині), концепції майбутнього, уявлення певних майбутніх подій визначає її психологічне благополуччя (задоволеність життям) [2]. Для психологічного благополуччя в пізньому віці (щасливою старості) важливою є єдність минулого, майбутнього і сучасного (М. Л. Смільсон). Минуле є продовженням майбутнього, бо людина, маючи очікування, які породжуються у процесі інтерпретації минулого, йде в безпосереднє, близьке, віддалене майбутнє. Останнє продовжується очікуваннями людини (її активністю та домаганнями). Поведінка людини в її сучасному житті залежить від минулого і майбутнього в їхніх суб'єктивно значущих моментах [17].

Д. О. Леонтьєв розмежовує психологічне і суб'єктивне благополуччя в контексті об'єктивного і суб'єктивного аспектів проблеми благополуччя загалом. У межах вивчення психологічного благополуччя науковці приділяють увагу особливостям особистості, що допомагають людині наблизитися до ідеального життя, а в межах суб'єктивного благополуччя – оцінюють, наскільки життя людини близьке до ідеалу, який вона сама для себе встановила [13].

Аналізуючи співвідношення суб'єктивного і психологічного благополуччя, О. Є. Бочарова останнє поряд із фізичним (тілесним) і соціальним благополуччям, розглядає як елемент (варіант) першого [6; 7].

Близькими поняттями до психологічного (суб'єктивного) благополуччя є поняття норми, психічного здоров'я, позитивного стилю життя, якості життя, настрою, емоційного комфорту, внутрішньої картини здоров'я, повноцінної функціонуючої особистості, щастя. У контексті них окремі науковці обґрунтовують особливості психологічного благополуччя особистості. Так, В. М. Духневич, Н. М. Голубєва вважають таке бла-

гополуччя елементом психічного здоров'я особистості, критерієм розрізнення понять «норма» і «ненорма». Наслідком неблагополуччя особистості є її вигорання (зокрема професійне), дисгармонія в особистому житті [7; 9]. Серед наслідків психологічного благополуччя особистості розглядають підвищення якості її життя, зменшення страху старості. Психологічно благополучна людина – самореалізована людина, та, потреби якої є задоволеними.

Аналізуючи особливості благополуччя людини, його сприймання самою людиною та сторонніми людьми, науковці обґрунтовують парадокс суб'єктивного благополуччя (У. Штаудінгер), який полягає в тому, що люди схильні оцінювати своє життя значно вище, ніж це можна було б очікувати, дивлячись зі сторони. Але, напевне, цей парадокс таким чином виявляється, коли сторонні спостерігачі себе вважають благополучнішими за людину та помічають у неї значимі, на їхню думку, ознаки неблагополуччя. Коли ж сторонні спостерігачі не впевнені у власному благополуччі, недостатньо задоволені своїм життям, помічають ознаки благополуччя (окремі успіхи) людини, вони можуть переоцінювати рівень її благополуччя, вважають, що їй занадто щастить. Д. О. Леонтьєв перший варіант вияву цього парадоксу пояснює тим, що, по-перше, людина, оцінюючи власне благополуччя порівняно з іншими, може використовувати для цього різні критерії і системи відліку, по-друге, її благополуччя зумовлюється як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками [13]. Але відчуття значення цих чинників для людини сторонні особи можуть не завжди.

Як складне інтегративне утворення психологічне благополуччя має низку складових. Їх науковці розглядають у контексті внутрішніх елементів та сфер прояву і найчастіше виділяють афективний (емоційний) і когнітивний компоненти (блоки) у психологічному (суб'єктивному) благополуччі. Такої думки, зокрема, дотримуються І. С. Горбаль, Е. Дінер, Л. В. Кулідов, Г. Д. Орлова. Афективний компонент психологічного благополуччя виявляється в емоційному балансі, в інтенсивності позитивних і негативних емоцій, у настрої. Проявами когнітивного компоненту психологічного благополуччя є уявлення людини про своє життя та окремі його сфери як такі, що відповідають ідеалові існування (що у свою чергу, втілюється в задоволеності життям загалом та конкретними сферами життєдіяльності) і формують відкриту, динамічну, однак сталу систему образів себе та свого життя [8; 15; 19; 22]. О. О. Шадрін у структурі психологічного (суб'єктивного) благополуччя також виділяв і конативний компонент, який виявляється в поведінці людини, у її ставленнях до себе, до оточуючих, до різних сфер життя [19].

Когнітивні, емоційні, конативні компоненти можна відмітити і в структурі складових психологічного благополуччя, запропонованих О. С. Ширяєвою: вона виділяє афективну, метапотребову, світоглядну, інтрарефлексивну, інтеррефлексивну складові [21]. Перша характеризується балансом

позитивних і негативних афективних переживань, друга – особистісним зростанням, можливістю реалізації базових потреб, третя – наявністю цілей, занять, переконань, що надають життю смисл, четверта – самоприйняттям, позитивною оцінкою себе і життя, п'ята – компетентністю і гармонійністю в стосунках зі світом та оточуючим середовищем.

Вищезгадані компоненти психологічного благополуччя можна простежити і в структурі складових цього утворення, запропонованій К. Ріфф, яка виділяє самоприйняття, позитивні стосунки з оточенням, автономію, управління середовищем, цілі в житті, особистісне зростання [24]. Самоприйняття і цілі в житті є провідними компонентами в структурі психологічного благополуччя (Є. Г. Трошихіна) [18].

Самоприйняття характеризує позитивне ставлення до себе, прийняття і позитивних, і негативних сторін своєї особистості, позитивну оцінку свого минулого життя. Позитивні стосунки з оточенням, на думку К. Ріфф, свідчать про наявність близьких, довірливих міжособистісних стосунків з оточуючими людьми, про стурбованість благополуччям інших, про здатність до вияву емпатії, прихильності і близькості, про вміння знаходити компроміси у взаєминах. Автономія означає незалежність, здатність протидіяти соціальному тиску в думках і вчинках, можливість регулювати власну поведінку і оцінювати себе, зважаючи перш за все на власні стандарти. Управління середовищем характеризує відчуття впевненості та компетентності в управлінні повсякденними справами, здатність ефективно використовувати різні життєві обставини, уміння самому створювати умови, що задовольняють особистісні потреби і цінності. Цілі в житті свідчать про наявність цілей і відчуття спрямованості в житті, про відчуття, що сьогодні і минуле осмислені, про наявність переконань, що додають життю цілей. Особистісне зростання свідчить про наявність відчуття постійного саморозвитку, про відкритість новому досвіду, про прагнення реалізувати свій потенціал, про наявність відчуття самовдосконалення з плином часу.

На когнітивних аспектах психологічного (суб'єктивного) благополуччя в його структурі зосереджує увагу Р. М. Шаміонов і уважає складовими такого благополуччя задоволеність людини собою, життям, шлюбом, професією, умовами праці тощо [20]. Актуальність кожного варіанту задоволеності людини може змінюватися упродовж життя. Позитивний гармонійний розвиток особистості досягається за рахунок того, що вона спрямовує свою активність у ті сфери, де відчуває задоволення, у той час, як інші сфери, де є незадоволеність, нею недооцінюються [19]. Зокрема, маючи проблеми у професійному житті (як наслідок – незадоволеність ним), людина може всю себе віддавати родині, особистим стосункам. Така ситуація розглядається як варіант позитивного розвитку людини в старості, особливо для жінок (І. С. Кон) [10].

Ресурсний, процесуальний, результативний, структурний, оціночний компоненти психологіч-

ного благополуччя аналізує Ю. М. Олександров [14]. Ресурсний компонент психологічного благополуччя виявляється в особистісній зрілості. Його показниками є соціальна компетентність, емоційний інтелект, творча позиція в житті, особистісний потенціал, мудрість, духовність, відповідальність, активність тощо. Процесуальний компонент психологічного благополуччя виявляється в самоактуалізації. Його показниками є процес реалізації власних цінностей, докладання для цього зусиль, особистісна експресивність. Результативний компонент психологічного благополуччя виявляється в психологічному благополуччі особистості. Його показниками є відповіді на загальні для усіх людей екзистенціальні виклики – досягнення у найбільш важливих для людей сферах – самоприйняття, розвинена сфера спілкування, кероване та задовільне середовище, автономна позиція в житті, наявність життєвих смислів, розвинена особистість тощо. Структурний компонент психологічного благополуччя виявляється в гармонії особистості, як внутрішній, так і в гармонії з оточенням. Його показниками є гармонійне співвідношення різних сфер життя особистості, інструментальність (синергія) цінностей і цілей, позитивні установки до життя, інтегрованість й ієрархічність цілей і смислів, доступність важливих цінностей і смислів. Оціночний компонент психологічного благополуччя виявляється в суб'єктивному благополуччі. Його показниками є задоволеність життям, перевага позитивного афекту над негативним, оптимізм.

Благополуччя може виявлятися на кількох рівнях, що зумовлюється спрямованістю особистості та її інтеграцією (Я. І. Павлоцька) [16].

Особа з низьким рівнем психологічного благополуччя не має досвіду позитивних близьких стосунків зі значущими іншими, що визначає її потребу в пошуку ресурсів підвищення такого благополуччя. Стосунки з іншими людьми вибудовуються крізь призму постійного контролю за ними і очікування активного позитивного ставлення до себе (вираження позитивних почуттів, запрошення стати частиною тієї чи іншої групи) при збереженні власної пасивної позиції (пов'язаної зі страхом бути неприйнятим). У людини з низьким рівнем психологічного благополуччя переважає негативний емоційний фон, актуальною є потреба в самоконтролі. Така людина до світу здебільшого ставиться як до загрозливого, несправедливого.

Особі з середнім рівнем психологічного благополуччя властива орієнтація на контроль зовнішнього середовища, але, водночас, вона прагне до розвитку власної компетентності, що, у свою чергу, підвищує рівень психологічного благополуччя. Такі особи схильні до ідеалізації інших, надмірної орієнтації на актуальне соціальне становище і стосунки. Їхнє позитивне ставлення до світу супроводжується негативним емоційним фоном, пов'язаним зі ставленням до себе. У них спостерігається орієнтація на невелике значиме коло спілкування, його збереження, в тому числі, за рахунок уникнення змін у власній особистості.

Особи з високим рівнем психологічного благополуччя мають досвід близьких позитивних взаємин, що є основою для подальшої побудови конструктивної системи стосунків з іншими людьми, світом і собою. У них високий рівень рефлексії; конфлікти ними долаються внутрішньо-психічно. Людям з високим рівнем благополуччя властива стійкість до стресів, соціальна адаптованість.

Залежно від особливостей рівнів психологічного благополуччя, Я. І. Павлоцька аналізує різні типи такого благополуччя. Найчастіше, на її думку, зустрічаються три типи – неблагополучний егоцентричний тип з низькою інтеграцією особистості, середньоблагополучний групоцентричний тип з помірною інтеграцією особистості та благополучний простоціальний тип з високою інтеграцією особистості. Дуже рідко можуть бути виявлені високоблагополучні духовні особи з сильною інтеграцією особистості [16].

Перший тип характеризується зовнішнім проявом соціальної активності, адаптованості, однак при цьому подібна соціалізованість має егоцентричний характер – інша людина і суспільство в цілому розглядаються з точки зору реалізації власних потреб; активність може бути метушливою, хаотичною, ймовірна наявність прагнення будь-яким способом не залишитися насмоті. Ставлення до себе представників цього типу є полярним, інфантильно-всевибачучим і, водночас, інфантильно-заперечуючим, пов'язаним з низькою інтегрованістю особистості, розмитістю уявлень про себе, неприйняттям себе і, як наслідок, – постійною тривогою. Людина не прагне виявляти компетентність у управлінні зовнішнім середовищем, не бачить у прийнятті відповідальності за власне життя можливого ресурсу для розвитку. У неї переважає насторожене ставлення до світу, без довіри до нього. Невдача в одній із сфер життя може спричинити різке погіршення емоційного стану такої людини в цілому, ще більше зниження рівня її добробуту.

Особливістю другого типу є орієнтація переважно на близьке і постійне коло спілкування, на референтну групу. Ставлення до інших вибудовується на підставі розмежування людей на «своїх» та «чужих». Стосунки з першими підтримуються емоційно довірливі, теплі, реальні; соціальні стосунки з другими не підтримують, можуть їх навмишно уникати. Щодо близьких людей представники цього типу виявляють піклування, любов, і разом з тим – контроль, щодо «чужих» – настороженість, байдужість. Такі особи орієнтовані на збереження значущих стосунків без встановлення нових. Тому не прагнуть до саморозвитку, особистісного зростання, адже зміна власної особистості може спричинити зміну і перебудову значущих стосунків. У цілому, світ для них видається як умовно безпечне місце, що має необхідні ресурси для реалізації власного потенціалу, позитивного функціонування. Однак, оскільки самореалізація може розглядатися як така, що заважає актуальним стосункам, може вибиратися такий її вид, при якому особистісне зростання зводиться до мінімуму. Їхнє ставлення до

себе умовно-приймаюче, оскільки в даному випадку рефлексія здійснюється за рахунок отримання зворотного зв'язку від інших значущих людей.

Для третього типу властиве доброзичливе ставлення до інших людей, що характеризується, перш за все, орієнтацією на прийняття особистості іншого, визнання її цінності. За рахунок цього такі особи соціально пасивні, що пов'язано з високим рівнем рефлексії, орієнтацією на самозмінювання, коригування ставлення до ситуації. Оскільки інша людина уявляється як цінність, немає суб'єктивного відчуття права її змінювати або чинити на неї вплив. Тому увага переноситься на власні переживання і установки. В осіб з таким типом благополуччя ставлення до світу – як до первинно доброго, цілісного, правильного. Особистісні кризи, викликані внутрішніми або зовнішніми факторами, ними переживаються за рахунок довіри до світу і його світоустрою, почуття власної компетентності, упевненості у власних силах, наявності позитивних стосунків з іншими. Підвищення рівня психологічного благополуччя відбувається за рахунок змінювання навіть одного його компонента (збільшення автономії, більш усвідомленого самосприйняття тощо). Інтегрованість особистості для цих людей є важливим ресурсом у самореалізації та позитивному функціонуванні особистості.

Четвертому типу (високоблагополучному духовному) властиві посилені показники за всіма компонентами високого рівня благополуччя й їхнього фактичного злиття. Така особистість має здатність до трансценденції, екзистенціальної спрямованості; у неї переважає ставлення до світу, себе та інших людей як до цілого, діалектично взаємозалежного. Це особистість, за словами І. Д. Беха, налаштована на досягнення досконалості в достойному житті. Вона, по-перше, усвідомлює, що її власне життя глибоко і різнобічно пов'язане з суспільним життям; по-друге, прямує по духовному шляху вільно, без примусу; по-третє, наполегливо працює над духовним єднанням у межах більш-менш широкій людській спільноті, а не обмежується лише власним духовно-моральним вдосконаленням; по-четверте, постійно докладає зусилля для удосконалення життя [5].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Психологічне благополуччя як показник якості життя людини є досить складним явищем і процесом, що відображає когнітивно-емоційну оцінку людиною якості свого життя і виявляється в задоволеності ним загалом і окремими його сферами, у переживанні позитивних емоцій і почуттів, у відчутті реалізації власного потенціалу. Таке благополуччя особистості пов'язане із її фізичним (стан здоров'я), соціальним (економічним, політичним, моральним, релігійним тощо) благополуччям. У структурі складових психологічного благополуччя найчастіше виокремлюють когнітивні та емоційні компоненти; наголошують на його ресурсних, процесуальних, результативних, структурних, оціночних складових.

Рівень психологічного благополуччя в окремих осіб може бути як низьким, так і середнім, високим, залежно від наявності в людини досвіду близьких позитивних взаємин з оточуючими людьми. Це визначає формування в них різних типів благополуччя. Найкращим варіантом є високоблагополучний духовний тип, налаштований на досягнення досконалості в достойному житті. Доцільно детально обґрунтовувати умови досягнення такого рівня і типу благополуччя особами на різних етапах індивідуального розвитку.

Отже, у результаті здійсненого аналізу наукових інформаційних джерел можемо робити констатувати, що недостатньо була приділена увага специфіці психологічного благополуччя на пізніх етапах життя, що є перспективним напрямком подальших досліджень.

Список літератури:

1. Аршава І. Ф. Суб'єктивне благополуччя і його індивідуально-психологічні та особистісні кореляти / І. Ф. Аршава, Д. В. Носенко // Вісник ДНУ. Серія : Педагогіка і психологія. – 2012. – Вип. 18. – № 9/1. – с. 3–10.
2. Бельски М. Социально-психологические факторы удовлетворенности жизнью русскоязычных пожилых эмигрантов (на примере Германии) : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Мария Бельски. – СПб., 2010. – 26 с.
3. Бенко Е. В. Обзор зарубежных публикаций, посвященных исследованию благополучия / Е. В. Бенко // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия : Психология. – 2015. – № 2. – Т. 8. – с. 5–13.
4. Бефани А. А. Эмоциональный компонент психологического благополучия личности : эвдемонистический подход / А. А. Бефани // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Психологія. – 2012. – Т. 17. – Вип. 8(20). – с. 332–340.
5. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку / І. Д. Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256 с.
6. Бочарова Е. Е. Стратегии поведения и субъективное благополучие личности / Е. Е. Бочарова // Вопросы общей и социальной психологии : сб. науч. тр. / отв. ред. Р. М. Шамянов. – Саратов : Изд-во Научная книга. – 2005. – С. 67–75.
7. Голубева Н. М. К проблеме дифференциации понятий психологического и субъективного благополучия личности / Н. М. Голубева // Известия Саратовского университета. Новая серия. Академия образования. Психология развития. – 2010. – Т. 3. – № 3. – с. 36–42.
8. Горбаль І. С. Відчуття суб'єктивного благополуччя як передумова та втілення психологічного здоров'я особистості / І. С. Горбаль // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Психологічна» : зб. наук. праць / за ред. М. М. Цимбалюк. – Вип. 2(2). – Львів : ЛДУВС, 2012. – с. 293–303.
9. Духневич В. М. Психологічне благополуччя професіонала : модель досягнення / дотри-

мання (на прикладі професії психолога-консультанта) / В. М. Духневич // Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – 2002. – Том 4, Ч. 3. – с. 57–63.

10. Кон И. С. В поисках себя : Личность и ее самосознание / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.

11. Куликов Л. В. Факторы психологического благополучия личности / Л. В. Куликов, М. С. Дмитриева, М. Ю. Долина, О. В. Иванов, М. А. Розанова, Т. Г. Тимошенко // Теоретические и прикладные вопросы психологии : матер. юбилейной конф. «Ананьевские чтения – 97». – Вып. 3. – Ч. 1. – СПб., 2007. – с. 342–350.

12. Купченко В. Е. Возрастные особенности типологии жизненных стратегий / В. Е. Купченко // Психология человека в современном мире. В 3 т. Т 1. Комплексный и системный подходы в исследованиях психологии человека. Личность как субъект жизненного пути : материалы Всероссийской юбилейной научной конференции, посвященной 120-летию со дня рождения С. Л. Рубинштейна, 15-16 октября 2009 г. / Отв. ред. : А. Л. Журавлев, В. А. Барабанщиков, М. И. Воловиков. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. – С. 213–220.

13. Натитник А. Дмитрий Леонтьев : Наука о хорошей жизни [Электронный ресурс] / А. Натитник // Harvard Business Review : Россия. – 2016. – Июнь–Июль. – Режим доступа к источнику : <http://hbr-russia.ru/lichnaya-effektivnost/lichnyechestva/a17766> / (дата обращения : 25.06.2016). – Название с экрана.

14. Олександров Ю. М. Компоненти благополуччя особистості як прояви та детермінанти психологічного здоров'я / Ю. М. Олександров // Психологічні перспективи. – Луцьк : Вежа, 2009. – Вип. 14. – С. 67–75.

15. Орлова Д. Г. Психологическое и субъективное благополучие : определение, структура, исследования (обзор современных источников) / Д. Г. Орлова // Вестник Пермского государственного гуманитарно-педагогического университета. Серия № 1. Психологические и педагогические науки. – 2015. – № 1. – с. 28–36.

16. Павлоцкая Я. И. Социально-психологический анализ уровней и типов благополучия личности / Я. И. Павлоцкая // Современные проблемы науки и образования. – Пенза : Издат. дом «Академия естествознания, 2015. – № 1(часть 1). – с. 1544.

17. Смутьсон М. Л. Розуміння та інтерпретація особистості досвіду людьми похилого віку / М. Л. Смутьсон // Соціально-психологічні чинники розуміння та інтерпретації особистості досвіду : монографія / за ред. Н. В. Чепелевої. – К. : Педагогічна думка, 2008. – С. 221–247.

18. Трошихина Е. Г. Субъективное восприятие временных периодов жизни в связи с психологическим благополучием человека / Е. Г. Трошихина // Человек, субъект, личность в современной психологии : материалы Международной научной конфе-

ренции, посвященной 80-летию А. В. Брушлинского, 10–11 октября 2013 г., Москва / отв. ред. А. Л. Журавлев, Е. А. Сергиенко. В 3 т. Т. 1. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2013. – С. 445–448.

19. Шадрин А. А. Социально-психологические факторы субъективного благополучия курсантов / А. А. Шадрин. // Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук, специальность 19.00.05 – социальная психология (психологические науки). – Саратов : Саратовский военный институт внутренних войск МВД России, 2015. – 219 с.

20. Шамонов Р. М. Субъективное благополучие личности : этнопсихологический аспект / Р. М. Шамонов // Проблемы социальной психологии личности. – Саратов : Саратовский государственный университет им. Н. Г. Чернышевского, 2008. – с. 45–52.

21. Ширяева О. С. Модели психологического благополучия личности в разных по степени экстремальности условиях жизнедеятельности / О. С. Ширяева // Психология личности : проблемы и перспективы современных исследований. – Петропавловск-Камчатский : Изд-во КамГУ им. Витуса Беринга. – 2008. – С. 3–21.

22. Diener E. Factors predicting the subjective well-being of nations / E. Diener, M. Diener, C. Diener // Journal of Personality and Social Psychology. – 1995. – V. 6. – p. 851–864.

23. Dodge R. The challenge of defining wellbeing / R. Dodge, A. Daly, J. Huyton, L. Sanders // International Journal of Wellbeing. – 2012. – No 2(3). – p. 222–235. // <http://www.internationaljournalofwellbeing.org/ijow/index.php/ijow/article/viewFile/177/315>

24. Ryff C. D. Happiness Is Everything, or Is It? Explorations on the Meaning of Psychological Well-Being / C. D. Ryff // Journal of Personality and Social Psychology. – 1989. – Vol. 57. – No. 6. – P. 1069–1081.

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Гусева Е.В.,

*Самарский государственный
социально-педагогический университет,
кандидат филологических наук, доцент,
факультет иностранных языков*

Guseva E.V.,

*Samara State
Social-Pedagogical University,
Associate Professor, PhD
in Philological Sciences,
English Department*

ПОДТЕКСТ И СРЕДСТВА ЕГО РЕАЛИЗАЦИИ В АНГЛОЯЗЫЧНОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ THE AUTHOR'S MESSAGE AND ITS REALIZATION IN ENGLISH LITERARY TEXT

Аннотация: Статья посвящена исследованию средств реализации подтекста в лингвокогнитивном аспекте. На материале рассказов Р. Бредбери изучается роль символической детали, понимаемой как текстовая метафора, в создании автором и восприятии читателем подтекста; а также систематизируются лингвистические средства, релевантные для передачи символической детали.

Abstract: The article is focused on the exploration of how the author's message is realized in the text in linguistic-cognitive aspect. It is emphasized that the deepest level of comprehension is achieved when the reader manages to grasp the underlying message communicated to him through symbolic detail. The latter is understood as a text metaphor representing the author's creative individuality and is illustrated with examples from short stories by Ray Bradbury.

Ключевые слова: художественный текст, символическая деталь, подтекст, семантическое пространство текста, индивидуальность автора.

Key Words: literary text, symbolic detail, the author's message, semantic area of the text, the author's individuality.

Проблема интерпретации художественного текста в отечественной англистике имеет богатую историю. В прошлом столетии в 60-90-х годах появились работы (научные монографии, статьи, учебные пособия), которые стали классикой для современных исследователей вопросов восприятия, понимания и интерпретации текста. Не претендуя на полный перечень, назовем авторов некоторых из этих работ: И.В.Арнольд 1973, В.Б.Сосновская 1974, В.А.Кухаренко 1979, И.Р.Гальперин 1981, З.Я.Тураева 1986, А.И.Домашнев, И.П.Шишкина, Е.А.Гончарова 1989, К.А.Андреева 1989 и многие другие.

В настоящее время это направление интенсивно развивается, поскольку переориентация лингвистических исследований в целом, интерес к антропоцентрическому фактору не могли не привести к расширению понятия «интерпретация текста» до понятия «филологический анализ текста». В этой связи вспомним трактовку этого понятия, предложенную Л.Г.Бабенко: лингвистический анализ текста, дополненный его экстралингвистическим культурологическим комментарием и жанрово-стилевыми характеристиками [1, 6]. По своей сути, это то же проникновение в авторский замысел, извлечение из содержательно-фактуальной и содержательно-концептуальной информации скрытой информации, о чем, в частности, писал И.Р.Гальперин [2, 28], но обогащенное новыми

приемами и техниками анализа. Покажем это на примере вычленения подтекста.

Так, М.П.Козьма [3] отводит решающую роль в определении подтекста читателю, хотя подчеркивает, что подтекст это имманентная структура текста, она не привносится читателем извне. Основными механизмами создания контекста лингвист считает антитезу, повтор, эффект обманутого ожидания, интонационно-синтаксические и графические средства.

В работе Ю.В.Семочкиной [4] также отмечается, что подтекст неразрывно связан с имплицитными элементами информационной структуры художественного текста, но при этом решающая роль в его создании и понимании отводится аллюзии.

Разделяя точку зрения выше названных авторов о том, что подтекст всегда имплицитен, мы считаем возможным рассмотреть это явление в ракурсе другого, лингвокогнитивного подхода, при котором средством создания и раскрытия подтекста может быть символическая деталь.

Обратимся, прежде всего, к понятию «символ», определения которого достаточно разнообразны. Приемлемо, в частности, понимание символа как художественного образа, передающего какую-либо мысль [5, 93]. Созвучную трактовку находим у Н.Ф. Пелевиной, которая употребляет термин «символ» как более краткий синоним термина «сюжетная метафора» [6, 160]. Под сюжетной

метафорой автор подразумевает образ в художественном произведении, который одновременно и представлен как реальный, и указывает на какое-то другое явление описываемого мира по признаку сходства, то есть выполняет функцию метафоры. Поскольку художественный образ создается – среди прочих средств – с помощью детали, логичным представляется проследить, насколько важна символическая деталь в создании образности и, следовательно, подтекста.

Целью настоящей публикации является исследование роли символической детали в создании и раскрытии подтекста в рассказах Рея Бредбери, представляющих «поэтическую» фантастику автора, не связанную с освоением космического пространства и ростом технического прогресса – “*The Great Wide World Over There*” [7, 3-15] и “*The Town Where No One Got Off*” [8, 102-113]. Выбор этих рассказов обусловлен тем, что они в полной мере отражают гуманистическую направленность творчества Р. Бредбери, занимающую далеко не последнее место в его индивидуальном когнитивном пространстве. Они интересны тем, что символическое прочтение этих рассказов не просто опирается на определенное вербальное выражение в фигурах и тропях, приемах и средствах изобразительной речи, но и позволяет познакомиться с идеостилем автора – одного из самых почитаемых и читаемых в XX столетии.

Сюжет рассказа “*The Great Wide World Over There*” можно изложить в нескольких предложениях. К Коре, живущей с мужем в сельской местности, приезжает племянник Бенджи. Ничем, казалось бы, не примечательное событие приобретает для Кору огромное значение, ведь Бенджи умеет писать и для неграмотной пятидесятилетней женщины, прожившей в глуши всю жизнь и не видевшей больших городов, это шанс не только научиться писать, но и соприкоснуться с жизнью огромного мира, который скрывается за вереницей гор. В очень тонкой, лирической манере автор показывает, как Кора не научилась писать и не изменила свою жизнь. Именно этот, глубоко «житейский» мотив – мотив возможности, которой не воспользовались (*lost opportunity*), – составляет подтекст рассказа. Его можно трактовать как феноменологическую когнитивную структуру (ФКС), фиксирующую в лингвокогнитивном пространстве Р. Бредбери одно из непреходящих свойств человеческой природы – недальновидность, неумение видеть перспективы завтрашнего дня.

Лингвистические когнитивные структуры (ЛКС), отражающие в тексте выделенную ФКС, вырисовываются при анализе читателем-исследователем языковых средств, передающих общее настроение рассказа, «выписанное» автором целой вереницей деталей, приобретающих символическое звучание. Представляется, что условно текст рассказа можно разделить на три части, каждая из которых характеризуется своей особой атмосферой и сопряжена с определенным этапом развития сю-

жетной линии. Так, начало рассказа – это предвзвешивание той перемены в жизни героини, которую может принести собой Бенджи:

Cora, feeling like a young girl in a wrinkled old dress, sat up in bed. [...] Cora's husband Tom slept like a bear... Will my heart wake him up? She wondered [7, 3].

Волнение, которое испытывает Кора, отражено в образном сравнении (Кора ощущает себя молодой девушкой) и косвенной метафоре (Коре кажется, что от волнения сердце у нее бьется так громко, что разбудит крепко спящего мужа). Высокий эмоциональный настрой рисует ей картину пути племянника:

She imagined him far off, leaping great meadows, fording streams ... She saw his great shoes dusting and flicking the stony roads and paths. She saw his freckled face high in the sun looking giddily down his long body at his distant hands flying out and back behind him [...] Now Benjy's at Iron Bridge, now at Meadow Pike, now up Creek Path, over Chesley's Field ... [7, 3].

Параллельные конструкции, содержащие эпитеты, усиливают радостное звучание текста; более того, Бенджи рисуется великаном, обладающим сверхчеловеческими возможностями, а топонимы передают само течение времени в восприятии Кору – еще чуть-чуть, и он будет здесь!

Конвергенция стилистических средств, к которой прибегает автор, подводит нас к завязке рассказа:

... she thought, Benjy's coming from that world out there [...] And he can write. [...] He'll be here a whole month and teach me. Then I can write out into that world and bring it here to the mailbox ... [7, 4].

Именно племянник представляется Коре тем человеком, который может изменить ее жизнь, о чем свидетельствует имплицитная метонимия – те письма, которые будут в ее почтовом ящике, олицетворяют весь мир, лежащий по ту сторону гор (*those Missouri mountains*). Таким образом, фигура Бенджи уже до его появления в тексте приобретает особое звучание – это символ перемен, тогда как горная цепь воспринимается как символическая граница между однообразной, скучной жизнью Кору и ее мечтой.

Дальнейшее развитие сюжета – небогатое внешними событиями пребывание Бенджи у тетушки – подводит к кульминации рассказа, тому моменту, когда почтальон остановился у дома Кору и положил письма в ее почтовый ящик. Тон повествования меняется – мы слышим мелодию счастья, которым упивается героиня. Уже приближение машины почтальона настраивает нас на эту волну:

And up the blue hills and through the tall fiery green pines and along the dusty road, mile by mile, came the sound of a car riding along, until finally, at the bend, it came full thundering, and in an instant Cora was out the door running ... [7, 11].

Инверсия и полисиндетон создают прелюдию счастья, которое становится полным и всеобъемлющим тогда, когда почтальон кладет письма в почтовый ящик Кору:

"Mail for you, ma'am," he [postman] said, and held it toward her. She put out her hand, then drew it back ... "Oh," she said, "please, would you mind, would you put it, please ... in my mailbox?" [...] "Don't mind," he [postman] said, and did just that, put the mail in the box [7, 11].

Очевидно, что вырисовывается еще одна символическая деталь – почтовый ящик, новый и красивый, полный писем:

"I want a big, pretty mailbox. All white, for Benjy to paint our name on in black spelling" [7, 8].

... letters continued to pour across the hills [...] The world filled up her letter box [7, 13].

Метафора в последнем контексте достаточно эксплицитна: наступил тот момент, когда Кора уже ощущала себя одной из тех, кто жил в мире ее мечты, за вереницей гор, она больше не была одинока.

Огромное внимание автор уделяет рукам Бенджи, которые становятся еще одной символической деталью – ведь это они писали письма, а значит помогли Коре ощутить огромный мир, стать его частью:

"Seems I [Cora] know every wart on your hand, every hangnail, every bump and every wrinkle [...] I'd know that hand in a million hands," Cora said [7, 13].

Параллельные конструкции не просто синтаксически оформляют перечисление, а показывают эмоциональный настрой героини, своеобразное преклонение перед тем, кто может сделать мечту реальностью. Однако этого не происходит. Племянник уезжает, а Кора так и не научилась писать. В завершающей части рассказа символом утерянной мечты становится, опять-таки, почтовый ящик, теперь пустой и сброшенный на землю, в который больше не приходят письма:

First a spider moved into the mailbox, then a sparrow. [...] And at last the day came when the wind blew the box over [7, 14-15].

Подчеркнем, что прием изменения символического наполнения детали, антитеза, рождающаяся в канве произведения (почтовый ящик – символ мечты и он же – символ утерянной мечты), «ведет» читателя, помогает увидеть подтекст. Наряду с повтором и другими синтаксическими и лексическими средствами антитеза становится механизмом его создания и прочтения.

Поэтическая составляющая лингвокогнитивного пространства Р. Бредбери, окрашенная тихой грустью в рассмотренном рассказе о несбывшейся мечте, приобретает другие, более резкие очертания во втором тексте, проанализированном нами – "The Town Where No One Got Off". Сюжет, как и в первом случае, достаточно незамысловат: пассажир, едущий в поезде, вдруг испытывает непреодолимое желание выйти на маленькой, неизвестной станции, что он и делает, и, прогулявшись по городку, садится на следующий поезд и уезжает. Поверхностная, событийная структура текста, очевидно, проста и даже скучна. Более внимательное чтение, как представляется, меняет оценку первого восприятия, наталкивает читателя-исследователя на определенные языковые средства, которые позволяют

декодировать подтекст, дать один из возможных символических вариантов прочтения текста и, более того, вычленив еще одну ФКС в лингвокогнитивном пространстве автора. Такой структурой выступает мысль о том, что в каждом из нас есть «темная сторона души», тайные желания и стремления негативного характера, которые не только не одобряются обществом, но и противоречат человеческой морали в целом.

Основным языковым средством, отражающим лингвистическое когнитивное пространство Р. Бредбери, которое соответствует вычлененной ФКС, выступает повтор – на протяжении всего рассказа читатель встречает слова с корнем "dark", образующие тематическую сетку текста. Так, первым, кого увидел рассказчик, ступив на маленькую станцию, был человек с темным от загара лицом:

The sun had burned his face dark ... [8, 104].

Далее, сама беседа с незнакомцем – основное событие рассказа – происходит поздним вечером:

It was dark. The moon would not be up for an hour [...] The old man and I stood looking at each other in the dark [8, 110].

Закljučая повествование (рассказчик снова в поезде, который покидает маленькую станцию), автор прибегает к слову "darkness", реализующему одновременно два значения – прямое и переносное, недвусмысленно намекая на то, что человек способен перебороть в себе влияние «темного начала»:

Now the darkness that had brought us together stood between. The old man, the station, the town, the forest, were lost in the night.

For an hour I stood in the roaring blast staring back at all that darkness [8, 113].

Вернемся к незнакомцу с темным от загара лицом, с которым произошла наиважнейшая встреча нашего героя. Никто иной, как он, олицетворяет то темное, что прячется в недрах человеческой природы, именно ему принадлежат слова, отражающие намерения «темной стороны души»:

... everybody'd like to do one killin' in his life ... [...] And once in a while a man has a chance [8, 109].

Знаменательно, что символически и финал беседы двух людей в ночном городе – рассказчик не смог убить и не дал убить себя, он победил темное желание, хотя искушение было велико:

We stood there in the dark for some time [...] The world turned under me. I clenched my fists. I wanted to fall. I wanted to scream like the train.

For suddenly I saw that all the things I had just said were not lies put forth to save my life.

All the things I have just said to this man were true.

And now I knew why I had stepped from the train and walked up through this town. I knew what I had been looking for [8, 111].

Параллельные конструкции и повторы, которыми изобилует этот контекст, а также «рваный» текст – членение на абзацы, состоящие из одного-двух предложений, передают состояние человека, находящегося на грани – еще миг, и случится непоправимое ... Отсюда, как представляется, можно

вывести еще одну ФКС лингвокогнитивного пространства Р. Бредбери – его веру в победу светлого, добродетельного начала человеческой природы.

В заключение обратим внимание на заглавия проанализированных рассказов. Выступая сильной позицией текста, они оба символичны. В первом из них (*“That Great Wide World Over There”*) вырисовывается образ гор, которые разделяют не только два географических района, но и два мира – реальный мир неграмотной женщины и мир ее мечты, показывают, что между желанием и его исполнением лежит непреодолимая преграда (*over there*). Второе заглавие (*“The Town Where No One Got Off”*) рисует не просто маленький, захолустный городок, но очерчивает «территорию души» (*the town*), где герой противостоит темному соблазну и остается человеком в высоком смысле этого слова.

Проведенное исследование позволяет сделать следующие выводы.

Подтекст является неотъемлемой категорией художественного текста, частью его семантического пространства и вычленяется в результате взаимодействия автора и читателя, разведенных в пространстве и времени, но единых в опоре на денотативный компонент семантики текста, его поверхностную структуру.

Подтекст как элемент философской недосказанности текста отражает ФКС лингвокогнитивного пространства автора и, в случае понимания авторской интенции читателем, становится принадлежностью и его лингвокогнитивного пространства тоже. Основными ФКС в «поэтической» фантастике Р.Бредбери оказались структуры ярко выраженной антропоцентрической направленности, передающие определенную эмоциональную тональность, сопереживание человеку и названные нами «неиспользованная возможность», «наличие «темной» стороны души» и «победа светлого, добродетельного начала человеческой природы».

Мощным средством создания подтекста выступает символическая деталь, понимаемая как двоякий образ – реальный в канве текста и метафорический, орывающийся от текста и репрезентирующий авторское видение мира в целом.

Читательская интерпретация – понимание текста – начинается с восприятия его содержательно-фактуальной, событийной структуры. В рассказах Р. Бредбери основными языковыми средствами поверхностной структуры текста, на которые в

первую очередь опирается читатель при вычленении символической детали и, далее, подтекста, являются повтор, антитеза, параллельные конструкции и образные сравнения. Эти выразительно-изобразительные средства, создающие символическую деталь, отражают ЛКС, соотносимые в лингвокогнитивном пространстве автора с вычлененными ФКС.

Иными словами, в фокусе как авторской, так и читательской интерпретации художественного текста символическая деталь является своеобразным механизмом создания и раскрытия подтекста. В первом случае ее роль заключается в реализации определенных ФКС, входящих в индивидуально-авторское лингвокогнитивное пространство, тогда как во втором – в «наведении» читателя на понимание авторского замысла, предоставлении ему некоторой подсказки посредством тех или иных языковых средств, которые составляют ЛКС, материализующие авторские ФКС.

Ссылки:

1. Бабенко Л.Г. Филологический анализ текста. Основы теории, принципы и аспекты анализа. – М.: Академический проспект, Екатеринбург: Деловая книга, 2004. – 464 с.
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. Изд. 5, М.: КомКнига, 2007. – 144 с.
3. Козьма А.П. Подтекст как вторичная моделирующая система (на материале художественных произведений английских и американских писателей): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Самара, 2009. – 20 с.
4. Семочкина Ю.В. Подтекст как системный элемент семиотической структуры англоязычного художественного текста (на материале произведений У.Фолкнера): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Самара, 2013. – 24 с.
5. Словарь русского языка в 4-х томах. Том 4. М.: Русский язык, 1984. – 792 с.
6. Пелевина Н.Ф. Стилистический анализ художественного текста. Л.: Просвещение, 1980. – 270 с.
7. Bradbury R. *The Great Wide World Over There*. SRA Reading Library 3a, revised edition, 1985 by Don H. Parker. – 15 p.
8. Bradbury R. *The Town Where No One Got Off // The April Witch*. М., изд-во «Менеджер», 2001. p. 102-113.

Chernova Yuliia V.

English teacher

English Translation Theory and Practice Department

Petro Mohyla Black Sea National University

Mykolaiv, Ukraine

Чернова Юлія В.

викладач англійської мови

кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови

Чорноморського національного університету ім. Петра Могили

Миколаїв, Україна

**THE MOST FAMOUS SIMULTANEOUS INTERPRETERS AND THEIR PRICELESS LEGACY
НАЙВІДОМІШІ УСНІ ПЕРЕКЛАДАЧІ-СИНХРОНІСТИ ТА ЇХ БЕЗЦІННА СПАДЩИНА**

Abstract: The article tells about the most famous and acknowledged simultaneous interpreters who were initiators of the simultaneous translation as a separate aspect of translation. Their names ought to be recognized and remembered due to the great contribution in interpreting made by them.

Key Words: translation, simultaneous translation, interpreting, translator, simultaneous translator.

Анотація: Стаття розповідає про найвідоміших перекладачів-синхроністів, які започаткували синхронний переклад як окремий аспект перекладу. Їх імена повинні бути загально визнаними завдяки їх величезному внеску у науку усного перекладу.

Ключові слова: переклад, синхронний переклад, наука усного перекладу, перекладач, перекладач-синхроніст.

Працюючи зі студентами спеціальності «Переклад» і приділяючи особливу увагу усному перекладу як окремому його аспекту часто стикаємося з такою проблемою як неспроможність учнів назвати основоположників усного перекладу та хоча б декілька імен його найвідоміших світових представників. Це ускладнення свідчить про серйозну прогалину в знаннях, та повинно бути викоринено, щоб студент-майбутній перекладач знав, на кого рівнятися в обраній професії. Можна дуже довго та розлого дискутувати про різницю між письмовим та усним перекладом, наводячи плюси та мінуси кожного з них, проте в даній статті бажано навести декілька прикладів професійного становлення та успішної діяльності стовпів саме усного синхронного перекладу, оскільки вважаємо цих представників взірцем для послідовників.

Неперевершеним перекладачем-синхроністом, що плідно працювала на конференціях від Штатів до Ефіопії, заслужено вважається Даниця Селескович (Danica Seleskovitch, 1921 -2001). Ця французька дослідниця з сербським корінням була першою в історії науки, хто захистив докторську дисертацію по спеціальності «Теорія перекладу», є творцем інтерпретативної теорії перекладу та «теорії змісту» та однією з засновників Вищої школи перекладу в Парижі. Селескович була свідком майже усіх найважливіших історичних подій, що ознаменували ХХ століття: Велика депресія, Друга Світова, крах Французької колоніальної імперії, Холодна війна [2]. Як розробник інтерпретативного підходу у перекладі мадам Даниця завжди наголошувала, що перекладач не повинен дослівно перекладати повідомлення іншою мовою, а передати його суть, «інтерпретувати», самому при цьому розуміючи, про що йдеться. Дослідниця підкреслювала, що усний переклад, коли перекладач діє спонтанно, безпосередньо тісно пов'язаний з такими науками як психологія, соціолінгвістика, наука мовної діяльності,

адже всі вони дають змогу цілісно зрозуміти та покращити роботу усного перекладача, що працює природним чином, начебто комунікація відбувається однією, а не двома мовами. Цей метод «особистості у перекладі» не завжди знаходив підтримку серед колег Селескович, проте знаходилося чимало прихильників її ідей та харизми, які у 1991 році заснували премію імені Даниці Селескович (The Danica Seleskovitch Prize), якою кожні два роки нагороджуються видатні конференц-перекладачі та діячі у сфері перекладу. Селескович була єдиною жінкою-перекладачем, яка співпрацювала з президентом Франції Шарлем де Голлем, адже її безсумнівна майстерність примусила його поступитися принципом мати справу лише з чоловіками [2]. Дослідниця була авторкою багатьох публікацій у сфері теорії перекладу, що набули світового визнання, та саме вона відіграла важливу роль у становленні конференц-перекладу як окремої професії. Говорячи про Україну вітчизняним науковцям варто звернути увагу та перейняти модель підготовки майбутнього перекладача, який свого часу ввела Селескович у Франції – потенційний спеціаліст може вступити до школи перекладу вже маючи диплом про вищу освіту та вільно володіючи хоча б двома іноземними мовами, що є цілком доцільним. Завершуючи коротку розповідь про Даницю Селескович можна з упевненістю сказати, що вона була перекладачем з великої літери, відкривши наступним поколінням абсолютно новий підхід до успішного інтерпретування повідомлення іноземною мовою.

Другим ветераном синхронного перекладу, якому належить всесвітній рекорд у цій професії (переклав промову, що відбувалася без перерви дві з половиною години) є Андре Камінкер (Andre Kaminker, 1888 – 1961), французький єврей с польським корінням, батько зірки французького кінематографа, акторки Симони Синьйоре (Simone Signoret,

1921 – 1985). З ім'ям Андре Камінкера безпосередньо пов'язують «день народження» офіційного синхронного конференц-перекладу, а саме 20 листопада 1945, коли розпочався відомий Нюрнберзький процес. Камінкер до Другої світової працював перекладачем на радіо, також синхронно перекладав промови Гітлера. Як відомо Нюрнберзький процес – це міжнародний судовий процес над колишніми керівниками гітлерівської Німеччини, який тривав з 20 листопада 1945 по 1 жовтня 1946. Це один з найскладніших розглядів злочинів у стінах суду в історії людства. Проте мало хто знає про інший його бік, «організаційний», а саме проблему усного перекладу, яка гостро повстала перед працівниками стратегічних служб, адже забезпечити взаєморозуміння між усіма сторонами під час засідань було життєво необхідно. Знайти рішення вкрай складної задачі було доручено особистому перекладачу генерала Ейзенхауера, полковнику Леону Достеру, який вирішив надати перевагу саме синхронному, а не послідовному перекладу, оскільки останній значно б уповільнив судовий процес, який також має назву «процес 6 мільйонів слів» або «процес документів» [3]. Було вирішено створити кабінети-акваріуми для синхроністів та оснастити їх найсучаснішою на той час американською апаратурою. Мсьє Камінкер був найстаршим перекладачем французької делегації та працював як і інші в умовах надзвичайного психологічного тиску. Адже нацисти, аби відстрочити винесення вироків, постійно прикидалися, що не розуміють, про що йдеться мова навіть під час перекладу німецькою, та називали перекладачів «злом». Напруга зростала, доводилося добиратися до зали суду вулицями, повних трупів, яких ще не встигли прибрати. Багато перекладачів, окрім Камінкера, не мали абсолютно ніякого попереднього досвіду роботи у синхроні та емоційно не витримували, подекуди зриваючи слухання. Ускладненень було безліч – від поломки перекладацької апаратури до демонстрації муміфікованої голови юнака з колекції одного з підсудних. Проте саме Нюрнберзький процес довів усьому світу, що синхронний переклад має право на існування та вже оформився як цілком зрілий аспект перекладацької професії, адже синхроністи процесу блискуче впоралися з завданням в умовах титанічного хвилювання. Коли студент говорить, що боїться не перекласти синхронно «як слід» під час офіційної зустрічі, варто наголосити, що він є щасливий, адже не живе та не працює під час Нюрнберзького процесу та подій, що передували йому, та йому не треба перекладати такі речі як «Вас засуджено до страти». Згодом Андре Камінкер став перекладачем Ради Європи, брав активну участь у створенні Міжнародної асоціації синхронних перекладачів та деякий час очолював її, вписавши своє ім'я в історію світового усного перекладу.

Було б несправедливо оминати увагою радянських усних перекладачів, адже вони також цілком заслужено є взірцем для наслідування. Однією з таких фігур вважаємо Віктора Михайловича Суходрева (1932 – 1914), «англійського голос» радянських вождів, особистого перекладача Микити

Хрушова, Леоніда Брежнєва та інших партійних керівників. Дарма багато хто його називав «людиною-тінню», адже за його безпосередньої активної участі творилася історія СРСР. «Людина посередині», завжди невидимий, проте присутній Суходрев уже у віці 23 років перекладав на офіційних зустрічах Хрушова та знав усе про такі вкрай секретні об'єкти як ядерні ракети. Віктор подобався суворій Маргарет Тетчер, за його здоров'я піднімали бокал політики під час перемовин, він зміг встановити контакт з американським президентом Ліндоном Джонсоном, який під час ділових переговорів помітив, що перекладач погано себе почуває та дозволив Суходреву відволіктися та прийняти ліки. Нелегко було пану Віктору співпрацювати з емоційним Хрушовим, часто він не скільки перекладав, скільки адаптував специфічні жарти Генсека для широкого загалу, та робив це блискуче, адже Микита Сергійович після першого візиту до Штатів став улюбленцем простих американців [4]. Цей талановитий, освічений та винахідливий перекладач умів точно підібрати англійський еквівалент російським фразеологізмам на кшталт «со своим самоваром в Тулу не ездят». Проте Хрушов часто «забувався» у своїй нестримній образності та його славнозвісну фразу «Мы вас похороним», з якою навіть Суходрев, досконало володіючи англійською мовою, нічого не зміг зробити аби пом'якшати, американці радянському лідеру так і не пробачили [5]. Без натяку на пафосність сам Суходрев завжди підкреслював, що першорядною задачею усного перекладача є домогтися такої атмосфери за столом перемовин, щоб у учасників склалося враження, що вони розмовляють однією, а не різними мовами. Завжди до межі чемний, уважний та сконцентрований Суходрев мав честь отримати наручний годинник від Брежнєва та зберігав його до самої смерті. Після 30 років пліч-о-пліч з радянськими політиками в 2012 році Віктор був нагороджений національною премією «Переводчик года». Книга його мемуарів «Язык мой – друг мой» (1999 р.) досі користується попитом серед професійних перекладачів. Віктор Суходрев по праву вважається перекладачем-легендою, який вершив долі з сильними світу та при цьому прагнув залишатися непомітним. За неоціненний вклад в усний переклад та за укріплення авторитету держави, зроблений Суходревим, кожний перекладач зобов'язаний знати це ім'я.

Продовжуючи тему радянської історії варто зазначити ще одне ім'я стриманого та інтелігентного перекладача, Палажченко Павла Руслановича (1949 р.н.), який працював з М. Горбачовим та Е. Шеварднадзе. Знову це той приклад, коли успіх іміджу закордоном належить не самому політику, проте його особистому перекладачу, адже Палажченко блискуче перетворював довгі та нудні промови Горбачова на чіткий та зрозумілий продукт у вигляді інтерпретації [7]. Сам Михайло Сергійович одного разу навіть пожартував, що його будуть сприймати як «другорядного політика епохи Палажченко» [1, с. 20]. Це гідний представник «старої школи», коли стандартам перекладу треба було відповідати без допомоги всесвітньої мережі інтернет

та ультра зручних гаджетів. Зараз Павло Русланович співпрацює з сучасними компаніями в якості викладача синхронного та послідовного перекладу, працює в тій самій іпостасі в ООН та Раді Європи, має власний сайт, де можна знайти багато цікавого всім, хто бажає досягти професійних успіхів як перекладач.

Останню фігуру, відому у світі усного перекладу, при цьому часто викликаючи резонансну реакцію, на яку воліємо зробити акцент, є Леонід Веніамінович Володарський (1950 р.н.). Перекладач, якого зухвало називають «людиною з прищипкою на носі» через його гугнявість як специфічну особливість голосу, проте насправді це результат двох травм носу, отриманих в юності. Володарський та його голос (кажуть, що це єдиний випадок, коли перекладачу навіть не треба мати тіло) [8] є символом 90-х для кожного, хто хоча б раз дивився «піратську озвучку» будь-якого фільму, за що не раз самого перекладача викликали до КДБ. Характерно, що Леонід Веніамінович наголошує, що озвучує кінострічки з першого разу, абсолютно синхронно та без попередньої підготовки або перегляду. Володіє досконало англійською, французькою, італійською, іспанською, та за 30 років плідної праці пан Володарський озвучив більше 5000 кінокартин, паралельно був першим, хто почав перекладати твори Стівена Кінга російською мовою. Леонід не приховує, що є гострим на язик, проте перекладаючи моменти з нецензурною лексикою вміє підібрати літературний еквівалент, вважаючи, що хвалитися великою кількістю лайливих виразів у своєму перекладі не варто жодному перекладачу. Подібна професійна позиція є гідною поваги сьогодні, коли нецензурна лексика є бичем сучасного молодого покоління.

Перекладач має бути підкованим в усьому – від теоретичних засад до професійної етики, правил

протоколу, етикету, скоропису та вміння володіти тембром свого голосу. Обізнаність та «пасивний досвід» приходить під час ознайомлення з біографіями та успіхами таких стовпів усного перекладу як Д. Селескович, А. Камінкер, В. Суходрев, П. Палажченко, Л. Володарський та багатьох інших. Помилки у цій сфері, безперечно, не уникнути, проте робочі моменти, якими були готові в свій час поділитися такі блискучі професіонали, допоможуть майбутньому усному перекладачеві впоратися з труднощами та крокувати далі.

Посилання:

1. Саприкін С.С., Чужакін А.П. Світ усного перекладу; навчальний посібник/Сергій Саприкін, Андрій Чужакін. – Вінниця: Нова Книга, 2011. – 224 с.
2. Фененко Н.А. Даница Селескович – перекладач, учений, свідетель ХХ века (Рец. на кн.: Widlund-Fantini A.-M. Danica Seleskovitch, Interprete et temoindu ХХ-е siècle. – Lausanne: L'Age d'Homme, 2007. – 238 p.)//Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. Вып. 1/2009.
3. <http://www.world-war.ru/process-shesti-millionov-slov/>
4. <http://www.aif.ru/dontknows/file/>
5. http://www.trud.ru/article/16-05-2014/1312819_viktor_suxodrev
6. <http://www.trud.ru/article/16-05-2014/1312819>
7. <http://www.pavelpal.ru/node/958>
8. <http://lurkmore.to>
9. <http://www.lvodarsky.ru/about-me>

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

I.V. Mishurova¹, O.S. Nesterova², M.E. Volovik³

¹ *Doctor of Economic Science, Professor, Head of Cathedra of Anticrisis and Corporate Management, Rostov State University of Economics.*

² *Post-Graduate Student, Rostov State University of Economics*

³ *Post-Graduate Student, Rostov State University of Economics*

WORKING CONFLICTS AS AN EXTERNAL EFFECT OF SYSTEMATIC MANAGEMENT CRISIS

Abstract

The link between crises appearing during the organization development and working conflicts is analyzed in the article, the scheme of reacting on conflict situations, depended on its type, is suggested, a potential use of conflict map in the company's activity is proved.

Keywords: typology of working conflicts, management crisis, a constructive side of conflict.

1. Formulation of the problem

Every human-made system, within its basic functional rules, follows the same principles as a man does. If a crisis for the evolving personality is the main condition for the new integrity level, so it can keep similar function for any system. This fact approves by great amount of economic and political theories. This research refers to the authority classical growth phases model worked out by L. Greiner. According to the concept, during organization's development it can pass 5 crisis phases: business creativity, direction, delegation, coordination and collaboration. Transition from one phase to the other goes through overcoming of systematic crisis: leadership, autonomy, control, bureaucracy, synergy [1]. As per L. Greiner theory, if during organization's development the leadership style and management instruments are not changed, apparently the company's operating can lose control, therefore the bankruptcy can occur [2].

2. Analysis of recent research and publications

Consequently, the crisis is the mark of organization's viability and says about company's transitional state. Intervals between the primary phases can be different lasting, but the period of risks' and signals' accumulation is always happening first, which helps to recognize not only the crisis approach but it's nature and to work out the methods of reacting it. The most peculiar signal of crisis is a conflict [11-14]. If a complex of same-nature conflicts arise, this problem signals about disbalance in organization and management sphere and needs the fastest reaction. If the company has the complex of same-type conflicts, it says about systematic management crisis [15-17].

3. Allocation of previously unsolved parts of a common problem

This fact explains the relevance of the research: the systematic crisis and conflict appearance gives a chance to identify the important company's lifetime period in time, and by means of high-quality management to raise the organization on a new level of competitiveness. Otherwise, the company faces the decline of com-

mercial activity, untimely resolving of operate problems, as a result the strategic objectives are hard to achieve and the company doesn't have any potential to exist.

4. Objectives of the article

The purpose of the research is the study of manufacturing conflicts as the external display of management crisis, working out the reacting system in case of nonstandard situations during company's activity. According to the purpose of the research, objectives can be distinguished:

- To research the nature of manufacturing conflicts.
- To work out the recommendations for problematic field's minimization.
- To make the economy efficiency evaluation of proposed measures.

The following concepts are used as the methodology of the investigation: synergetic approach to the analysis of social life processes, empiric methods, such as questioning, interviewing.

5. Basic material presentation

Conflict is a universal term which takes place both: the private life and commercial activity. Conflict is mostly understood as a destructive phenomenon, therefore negative. Consequently, conflict needs to be neutralized in order to make the system stabilized. The other concept – the functional approach to conflict – was worked out by sociologist Georg Zimmel (1858-1918) who calls conflict the “dispute” and considers it psychologically caused phenomenon and one of the way of socialization [3].

Complementing this theory, American sociologist Lewis Kozler proves a positive role of conflicts making the social system more stable in his research “Social conflict's functions” [4].

Ancupov A. and Shipilov A. mark an ambiguous nature of conflict. They concern that the conflict can be constructive or destructive according to its results. If they are positive so the conflict is constructive and vice versa [5].

Among constructive functions of the conflict authors mark [6-10]:

- conflict detects the most important and problematic fields of organization structure on the current step of company's evolution;
- conflict helps to estimate partners' individually psychologically features, to test their values, motivation, stress resistance;
- conflict prevents stagnation, makes a base for innovations and development, discovers collectivity mood, social aims.

In order to resist and operate the conflict, an objective view on a problem is needed to apply. Australian sociologists Cornelius H. and Fair S. worked out the method of forming the map of conflict, which helps to

transform the perception of conflict from acutely emotional to intellectual [11].

The method of conflict cartography includes graphic display of conflict's members, their requirements, apprehensions, and the main problem lying between the members, which helps to identify the reasons of disputed behavior. This process has 3 stages:

- 1st stage: the discription of the problem;
- 2nd stage: the main members of the conflict are detected, that is particular individuals, groups connected by relations in the conflict situation;
- 3d stage: the main requirements, motives of behavior are detected, which the members obtain and prevent the solution of the conflict.

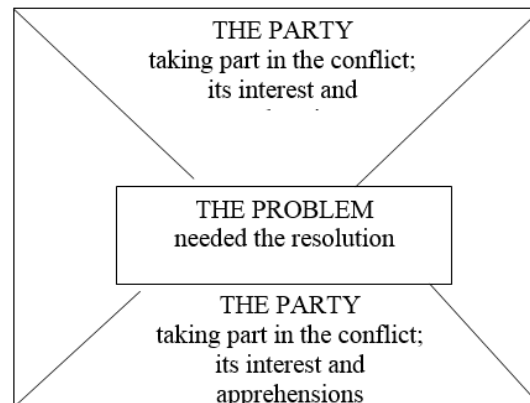

Figure 1. The scheme of conflict map [11]

The problems caused by conflicts and the ways of managing them are proposed to be classified by the following way.

Table 1:

The typology of management conflicts and the ways of reacting them (worked out by the authors according to the results of the study)

APPREHENSION	REQUIREMENT	THE NATURE OF CONTRADICTION	THE WAY OF REACTING
Loss of an important structural unit manageability	Transparency and controllability of procedures, Manageability of a structural unit	Functionally-organizational	Business processes standardization, improvement of the reporting system and instructions
Failure of the deal or its complication (because of untimely given documents, information and other resources by other structural units)	Established procedure in cooperation with other structural units, coordinated work of structural units	Functionally-organizational	Establishment of official links, development of regulations concerning cooperation between structural units
Making not usual duties by a unit or a specialist	Making a personal plan/high salary	Structural and organizational	Modification of organization's structure
Resistance to carry out the orders	Carrying out the orders	Situational management	Involvement the staff members into the process of making decisions and the ways of reaching them
Leader's inability of changing the management scheme	Self-sufficiency in making nonstandard decisions, constructive and prompt decisions of current problems (inside the unit)	personal-functional	Staff modifications/development of management staff

Developed table in fact is a standard of making correct decisions in conflict situations. Using it, it's possible to make a map of conflict.

We show the model of making such a map for a sales department of company selling software products taken as an example for the research.

The head of department is followed by heads of groups (HG) in a quantity of 5-7 persons; leading sales managers (LSM) and administrator. Each head of the group forms a team from 4-6 managers (SM). Schematically the structure of sales department looks the following way.

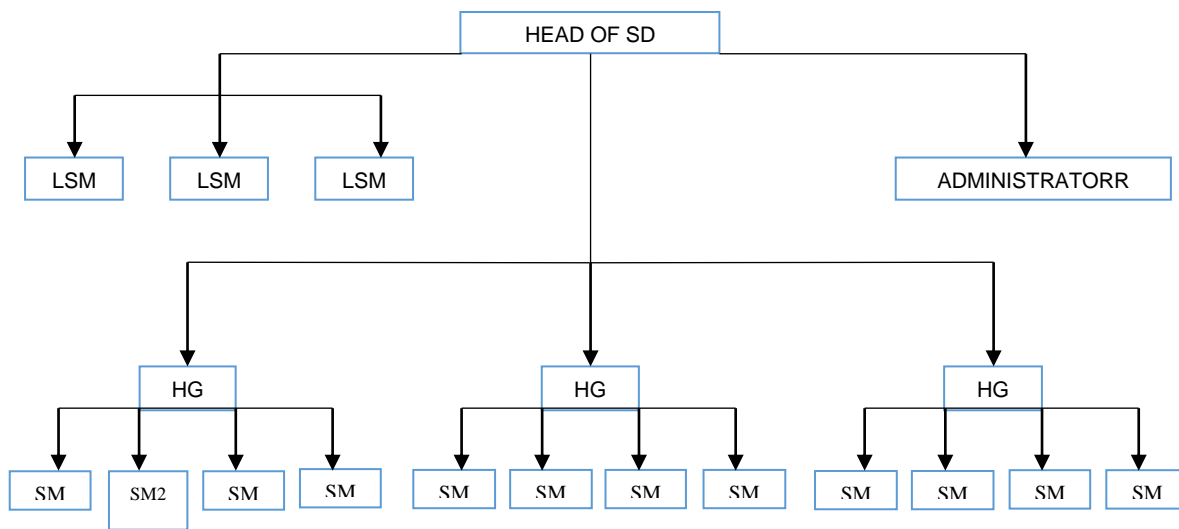

Figure 2. The structure of sales department

The department was the leader in the company for many years: showed high sales results, stood out the team of bright and smart staff. But during two last years the situation had sharply changed to the worse. Except sales decrease, the department was immersed into the permanent conflicts with external and internal communicators. The conflict of interests was revealed brightly

between the company's owner and the head of department and appeared between contiguous departments and inside the staff.

In order to solve this problem constructively, a personal position should be showed in regard to the ambiguous phenomenon "conflict" using the map of conflict. This method helps: to limit the situation with certain bounds, to concretize each member's point of view and to choose the best way of conflict's resolution.

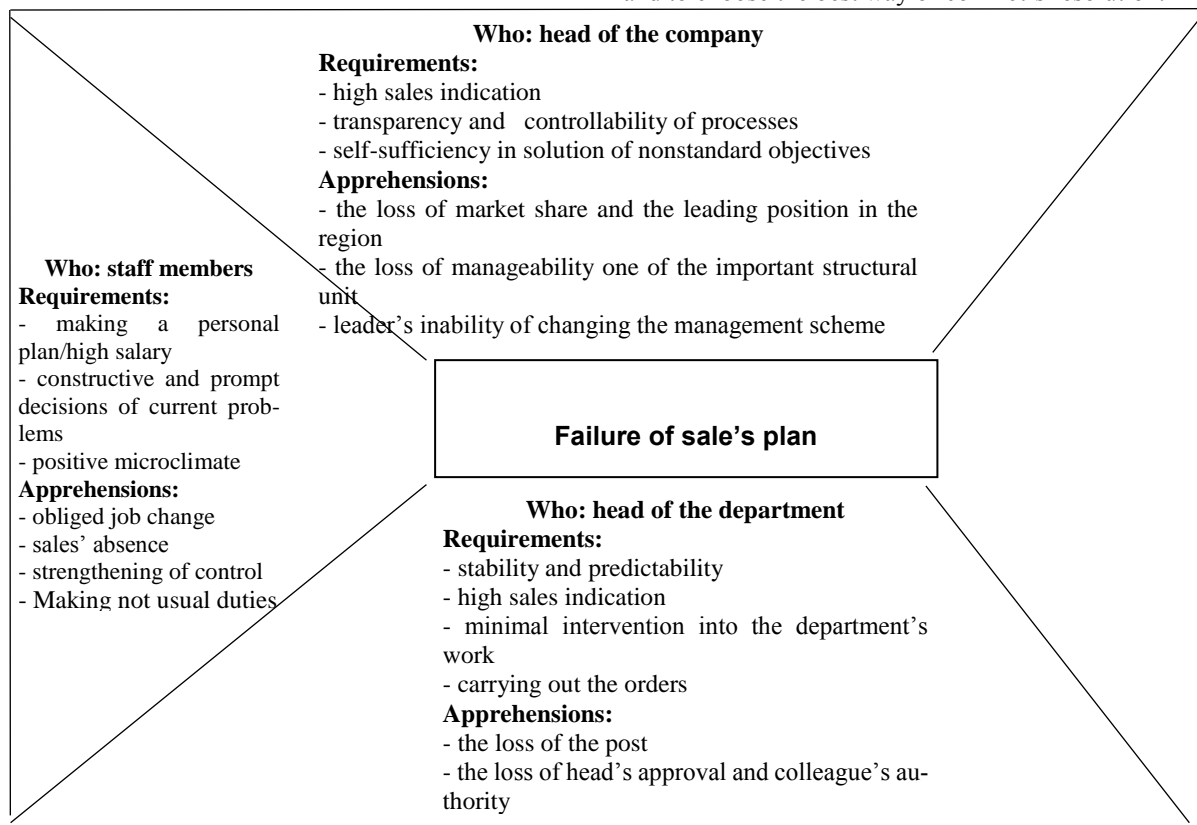

Figure 3. Conflict map (worked out by the authors according to the results of the study)

According to the members' of conflict apprehensions, we select those which can help to reach strategic objectives of the company, relate them with the requirements, identify the nature of dispute and determine the way of conflict's solution.

Since the main members' positions are specified, it is necessary to set the nature of confrontation and to find the right approach of eliminating it. In order to make the work, we use table 1 and figure 3. On that basis the priority methods of conflict solution are structural modifications, in particular introduction of mentor post and business processes' regulation. That will help to change the conflict into a constructive direction and will cause the organization's evolution. Inside analyzed company those modifications provided the improvement of production quality and the raise of sales.

6. Conclusions

Among numerous positions on the conflict we follow, in our opinion, this one that determines the most constructive approach to the problem – conflict situation inside any company – the absolutely regular fact, moreover it plays a significant and positive role because it reveals current troubles. Conflict's solution helps to improve production processes, to remove barriers in staff cooperation and, as a result, to increase company's efficiency. Consequently, the constructive or destructive conflict effect depends only from the way it is managing.

Precisely constructive side of conflict has been analyzed during the research and its potential opportunities. Besides the typology of conflict situations, based on its nature, and means of reacting on every discovered type were suggested.

7. Bibliography

1. Greiner, L. «Evolution and Revolution as Organizations Grow» Harvard Business Review. July-August 1972.
2. Stages of company's development by Larry Greiner. <http://powerbranding.ru/biznes-analiz/olc-models/greiner-theory>.
3. Mordovin S.L. Personnel management: modern Russian practice. – 2nd edition/ S.L. Mordovin. – Saint Petersburg: PITER, 2005.
4. Kozer L.A. Realistic and unrealistic conflict, Psychology of conflict: Chrestomathy. – Saint Petersburg: PITER, 2001.

5. Ancupov A., Shipilov A. Realistic and unrealistic conflict, Psychology of conflict: Chrestomathy. – Saint Petersburg: PITER, 2001.

6. Gindullina G.F. Social problems of working conflicts' regulation, - autoabstract. – 1999. <http://www.dissertat.com/content/sotsialnye-problemy-regulirovaniya-proizvodstvennykh-konfliktov#ixzz4dgJYCvcf>

7. Mishurova I.V. Methodical approaches to diagnostics of customer resistance in consulting services. Economic problems in Russia and regions: scientific notes. Edition 21. – Rostov-na-Donu, Rostov State University of Economics, 2016.

8. Mishurova I.V., Nikolaev D.V. Crisis management: motivation and control of the company's administration. Innovative strategies and mechanisms of economic management: collection of the XYI annual international scientific-practical conference of teaching staff, young scientists and students. 31 October, 2016. , Rostov State University of Economics, 2016.

9. Alexandrov A. Conflict as a social phenomenon. Izvestia of Russian state pedagogical University by A.I. Gercen, 2009, № 113.

10. Reznik S.D., Konyakova T.I., Chernicov A.E. A research of working conflicts on the enterprise: structure and causes. Economic systems control: electronic scientific journal, 2012, № 12(48).

11. Cornelius H., Faire, S. Everybody could Win. – Moscow – STRINGER, 1992.

12. Mastenbrook W., Management of conflict situations and organisation development: Translated from English. - M.: INFRA-M, 1996.

13. Conflictology. Social conflicts in public life / G. I. Kozyrev. // Socially-humanitarian knowledge. - 2003. - No. 1.

14. Fomin G.P. Models of conflict // Management in Russia and abroad. - No. 6. - 2005.

15. Barinov V.A. An institutional approach to conflict management in crisis situations // Management in Russia and abroad. - No. 5. - 2004.

16. Schelling T. The strategy of conflict // Socially-political magazine. - 2005. - No. 6.

17. Rozanova V. "Future shock" or psychological foundations of organizational conflict with the change of priorities of the company// personnel Management. - 2004. - No. 7.

Voronkov M.V

Bachelor of Economic ,

Moscow Automobile-Road State Technical University

Воронков Максим Владиславович

Бакалавр экономических наук,

Московский Автомобильно-Дорожный Государственный Технический Университет

ЭКОНОМИКА ПЛАТНЫХ ДОРОГ ECONOMY OF TOLL ROADS

Summary :Problems of creation and maintenance of toll roads in Russia.

Аннотация: проблемы создания и содержания платных дорог в России.

Ключевые слова: частные инвесторы , опыт эксплуатации платных дорог, доходность дорожных проектов, тарифы на проезд.

С появлением платных магистралей возникает проблема платежеспособности автомобилистов.

С появлением платных магистралей возникает проблема платежеспособности автомобилистов.

Сейчас в России эксплуатируется более 500 км платных дорог, при этом, как ранее заявлял председатель правления ГК «Российские автомобильные дороги» («Автодор») Сергей Кельбах, к 2018 году этот показатель удвоится.

Пока самый простой способ вернуть средства, вложенные инвестором в строительство дороги, – это введение платы за проезд по магистралям. Вариант хотя и самый доступный и понятный, но не самый эффективный. Возможно, стоит обратить внимание и на другие способы, начиная с финансирования дорожного строительства за счет сборов от системы «Платон» и заканчивая размещением облигаций компаний-операторов, использованием придорожной инфраструктуры и т. д.

Деньги за ремонт

В России деньги могут взиматься не только за проезд по новым дорогам, построенным за счет средств инвесторов. Часто платными становятся и участки магистралей, проложенные много лет назад. Сбор средств с владельцев транспортных средств в таких случаях объясняется высокими расходами на содержание трассы и необходимостью ее реконструкции.

С такими объяснениями не всегда согласны клиенты платного сервиса. Например, фраза: «Не понятно, за что платишь» – повторяется в отзывах о федеральной дороге М4 «Дон». На магистрали, построенной еще в 1960-е годы, сейчас действует восемь платных участков, к 2020 году их общая их протяженность достигнет 892 км, что больше половины всей проходящей от Москвы до Новороссийска трассы М4. Стоимость проезда восьми платных участков М4 в одну сторону варьируется от 480 до 2770 рублей (в зависимости от типа автомобиля, времени прохождения участка и наличия в машине транспондера). После запуска новых участков проезд станет дороже.

Трафик по М4, несмотря на необходимость оплаты, остается высоким. Но, например, оператору участка магистрали М11 (Северо-Западная концессионная компания, принадлежит группе Vinci и компании «Мостотрест») после нескольких

месяцев эксплуатации платного участка Москва – Солнечногорск пришлось снижать тарифы на треть.

Автомобилисты почти не пользовались этой дорогой. За проезд 43 км водители легковых автомобилей должны были раскошелиться на 160–500 рублей в зависимости от времени суток. То, что цена завышена, признавал и губернатор Московской области Андрей Воробьев.

Оператор дороги провел еще одну оптимизацию: ввел скидку для водителей, часто пользующихся магистралью, и расширил время действия ночных тарифов.

Определяя цену проезда, операторы не учитывают особенностей поведения водителей. При высоком тарифе альтернативой для них может стать не только бесплатная дорога, но и общественный транспорт.

«Мне, как «автору» прогноза для ЗСД (Западный скоростной диаметр.), кажется весьма сомнительным предположение, что трафик на М11 (Москва – Санкт-Петербург) будет пользоваться большой популярностью. При наличии «Сапсана» мало кто поедет между столицами на автомобиле даже по скоростной трассе, и легковой трафик будет формироваться в основном рекреационными поездками в радиусах 150 км от Москвы и 100 км от Санкт-Петербурга», – говорит заместитель генерального директора Санкт-Петербургского института транспортных систем Елена Ногова. По ее словам, завышение прогнозного трафика – это часто встречающаяся ошибка, и не только у российских проектировщиков, не имеющих значительного опыта.

Опыт эксплуатации платных дорог в России небольшой. Первый участок в 20 км прошедшей реконструкцию трассы «Дон» был открыт в 1999 году в Липецкой области. Между тем мировая практика введения платы за проезд по дорогам насчитывает не одно десятилетие.

«В США первые платные дороги появились еще в конце XVIII века, – говорит Елена Ногова. – Жители России пока не привыкли к платным дорогам и не понимают, почему то, чем они раньше могли пользоваться безвозмездно, вдруг стало стоить денег».

Как отмечает заместитель председателя комитета по дорожному хозяйству Ленинградской области Алексей Рылеев, в адрес руководителей государства, администрации региона зафиксированы множественные обращения граждан против строительства платных магистралей. В частности, они просят не брать деньги за проезд по перспективной магистрали, которая будет построена в обход населенных пунктов Мурино и Новое Девяткино. Вероятно, люди опасаются, что тарифы на проезд окажутся такими же неподъемными, как в Подмосковье.

Дорогой мост

Дорожная ситуация в регионах продолжает ухудшаться. Местные власти пытаются «расшить» узкие места, объявляя о новых дорожных проектах. Например, в Башкирии предложили построить дорогу Стерлитамак – Магнитогорск, в Самарской области с привлечением частных средств предполагается построить мост через Волгу в районе села Екатеринбурговка, в Новосибирске – мост через Обь.

В Москве платной планируется сделать новую Северо-Западную хорду, которая свяжет территории четырех округов столицы – Западного, Северо-Западного, Северного и Северо-Восточного. В Подмосковье деньги будут собирать за проезд по Центральной кольцевой автомобильной дороге. В Ленинградской области рассматривается несколько проектов. Помимо уже упомянутой трассы от кольцевой автомобильной дороги вокруг Санкт-Петербурга до автодороги «Санкт-Петербург – Матокса» в обход Мурино и Девяткино, предполагается построить платные путепроводы в местах пересечения региональных автомобильных дорог и железнодорожных линий и т. д.

В Санкт-Петербурге давно обсуждается идея южной широтной магистрали, которая пройдет от ЗСД на западе города до КАД на востоке. В составе трассы планируется возвести новый неразводной мост через Неву в створе улиц Фаянсовой на левом берегу и Зольной на правом. Пока не забыт и проект так называемой Магистрали № 7, которую планируется провести от предполагаемого моста через Неву в створе Арсенальной улицы до развязки КАД и проспекта Энгельса.

Проектов много, но из-за отсутствия средств они остаются на бумаге. Экономика региональных проектов сложнее, так как протяженность платных участков здесь, как правило, меньше, а вариантов объезда больше.

Платными в мегаполисах чаще всего делают мосты, тоннели, путепроводы, то есть относительно короткие участки. Чтобы они не простаивали, важно предусмотреть удобную систему оплаты, иначе вместо комфортных дорог города получают новые пробки, а водители – стимул для поиска объездных путей.

«В городах можно использовать полностью бесконтактные технологии – именно так было сделано и в Лондоне, и в Стокгольме, и в Турине, и в Риме. Но тут важно проработать вопрос о наказании нарушителей», – отмечает Елена Ногова.

В то же время она уточняет, что в условиях ограниченности средств не всегда оправдано тратить их на строительство новой дороги, тем более платной. «Например, власти Петербурга сейчас ведут себя абсолютно правильно, вкладывая ограниченные финансовые ресурсы не в скоростную дорогу, а в строительство метро, – говорит эксперт. – Через сечение платной дороги в час могут проехать около 7000 человек (в одну сторону, при трех полосах движения), а метро пропускает до 40 000 пассажиров в час. Метро нужнее. После того как комитет по благоустройству и дорожному хозяйству стал отвечать и за развитие метро, ситуация с его финансированием улучшилась».

То есть к вопросу планирования и проектирования в данном случае нужно относиться тщательно. «Введение платы за проезд в черте города – это прежде всего инструмент влияния на управление мобильностью населения и распределение между разными видами транспорта. А потом уже способ заработка, так как организация платы за проезд внутри города – сложный, трудоемкий и затратный процесс», – говорит Кристиан Бёттгер, директор по развитию компании A+S, занимающейся разработкой программных решений и проектированием объектов транспортной инфраструктуры.

Почему строят платные дороги

При дефиците бюджета государству сложно самостоятельно финансировать дорожное строительство. Поэтому ведется поиск инвесторов, способных взять часть расходов на себя. Ситуация усложняется санкциями, введенными в отношении России. Эти ограничения сокращают круг потенциальных партнеров, отсекая от тендеров крупные международные компании, владеющие современными технологиями строительства.

Инвесторы, которые уже вложили средства в дорожные работы, тоже в сложной ситуации из-за недавней девальвации рубля. У многих подрядчиков техника находится в лизинге, платежи по которому осуществляются в валюте, цены на стройматериалы и услуги растут, что негативно сказывается на рентабельности строительства. Отсюда – высокие тарифы на проезд, потянуть которые обедневшее население не в состоянии.

«Решение задач транспортной доступности для населения в существующей экономической ситуации возможно только при совместной работе государства и частных инвесторов. Обеспечить реализацию необходимых проектов по развитию транспортной инфраструктуры за счет бюджетных средств в данный момент не представляется возможным», – признает Алексей Рылеев.

При этом он отмечает, что при разработке финансовой модели строительства автомобильных дорог на принципах ГЧП вопросы обеспечения интересов инвесторов и граждан должны прорабатываться самым тщательным образом. «Противоречие таких проектов между желанием инвестора снизить до минимума срок окупаемости проекта и выхода на получение прибыли и способностью населения оплачивать проезд по платным дорогам», – отмечает областной чиновник.

Для разрешения этого противоречия государство с 30 января 2016 года установило максимальный размер платы за проезд транспортных средств по платным автомобильным дорогам. Теперь инвесторам придется учитывать, что срок окупаемости вложений увеличится.

Альтернативы

Как признает Кристиан Бёттгер, вариант сбора денег с водителей с точки зрения практической реализации наиболее простой и понятный. Контроль, управление и обслуживание находятся в зоне ответственности оператора, большая часть рисков проекта ложится на плечи инвестора, а государство получает новую дорогу. Но существуют проекты, в которых плату за проезд по участку пользователей компенсирует государство, причем водители могут не знать, что дорога платная.

Одним из возможных вариантов такого «незаметного» госфинансирования могут выступать инфраструктурные облигации. Скажем, подрядная компания выпускает ценные бумаги, которые по мере ввода готовых участков выкупает государство. Однако, как отмечает руководитель практики ООО «Градостроительные решения» Ольга Батура, заморозка пенсионных накоплений во многом снизила эффективность облигационного механизма.

«Привлечение граждан в кредитование инфраструктуры ограничивается тем, что облигационные займы не подлежат страхованию в отличие от банковского вклада. Однако со временем при грамотном построении финансовой модели это может превратиться в эффективный инструмент софинансирования проекта ГЧП или концессионного соглашения в сфере дорожной инфраструктуры», – уточняет она.

О намерении разместить облигации на 5 млрд рублей недавно заявил Сергей Кельбах. Средства пойдут на строительство ЦКАД в Подмосковье.

Еще одним источником денег для строительства дорог является система «Платон». Предполагается, что к концу года по этой системе будет собрано около 20 млрд рублей, часть которых пойдет на ремонт и строительство дорог в регионах.

Наконец, доходность дорожных проектов можно повысить за счет предоставления инвесторам права на пользование придорожной инфраструктурой. Однако на решение вопроса о целесообразности ее использования при строительстве автомобильных дорог влияют законодательные ограничения, пояснила Ольга Батура. Например, до июля этого года по проекту ГЧП у частного партнера не было возможности создавать объекты недвижимого имущества, которые, не являясь объектом соглашения ГЧП, поступали бы в его собственность.

Развивая сеть автодорог, российские власти намерены не только улучшить сообщение между регионами, сделать дороги безопасными, разгрузить улично-дорожную сеть городов. Необходимо решить и глобальную задачу – развитие транзитного потенциала страны.

«Россия только начинает развивать транзитный потенциал, который может создать дополнительное конкурентное преимущество российской экономики за счет использования географического положения страны, связывающей Европу и Азию», – отметила Ольга Батура.

Иностраннный трафик на отечественных автобанах в перспективе может принести дополнительные денежные поступления. Например, в Швейцарии с иностранцев взимается налог за пользование автомобильными дорогами. Россия может пойти по этому пути, но для этого дороги должны стать такими же хорошими, как в Европе.

Список литературы:

1. <http://gigabaza.ru> Информационный бюллетень Администрации Санкт-Петербурга №28 (978) от 25 июля 2016 г

Zhovtanetska Y. V.
postgraduate student of Institute of Regional Research
named after M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine
Жовтанецька Ярина Всеволодівна
аспірант ДУ "Інститут регіональних досліджень
НАН України імені М. І. Долішнього"

**PREVENTIVE AND REACTIVE MEASURES IN SYSTEM OF BANKS ANTICRISIS
MANAGEMENT**
**ПРЕВЕНТИВНІ ТА РЕАКТИВНІ ЗАХОДИ В СИСТЕМІ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ
БАНКАМИ**

Summary: The article explores scientific approaches to implementing a set of measures in the system of crisis management banks. The paper analyzes the existing instruments preventative and reactive management. The author's approaches of system of preventive and reactive measures of crisis management are revealed. Key elements of anti-crisis measures such as: tools, methods and targets are proposed. The sphere of implementation of measures of crisis management in the banking business is marked.

Key words: reactive and preventive measures, crisis, crisis management, reorganization, restructuring.

Анотація: У статті досліджено наукові підходи до реалізації комплексу заходів в системі антикризового управління банками. Проаналізовано існуючий інструментарій превентивного та реактивного менеджменту. Розкрито авторський підхід до формування системи превентивних і реактивних заходів антикризового управління банківською діяльністю. Запропоновано ключові елементи системи антикризових заходів: інструменти, методи та цільові орієнтири. Обґрунтовано сферу реалізації заходів антикризового управління у банківській діяльності.

Ключові слова: реактивні й превентивні заходи, криза, антикризове управління, санація, реструктуризація.

Постановка проблеми. В сучасних умовах функціонування банківської системи України відбувається під впливом комплексу чинників мега-, макро-, мезо- та мікросередовищ, характер і сила дії яких є неоднозначними на різних етапах циклічного розвитку економіки. Поглиблення кризових явищ у ключових сферах життєдіяльності суспільства активізувало деструктивний сценарій розвитку вітчизняної банківської системи, результатом якого стало скорочення загальної кількості банківських установ, недостатній рівень їх капіталізації, значний обсяг негативно класифікованих активів, незбалансована їх структура із зобов'язаннями як за строками, так і сумами, що й спричинило поглиблення кризових явищ й визнання значної кількості банківських установ неплатоспроможними й нежиттєздатними. З огляду на це, в рамках існуючих банківських бізнес-процесів актуалізується необхідність прийняття дієвих управлінських рішень щодо реалізації системи заходів як попереджувального характеру, так і негайного реагування на фактичну кризову ситуацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні аспекти антикризового управління діяльністю суб'єктів господарювання й банків зокрема послужили предметом наукових дискусій вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема таких як: А. Асаул, Н. Акулова, О. Барановський, В. Коваленко, О. Курушина С. Леонов, Л. Примостка, А. Ряховська, М. Суганяка, Т. Стечишин, Ю. Ровенський, Ю. Русанов та ін. У їх дослідженнях значна увага приділена базовим принципам, чинникам впливу, методологічним підходам та рамковим умовам реалізації антикризового менеджменту банків на засадах нейтралізації існуючих та потенційних кризових явищ і загроз.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, незважаючи на вагомий науковий доробок, недостатньо дослідженими залишаються питання, пов'язані із розробкою системи антикризових заходів залежно від глибини прояву кризових ситуацій, предметної сфери їх реалізації та спрямованості в цільовому й функціональному аспектах.

Метою статті є обґрунтування доцільності впровадження методичного інструментарію реалізації реактивних і превентивних заходів в системі антикризового управління банками з виокремленням їх цільових орієнтирів та урахуванням стадій розвитку кризи.

Виклад основного матеріалу. Обґрунтовуючи комплекс заходів в системі антикризового управління банками, на наш погляд, їх доцільно систематизувати залежно від глибини прояву кризи в рамках трьох складових, таких як: 1) попередження (мінімізація) негативних проявів кризи в умовах фінансової стабільності банківської діяльності; 2) управління банківською діяльністю в умовах нестійкого розвитку; 3) антикризовий менеджмент в умовах реалізованої кризи, де високою є ймовірність банкрутства та необхідність розробки санаційних та реструктуризаційних заходів, інтегративним результатом яких є максимізація корисного ефекту від реалізації. Залежно від того, в яких рамкових умов здійснюється банківська діяльність, визначається специфіка, формується і обирається найбільш прийнятний антикризовий інструментарій.

Впровадження комплексу заходів в рамках попередження (мінімізації) негативних проявів кризи в умовах стабільності банківської діяльності ґрунтується на тому, антикризове управління в банку

повинно мати місце не лише тоді, коли криза уже наступила, а носити превентивний характер. Відповідно система заходів в частині попереджувального (превентивного) антикризового управління диференціюється залежно обраного методичного інструментарію.

Зокрема, російські науковці виокремлюють такі методи запобігання проявам кризи у банківській сфері як: антикризовий моніторинг; аналіз чутливості банку до кризи; антикризові організаційні стратегії; внутрішній аналіз і контроль; антикризове планування; система зниження ризиків; підвищення безпеки банківського бізнесу; залучення незалежних аудиторів [3]. Такий підхід дозволяє конкретизувати антикризові заходи на усіх етапах банківської діяльності і базується на тому, що система захисту банку повинна передбачати такі обов'язкові елементи, як механізми контролю ризиків в рамках кризового менеджменту, плани дій у надзвичайних ситуаціях та заходи щодо покриття чи мінімізації втрат. В даному випадку цільова спрямованість заходів – підтримка ліквідності і платоспроможності банку, яка досягається завдяки виявленню ранніх проявів проблемних аспектів, їх профілактиці та усуненню. До основних інструментів превентивного управління можна віднести моделювання розвитку подій, технологію сценарного розвитку, індикаторний підхід раннього попередження, аналіз критичних зв'язків, SWOT-аналіз тощо.

Схожий підхід прослідковується у вітчизняних науковців, згідно з яким до методів превентивного антикризового менеджменту відносять: антикризовий моніторинг, аналіз внутрішньої схильності (уразливості) об'єкта кризи із застосуванням відповідних індикаторів, розробку антикризових організаційних стратегій, спрямованих на мінімізацію

внутрішніх ризиків банку й зміцнення безпеки, внутрішній аналіз стану банку та контроль [8].

На думку С. В. Леонова та О. Б. Афанасьєвої до інструментів превентивного антикризового менеджменту слід віднести антикризовий моніторинг та діагностику ймовірності настання кризи [5]. Свою позицію автори обґрунтовують необхідністю здійснення систематичного моніторингу певних параметрів його діяльності, що сприятиме своєчасному виявленню відхилень від встановлених значень показників. Якщо вони позитивні - банк продовжує функціонувати без змін та коректив у стратегії і тактиці, якщо ні – виникає необхідність діагностики ймовірності настання кризової ситуації.

На нашу, думку, з-поміж існуючих методів превентивного антикризового управління доцільно виокремити метод стрес-тестування, за допомогою якого можливо здійснити оцінку фінансової стійкості банку, діагностувати його потенційні проблеми, існуючі ризики та загрози. Стрес-тестування здебільшого зорієнтоване на 1) оцінку існуючих та потенційних втрат у кредитно-інвестиційному портфелі при гранично несприятливому розвитку подій; 2) оцінку якості власної методики управління ризиками.

Превентивна модель антикризового управління вважається доцільною в контексті дотримання позицій економічності, оскільки витрати на запобігання кризі значно менші, ніж витрати на її подолання й мінімізацію.

Узагальнюючи існуючий науковий доробок, на нашу думку, систему превентивних заходів антикризового управління банківською діяльністю доцільно зобразити в єдності таких основних її елементів як: інструменти, методи та цільові орієнтири (рис. 1).

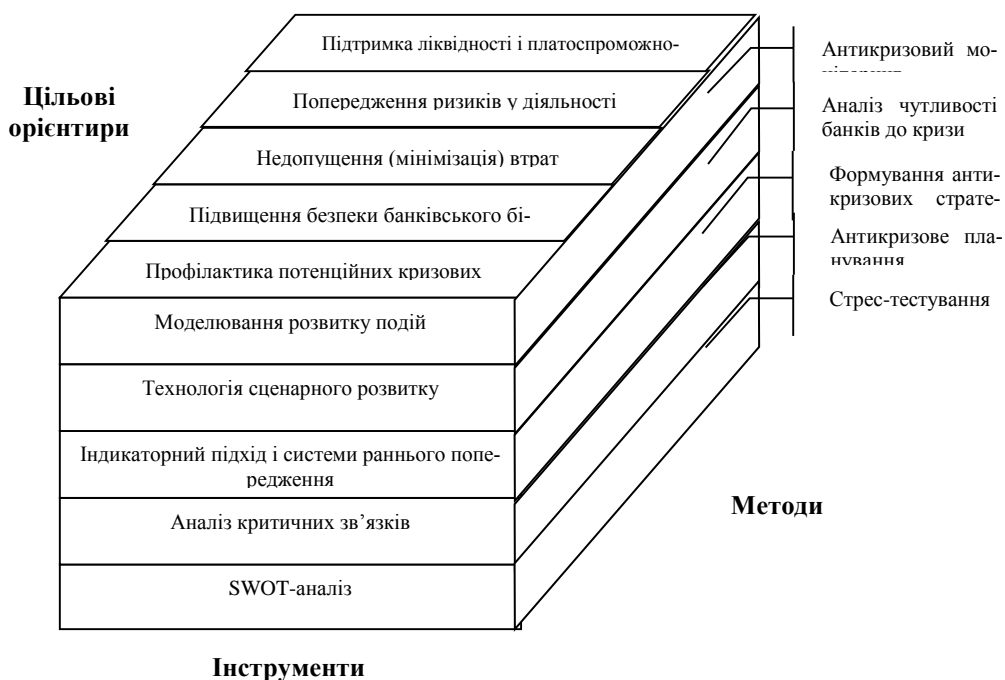

Рис. 1. Система превентивних заходів антикризового управління банківською діяльністю
Джерело: авторська розробка

Антикризовий моніторинг – це процес неперервного спостереження й відстеження кризових явищ і загроз у діяльності банків з врахуванням впливу внутрішнього і зовнішнього середовища на основі динамічного, порівняльного, конкуренто-спроможного й комплексного підходів.

Отже, антикризовий банківський моніторинг ґрунтується на системі елементів, таких як 1) спостереження; 2) оцінка фінансової діяльності банків у поточному періоді з позицій виявлення кризових ситуацій та існуючих ризиків; 3) прогнозування тенденцій у фінансовій діяльності банків на найближчу перспективу; 4) обґрунтування необхідності застосування методів антикризового управління; 5) прийняття й реалізація управлінських рішень.

В системі антикризового моніторингу вагоме місце займає ризик-орієнтований підхід, який не замінює мінімальних вимог щодо регламентованої кількості показників, необхідних і достатніх для оцінки фінансової діяльності банків, які встановлені на законодавчому рівні, а також на рівні підзаконних актів, однак більш гнучко підходити до проведення антикризового моніторингу, своєчасно його видозмінювати з урахуванням динамічності умов й непередбачуваності зовнішнього й внутрішнього середовища.

За змістом антикризовий моніторинг повинен ідентифікувати основні прояви та стадії розвитку кризового процесу й визначати глибину кризи й охоплювати:

- антикризовий моніторинг зовнішніх умов діяльності, що базується на макроекономічних дослідженнях щодо розвитку банківської системи, її місця у глобальному, національному й регіональному вимірах;

- антикризовий моніторинг банківської системи, який відображає прояви кризи й проблемності на системному рівні;

- антикризовий моніторинг окремих банків в розрізі їх груп та корпоративних прав;

- антикризовий моніторинг фінансової, операційної та інвестиційної діяльності в контексті виявлення проблем та кризових явищ.

Аналіз чутливості банків до кризи полягає у виявленні симптомів кризи, етапів її розвитку та завершення на основі визначення низки індикаторів, які дозволяють ідентифікувати стадії розвитку життєвого циклу кризи. Аналітичний інструментарій оцінювання фінансово-економічної діяльності банків вважаємо за доцільне представити у розрізі методичного підходу, який включає 6 груп показників, які систематизовані за предметною ознакою і дозволяють ідентифікувати реальні й потенційні кризові явища й загрози, зокрема: 1) рівень капіталізації; 2) якість активів; 3) кредитно-інвестиційна діяльність; 4) ліквідність; 5) депозитна база банків; 6) прибутковість та ефективності банківської діяльності.

Формування антикризових стратегій – це розробка планів й впровадження інструментарію визначення ключових фінансових орієнтирів, спрямованих на відновлення платоспроможності й ліквідності, ринкових позицій та безпеки банківського

бізнесу.

Антикризове планування – це розробка програм фінансового оздоровлення й санації банківського бізнесу з позицій мінімізації витрат й досягнення пріоритетних цілей розвитку банківської діяльності у поточному й стратегічному періодах.

Стрес-тестування – тестування чутливості або сценарне тестування з метою оцінки готовності кредитних установ до можливих кризових ситуацій. Стрес-тестування ґрунтується на компонентах як кількісного, так і якісного аналізу. Кількісний аналіз спрямований на визначення можливих коливань основних макроекономічних показників й оцінку їх впливу на різні види фінансової діяльності банків та їх активів. На основі такого аналізу визначаються ймовірні стресові сценарії, які впливають на результати функціонування банківських установ. Якісний аналіз спрямований на досягнення основних цілей стрес-тестування і відображає здатність банків покривати ймовірні збитки за рахунок власних коштів, що дозволяє розробити антикризові заходи щодо мінімізації ризиків й збереження капітальної бази.

Згідно визначення НБУ стрес-тестування – метод кількісної оцінки ризику, який полягає у визначенні величини неузгодженої позиції, яка наражає банк на ризик та у визначенні шокової величини зміни зовнішнього фактора – валютного курсу, процентної ставки тощо. Поєднання цих величин дає уявлення про те, яку суму збитків чи доходів отримає банк, якщо події розвиватимуться за закладеними припущеннями. Стрес-тестування широко використовується для оцінки кредитного ризику, ризику ліквідності, валютного ризику, ризику зміни процентної ставки та вартості активів [7].

Інструментарій превентивного менеджменту ґрунтується, насамперед, на синергетичній методології, згідно з якою будь-яка управлінська ситуація розглядається як потенційно кризова, а будь-яке рішення з позицій неправильності чи недостовірності в окремих аспектах.

В методології превентивного менеджменту доцільно використовувати еволюційний підхід, згідно з яким кризова ситуація – це закономірний процес розвитку будь-яких систем, який потребує переходу до більш сучасних технологій управління, таких як експертний аналіз, створення нових управлінських моделей, антикризових технологій та інновацій.

Загалом кризу з позицій її прояву в діяльності банку можна розглядати в наступних аспектах:

- потенційна криза, тобто існує її ймовірність, але фактичні достовірні симптоми відсутні;

- прихована криза (латентна) – уже наявна або існує висока її ймовірність, вплив якої неможливо визначити наявним стандартним інструментарієм;

- гостра переборна криза – безпосередня фінансова нестабільність, яка проявляється у погіршенні основних показників діяльності банку, зростання ризиків, загроз й небезпек;

- гостра непереборна криза – суттєве погір-

шення ліквідності, настання ознак неплатоспроможності й проблемності, нездатності розрахуватись за своїми зобов'язаннями, прострочення термінів оплати, нездатність створити адекватні грошові поточки, нераціональна структура капіталу, фактична загроза ліквідації та банкрутства.

Відповідно за функціональними напрямками впливу банківська криза може бути стратегічна (загроза потенціалу розвитку), криза результатів (загроза фінансовим результатам діяльності, їх втрата, дефіцит балансу), криза ліквідності (небезпека втрати ліквідності внаслідок невідповідності активів і пасивів за строками і сумами).

Отже, превентивний менеджмент реалізується на стадіях потенційної та латентної кризи. Поряд з тим, зважаючи на відсутність чітко окреслених меж між стадіями кризи, раціоналізується необхідність здійснення превентивного контролю для виявлення так званих "тривожних" симптомів і проведення попереджувальних заходів, основна мета яких – відновлення стабільного функціонування банку і повернення до методів традиційного управління.

Реактивна модель антикризового управління – це система заходів, спрямованих на подолання уже існуючої кризи, її негативних наслідків на основі стратегічних альтернатив із застосуванням специфічних методів та інструментів. Методологічні засади такого управління ґрунтуються на розробці програм виходу із реальної кризи з позицій мінімізації втрат та нейтралізації ризиків й загроз.

Згідно підходу М. Асаула реактивне антикризове управління можна характеризувати як процес планування й впровадження з метою відновлення попереднього докризового стану. Воно спрямоване на виконання таких конкретних завдань як відновлення достатнього рівня ліквідності, платоспроможності. Оскільки реалізується на стадії гострої кризи в умовах постійної нестачі часу, то вимагає розробки виваженої антикризової концепції й переосмислення колишніх цілей і норм [2].

Аналогічний підхід простежується у Т. Б. Стечишин, згідно якого реактивне антикризове управління характеризується чіткими та конкретними цілями, плануванням і впровадженням, базується на незначній кількості заходів з метою досягнення докризового стану банку [11, с. 113]. Отже, реактивне антикризове управління має низку таких характеристик: по-перше, реалізується в умовах наявної переборювальної чи непереборювальної кризи, по-друге, вимагає розробку й реалізацію невідкладних заходів, по-третє, має динамічний характер й обмежені часові рамки, по-четверте, ґрунтується на специфічних методах управління.

Методологія реактивного антикризового менеджменту базується на ситуаційному аналізі, який

розглядає будь-яку ситуацію в динаміці і ґрунтується на використанні взаємоузгоджених методичних підходів. Такий підхід передбачає розробку сценаріїв й систем альтернативного реагування на кризові явища з врахуванням їх типів та глибини.

В рамках реактивної моделі широко використовуються інноваційні підходи, спрямовані на відмову від традиційного підходу економії та мінімізації витрат на пошук й впровадження нових інноваційних рішень й підходів до управління, що ґрунтуються на використанні механізмів консолідації, взаємодії з Фондом гарантування вкладів фізичних осіб та НБУ, інвесторами та власниками банківського бізнесу, що сприятиме впровадженню бізнес-орієнтованого підходу до розвитку банку й системи на інноваційних засадах.

Таке управління передбачає здійснення моніторингу як позитивних, так і негативних тенденцій, які сигналізують про вихід чи поглиблення кризи, її локалізацію чи розгортання з використанням низки методів реактивного антикризового управління. Здійснюється в умовах зовнішньої невизначеності й внутрішньої нестабільності.

За твердженням ученої О. А. Курушиної інструментами реактивного антикризового управління є фінансове оздоровлення, гнучке управління персоналом банків, способи функціонального зниження витрат, розвиток комунікацій і зв'язків з громадськістю, підвищення кваліфікації персоналу, реорганізація банку шляхом злиття чи приєднання [4, с. 37].

На думку Н. Г. Акулової та Д. І. Ряховського реактивне антикризове управління передбачає два рівні підрівні – попередження банкрутства суб'єкта господарювання і арбітражне управління в процесі провадження справи про банкрутство [1].

За твердженням А. Н. Ряховської та С. Е. Кована реактивне антикризове управління здійснюється у разі настання кризи із застосуванням специфічних методів антикризового управління – санації і антикризової реструктуризації. При цьому широко використовується залучення зовнішніх фінансових, правових, організаційних і кадрових ресурсів. Реактивне управління використовується на макро- і мікрорівнях економіки [10, с. 31]. Саме реактивне антикризове управління залишається тим видом менеджменту, для якого найбільш характерна антикризова реструктуризація.

Отже, реактивне антикризове управління здійснюється з використанням санаційних, реструктуризаційних, реорганізаційних й ліквідаційних методів управління в умовах як фінансових, так і часових обмежень.

На нашу думку, систему реактивних заходів антикризового управління банківською діяльністю доцільно представити у вигляді цільових орієнтирів, методів, інструментів (рис. 2).

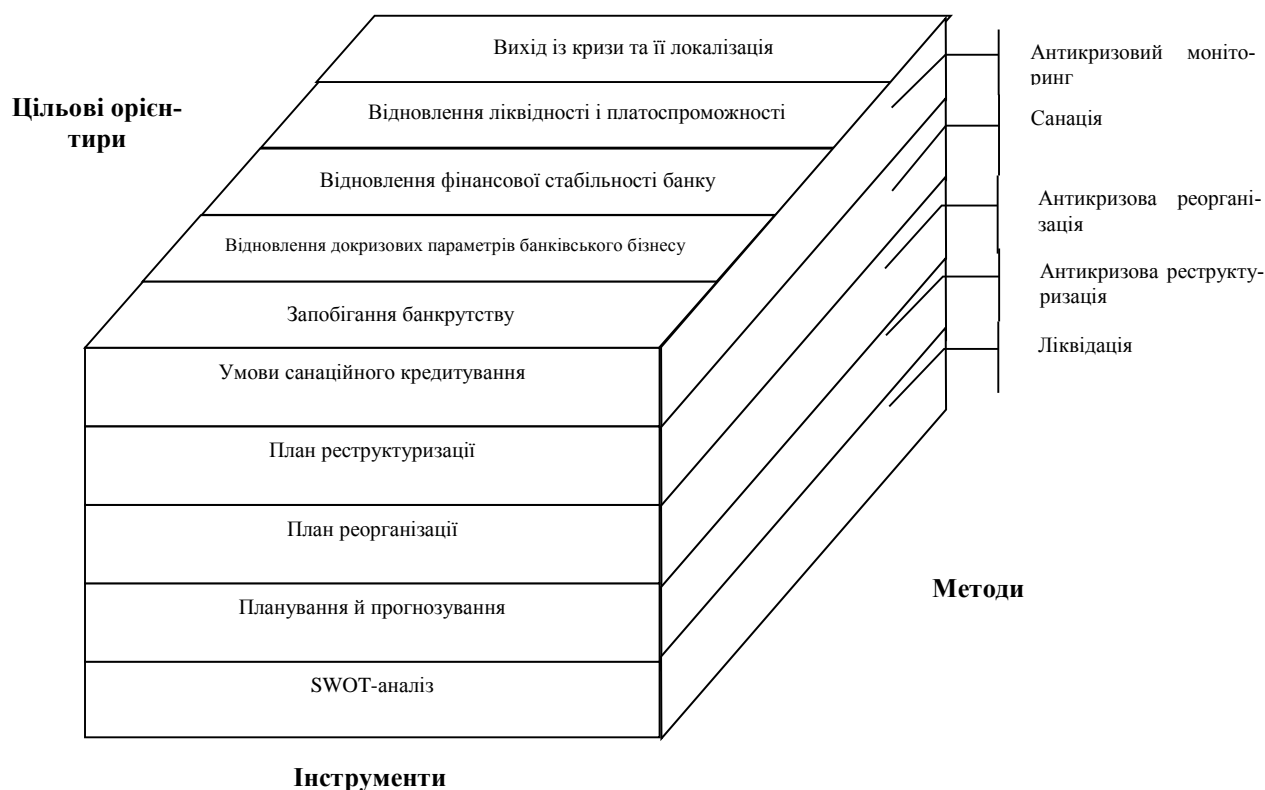

Рис. 2. Система реактивних заходів антикризового управління банківською діяльністю
 Джерело: авторська розробка

В умовах формування системи реактивних заходів антикризового управління вагоме місце займають процедури ідентифікації кризи й моніторингу за її проявом, впливом на фінансові показники банківської діяльності, стан проблемності, платоспроможності й життєздатності банківських установ. Вважаємо, що антикризовий моніторинг – це дієвий метод в системі реактивних методів управління банками, який найбільш повно відслідковує тип та глибину кризи.

За визначенням М. А. Козоріз та Н. Ю. Копилока санаційна підтримка у банківській сфері являє собою комплекс заходів з мобілізації як внутрішніх, так і зовнішніх фінансових резервів, спрямованих на нейтралізацію можливих причин кризи й зумовлених ними проблемних аспектів, виявлення і розвиток сильних сторін у діяльності тих банківських установ, які перебувають у кризовому стані з метою відновлення їх платоспроможності, ліквідності та фінансової стабільності [6, с. 131]. Підтримуючи такий підхід вважаємо, що антикризова санація – це реалізація існуючих та потенційних можливостей з акумуляції фінансових ресурсів від зовнішніх і внутрішніх інвесторів з метою виходу з кризи й досягнення як оперативних так і стратегічних цільових орієнтирів, таких як: відновлення фінансової стабільності, платоспроможності, докризових параметрів ведення банківського бізнесу й запобігання банкрутству банків.

Антикризова реорганізація – це процес об'єднання, поділу, перетворення й купівлі-продажу банків з використання основних форм реорганізації,

що здійснюється на підставі врахування глибини кризи й фінансової доцільності щодо консолідації, оптимізації, збереження чи ліквідації банківського бізнесу, яке може здійснюватися за ініціативою акціонерів банку, за рішеннями НБУ та ФГВФО.

Згідно чинного законодавства основними формами реорганізації банків в Україні визначено: злиття, приєднання, поділ, виділення й перетворення [9].

Антикризова реструктуризація – це комплекс оперативний й стратегічних заходів, які носять правовий, організаційний, фінансовий та інноваційний характер й спрямовані на вихід із переборної кризи й відновлення платоспроможності банку та його конкурентних позицій.

Ліквідація – це припинення функціонування банку як юридичної особи та провадження ліквідаційних процедур для установ, які знаходяться у непереборній фінансовій кризі, є проблемними й неплатоспроможними, нездатні відновити фінансову стабільність, здійснювати платежі й розрахунки, задовільнити вимоги кредиторів та власників.

Отже, реактивні заходи антикризового менеджменту характерні для гострого перебігу кризових явищ і спрямовуються на негайне подолання кризових явищ та відновлення докризових параметрів функціонування банків або їх ліквідацію у випадку нежиттєздатності. Сфера реалізації заходів превентивного та реактивного менеджменту наведена на рис. 3.

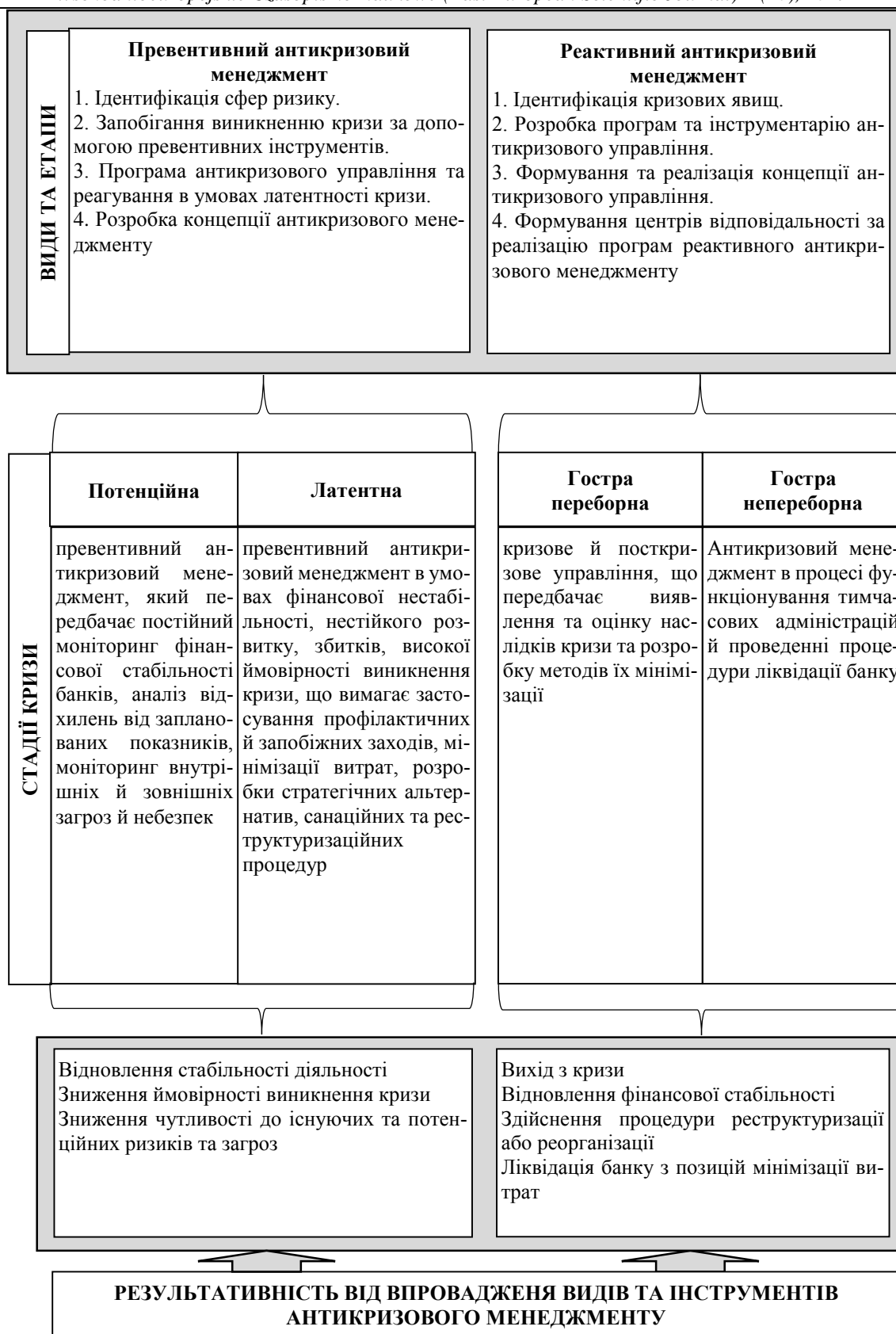

Рис. 3. Сфера реалізації заходів превентивного та реактивного менеджменту

Заходи превентивного характеру здебільшого мають довгострокову спрямованість і потребують значних ресурсних затрат. Основна мета таких заходів – своєчасне запобігання або зниження можливості виникнення кризових ситуацій, швидке усунення причин настання кризи. За своєчасної реакції

на дестабілізуючі фактори та ефективного менеджменту настання кризи у банку можна уникнути. Реактивні заходи носять оперативний характер, повинні здійснюватися в короткостроковому періоді, оскільки вимагають негайного усунення ознак

кризи. Реактивний антикризовий менеджмент характеризується інструментами, які спрямовані на вихід із кризи, що вже настала, і стабілізацію ситуації, а також створення сприятливих умов для економічного зростання, мета яких – мінімізація негативних наслідків для подальшого розвитку банку. Такі заходи реалізуються у випадках, коли банк перебуває в кризовому стані. Крім того, реактивні заходи характеризуються суттєвими часовими обмеженнями щодо реалізації відповідних рішень, оскільки тривалий період реалізації антикризового менеджменту сприятиме розвитку й поглибленню кризової ситуації.

Висновки і пропозиції. В процесі проведення заходів антикризового управління використовуються основні методи превентивного і реактивного антикризового менеджменту та реалізуються залежно від стадії кризи. Раціональним у виборі найбільш доцільного інструментарію є системний підхід, коли антикризове управління розглядається як комплекс заходів – від попередньої діагностики до вибору ефективних методів фінансового оздоровлення.

Подальші наукові дослідження повинні охоплювати розробку антикризової стратегії діяльності банків з обґрунтуванням її елементів, конкретизацією кількісних параметрів наявних та потенційних наслідків кризи, сценарним моделюванням та оцінкою очікуваного економічного ефекту.

Список літератури:

1. Акулова Н. Г. Современные особенности кризис-диагностики в системе антикризисного и арбитражного управления / Н. Г. Акулова, Д. И. Ряховский // [Электронный ресурс]. – режим доступа: <https://www.ipbr.org/vestnik/editions/2015/6/akulovaryakhovsky>.
2. Асаул А. Н. Теория и практика принятия решений по выходу организаций из кризиса / А. Н. Асаул, И. П. Князь, Ю. В. Коротаева / Под ред. д-ра

экон. наук, проф. А. Н. Асаула. – СПб : АНО «ИПЭВ», 2007. – 224 с.

3. Банковский менеджмент : учебник / Ю.А. Ровенский, Ю.Ю. Русанов, под ред. — Москва : Проспект, 2016. — 384 с.

4. Курушина О. А. Инструментарий антикризисного управления коммерческим банком / О. А. Курушина // Дайджест-финансы. – 2006.. - № 10(142) – С. 36-39.

5. Леонов С. В. Концептуальні засади побудови багаторівневої системи антикризового управління банківською діяльністю / С. В. Леонов, О. Б. Афанасьєва // Ефективна економіка. – 2011. - № 5 [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=567>.

6. Механізм реорганізації банківських установ в Україні : монографія / Козоріз М. А., Копилюк Н. Ю. ; НАН України, Ін-т регіон. дослідж. - Львів : Ліга-Прес, 2014. - 180 с.

7. Офіційна інтернет - сторінка Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>. - Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123675.

8. Превентивний антикризовий менеджмент в банку [Електронний ресурс]: - режим доступу: banking.uabs.sumdu.edu.ua/images/department/banking/discip/akub/P6.ppsx.

9. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.

10. Ряховская А. Н. Антикризисное управление: развитие научного направления и практики / А. Н. Ряховская, С. Е. Кован // Антикризисный менеджмент. – 2014. - № 3. – С. 29-37.

11. Стечишин Т. Б. Соціальна відповідальність як інструмент антикризового управління банківською системою України / Т. Б. Стечишин // Наука молода. – 2016. - № 24. – С. 111-120.

Ilinsky N.A.

Bachelor

Moscow automobile and road state technical university (MADI)

Gogolina E.C.

The research supervisor

Moscow automobile and road state technical university (MADI)

Ильинский Н.А.

Бакалавр

Московский автомобильно-дорожный государственный технический университет (МАДИ)

Гоголина Е.С.

Научный руководитель

Московский автомобильно-дорожный государственный технический университет (МАДИ)

INNOVATIVE MODEL OF TRANSPORT INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT IN RUSSIAN FEDERATION

ИННОВАЦИОННАЯ МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ ТРАНСПОРТНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РФ

Abstract: This article is devoted to researching the opportunities and prospects for the development of transport infrastructure of the Russian Federation. Transition to an innovative transport model. Analysis of the government's strategy in transport until 2030. Analysis and search for the most intimate solution

to the transport problem in Russia. The analysis showed that government and has a common vector of development, improvement and growth of transport sector in Russians economy.

Keywords: Transport strategy, foreign economic relations, energy efficiency, environmental friendliness, innovation, transport infrastructure, business, diversification of the economy

Аннотация: В настоящей статье рассмотрены: возможности и перспективы развития транспортной инфраструктуры в РФ. Переход к инновационной модели развития транспортной инфраструктуры. Рассмотрены основные пункты транспортной стратегии Правительства до 2030 года. Анализ и поиск наиболее оптимального решения транспортной проблемы в РФ. Анализ показал, что у Правительства есть определенный вектор развития, улучшения и роста транспортного сектора в российской экономике.

Ключевые слова: транспортная стратегия, внешнеэкономические связи, энергоэффективность, экологичность, инновации, транспортная инфраструктура, бизнес, диверсификация экономики.

Все чаще в последнее время в Правительстве и СМИ обсуждается вопрос развития транспортной инфраструктуры. На эту тему проводятся конференции, встречи и дискуссии. Транспортная стратегия до 2030 года выдвигает шесть основных целей, две из которых являются наиболее емкими и полностью отражают выбранный Правительством курс: «Формирование единого транспортного пространства России на базе сбалансированного развития эффективной транспортной инфраструктуры» и «Обеспечение доступности, объема и конкурентоспособности транспортных услуг по критериям качества для грузовладельцев на уровне потребности инновационного развития экономики страны». [5]

В Российской Федерации транспорт, несомненно, является одной из крупнейших, основополагающих отраслей хозяйства, а также важнейшей составляющей социальной и производственной инфраструктуры. Необходимым условием территориальной целостности РФ является транспорт в связи с обширной территорией страны. Он также связывает Россию с мировым сообществом, интегрируя ее в глобальное экономическое пространство, обеспечивая внешнеэкономические связи РФ.

Транспорт оказывает значительное влияние на социально-экономическое развитие страны, так как обеспечивает условия экономического роста, а также повышения конкурентоспособности национальной экономики. Безусловно, транспорт играет определяющую роль в развитии конкурентных качеств страны с точки зрения реализации ее транзитного потенциала. [6] Эффективность развития производства, бизнеса и социальной сферы определяется за счет доступа к качественным и безопасным транспортным услугам.

Высокий уровень транспортного обслуживания характеризуется ритмичностью, своевременностью, предсказуемостью, безопасностью и экологичностью функционирования транспортной системы.

Имеют место несколько вариантов дальнейшего развития транспортной инфраструктуры в РФ в соответствии со «Стратегией до 2030». Базовая концепция предполагает развитие транспортной инфраструктуры через освоение новых месторождений полезных ископаемых и через дальнейшее наращивание топливно-сырьевого экспорта. Безусловно, учитывается рост экспорта транспортных

услуг. Следует отметить, что экономический курс страны направлен на диверсификацию экономики и отказ от так называемой, «сырьевой иглы», что затрудняет реализацию данного подхода. Наиболее перспективным является инновационный путь развития транспортной инфраструктуры. Но он невозможен без первого, ведь первый подход является фундаментом, который обеспечит транспортные условия для развития инновационной составляющей экономики, а также переход к полицентрической модели развития РФ. [1]

Внедрения инновационного типа развития транспортной системы РФ имеет ряд отличительных особенностей:

— Темп роста на экспорт продукции высокотехнологичных секторов экономики будет значительно выше темпов роста перевозок аналогичных импортных грузов;

— Роль транспортно-логистической инфраструктуры повысится в организации товародвижения;

— Рост востребованности в пользовании общественным транспортом на дальние расстояния; Повышение доверия к транспорту общего пользования;

— Необходимость строительства и реконструкции автодорожной сети, которая связывает новые жилые районы в мегаполисах, а также пригородные зоны крупных городов (на фоне общего повышения уровня доходов и качества жизни населения);

— Рост потребности экономики и населения в высокоскоростных грузоперевозках, а также обеспечение свободы передвижения с возможностью планирования свободного времени пассажиров транспорта общего назначения.

— Интеграция транспортной системы РФ в Евразийское транспортное пространство, а также развитие многовекторных транспортных связей с мировыми центрами; транспортное обеспечение новых центров социально-экономического развития страны;

— Кардинальное обновление кадров и транспортно-технических средств с учетом развития российского машиностроения, усиление роли науки в производстве;

— Уровень профессиональной подготовки и квалификации работников транспорта должен по-

стоянно улучшаться, а уровень жизни также материально и социально обеспечиваться;

— Применение эффективных механизмов государственного регулирования;

— Улучшение и поддержка инвестиционного климата в транспортной отрасли.

Для того чтобы претворить в жизнь инновационный путь развития транспортной системы необходимо сделать упор на регионы, в которых в большей степени сконцентрирован инновационный и человеческий капитал.

К таким регионам мы можем отнести: Новосибирск, Томск, Казань, Иркутск и Красноярск. В последнее время, многие регионы РФ по объему накопленного человеческого потенциала догоняют в развитии регионы-лидеры. [4] Безусловно, немаловажным является «эффект инфраструктуры», то есть формирование агломераций, которые будут связаны с реализацией проектов строительства крупных транспортных узлов и логистических центров. Создание сети конкурентоспособных инновационных кластеров, а также новых регионов опережающего развития на Дальнем Востоке, в Поволжье и юге РФ, преодоление экономического и технологического отставания депрессивных регионов, а также развитие новых туристско-рекреационных зон в РФ – все это непосредственно связано с региональными аспектами развития транспортной системы.

Повысить конкурентоспособность морского транспорта возможно за счет увеличения доли флота, подконтрольного РФ, а также за счет увеличения экспорта транспортных услуг в мировом морском флоте. Преимуществом водного транспорта, прежде всего, является экологичность, что также позволит увеличить его роль в транспортном балансе страны. Получить импульс к развитию и пассажирский транспорт, а именно высокоскоростные перевозки. [7]

Инновационный тип развития транспортной системы подразумевает значительное повышение расходов на развитие транспортной инфраструктуры. Здесь имеет место инвестирование в новые высокотехнологичные проекты. Но в качестве барьера здесь можно выделить дефицит профессиональных по общемировым критериям кадров, как в корпорациях, так и в госуправлении.

Большое внимание уделяется энергоэффективности и экологичности в развитии транспорта, то есть структура топливно-энергетических ресурсов предположительно претерпит изменения. [3]

Переход общегосударственной экономики на инновационный путь развития, в том числе в транспортной сфере позволит государству решить некоторые задачи:

— Транспортная мобильность населения будет расти опережающими темпами, а также общие показатели мобильности населения приблизятся к уровню развитых стран;

— Дифференциация в обеспечение доступности транспортных услуг снизится для регионов страны и отдельных социальных групп общества;

— За счет развития транспортной системы страны повысится конкурентоспособность российских товаров на мировом рынке;

— Внедрение высокотехнологического транспорта позволит снизить издержки на транспортные перевозки;

Реализация государственной программы РФ «Развитие транспортной системы» до 2020 года помогает преодолеть инфраструктурные ограничения и обеспечить устойчивое развитие транспортной сети и удовлетворить растущий спрос на транспортные услуги.

Переход транспортной системы на инновационный путь развития является мощным стимулом к модернизации экономики в целом и к переходу к инновационной экономике. [2]

Инновационный вариант развития транспортной системы является целевым для долгосрочной перспективы, поскольку в полной мере отражает стратегические интересы Российской Федерации.

Повестка дня - это необходимость диверсифицировать российскую экономику, увеличить долю продукции с высокой добавленной стоимостью в системе ВВП.

Необходимы интенсивные, прорывные технологии, для обеспечения модернизации транспортной системы страны. Учитывая большое количество факторов, место России в мировом сообществе, а также «острые» отношения с Евросоюзом и рядом других стран из-за санкций против РФ приходит вывод о том, что транспорт в РФ сейчас чрезвычайно важен и является приоритетом в росте национальной экономики.

Список использованной литературы:

1. Инновации в области транспорта [Электронный ресурс] // IBM URL: <http://www.ibm.com/ibm/ideasfromibm/ru/transportation/index1.html> (Дата обращения: 20.03.2017)
2. Лемех В. Инновации в транспорте // *DocMe*. - 2014. - №10. - С.15-17
3. Минкин П. Разработка новых комплексных услуг и передовых транспортных продуктов // *Инновации транспорта*. - 2014. - №4. - С.24-26
4. Тен С. Региональная дорожная сеть: перспективы развития // *Деловая Россия*. - 2014. - № 9. - С.26-27
5. Транспортная стратегия РФ 2030 [Электронный ресурс] // IBM URL: http://www.mintrans.ru/upload/iblock/3cc/ts_proekt_16102008.pdf (Дата обращения: 10.04.2017)
6. Соколов М.Ю. Вектор развития и задачи транспортной отрасли Российской Федерации. Об итогах 2014 г. и перспективах на 2015 г // *Инновации транспорта*. - 2014. - №4. - С.2-3
7. Якунин В.И. Развитие инфраструктуры железных дорог как основа развития экономики страны // *Инновации транспорта*. - 2014. - №4. - С.5-8

Radziszewski B.,
dr hab., profesor, Warszawa, Polska
Szadkowski A., dr, Southern Pines, NC, USA

ZMIANY WSKAŹNIKA UBÓSTWA I WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO W LATACH 2004 – 2012 W POLSCE I W EU CHANGES IN POVERTY AND SOCIAL EXCLUSION INDICES IN THE YEARS 2004-2012 IN POLAND AND THE EU

Summary: The present paper investigates how the percentage share of the population that was at risk of poverty and/or social exclusion has changed in NUTS 2 regions in Poland and some selected European countries in the years 2004 – 2012. Special attention is paid to the relatively big decrease of the danger of poverty and social exclusion in countries that have joined the European Union in recent years. However, the threat of poverty increased in almost all regions of Poland and in other European countries in the years of crisis 2009 – 2010. Polish regions of Północny, Silesia, Podlasie, Wielkopolska and Północno-zachodni as well as countries of Poland and Norway were an exception. In these areas, the level of poverty and social exclusion has hardly increased because of the crisis.

Keywords: EU, risk of poverty, social exclusion, NUTS 2.

Streszczenie: W pracy zbadano, jak zmieniał się procentowy udział populacji zagrożonej ubóstwem i wykluczeniem społecznym w regionach NUTS 2 w Polsce i w krajach europejskich w latach 2004 – 2012. Zwrócono uwagę na stosunkowo duże zmniejszenie się poziomu zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w krajach, które przystąpiły do Unii Europejskiej w ostatnich latach. W latach kryzysu 2009 -2010 i nastąpił wzrost tego zagrożenia prawie we wszystkich regionach NUTS2 w Polsce i w krajach europejskich. Wyjątek w tym zakresie stanowiły regiony południowy, śląski, podlaski, wielkopolski i region północno-zachodni w Polsce oraz kraje Polska i Norwegia, gdzie praktycznie kryzys nie spowodował wzrostu poziomu zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym.

Słowa kluczowe: EU, ubóstwo, wykluczenie społeczne, NUTS 2

1. WSTĘP

Przy pomiarach ubóstwa najczęściej przyjmowana jest tzw. ekonomiczna definicja ubóstwa. Ubóstwem określa się sytuację, w której osoba, rodzina lub gospodarstwo domowe, nie dysponuje wystarczającymi środkami pieniężnymi w postaci dochodów bieżących i oszczędności pozwalającymi na zaspokojenie jej potrzeb. Poza taką definicją ubóstwa pozostają aspekty kulturowe, polityczne i socjologiczne życia w ubóstwie, związane z wyłączeniem z życia społecznego.

Problemy powstające przy formułowaniu definicji ubóstwa związane są ze sposobem określania poziomu zaspokojenia potrzeb uznanego za pożądany (Panek 2007). Różne sposoby pojmowania ubóstwa oraz uwzględnianie różnych kryteriów ubóstwa, a także różne podejścia do samego pomiaru ubóstwa, podejście obiektywne oraz podejście subiektywne, prowadzą do różnych metod identyfikacji gospodarstw ubogich. Do końca lat sześćdziesiątych dominującym rozwiązaniem przyjmowanym w analizach ubóstwa było podejście ograniczone do potrzeb podstawowych, do których zaliczano przede wszystkim żywność, mieszkanie i odzież. Stopniowo zakres potrzeb podstawowych ulegał rozszerzeniu, któremu towarzyszyło przechodzenie od idei rozumienia ubóstwa jedynie jako braku zasobów ekonomicznych do ich zaspokojenia, do braku możliwości wypełniania funkcji życiowych, wynikających zarówno z uwarunkowań społecznych, jak i osobistych, niezbędnych do prowadzenia wartościowego życia. Według Sena (Sen 1976) dla stworzenia możliwości realizowania tych funkcji, podstawowe znaczenie mają nie same dobra, ale ich właściwości umożliwiające określone sposoby funkcjonowania poszczególnych jednostek.

Kategoria wykluczenia społecznego, preferowana aktualnie w europejskiej polityce społecznej, ma

charakter wielowymiarowy i znacząco wykracza poza brak środków pieniężnych oraz zasobów materialnych, odnosząc się także innych ograniczeń, które nie pozwalają osobie, rodzinie, gospodarstwu domowemu żyć na poziomie akceptowalnym w danym kraju. W większości definicji wykluczenie społeczne jest określane w kategoriach niemożności uczestniczenia w istotnych aspektach życia społecznego, gospodarczego, politycznego i kulturalnego danego społeczeństwa. Ponadto nieuczestniczenie to nie jest wynikiem wyboru jednostki, lecz przeszkód, jakie ona napotyka (Panek 2007; Sen 1976).

Poszczególne wymiary ubóstwa często nakładają się na siebie pogłębiając tym samym marginalizację jednostek. Kategoria wykluczenia społecznego jest tym samym zbliżona do koncepcji ubóstwa. Brak możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb może być jednak utożsamiany z ubóstwem wyłącznie wtedy, gdy jest wynikiem braku odpowiednich zasobów pieniężnych. Z drugiej strony ubóstwo nie jest przyczyną każdego wyłączenia społecznego (Ravallion 2003; Szukielojć-Bieńkuńska 2005).

Według kryteriów obowiązujących w Unii Europejskiej, do grona osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym zalicza się osoby, które znajdują się w jednej z trzech sytuacji (Eurostat 2013):

1) mają dochód poniżej progu ubóstwa, który wynosi 60% krajowej mediany dochodów do ich dyspozycji (po transferach socjalnych). Dochód ten oblicza się dzieląc całkowity dochód gospodarstwa domowego przez liczbę osób z uwzględnieniem następujących wag: 1,0 dla pierwszej osoby dorosłej, 0,5 dla członków gospodarstwa domowego w wieku 14 lub więcej lat i 0,3 dla każdego członka gospodarstwa domowego w wieku poniżej 14 lat;

2) nie mają możliwości zaspokojenia swoich elementarnych potrzeb materialnych osoby które znajdują się przynajmniej w 4 z 9 następujących sytuacji, kiedy nie mogą sobie pozwolić na: 1) zapłacenie czynszu/kredytu hipotecznego lub uregulowania we właściwym czasie rachunków, 2) dostatecznego ogrzania domu, 3) uregulowanie niespodziewanych wydatków, 4) jedzenie co drugi dzień mięsa, ryb lub zastępującego je białka, 5) jedynotygodniowe wakacje z dala od domu, 6) samochód, 7) pralkę, 8), kolorowy telewizor, 9) telefon (w tym telefon komórkowy);

3) osoby żyjące w gospodarstwach domowych o bardzo niskiej intensywności pracy, do których zalicza się osoby w wieku 0 - 59, które żyją w gospodarstwach domowych, w których średnio dorośli (w wieku 18 – 59, bez studentów) pracują mniej niż 20% ich całkowitego potencjału pracy w ciągu ostatniego roku.

W 2012 roku jedna czwarta ludności UE była zagrożona ubóstwem lub wykluczeniem społecznym, co oznacza, że w grupie ryzyka znalazło się blisko 125 milionów Europejczyków. Największy procent osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym odnotowano w Bułgarii (49%), Rumunii (42%) i Grecji (35%). W grupie ryzyka znalazło się najmniej obywateli Holandii i Czech (po 15%) oraz Finlandii (17%). Polska jest na 19. miejscu z 26,7% osób zagrożonych (Eurostat, 2013).

Łączna liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym jest mniejsza od sumy osób, które doświadczają ubóstwa lub wykluczenia społeczne równocześnie z więcej niż jednego z wyżej wymienionych powodów.

W tej pracy pokazano, jak kształtowała się liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym na przestrzeni lat 2004 – 2012 w wybranych krajach europejskich i regionach NUTS 2 (Nomenclature of Units for Territorial Statistics - Nomenklatura Jednostek Statystyki Terytorialnej) w Polsce. Pominięto te kraje i te lata, dla których w materiałach Eurostatu brakowało takich danych. Zbudowano kilka list rankingowych procentowego udziału populacji osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym, posługując się m.in. programem DART 2.0 (opracowany przez TALETE Srl 2008). Zastosowano w tym celu częściowy porządek (diagram Hassego) oraz wykres użyteczności Pareto. W rozdziale 3 przedstawiono kilka wykresów słupkowych dla danych o regionach NUTS 2 w Polsce oraz listy rankingowe zbudowane na podstawie danych o regionach NUTS 2 w Polsce (23 obiekty). W następnym 4 rozdziale przeprowadzono podobne rozważania dla wybranych 28 krajów europejskich na podstawie danych z roku 2004, 2012 oraz z lat 2007-2012. Wnioski wynikające z przeprowadzonych badań zawarto w rozdziale 5.

2. PORZĄDEK I RANKINGI

Oceny (klasyfikację, uporządkowanie, ranking) obiektów przeprowadza się na podstawie pewnych wielkości nazywanych zmiennymi diagnostycznymi. Wybierając te zmienne dla różnych obiektów (standard życia ludności, atrakcyjność rynkowa produktów, jakość kadry kierowniczej firmy, poziom rozwoju instytucji,

stan oświaty, konkurencyjność techniczno-ekonomiczna wyrobów, intensywność współpracy, atrakcyjność nieruchomości itd.) często zaleca się, by kierować się przy tym kryterium m.in. uniwersalności, zmienności, stopnia skorelowania, ważności itp. Zmienne diagnostyczne mogą być wyrażone w różnych jednostkach i mogą przyjmować wartości z różnych zakresów, dlatego często zaleca się przeprowadzenie operacji standaryzacji, normalizacji, przekształceń ilorazowych itp., które mają zapewniać eliminowanie wyżej wymienionych niedogodności. Z różnymi skutkami takich operacji, również niepożądanymi, można zapoznać w pracy (Radziszewski, Szadkowski 2016).

Teoria porządkowania jest działem matematyki zajmującym się badaniem różnego rodzaju relacji porządkujących, intuicyjnie wyrażanych stwierdzeniem, że obiekt jest "mniejszy niż" lub "poprzedza" inny obiekt. W teorii porządkowania, zbiór częściowo uporządkowany (poset) jest odzwierciedleniem intuicyjnej koncepcji uporządkowania jego elementów. Poset zawiera zbiór elementów uporządkowanych zarówno w intuicyjnym sensie, jak i zbiór elementów, których uporządkować się nie da.

W praktyce mamy często do czynienia z bardzo złożonymi obiektami, które mogą mieć wiele wejść (przyczyn, nakładów, zasobów itp.) i wiele wyjść (skutków, efektów, wyników). W takiej sytuacji, aby nie utracić właściwych relacji między obiektami i ustalić jakąś hierarchię między nimi, stosowana jest na przykład metoda uporządkowania liniowego, wymagająca zbudowania zwykle tzw. wskaźnika syntetycznego, zastępującego wielowymiarowy atrybut obiektu jedną liczbą., wyważania wartości (DEA -Data Envelopment Analysis) lub metoda porządku częściowego (Radziszewski, Szadkowski 2015). Porządek częściowy jest uogólnieniem znanego porządku liniowego, w którym wszystkie obiekty pozostają w jakiejś relacji między sobą. W porządku częściowym, po za obiektami pozostającymi w jakiejś relacji, znajdują się również obiekty, które nie pozostają ze sobą w żadnej relacji.

Najczęściej w sytuacji wielowymiarowej doprowadza się jednak do tego, aby obiekty charakteryzowały się tylko wejściami lub tylko wyjściami, zastępując wyjścia odpowiednio dobranymi wejściami lub zastępując wejścia odpowiednio dobranymi wyjściami. Daje to możliwość ustalenia porządku liniowego wykorzystując na przykład normalizację i tak zwane wskaźniki syntetyczne. Znacznie rzadziej jest wykorzystywany porządek częściowy w celu zbudowania rankingu na podstawie zachodzących między obiektami relacjami, budując w szczególności diagram Hassego (Brüggemann, Carlsen 2011; Brüggemann, Patil 2007; Patil 2004; Radziszewski Szadkowski 2015).

3. REGIONY NUTS 2 W POLSCE

W tabeli 1 zawarto dane o procentowym udziale populacji zagrożonej ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w regionach NUTS 2 w Polsce, publikowane przez Eurostat. Charakterystyczne zmiany, jakie zaszły w latach 2005 – 2011, są bardziej widoczne na wykresach słupkowych (na rysunku 1).

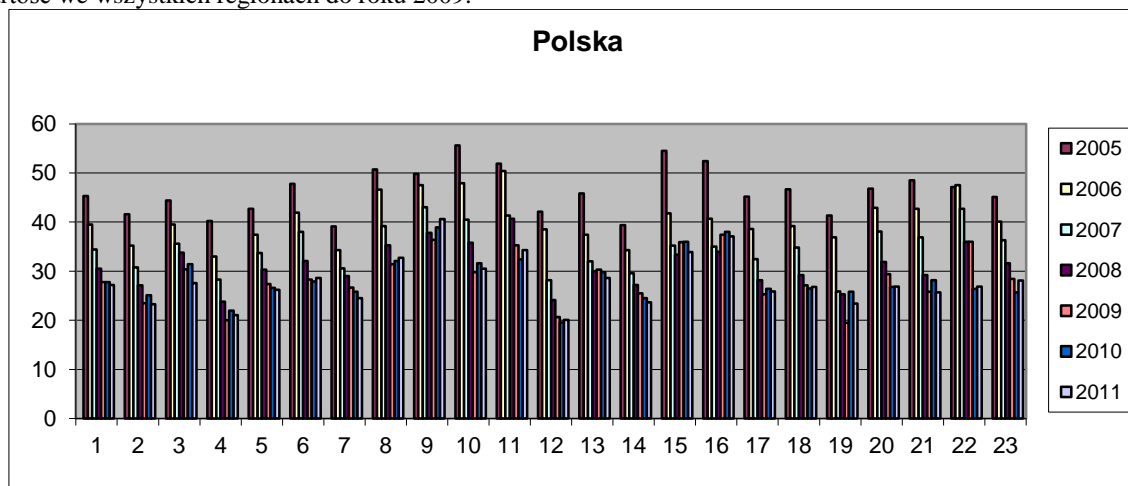
Regiony NUTS 2 w Polsce								
Region/Rok	nr	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
PL - Polska	1	45.3	39.5	34.4	30.5	27.8	27.8	27.2
PL1 - Region Centralny	2	41.6	35.2	30.8	27.1	23.5	25.1	23.3
PL11 - Łódzkie	3	44.4	39.5	35.6	33.8	30.4	31.4	27.6
PL12 - Mazowieckie	4	40.2	33.0	28.3	23.8	20.0	22.0	21.1
PL2 - Region Południowy	5	42.7	37.4	33.7	30.3	27.4	26.6	26.2
PL21 - Małopolskie	6	47.8	41.9	38.0	32.1	28.3	27.9	28.6
PL22 - Śląskie	7	39.1	34.3	30.6	29.0	26.7	25.8	24.5
PL3 - Region Wschodni	8	50.7	46.6	39.2	35.3	31.4	32.1	32.7
PL31 - Lubelskie	9	49.8	47.5	43.0	37.8	36.4	38.9	40.6
PL32 - Podkarpackie	10	55.6	47.9	40.5	35.8	29.8	31.6	30.5
PL33 - Świętokrzyskie	11	51.9	50.4	41.3	40.7	35.3	32.4	34.3
PL34 - Podlaskie	12	42.1	38.5	28.2	24.1	20.7	19.6	20.1
PL4 - Region Półn.-Zach.	13	45.8	37.4	32.0	30.0	30.3	29.8	28.6
PL41 - Wielkopolskie	14	39.4	34.3	29.6	27.2	25.5	24.5	23.7
PL42 Zachodnio Pom..	15	54.5	41.8	35.2	33.4	35.9	36.0	33.9
PL43 - Lubuskie	16	52.4	40.7	35.0	34.0	37.4	38.0	37.1
PL5 - Region Połudn.-Zach.	17	45.2	38.6	32.5	28.2	25.3	26.4	25.9
PL51 - Dolnośląskie	18	46.7	39.2	34.8	29.2	27.1	26.5	26.8
PL52 - Opolskie	19	41.3	36.9	25.9	25.3	19.5	25.8	23.4
PL6 - Region Północny	20	46.8	42.9	38.1	31.9	29.4	26.8	26.9
PL61 - Kujawsko-Pom.	21	48.5	42.7	36.9	29.2	25.8	28.2	25.7
PL62 - Warmińsko-Maz.	22	47.1	47.5	42.7	36.0	36.0	26.4	26.9
PL63 - Pomorskie	23	45.1	40.1	36.3	31.6	28.4	25.7	28.1

Źródło: Eurostat

Łatwo można zauważyć, że regiony podkarpacki i zachodniopomorski w chwili przystępowania do Unii Europejskiej w 2005 roku miały procentowy udział populacji osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym na poziomie 55%. Region zachodniopomorski już w kolejnym roku 2006 obniżył wskaźnik ubóstwa (w dalszym ciągu tej pracy procentowy udział populacji osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym będzie nazywany wskaźnikiem ubóstwa) do poziomu 42%. Takiego obniżenia wskaźnika ubóstwa nie zanotował żaden region. Wskaźnik ubóstwa zmniejszał swoją wartość we wszystkich regionach do roku 2009.

Ogólnoświatowy kryzys zaznaczył się prawie we wszystkich regionach zwiększeniem wartości wskaźnika ubóstwa w roku 2010 (tabela 1). Najbardziej jest to widoczne w regionach opolskim (5.6%), lubelskim (wzrost o 2.5%), kujawsko – pomorskim (2.4%), mazowieckim (2%) i w regionie centralnym (1.6%). Wyjątek stanowią regiony zachodniopomorski i lubuski, gdzie minimalny wzrost wskaźnika ubóstwa nastąpił już w roku 2009.

Wahania wartości wskaźnika, odkładanego na osi rzędnych, można zauważyć na rysunku 1. Jest to wykres słupkowy danych zawartych w tabeli 1.

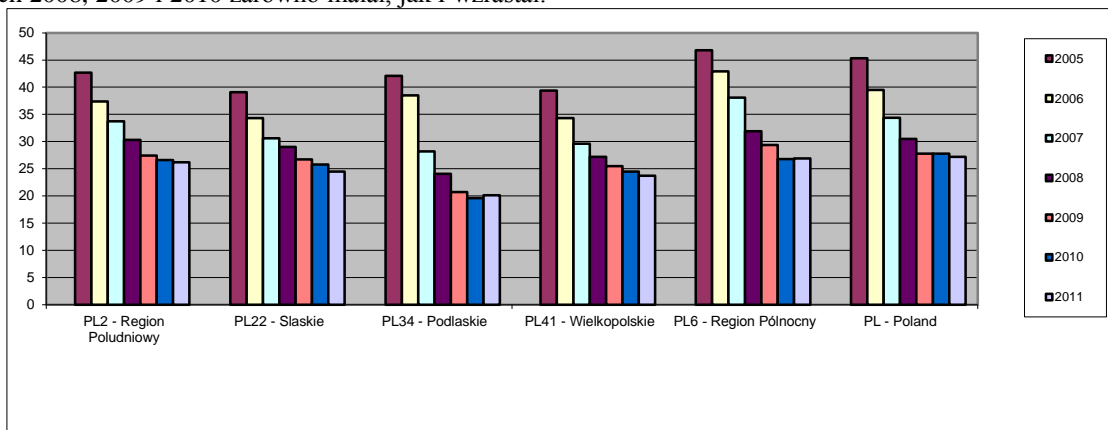
Rys. 1. Procent populacji zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w regionach NUTS 2 w Polsce

Źródło: opracowanie własne.

Są również regiony, w których wskaźnik ubóstwa w tym czasie praktycznie nie zwiększył swojej wartości. Można to zauważyć na rysunku 2. Należą do nich regiony południowy, śląski, podlaski, wielkopolski i region północno-zachodni.

W niektórych regionach wskaźnik ubóstwa w latach 2008, 2009 i 2010 zarówno malał, jak i wzrastał.

Jednak wzrost tego wskaźnika był na tyle mały, że nie powodował jego wzrostu w skali całej Polski. Ogólnoświatowy kryzys nie spowodował w latach 2005 – 2011 wzrostu wartości tego wskaźnika dla całej Polski (średnia wartość wskaźnika ze wszystkich regionów) (rysunek 2)

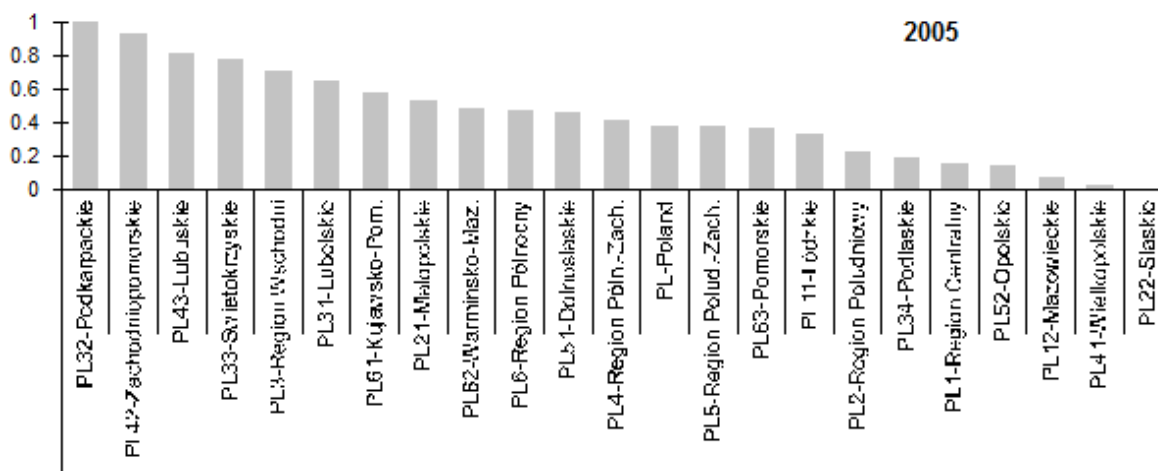

Rys. 2. Procent populacji zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w regionach, w których wskaźnik ubóstwa praktycznie nie zwiększył swojej wartości w latach 2005 – 2011

Źródło: opracowanie własne.

Kolejne rysunki pokazują, jak zmieniały swój status pod względem wartości wskaźnika ubóstwa polskie regiony NUTS 2¹. W chwili wstępowania Polski do Unii Europejskiej największe wartości wskaźnika

ubóstwa miały regiony podkarpacki, zachodniopomorski, lubuski i świętokrzyski. Najmniejszą wartość tego wskaźnika miały regiony śląski, małopolski i mazowiecki (rysunek 3).

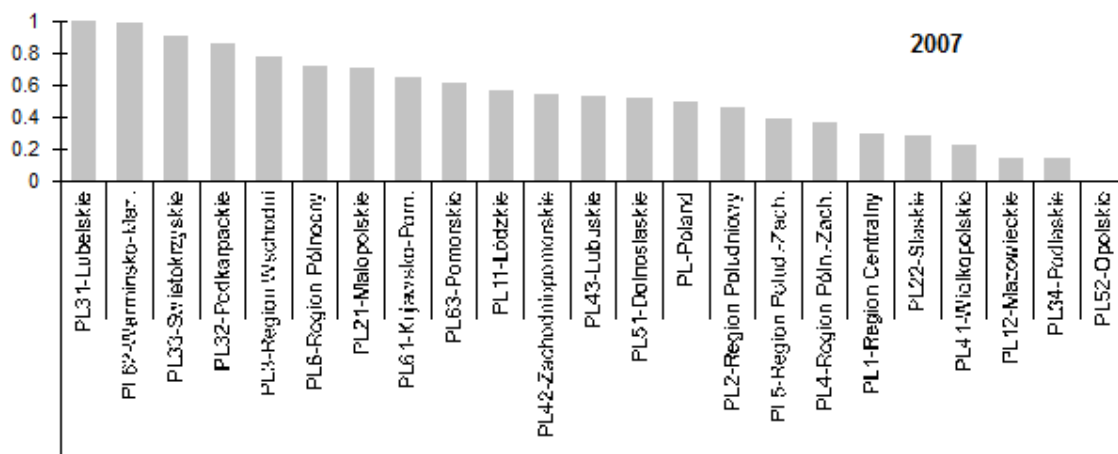
Rys. 3. Diagram liczby populacji zagrożonej ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w 2005 roku

Źródło: opracowanie własne.

Po dwóch latach przynależności do UE ranking regionów, ze względu na wartość wskaźnika ubóstwa, jest przedstawiony na rysunku 4. W tym czasie

największe wartości wskaźnika ubóstwa miały regiony lubelski, warmińsko-mazurski, świętokrzyski i podkarpacki. Najmniejszą wartość wskaźnika miały regiony opolski, podlaski i mazowiecki.

¹ Wykresy wykonano w programie DART 2.0.

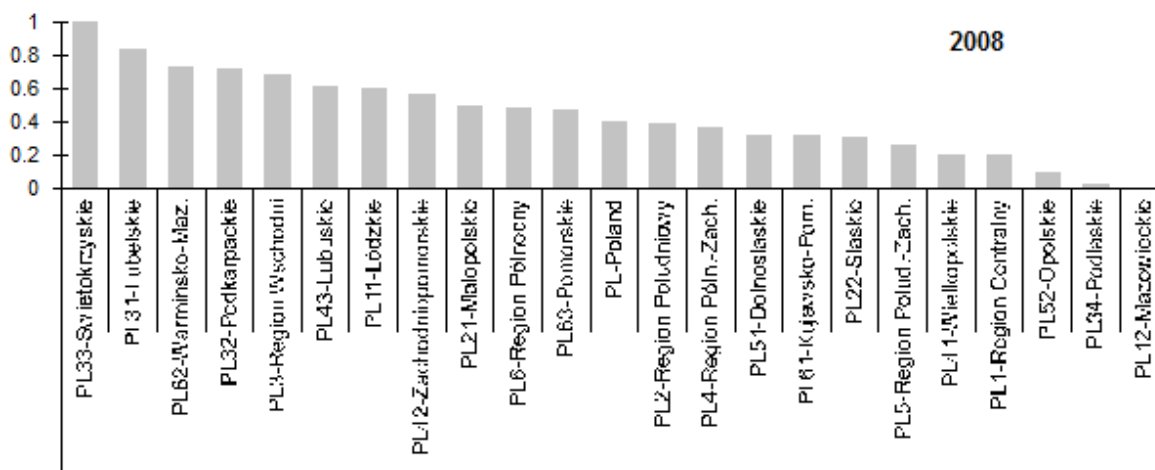
Rys.

4. Diagram użyteczności procentowej liczby populacji zagrożonej ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w 2007 roku

Źródło: opracowanie własne.

W roku 2008 ranking regionów ze względu na wartość wskaźnika ubóstwa ulega dalszym zmianom. W tym roku największe wartości wskaźnika ubóstwa miały

regiony lubelski, warmińsko mazurski, świętokrzyski i podkarpacki. Najmniejszą wartość wskaźnika miały regiony mazowiecki, podlaski i opolski (rys. 5).

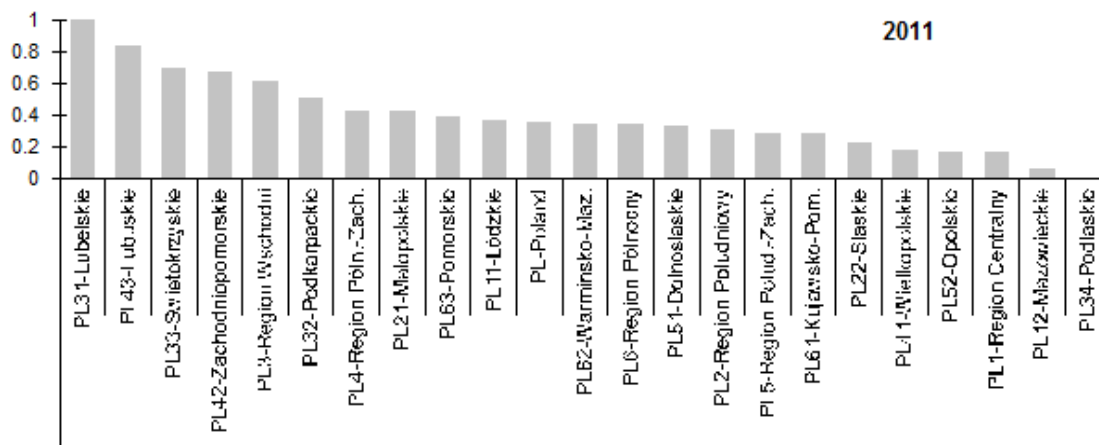

Rys. 5. Diagram użyteczności procentowej liczby populacji zagrożonej ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w 2008 roku

Źródło: opracowanie własne.

Po trzech latach, w roku 2011 ranking regionów ze względu na wartość wskaźnika ubóstwa ulega dalszym zmianom. Największe wartości wskaźnika ubóstwa mają

w tym roku regiony lubelski, lubuski, świętokrzyski zachodniopomorski. Najmniejszą wartość tego wskaźnika mają regiony podlaski, mazowiecki, region centralny i opolski (rysunek 6).

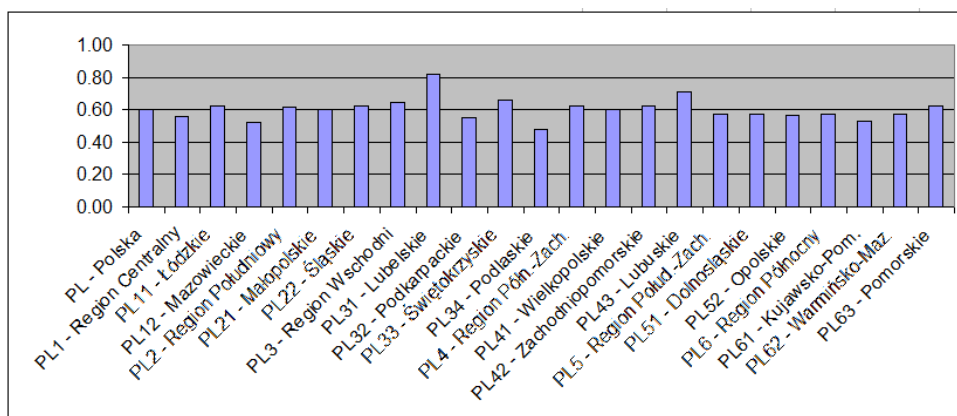

Rys. 6. Diagram użyteczności procentowej liczby populacji zagrożonej ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w 2011 roku

Źródło: opracowanie własne.

Z powyższych rankingów wynika, że w latach 2005 – 2011 najczęściej do grona regionów najbardziej

zagrożonych ubóstwem należały regiony lubelski i świętokrzyski.

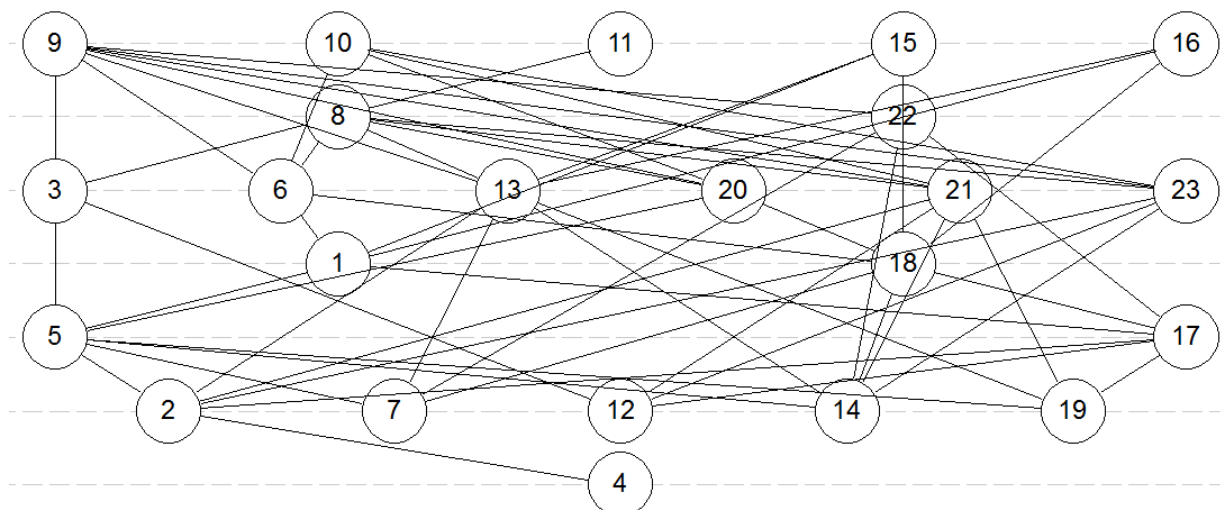
Rys. 7. Stosunek wskaźnika ubóstwa w 2011 roku do 2005 roku

Źródło: opracowanie własne.

Warto też zwrócić uwagę na region podkarpacki, który w 2005 roku miał największy wskaźnik ubóstwa, a w roku 2011 zajmuje w rozważanym rankingu 6 miejsce pod względem wielkości tego wskaźnika, którego wartość w tym roku stanowi 55% jego wartości z roku 2005 (rys. 7). Najlepszy procentowo wynik 48% osiągnął region podlaski. Należy podkreślić, że region ten zanotował jeszcze jeden rekord. Z Tab.1 (ostatnia kolumna) wynika, że w roku 2011 wskaźnik ubóstwa w tym regionie osiągnął 20.1%, co jest w tym roku najlepszym wynikiem w Polsce.

Najmniejszy postęp w zwalczaniu ubóstwa i wykluczenia społecznego zanotował region lubelski.

Procentowy wynik 82% wskazuje na małe zmniejszenie procentowego udziału populacji osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym pomimo, że region ten miał jeden z większych wskaźników ubóstwa w roku 2005. Region ten w roku 2011 miał w Polsce największy wskaźnik ubóstwa 40.6. I jest to poziom zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym znacznie przekraczający ten wskaźnik w większości regionów w Polsce z roku 2005. Na rysunku 8 przedstawiono diagram Hassego reprezentujący ranking regionów NUTS 2 w Polsce zbudowany na podstawie tabeli 1 (im większy wskaźnik ubóstwa tym wyższy poziom w diagramie Hasse).

Rys. 8. Ranking regionów NUTS 2 w Polsce w latach 2005 –2011

Źródło: opracowanie własne.

Region PL12 - Mazowieckie (nr 4) zajmuje pierwsze miejsce w tym rankingu – jest regionem najmniej zagrożonym ubóstwem i wykluczeniem społecznym, a regiony PL31 – Lubelskie (nr 0), PL32 – Podkarpackie (nr 10), PL33 – Świętokrzyskie (nr 11),

PL42 – Zachodniopomorskie (nr 15) i PL43 – Lubuskie (nr 16), są regionami najbardziej zagrożonymi.

4. KRAJE EUROPEJSKIE

W tabeli. 2 zawarto dane o procentowym udziale populacji zagrożonej ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w krajach europejskich.

Tab. 2.

Procent populacji zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w krajach europejskich

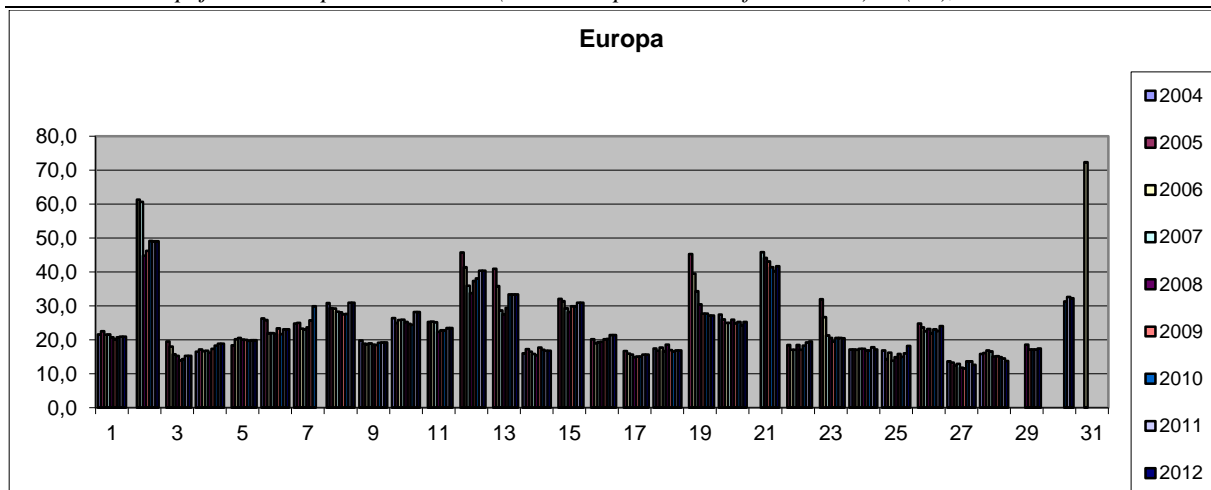
Kraj/Rok	nr	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
BE - Belgium	1	21.6	22.6	21.5	21.6	20.8	20.2	20.8	21.0	21.6
BG - Bulgaria	2	0	0	61.3	60.7	44.8	46.2	49.2	49.1	49.3
CZ Czech_Rep.	3	0	19.6	18.0	15.8	15.3	14.0	14.4	15.3	15.4
DK - Denmark	4	16.5	17.2	16.7	16.8	16.3	17.4	18.3	18.9	19.0
GE - Germany	5	0	18.4	20.2	20.6	20.1	20.0	19.7	19.9	19.6
ES - Estonia	6	26.3	25.9	22.0	22.0	21.8	23.4	21.7	23.1	23.4
IR - Ireland	7	24.8	25.0	23.3	23.1	23.7	25.8	29.9	29.9	29.9
GR - Greece	8	30.9	29.4	29.3	28.3	28.1	27.6	27.7	31.0	34.6
FR - France	9	19.8	18.9	18.8	19.0	18.6	18.5	19.2	19.3	19.1
IT - Italy	10	26.4	25.0	25.9	26.0	25.3	24.7	24.5	28.2	29.9
CY - Cyprus	11	0	25.3	25.4	25.2	22.4	22.9	22.9	23.5	27.1
LV - Latvia	12	0	45.8	41.4	36.0	33.8	37.4	38.1	40.4	36.6
LT - Lithuania	13	0	41.0	35.9	28.7	27.6	29.5	33.4	33.4	32.5
LU Luxembourg	14	16.1	17.3	16.5	15.9	15.5	17.8	17.1	16.8	18.4
HU - Hungary	15	0	32.1	31.4	29.4	28.2	29.9	29.9	31.0	32.4
MT - Malta	16	0	20.2	19.1	19.4	19.5	20.2	20.3	21.4	22.2
NL Netherlands	17	0	16.7	16.0	15.7	14.9	15.1	15.1	15.7	15.0
AT - Austria	18	17.5	16.8	17.8	16.7	18.6	17.0	16.6	16.9	16.9
PL - Poland	19	0	45.3	39.5	34.4	30.5	27.8	27.8	27.2	26.7
PT - Portugal	20	27.5	26.1	25.0	25.0	26.0	24.9	25.3	24.4	25.3
RO - Romania	21	0	0	0	45.9	44.2	43.1	41.4	40.3	41.7
SL - Slovenia	22	0	18.5	17.1	17.1	18.5	17.1	18.3	19.3	19.6
SK - Slovakia	23	0	32.0	26.7	21.3	20.6	19.6	20.6	20.6	20.5
FI - Finland	24	17.2	17.2	17.1	17.4	17.4	16.9	16.9	17.9	17.2
SE - Sweden	25	16.9	14.4	16.3	13.9	14.9	15.9	15.0	16.1	18.2
UK Ud_Kingdom	26	0	24.8	23.7	22.6	23.2	22.0	23.1	22.7	24.1
IS - Iceland	27	13.7	13.3	12.5	13.0	11.8	11.6	13.7	13.7	12.7
NO - Norway	28	15.9	16.2	16.9	16.6	15.1	15.2	14.9	14.6	13.8
CH - Switzerland	29	0	0	0	0	18.6	17.2	17.2	17.2	17.5
HR - Croatia	30	0	0	0	0	0	0	31.3	32.7	32.3
TR - Turkey	31	0	0	72.4	0	0	0	0	0	

Źródło: Eurostat

Dane z tabeli 2 w postaci wykresów słupkowych pokazano na rysunku 8. Już na pierwszy rzut oka można wskazać kraje, które zostały przyjęte do UE w ostatnim czasie. Można je zauważyć po stosunkowo dużej wartości wskaźnika ubóstwa (2-Bulgaria, 12 - Łotwa, 13

- Litwa, 15 - Węgry, 19 - Polska, 21 - Rumunia, 23 - Słowacja, 30 - Chorwacja. Wyjątek stanowią Czechy, gdzie wskaźnik ubóstwa jest jednym z najmniejszych z pośród wszystkich krajów europejskich ujętych w rozważanym wykazie (tabela 2).

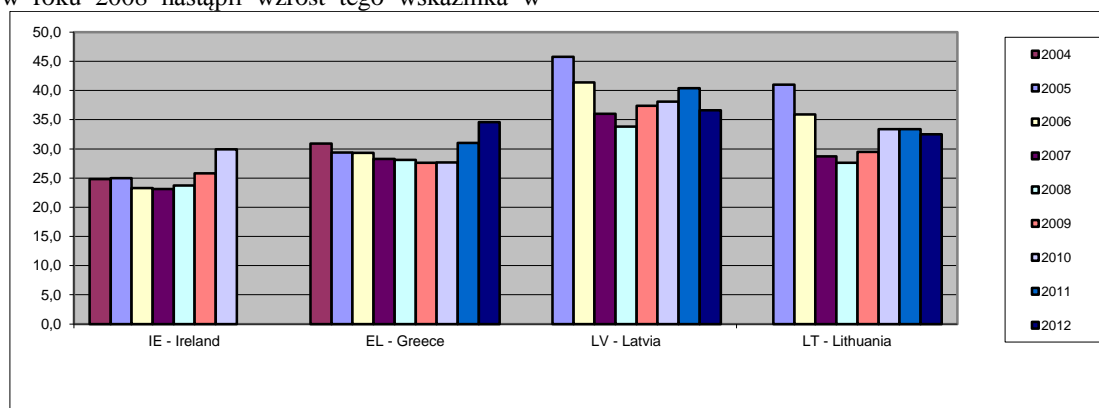

Rys. 8 Procent populacji zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w krajach europejskich (uzup. Irlandia lata 2011 i 2012, Austria rok 2012)

Źródło: opracowanie własne.

Na rysunku 9 pokazano zmiany wskaźnika ubóstwa w Irlandii, Grecji, Litwie i Łotwie. Warto zauważyć, że już w roku 2008 nastąpił wzrost tego wskaźnika w

Irlandii, w 2009 roku na Litwie i Łotwie. Sytuację kryzysową w Grecji została uwidoczniła wyraźnie na tym rysunku wzrostem wskaźnika ubóstwa w roku 2010.

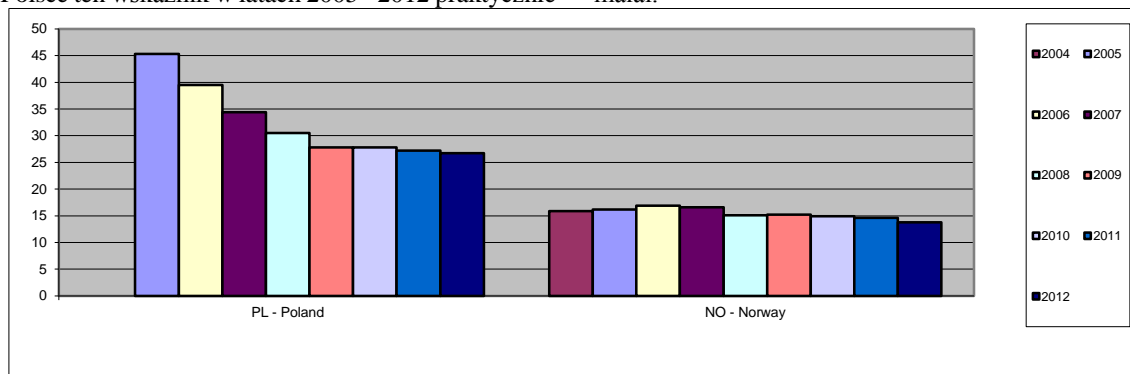

Rys. 9. Procent populacji zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w Irlandii, Grecji, Łotwie i Litwie

Źródło: opracowanie własne.

Wzrost wskaźnika ubóstwa w latach kryzysowych dotyczy większości krajów europejskich. Są jednak wyjątki. Należą do nich Polska i Norwegia (rysunek 10). W Polsce ten wskaźnik w latach 2005 – 2012 praktycznie

cały czas małał (nie wzrastał). Podobną sytuację odnotowano w Norwegii. Istotna różnica polega na tym, że w Norwegii wskaźnik ubóstwa w tym czasie był prawie dwukrotnie mniejszy i w latach 2009 – 2012 małał.

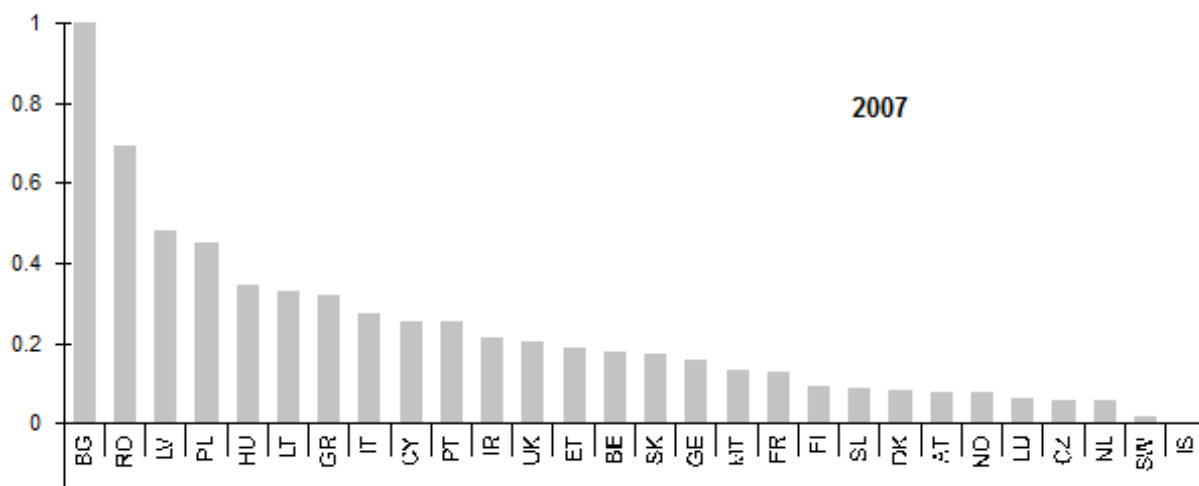

Rys. 10. Procent populacji zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w Polsce i Norwegii

Źródło: opracowanie własne.

Dane Eurostatu o wskaźniku ubóstwa dla wybranych krajów europejskich, przedstawione w tabeli 2, zostały wykorzystane do zbudowania rankingu pokazanego na rysunku 11. Czołowe miejsca pod względem wartości wskaźnika ubóstwa zajmują kraje

Bułgaria, Rumunia, Łotwa, Polska, Węgry i Litwa, które zostały przyjęte do EU w ostatnim czasie. Wyjątek stanowią Czechy, które znalazły się w otoczeniu “starych” krajów EU Luksemburga i Holandii o jednym z najniższych wskaźników ubóstwa. Polska na tej liście w 2007 roku znalazła się na miejscu czwartym

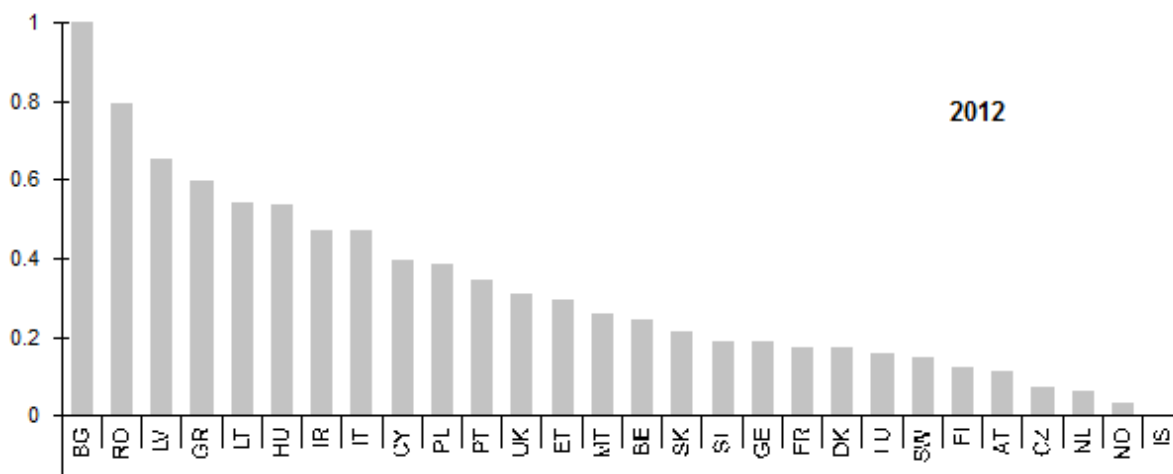

Rys. 11. Diagram użyteczności procentowej liczby populacji zagrożonej ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w 2007 roku

Źródło: opracowanie własne.

Dane z roku 2012 pokazują jaki wpływ miała przynależność wymienionych wyżej krajów do EU. Pięć lat przynależności nie zmieniło pozycji w rankingu Bułgarii, Rumunii i Łotwy. Do zbioru państw o

najwyższym wskaźniku ubóstwa dołączyła Grecja, Litwa, Węgry, Irlandia, Włochy i Cypr. Wszystkie te kraje wyprzedziła Polska mając najniższy wskaźnik ubóstwa z spośród wszystkich wymienionych wcześniej krajów.

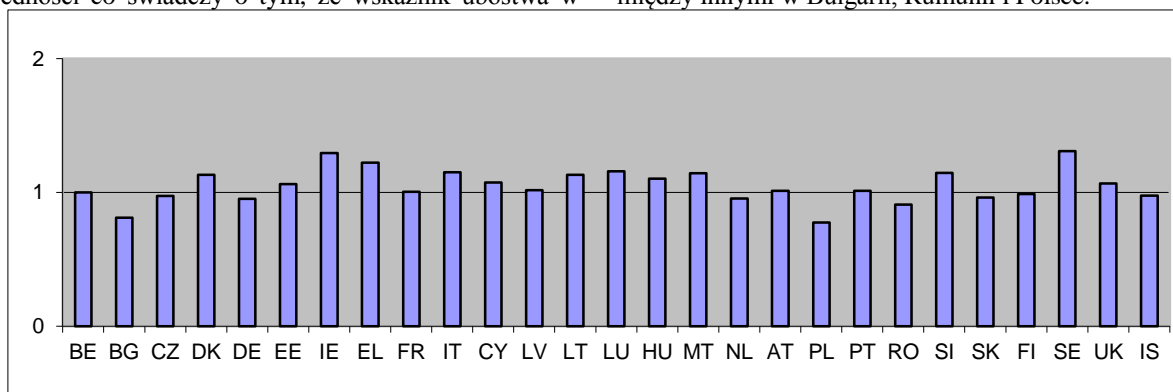

Rys. 12 Diagram użyteczności procentowej liczby populacji zagrożonej ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w 2012 roku

Źródło: opracowanie własne.

Na rysunku 13 pokazano jak zmieniał się stosunek wskaźnika ubóstwa z 2007 roku do roku 2012. Jak widać stosunek ten dla większości krajów jest większy od jedności co świadczy o tym, że wskaźnik ubóstwa w

2012 roku zwiększył się w stosunku do roku 2007. Stosunek ten mniejszy od jedności świadczy o znacznym zmniejszeniu procentowego udziału populacji osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym między innymi w Bułgarii, Rumunii i Polsce.

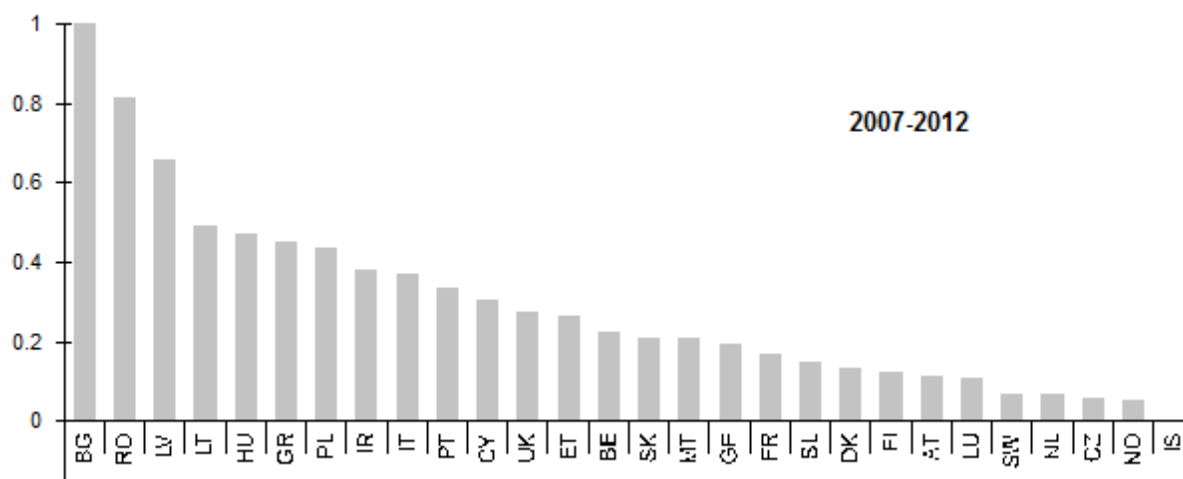

Rys. 13 Stosunek procentowej liczby populacji zagrożonej ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w roku 2012 do 2007

Źródło: opracowanie własne.

Warto jednak zauważyć na jakim poziomie odbywała się redukcja tego wskaźnika. W Bułgarii

wskaźnik ten z poziomu 60.7% zmalał do 49.3, w Rumunii z poziomu 45.9 do 41.7, a w Polsce z poziomu 34.4 do 26,7.

Rys. 14. Diagram użyteczności procentowej liczby populacji zagrożonej ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w latach 2007 – 2012

Źródło: opracowanie własne.

Ranking krajów europejskich na podstawie danych z lat 2007 – 2012 przedstawiono na rysunku 14. Uwzględnia on wartości wskaźnika ubóstwa w kolejnych latach od roku 2007 do roku 2012. Można zauważyć drobne zmiany pozycji niektórych krajów. Gorsza w tym rankingu pozycja na przykład Polski wynika z tego, że na początku tego okresu wskaźnik

ubóstwa w Polsce był znacznie wyższy niż w końcu rozważanego okresu.

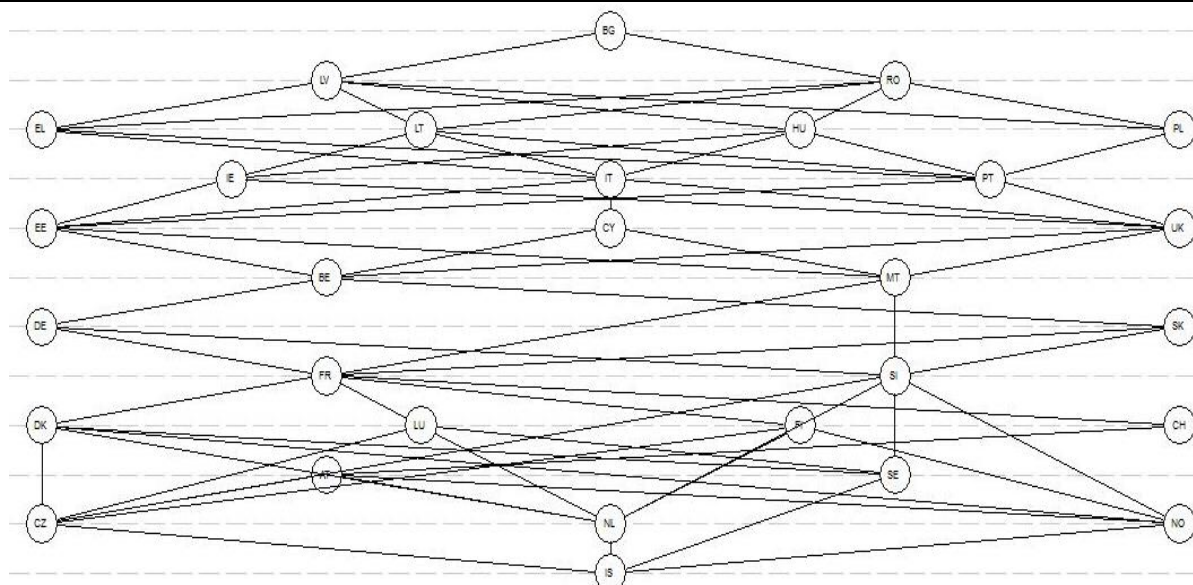
Na rysunku 15 przedstawiono ranking wynikający z tak zwanego porządku częściowego, który jest reprezentowany w postaci diagramu Hassego przedstawionego na rysunku 16. Najwyższą pozycję w tym rankingu zajmuje Islandia (level 1), a najniższą Bułgaria (level 11).

Level	No. Objs	Objects
11	1	BG
10	2	LV; RO
9	4	GR; LT; HU; PL
8	3	IR; IT; PT
7	3	ET; CY; UK
6	2	BE; MT
5	2	GE; SK
4	2	FR; SL
3	4	DK; LU; AT; FI
2	4	CZ; NL; SW; NO
1	1	IS

Rys. 15. Ranking częściowy krajów europejskich na podstawie wskaźników ubóstwa

Źródło: opracowanie własne.

Kraje potraktowano jako obiekty, a wartości wskaźnika ubóstwa w latach od 2007 do 2012 jako ich atrybuty.

Rys. 16. Diagram Hassego

Źródło: opracowanie własne.

Podobnie jak przy porządku liniowym przedstawionym na rys.14, najbardziej zagrożonym krajem w latach 2007 – 2012 była Bułgaria (najwyższy poziom w diagramie) i dalej w kolejności: Łotwa i Rumunia, Grecja, Litwa, Węgry i Polska. Najmniejszy wskaźnik ubóstwa miała Islandia. Porównując te wyniki z wynikami przedstawionymi na rysunku 14 stwierdzamy, że różnią się one tylko nieznacznie.

5. ZAKOŃCZENIE

W pracy wykorzystano dane publikowane przez EUROSTAT do zbudowania list rankingowych procentowej liczby populacji zagrożonej ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w latach 2005 - 2012. Wykresy pokazują m.in. jaki wpływ miała przynależność do Unii Europejskiej na poziom procentowej liczby populacji zagrożonej ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w regionach NUTS 2 w Polsce. Najlepiej wykorzystał ten fakt region podlaski, który w okresie 2005 - 2011 zredukował poziom zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym więcej niż o 50%. Analiza danych opublikowanych przez EUROSTAT pokazała, że w większości regionów w Polsce i w prawie wszystkich krajach europejskich kryzys z lat 2009 -2010 spowodował wzrost zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym. Wyjątek w tym zakresie stanowiły regiony południowy, śląski, podlaski, wielkopolski i region północno-zachodni w Polsce oraz kraje Polska i Norwegia.

Literatura

1. Panek T. (2007). Ubóstwo i nierówności, W: T. Panek (red) *Statystyka Społeczna*, PWE, Warszawa.
2. Sen A. K. (1976). Poverty: An Ordinal Approach to Measurement, *Econometrica*, Vol. 44, s. 219-231.

3. Atkinson T., Cantillon B., Marlier E., Nolan B. (2002), *Social Indicators: The EU and Social Inclusion*, Oxford, Oxford University Press.

4. Ravallion M., Chen S. (2003), Measuring Pro-Poor Growth, *Economics Letters*, Vol. 78, No. 1, 93-99.

5. Szukielojć-Bieńkuńska A. (2005). Miary ubóstwa i wykluczenia społecznego w praktyce i propozycjach Eurostatu, W: S. Golinowska, E. Tarkowska, I. Topińska (red), *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Badania. Metody. Wyniki*. Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 148-156.

6. Eurostat, In 2012, a quarter of the population was at risk of poverty or social exclusion, 184/2013 - 5 December 2013

7. Brüggemann R., Carlsen L. (2011). An Improved Estimation of Averaged Ranks of Partial Orders, *Communications in Mathematical and in Computer Chemistry / MATCH*. 65 383-414,

8. Brüggemann R., Patil G.P. (2011). *Ranking and Prioritization for Multi-indicator Systems. Introduction to Partial Order Applications*, Springer Science + Business Media, LLC, New York Dordrecht Heidelberg London .

9. Patil G.P., Taillie C. (2004). Multiple indicators, partially ordered sets, and linear extensions: Multi-criterion ranking and prioritization, *Environmental and Ecological Statistics*, 11, 199-228.

10. Radziszewski B., Szadkowski A. (2015), Ranking with Data Envelopment Analysis vs. Partial Order, *Open Access Library PrePrints*, 1, e078, 1-16.

11. Radziszewski B., Szadkowski A. (2016), Data Envelopment Analysis and Beyond, *Lambert Academic Publishing*, Saarbrücken, 2016, p.168

Serdyukov K. G.

candidate of Economic Sciences, assistant professor

Director of the Institute

Kharkiv Institute of Finance.

Yarosh Y. O.

aspyrant of the department of Economics and Enterprise Property Valuation Simon Kuznets Kharkiv

National University of Economics.

Сердюков Костянтин Георгійович

кандидат економічних наук, доцент

Директор Харківського інституту фінансів

Ярош Юлія Олегівна

аспірантка кафедри економіки та оцінки майна підприємств

Харківського національного економічного університету

імені Семена Кузнеця

**SPECIFICALLY THE FORM OF THE MECHANICS OF FINANCING THE FUNDS, THE
ELEMENT OF THE FINANCIAL INFRASTRUCTURE
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ МОНІТОРИНГУ ФІНАНСІВ ПІДПРИЄМСТВА,
ЩО Є ЕЛЕМЕНТОМ РИНКОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ**

Summary: The article deals with the concept of market infrastructure and offered its own vision of market infrastructure. Deals with the interaction of monitoring finances in market infrastructure. Highlighted subjects of monitoring financial market infrastructure. Particular attention is paid to the investor and corporate enterprises as the primary user of monitoring finances. Highlight transparency as basic monitoring procedure finance companies.

Key words: market, market infrastructure, monitoring of finances, investments, investor, corporate enterprise.

Анотація: У статті розкрито поняття ринкової інфраструктури та запропоновано власне бачення ринкової інфраструктури. Висвітлено взаємодію процесу моніторингу фінансів у ринковій інфраструктурі. Виділено суб'єкти моніторингу фінансів ринкової інфраструктури. Особливу увагу приділено інвестору та корпоративним підприємствам, як основних користувачів процесу моніторингу фінансів. Виділено прозорість, як основну процедуру моніторингу фінансів підприємства.

Ключові слова: ринок, ринкова інфраструктура, моніторинг фінансів, інвестиції, інвестор, корпоративні підприємства.

Постанова проблеми. Необхідність підвищення ефективності роботи механізму моніторингу фінансів вимагає перебудови засад інформаційної діяльності у державі та створення, впровадження і використання перспективних інструментів оцінювання і діагностики фінансового стану підприємств, а також відповідної інформаційної бази, що забезпечить роботу механізму повною, об'єктивною і актуальною інформацією для підготовки і прийняття оперативних рішень, що виникають на підприємстві [61, с.331]. До числа таких інструментів відносяться моніторинг фінансів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання формування механізму моніторингу фінансів підприємств розглядали вітчизняні та закордонні науковці, зокрема: Галіцин В. [1], Ясенецький В. [4], Єрьоменко А. [11], Захарін С. [12], Шарп У. [13], Шевчук В., Рогожин П. [15], Сейдаметова Л., Аблязова С. [23].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дістало подальшого розвитку компонентів ринкової інфраструктури та взаємодія процесу моніторингу фінансів у ринковій інфраструктурі. Виділено прозорість, як особливий процес моніторингу фінансів, що сприяє підвищенню інвестиційної привабливості підприємства.

Метою статті є дослідження процесу моніторингу фінансів, що є елементом ринкової інфраструктури на сучасному етапі розвитку країни У статті наведено основні суб'єкти процесу моніторингу фінансів та виділено основних користувачів,

що зацікавлені у механізмі з метою залучення нових інвестицій.

Викладення основного матеріалу. Як метод пізнання навколишньої дійсності та людської діяльності моніторинг використовувався людьми з незапам'ятних часів. На рівень інформаційної технології він вийшов лише в останній третині ХХ століття, коли суспільство здобуло певну інфраструктуру. Ускладнення суспільства привело до ускладнення процедури спостереження [1, с.331].

Розвиток ринку в країні та взаємовідносини між ринковими партнерами суттєво впливає на економічний розвиток, забезпечення різноманітними товарами і послугами, ступінь задоволення ринкового попиту та суспільні настрої. Сутність ринку полягає у суспільній формі організації та функціонуванні економіки, при якому забезпечується взаємодія виробництва та споживання без посередницьких інститутів, що регулюють діяльність виробників та споживачів, прямий та зворотній вплив на виробництво та споживання. Герасименко В. стверджує, що обмін товарів через ринок стає формою системи економічних відношень ринкової економіки та організацією системи обміну товарів. Її інститути, процес цього обміну, його суб'єкти, ці товари, які функціонують у рамках цієї системи – все це набуває ім'я ринок [2, с. 26]. Вся економічна система представляє собою сукупність різних підсистем у взаємозв'язку та взаємозалежності.

У ході розвитку економіки новим видом інфраструктури стає ринкова інфраструктура. Із розвит-

ком ринкового механізму у економіці країни з'являється необхідність створення спеціалізованого виду діяльності з задоволення потреб окремих ринків, організованої системи, яка відображає попит і пропозицію. Поява ринку зумовило створення нових організацій, установ, які забезпечують його функціонування.

Термін «інфраструктура» походить від лінгвістичного значення латинських слів «infra» - нижче і «structura» - побудова, розташування. Незважаючи на широке використання, існують різні трактування цього поняття. Вперше термін «інфраструктура» був використаний у економічному аналізі для позначення об'єктів та споруджень, які забезпечують нормальну діяльність оборонних сил (початок ХХ ст.). Також термін використовувався у військовій сфері, як комплекс споруд комунікацій, які забезпечували успішність проведення військових операцій. У будь-якому випадку інфраструктура розглядалась як підпорядковане, обслуговуюче утворення, яке покликано забезпечувати ефективне ведення військових дій, а у мирний час – підтримувати обороноздатність держави [3]. У 40-ві роки ХХ ст. на Заході під інфраструктурою стали розуміти сукупність галузей, які обслуговують нормальне функціонування матеріального виробництва.

Ринкова інфраструктура – це сукупність інститутів, які забезпечують матеріально – технічні, фінансові і трудові умови для відтворювального процесу, розміщення і функціонування суб'єктів господарювання [4].

Діяльність суспільства має певну структуру, до складу якої входять торгівельні посередники, банки, біржі, рекламні компанії, страхові установи, аудиторські центри, лізингові компанії тощо. Від ступеня узгодженості їх діяльності залежить успіх підприємства у будь-якій сфері. Сукупність інститутів, які виконують певні регулюючі функції, утворюють інфраструктуру ринкової економіки. Опоередковано ринкова інфраструктура присутня у всіх процесах обміну товарами та послугами, але більшість авторів одногласно не визначають її складових, тому запропоновано власне бачення ринкової інфраструктури на рис. 1.

Згідно до рис. 1 функціонування ринкової інфраструктури має двоїтий характер: з одного боку, це сама ринкова інфраструктура, з іншого боку – системи ринкової інфраструктури, яка бере участь у функціонуванні та розвитку ринку.

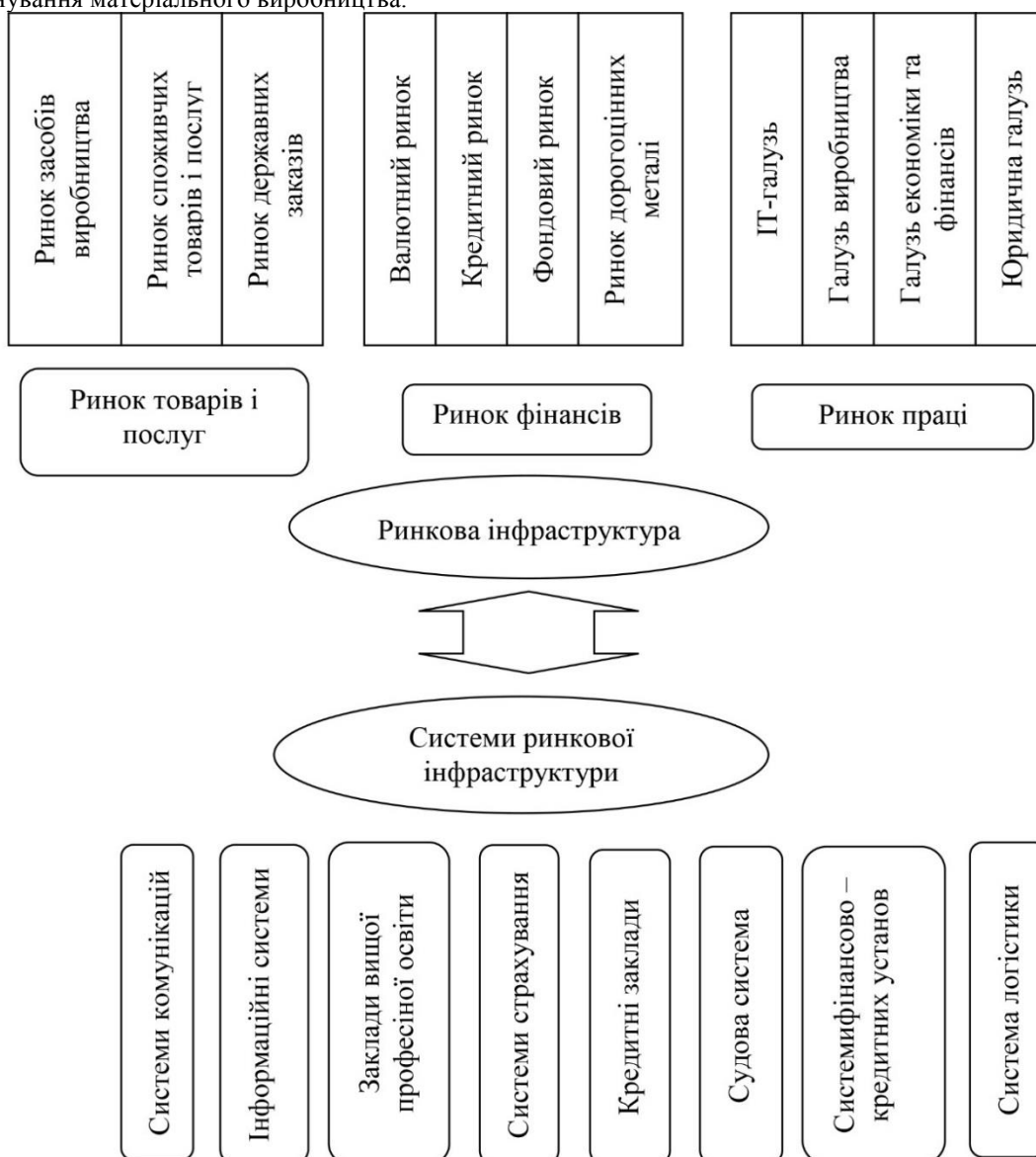

Рис. 1. Ринкова інфраструктура

Основними функціями ринкової інфраструктури є:

- 1) спрощення відношень учасників ринку для реалізації їх інтересів;
- 2) підвищення оперативності й ефективності роботи ринкових суб'єктів на основі спеціалізованих окремих суб'єктів економіки та видів діяльності;
- 3) організаційне оформлення ринкових відношень;
- 4) полегшення форм юридичного та економічного контролю, державного та суспільного регулювання ділової практики;
- 5) підготовка спеціалістів для ефективного функціонування ринку.

Ринкова економіка сприяє постійному процесу акумуляції тимчасово вільних коштів різних

суб'єктів ринку, їхнього подальшого розподілу, перерозподілу та спрямуванню у вигляді позикового та інвестиційного капіталу у різні сфери економіки з метою її розвитку. Ці процеси здійснюються саме на фінансовому ринку, де відбувається рух грошей як капіталу.

Дослідження наукових проблем формування механізму моніторингу фінансів в ринковій інфраструктурі передбачає необхідність детального аналізу і оцінки фінансової системи підприємств, оскільки вона виступає і об'єктом і інформаційним середовищем функціонування моніторингу.

Концептуальні складові моніторингу фінансів підприємств функціонують у ринковій інфраструктурі та забезпечують життєдіяльність та підвищують інвестиційну привабливість підприємства (рис. 2).

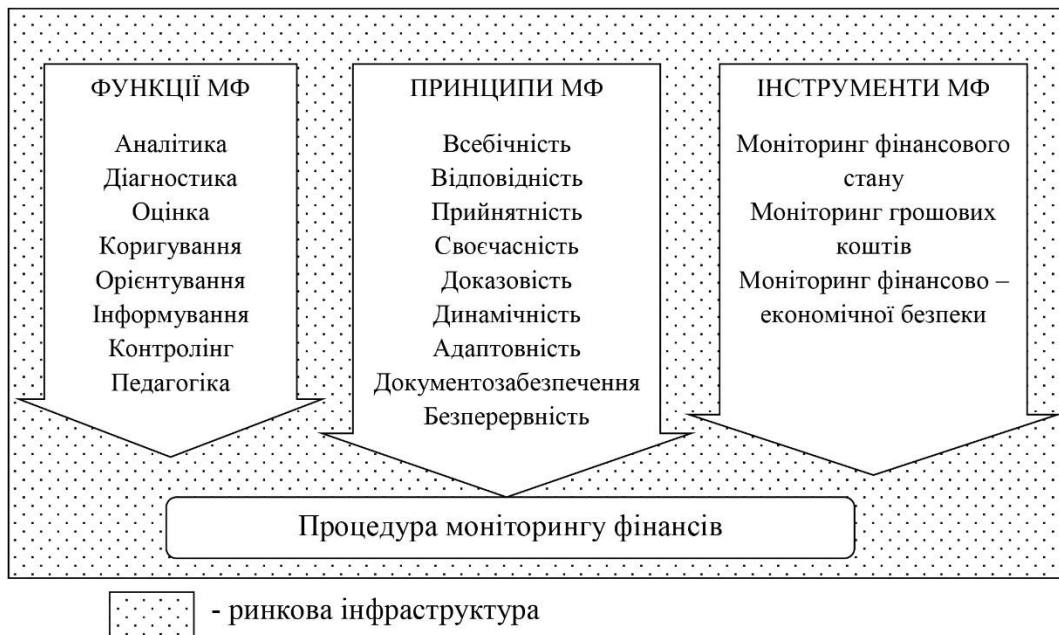

Рис. 2 Взаємодія процесу моніторингу фінансів у ринковій інфраструктурі

Як видно з рис. 2 механізм фінансового моніторингу складається з функцій, принципів та інструментів за допомогою яких здійснюється процедура моніторингу на підприємстві. Доцільність проведення оцінки стану підприємства є ключовою в питаннях проведення моніторингу фінансів підприємств. Ринкова інфраструктура передбачає безпосередній вплив на результати діяльності суб'єктів моніторингу фінансів.

Суб'єктами моніторингу фінансів є представники моніторингових функцій у ринковій інфраструктурі. Суб'єкти моніторингу фінансів зображені на рис. 3.

Рис. 3. Суб'єкти моніторингу фінансів ринкової інфраструктури

Відповідно до Закону України «Про страхування» [5], страхові компанії – це фінансові установи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю, що одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності. Страхові компанії залучають кошти на стабільній періодичній основі, що дає змогу вкладати їх на більш довгостроковій основі.

Банк – це юридична особа, що має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції залучення у вклад грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб, згідно з Законом України «Про банки та банківську діяльність» [6].

Біржа – це об'єднання економічних суб'єктів, що здійснюють виробничу чи комерційну діяльність, які домовляються між собою про прийняття для всіх правила торгівлі [7, с. 334]. Механізм моніторингу фінансів відіграє важливу роль у ринковій інфраструктурі, забезпечує кругообіг матеріальних, фінансових, інформаційних та інших ресурсів. Серед широкої сукупності інституцій ринкової інфраструктури саме біржам відводиться провідне місце в забезпеченні кругообігу значної частини економічних ресурсів, зокрема матеріальних та фінансових. Біржі покликані створити необхідні організаційні, правові, технічні та інші умови для торгівлі фінансовими активами. Від того, наскільки ефективно працює механізм моніторингу фінансів інституцій біржового ринку, залежить функціонування інших взаємопов'язаних ринків товарів та послуг, забезпечення економічних суб'єктів необхідними ресурсами.

Наступний суб'єкт моніторингу фінансів – це інвестиційний фонд. Згідно з Законом України «Про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії», інвестиційний фонд – це юридична особа, що заснована у формі закритого акціонерного товариства та здійснює виключно діяльність у галузі спільного інвестування [8]. Згідно вимог законодавства України та загально світової практики, інвестиційні фонди не мають права гарантувати інвесторам отримання певного рівня доходності по інвестиціям. Саме застосування механізму моніторингу фінансів сприяє покращенню конкурентоспроможності та інвестиційній привабливості інвестиційного фонду.

Інвестор – це особа, що приймає рішення про вкладення власних, позичкових і залучених майнових та інтелектуальних цінностей в об'єкти інвестування [9].

Саме інвестор, що вкладає свої фінансові ресурси потребує якісного механізму моніторингу фінансів, так як нецільове використання його коштів може призвести до загального спаду привабливості та очікуваного доходу від підприємства ринкової інфраструктури.

Отже, інвестиції – є об'єктом моніторингу фінансів.

Згідно Закону України «Про інвестиційну діяльність», інвестиція – це «всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в

об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) або досягається соціальний ефект» [9].

Мен Т. та Кольбер Ж., як представники меркантилізму, розглядали сутність інвестицій як базування на принципі «джерелом багатства та інвестицій є торговий капітал, який формується завдяки успішно проведеним зовнішньоторговельним операціям» [11, с. 131]. Фізіократ Кене Ф. зазначав, що інвестиції – це «сума початкових авансів або капітальних вкладень з метод одержаних доходів». Сміт А., як представник класичної політичної економії, вважав, що «обсяги заощаджень повинні дорівнювати інвестиційним запасам, оскільки накопичення грошових коштів без подальшого їх використання є винятковим явищем» [12, с. 15]. Трактатування категорії Кейнсом Д. – це «приріст цінності капітального майна у наслідок виробничої діяльності за певний період» [13, с. 7]. Нобелівський лауреат з економіки Шарп У. зазначає: «У найширшому розумінні термін «інвестувати» означає розлучитися з грошми сьогодні з тим, щоб отримати їх більшу суму у майбутньому» [14].

За напрямом потоку інвестиції Шевчук В., Рогожин П., Федоренко В., Вовчак О. поділяють на внутрішні, зовнішні та закордонні [15; 16; 17]:

1) внутрішні інвестиції – це вкладання грошових коштів, інвесторами – резидентами, в об'єкти, які розташовані в межах країни;

2) зовнішні інвестиції – це вкладання грошових коштів, інвесторами – нерезидентами, в об'єкти, які розташовані в межах країни;

3) закордонні інвестиції – це вкладання грошових коштів, інвесторами – резидентами в об'єкти, які розташовані за межами країни.

За характером участі у інвестиційній діяльності виділяються прямі та непрямі (портфельні) інвестиції [15; 16; 17; 18]. Прямі інвестиції – це здійснення вкладів без фінансових посередників. Під таким видом інвестування мається на увазі, що потенційний інвестор достатньо обізнаний щодо поточного стану об'єкта та механізму здійснення інвестування. за визначенням МВФ, прямими інвестиціями вважаються тоді, коли інвестор володіє не менш ніж 25% статутного капіталу.

Непрямі (портфельні) інвестиції – це здійснення господарської операції, щодо придбання цінних паперів, деривативів та інших фінансових активів за кошти через посередників (фондовий ринок). Непрямі (портфельні) інвестиції не забезпечують контролю за діяльністю компанії, саме цим обмежують прерогативи інвестора отримання частки прибутку (дивідендів). Розмір обсягів придбаних цінних паперів не повинен перевищувати 10% повного пакету акцій інвестованого об'єкта.

Непрямі інвестиції орієнтовані на міжнародні інвестиційні фонди, підпорядковуються правилам та процедурам держави, де вони розташовані.

Щодо форм власності об'єктів інвестиційної діяльності, то існують відмінності у видах цієї ознаки Федоренко В., Щукін Б. виділяють приватні, державні, іноземні та спільні інвестиції; Бланк І. – лише приватні та державні; Стадницький Ю. виділяє три види – державні, приватні та спільні; Пересада А. також три види – приватні, державні та колективні [19; 20; 17; 21].

Залежно від обраної інвестиційної стратегії розрізняють:

1) активні інвестиції – це забезпечення прибутковості та зросту конкурентоспроможності підприємства – виробника за рахунок інвестицій, які були вкладені у розробку нових технологій та модернізацію виробництва;

2) пасивні інвестиції – це забезпечення поточного стану підприємства без погіршення, за рахунок інвестицій, які були вкладені у матеріальні активи та людський капітал.

Дослідження процесу моніторингу фінансів, виявлення резервів його скорочення та розробка науково – обґрунтованих рекомендацій щодо його практичного використання базується на комплексному вивченні цього процесу як єдиної економічної системи з властивою їй сукупністю ознак складових елементів. Ця важлива методологічна передумова дає можливість активізувати структуру процесу моніторингу фінансів і створити економічний механізм його реалізації.

Корпоративне підприємство – це підприємство, що утворюється двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької й трудової діяльності засновників (учасників), у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників у розподілі доходів та ризиків підприємства [22].

Корпоративні підприємства є найбільшими представниками ринкової інфраструктури, саме вони зацікавлені у залученні нових інвестицій. Інвестиції є основоположним фактором розвитку підприємств, окремих галузей і економіки в цілому, оскільки технічний і технологічний рівень народного господарства є невисокими, а основні фонди виробництва зношені та застарілі. На території України розташовано могутній виробничий – технічний комплекс і великі У ресурси сировини, саме за наявності цих резервів Україна повинна вести ефективну інвестиційну політику. Розвиток національної

економіки держави залежить від ефективності реалізації інвестицій.

У умовах інтернаціоналізації та глобалізації інвестиційна діяльність підтримується та стимулюється за рахунок залучених іноземних інвестицій, саме від інвестиційної привабливості країни залежить обсяг вкладених коштів.

Інвестиційна привабливість – це наявність таких складових, як інвестиційна відкритість, чітка стратегічна бізнес – політика, корпоративна репутація. Як зазначає Булавін С., віце – президент інвестиційної компанії SigmaBleyzer, інвестиційна привабливість значно підвищується, якщо корпоративне керування підприємством у даній області прозоро та відповідає високим міжнародним стандартам [23]. На думку Сайдаметова Л. та Аблязова С. інвестиційна привабливість – це сума факторів, що призводять до більш широкого потоку інвестицій та успішної діяльності корпоративної підприємств на довгу перспективу [24, с. 144].

Залучення інвестицій проходить відкритим шляхом, бо звітність про фінансовий стан цих підприємств є доступною та публічною. А отже, питання прозорості та недопустимості нецільового використання грошових коштів для них є пріоритетним питанням.

Основними джерелами інформації про підприємство є (рис. 4):

зовнішні джерела такі як: заклади статистики, де викладено інформацію про діяльність підприємства; аналітичні статті; регулярна звітність компанії; виставки, конференції тощо; реклама; замовні дослідження (опитування з метою інформування потенційного споживача; холодні дзвінки); бази даних;

внутрішні джерела такі як: органи керування (акціонери компанії); державні сайти (державні сайти з усіма підприємствами та звітністю); інсайдерська інформація; сайт підприємства, де викладено всю інформацію стосовно діяльності підприємства та ключові засади роботи; збори акціонерів.

Рис. 4. Джерела інформації для інвестора

Також можна виділити прозорість, як процедуру моніторингу фінансів підприємства. Основними факторами, які впливають на прозорість це: відкритість управління; стабільність податкової си-

стеми; практика розкриття корпоративної культури; стандарти бухгалтерського обліку; прозорість державної політики з держзакупівель; статистична інформація. Однак, прозорість має свої позитивні та негативні сторони (рис. 5)

Рис. 5. Характеристика прозорості

На сьогодні частка підприємств, в яких функціонує механізм моніторингу фінансів досить незначна, крім того більшість з них мають проблеми відносно ефективності її функціонування. У свою чергу безрезультатність та без дієвості механізму моніторингу фінансів пояснюється наявністю помилок, що допускають управлінці на стадії впровадження або ж під час роботи системи контролінгу на підприємстві.

Саме інвестор є зацікавленою особою в процедурі моніторингу фінансів, тому є користувачем цієї системи.

Інформаційна складова механізму моніторингу фінансів підприємств ринкової інфраструктури потребує активнішого розвитку в частині забезпечення більш повного розкриття інформації про учасників ринку та про діяльність.

Висновки та пропозиції. Отже, концептуальні засади моніторингу фінансів сприяють налагодженню процесу здійснення спостереження за фінансами на підприємствах ринкової інфраструктури. Здійснення процесу моніторингу фінансів у ринковій інфраструктурі сприяє розвиненню усіх підприємств та підвищенню інвестиційної привабливості, що має позитивний вплив на економіку країни та конкурентоспроможності підприємств на європейському просторі. Основними зацікавленими суб'єктами є корпоративні підприємства та інвестори, як найбільш впливові учасники ринкової інфраструктури. Для подальшого розкриття та пропонування методичних рекомендацій щодо удосконалення механізму моніторингу фінансів підприємств у подальшому планується детальний розгляд досвіду

закордонних країн.

Літературні джерела:

1. Галіцин В. К. Концептуальні засади моніторингу / В. К. Галіцин, О.П. Суслів, Н. К. Самченко // БізнесІнформ - №9. – 2013. – с. 330-335
2. Теория переходной экономики / Под ред. В.В. Герасименко. Т. 1. М.: ТЕИС, 1997. С.26
3. Ходякова О. В. Мониторинг как инструмент управления финансовой устойчивостью производственно – хозяйственных систем. - Сучасні проблеми фінансово моніторингу: Збірник матеріалів Першої Всеукраїнської науково – практичної конференції (3 грудня 2008р.) – Х.: ХНЕУ, 2008. – 128 с. (Укр.мов.; русск. яз.)
4. Ясенський В.С. Передумови державного втручання в роботу ринкової інфраструктури // Держава та регіони. Серія: Економіка і підприємництво. – 2012. – № 5(68). – С. 77-81.
5. Про страхування Верховна Рада України; Закон від 07.03.1996 № 85/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80>
6. Про банки і банківську діяльність Верховна Рада України; Закон від 07.12.2000 № 2121-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
7. Ясенський В. С. Особливості функціонування бірж як складової ринкової інфраструктури // БізнесІнформ - №1. – 2014. – с. 333-337
8. Про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії Президент України; Указ, Положення від 19.02.1994 № 55/94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/55/94>

9. Про інвестиційну діяльність Верховна Рада України; Закон від 18.09.1991 № 1560-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>
10. Леус М. М. Теоретико – методологічні основи класифікації інвестицій – Науковий вісник НЛТУ країни. – 2009. – №19.1. – с. 130-137
11. Срьоменко А.А. Мотиваційний механізм міжнародного руху капіталу та інвестиційного процесу // Проблеми розвитку зовнішньоекономічних зв'язків і залучення іноземних інвестицій: регіональний аспект: зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – С. 1512-1513.
12. Захарін С.В. Механізм державного регулювання іноземного інвестування : монографія / під ред. членкор. НАНУ, д-р екон. наук М.С. Герасимчук. – К. : НАН України. Інтекономіка, 2003. – 161 с.
13. Шарп У., Александер Г. Інвестиції : пер. с англ. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 1028 с.
14. Пересада А.А. Управління інвестиційним процесом. – К. : Лібра, 2002. – 472 с.
15. Шевчук В.Я., Рогожин П.С. Основи інвестиційної діяльності. – К. : Генеза, 1997. – 384 с.
16. Федоренко В.Г. Іноземне інвестування економіки України : навч. посібник. – К. : МАУП, 2004. – 272 с.
17. Вовчак О.Д. Інвестування : навч. посібник. – Львів : Вид-во "Новий Світ – 2000". – 2007. – 544 с.
18. Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент. – К. : МП "ІТЕМ" ЛТД, "ЮНАЙТЕД" Лондон трейд Лимитед", 1995. – 448 с.
19. Пересада А.А. Інвестування : навч. посібник. – К. : Вид-во Київського НЕУ, 2004. – 250 с.
20. Щукін Б.М. Інвестування : курс лекцій. – К. : МАУП, 2004. – 216 с.
21. Ісаков М.Г. Види та організаційні форми підприємств в Україні// Вісник Академії правових наук України.-2004.- № 4(39).- С. 224-230.
22. Рейтинг инвестиционной привлекательности рынков: [Электронный ресурс].– Режим доступа <http://delo.ua/ukraine/rejting-investicionnoj-privlek-109711/>
23. Сейдаметов Л. Д. Корпоративное управление и инвестиционная привлекательность: современные концептуальные подходы / Л. Д. Сейдаметова, С. А. Аблязова // БизнесИнформ - №4. – 2011. – с. 142-147

Alimkhanova R.K.

*Senior teacher of Economics and management department
Innovative University of Eurasia (Pavlodar City)*

Алимханова Роза Кенжеевна

*старший преподаватель кафедры «Экономика и менеджмент»
Инновационный Евразийский университет (г. Павлодар)*

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE ECOLOGICAL AND ECONOMIC EVALUATION OF THE DEVELOPMENT EFFECTIVENESS OF SPECIALLY PROTECTED NATURAL TERRITORIES

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАЗВИТИЯ ОСОБО ОХРАНЯЕМЫХ ПРИРОДНЫХ ТЕРРИТОРИЙ

Summary: This article is devoted to solving problems of effective management and development of specially protected areas. The author suggests developing a system of ecological and economic indicators for the development of specially protected natural areas, as well as a methodology for collecting and processing information on the activities of enterprises and organizations of specially protected natural areas. Key words: specially protected natural areas, ecological and economic evaluation, development effectiveness.

Аннотация. Статья посвящена решению проблем эффективного управления и развития особо охраняемых территорий. Разработка системы эколого-экономических показателей развития особо охраняемых природных территорий. Ключевые слова: особо охраняемые природные территории, эколого-экономическая оценка, эффективность развития.

Устойчивость и эффективность развития особо охраняемых природных территорий (ООПТ) в значительной степени зависит от состояния природной среды, выступающей в качестве основного источника рекреации. Вместе с тем решение задачи оптимального развития ООПТ не сводится к поиску идеального состояния природного комплекса, а предполагает разумный компромисс между экосистемами и хозяйственной деятельностью на их территории.

Эколого-экономическая оценка эффективности и социально-экономических последствий развития ООПТ требует решения задач двух уровней:

1) определения предельно-допустимой нагрузки на экосистему;

2) определения оптимального уровня использования территории в рекреационном отношении.

Решение задачи первого уровня дает оценку абсолютной устойчивости природного комплекса по отношению к различного рода антропогенным воздействиям. Модель данного уровня должна описывать динамику системы природных объектов и обеспечивать определение границ устойчивости этой системы.

Модель второго уровня строится на следующих предположениях:

- существует глобальное множество рекреационных технологий, каждая из которых является совокупностью производственных способов, создающих рекреационный продукт;
- данному состоянию природного рекреационного комплекса соответствует некоторое допустимое множество технологий;
- изменение интенсивности использования технологии ведет к изменению (не обязательно линейно) или деградации рекреационного ресурса;
- технологии внутри допустимого множества различаются наборами и структурой производственных способов.

Таким образом, уровень деградационных процессов может оставаться неизменным при увеличении интенсивности использования рекреационной территории, если они достигаются путем перехода к более чистым или средозащитным технологиям.

Решение задачи этого уровня предполагает нахождение эффективной траектории развития ООПТ в рамках следующих ограничений: производство рекреационных услуг не разрушает экосистему и 2) описанная система продуктивна на моделируемом отрезке.

Затрагивая вопросы эффективности и устойчивости развития ООПТ, необходимо отметить, что капиталоемкость и прибыльность рекреационных технологий, принадлежащих одному допустимому множеству, различна. Кроме того, существует тесная взаимосвязь между применяемыми технологиями и состоянием природной среды. Это дает основание включать средозащитные мероприятия в состав рекреационных технологий. Полученные на основе такого подхода оценки эколого-экономического потенциала рекреационной территории должны рассматриваться в тесной связи с социально-экономической стратегией развития ООПТ.

Динамика территориальных хозяйственных систем всех типов, в том числе и ООПТ, определяется степенью их участия в территориальном разделении труда, а также уровнем сбалансированности внутрирегиональных пропорций. Оптимальная социально-экономическая стратегия развития рекреационной территории соответствует сбалансированной динамике ООПТ, основанной на поддержании равновесных пропорций. Следует предположить, что на сбалансированных отрезках траектории развития ООПТ может изменяться только интенсивность применения той или иной рекреационной технологии. В эти периоды, соответственно, остаются неизменными эколого-экономические оценки, поскольку объемы производства рекреационных услуг остаются на допустимом уровне. По мере приближения уровня негативного воздействия к критической отметке эффективность рекреационной технологии снижается.

Таким образом, естественной формой динамики ООПТ является периодически повторяющаяся смена рекреационной технологии, переход не только к средозащитным, но и более эффективным способам производства рекреационных услуг.

Обращаясь к вопросу оптимальности развития ООПТ многие ученые (Сарян А.А. и др.) основополагающим считают мнение о том, что всякая система, в том числе и рекреационная, в своем развитии должна стремиться к определенному оптимуму [1, 28-29]. В данном случае предполагается такое динамическое равновесие природных, производственных, социально-экономических составляющих, которые позволяют с наибольшей эффективностью осуществлять рекреационную деятельность в ООПТ. При этом достижение наибольшего соответствия между развитием производительных сил, с одной стороны, и экономической емкостью, с другой, считается обязательным. Развитие ООПТ в оптимальном режиме требует, прежде всего, выполнения трех главных условий. Необходимо, чтобы достигалось единство всей окружающей естественной среды и рекреационных производительных сил; обеспечивалось согласованное развитие отдельных элементов, образующих в своем единстве производительные силы ООПТ; природных рекреационных ресурсов, материально-технической базы и трудовых ресурсов. Третье условие состоит в требовании, чтобы органы управления ООПТ были полновластными хозяевами на подведомственной территории и имели комплексную информацию обо всех процессах, происходящих в ее пределах. По мнению авторов данной точки зрения, только при выполнении вышеизложенного условия будут созданы все предпосылки для принятия оптимальных управленческих решений, тем более в условиях регионального самоуправления и ведения местного хозяйства. Именно отсутствие таких условий вынуждает тех, кто руководит рекреационным хозяйством и осуществляет экологическую работу, принимать управленческие решения в состоянии неопределенности. А это, в свою очередь не позволяет добиться оптимального уровня развития ООПТ, способствует, в конечном счете, возникновению системы диспропорций и деградации курортов.

К одним из основных таких диспропорций Сарян А.А. [1, 28-29] относит несоответствие между численностью местного населения и рекреантами при данном уровне развития производительных сил ООПТ. Такая диспропорция характерна для многих сравнительно развитых курортов, которые сложились к настоящему моменту в относительно обособленных рекреационных регионах и агломерациях. Во многом данная диспропорция возникает из-за сложившегося неэффективного механизма рекреационного природопользования.

На современном этапе реализация проектов самоуправления и самофинансирования рекреационных территорий требует всесторонней оценки и пересмотра устоявшихся представлений о роли и характере взаимодействия региональных и отраслевых структур управления [2, 71-73].

Особенно актуальна эта проблема для монофункциональных регионов, поскольку именно здесь наиболее отчетливо проявляются противоречия между отраслевыми интересами в расширении

«своих» видов деятельности и интересами территориальной общности в создании адекватной социально-бытовой инфраструктуры, улучшении экологической обстановки и совершенствовании других условий жизни населения.

В полной мере данные противоречия характерны для особо охраняемых территорий, в том числе городов-курортов, курортных агломераций, региональных туристских центров.

По мнению указанных выше авторов, очевидно назревшая необходимость перестройки управления рекреацией с передачей управленческих функций хозяйствующим субъектам и территориально-рекреационным комплексам, что в свою очередь, предположительно повысит социально-экономическую эффективность развития ООПТ.

При этом весьма важен выбор организационной формы с точки зрения управления производством и реализации рекреационного продукта, спрос на который изменчив и подвержен влиянию рыночной конъюнктуры.

Решение проблемы оценки эффективности управления хозяйственными системами регионов, ориентированных на рекреационную деятельность, предполагает учет экологических, социально-культурных и других, связанных с обеспечением отдыха, восстановлением физического и духовного потенциала человека приоритетов развития.

Реализация целевой функции оценки эффективного развития ООПТ [3, 7-8] в настоящее время осложняется отсутствием статистической информационной системы, учитывающей специфику региона. Полная, достоверная и своевременная статистическая информация особенно необходима в переходный период.

Собираемые органами государственной статистики данные о рекреационном комплексе в основном представлены натуральными количественными показателями - число учреждений и мест в них, численность отдыхающих и т.п. Практически отсутствуют сводные экономические показатели, показатели материально-технической базы, финансового состояния, эффективности деятельности, научно-технического прогресса и достоверных данных об общей численности рекреантов: имеющиеся оценки разнятся в 1,5-2 раза. Таким образом, все сводится к необходимости сбора и обработки статистической информации о развитии рекреационного комплекса.

Для этого предлагается:

1) Разработать систему эколого-экономических показателей развития ООПТ.

2) Разработать методологию сбора и обработки информации о деятельности предприятий и организаций ООПТ, независимо от их ведомственной подчиненности, включая соотвествующие программы и инструменты, необходимые для организации статистического наблюдения.

Завершающим этапом работы является формирование автоматизированных баз данных о состоянии и развитии ООПТ.

В системе показателей, характеризующих социально-экономическое развитие ООПТ, выделяем ряд укрупненных блоков:

1) Ресурсы, в том числе население, труд и кадры, природные ресурсы, основные и оборотные фонды, производственные и непроизводственные мощности.

2) Развитие рекреационного комплекса, в т.ч. санаторно-курортной отрасли, туризма.

3) Развитие материального производства, в т.ч. производственной инфраструктуры.

4) Развитие социальной инфраструктуры.

5) Эффективность и интенсификация общественного производства ООПТ; внедрение новых технологий.

6) Затраты.

7) Финансы и кредит.

8) Социальное развитие.

9) Охрана окружающей среды.

10) Внешние связи.

11) Структурные единицы народного хозяйства.

12) Межрегиональные и международные сопоставления.

На основе данной системы показателей может быть разработана экономико-математическая модель эффективности развития ООПТ. Реализация намеченных направлений может обеспечить местные исполнительные органы власти надежной и современной статистической и аналитической информацией для эффективного управления развитием ООПТ.

Обращаясь к эколого-экономическому подходу проведения оценки эффективности развития ООПТ, следует учитывать, что переход к рыночным отношениям в регионах с рекреационно-ориентированной экономикой привел к полному упадку некоторых особо охраняемых природных территорий, существовавших до недавнего времени на государственных дотациях. В то же время ряд регионов получили новые возможности для своего развития за счет прямого выхода на внешний рынок.

Анализ данных по эколого-экономическому состоянию ООПТ показывает, что экстенсивное экономическое развитие, как правило, приводит к деградации либо полному разрушению экосистем, генерирующих рекреационный потенциал. Утрата естественно-природных ресурсов является одним из главных факторов стагнации рекреационно-ориентированной экономики. Поэтому, предупреждение экологического кризиса является важнейшей функцией оценки эффективности и социально-экономических последствий развития ООПТ.

Оценка эффективности развития ООПТ должна отражать степень антропогенной нагрузки на экологические объекты. Основной задачей такой оценки является приведение в состояние равновесия двух противоречивых целей: стимулирование производства рекреационных услуг с одной стороны и сохранение природы - с другой.

Задачи такого рода возникают при управлении развитием ООПТ.

При решении задач эффективности развития ООПТ следует, по-нашему мнению, учитывать функции ООПТ, которые можно разделить на три класса:

1)экологические, объединяющие защитно-охранное воздействие ООПТ на окружающую среду;

2)экономические, связанные с дополнительными резервами увеличения доходов субъектных и местных бюджетов;

3)социальные, включающие создание благоприятных условий жизнедеятельности человека в санитарно-гигиеническом, культурно-эстетическом и рекреационном аспектах.

Для проведения обозначенной оценки считаем целесообразным рассматривать ООПТ как эколого-экономику-социальные системы (ЭЭС- системы). В этом случае управление развитием ООПТ может осуществляться на основе комплекса имитационных моделей по следующему алгоритму:

1.Определение естественной динамики компонент вектора ЭЭС-системы.

2.Оценка антропогенного изменения компонент фазового вектора в результате реализации той или иной стратегии рекреационного природопользования.

3.Определение стоимостной ЭЭС-оценки набора совместно возможных полезностей ООПТ при каждой из альтернативных стратегий и выбор приемлемого управления.

Реализация потенциальных возможностей рекреации, затруднена, во-первых, в связи с отсутствием адекватных оценок последствий развития ООПТ и, во-вторых, ввиду не разработанности концепции развития рекреационной сферы, направленной на удовлетворение соответствующих потребностей населения и предполагающей многовариантность использования природных, материальных, трудовых и других ресурсов.

При проведении оценки эффективности развития ООПТ необходимо учитывать, что в территориальном комплексе рекреация не развивается изолированно и в обеспечении функционирования данной отрасли принимают участие промышленность, транспорт, сельское хозяйство и другие сферы региональной экономики. При этом часто возникают между ними противоречия, связанные с рыночной конъюнктурой, разрешение которых требует принятия решения на вневедомственном уровне.

Оценка эффективности развития ООПТ должна учитывать и их влияние на все виды природных ресурсов, в том числе и на рекреационные ресурсы прилегающих регионов [4, 94-96]. При этом необходимо учитывать не только положительные, но и негативные последствия такого влияния.

Указанная оценка тем более необходима, что масштабы развития ООПТ в Республике Казахстан имеют повсеместное распространение.

Методологические принципы оценки влияния ООПТ на региональную экономику и рекреационное природопользование определены в следующем порядке.

1. Принцип комплексности. Оценка позитивных и отрицательных последствий системой показателей экологического, социального, экономического и других видов эффектов или ущербов.

2.Принцип рациональности. Учет различных интересов не только в районе расположения объектов ООПТ, но и в районах, на которые может быть оказано влияние путем антропогенного изменения качества ресурсов при развитии этого комплекса.

3.Принцип приоритетности. Обеспечивается приматом учета социальных последствий при рассмотрении системы различных видов эффектов или ущербов, обусловленных влиянием ООПТ.

4.Принцип конструктивизма. Реализуется нацеленностью на оптимизацию последствий влияния ООПТ на курортное хозяйство и рекреационное природопользование, на рост социально-экономического эффекта от антропогенного изменения ресурсов, на сокращение или предотвращение ущербов от их деградации.

Дальнейшие научные исследования с учетом вышерассмотренных методических подходов к определению эффективности и социально-экономических последствий развития ООПТ окажут действие при выборе решений о более оптимальных вариантах преобразований в региональной экономике. По мере исследования проблем развития ООПТ выявилась необходимость более тщательного учета эколого-экономических факторов.

Список литературы:

1. Сарян А.А. Об оптимальности развития особо охраняемых территорий// Сборник научных трудов: Социально-культурные и экономические приоритеты развития региона. – Ростов – на Дону, 1990. с. 28-29.

2. Папенков К.В. Экономика охраны окружающей среды. –М.: ТЕНС, 1999.

3. Стратегии территориального развития Республики Казахстан до 2015 года, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 28 августа 2006 года N 167.

4. Герасимович В.Н., Голуб А.А. Методология экономической оценки природных ресурсов. – М.: Экономика, 1988.

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Гречин Є. Є.

*Доктор юридичних наук, професор
Національна академія СБ України*

Grechin E.E.

*doctor of Law, professor
The National Academy of Security Service of Ukraine*

PROTECTING PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE US ORGANIZATIONAL ASPECT

ЗАХИСТ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В США: ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті розглядається захист прав людини в кримінальному процесі. Важливим проявом гарантованого державою захисту конституційних прав на життя, свободу, гідність є забезпечення безпеки її громадян у сфері кримінального судочинства. Аналіз практичних заходів щодо реально ефективного забезпечення основних прав учасників кримінального провадження набуває виняткового значення з огляду на значне загострення криміногенної ситуації в Україні.

Ключові слова. кримінальне впровадження, організаційний аспект, кримінал, конституційні права.

Abstract. The article deals with the protection of human rights in the criminal process. An important manifestation of guaranteed constitutional rights to life, liberty, dignity is the security of its citizens in criminal proceedings. Analysis of real practical measures for the effective provision of basic rights of the criminal proceedings becomes paramount importance given the significant aggravation of the crime situation in Ukraine.

Keywords. criminal implementation and organizational aspect, criminal and constitutional law.

Постановка проблеми. Захист прав людини в кримінальному процесі можливий лише в контексті кримінально-процесуальної політики, що упроваджується відповідними інститутами держави і виступає частиною загальної правової ідеології демократичної держави. Важливим проявом гарантованого державою захисту конституційних прав на життя, свободу, гідність є забезпечення безпеки її громадян у сфері кримінального судочинства. Аналіз практичних заходів щодо реально ефективного забезпечення основних прав учасників кримінального провадження набуває виняткового значення з огляду на значне загострення криміногенної ситуації в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цілковито слушною видається думка, що незважаючи на актуальність та складність зазначеної теми, науковий інтерес до її дослідження навряд чи можна вважати достатнім для потреб практичних працівників. У вітчизняній юриспруденції мали місце поодинокі намагання комплексного її дослідження на монографічному рівні, зокрема В.С. Зеленецьким та М.В. Куркінім. Ця проблематика відображена в положеннях дисертаційних досліджень, а також у статтях і тезах наукових повідомлень, зокрема в публікаціях О.М. Гогуса, П.В. Діхтієвського, М.І. Костіна та деяких інших авторів [1].

Проблеми забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства набувають особливого значення під час здійснення протидії розслідуванню з боку організованої злочинної групи (або організації). У цьому напрямі деякі вчені справедливо

відзначають, що загрозу безпеці суб'єктів кримінального процесу найбільш часто створює не одна особа, а декілька осіб, тобто цілком певна злочинна група [2, с. 333].

Виклад основного матеріалу. Г. Рибікова виходить з того, що незважаючи на те, що в Україні останнім часом здійснюється реформування усіх сфер життєдіяльності держави (в тому числі і сфери кримінального судочинства), спостерігається значне розширення і приведення національного законодавства щодо забезпечення безпеки учасників кримінального провадження у відповідність з європейськими та міжнародними нормами, все ж нашої державі, на нашу думку, слід перейняти досвід зарубіжних країн в зазначеній сфері, зокрема, щодо впровадження програм захисту свідків та інших учасників кримінального процесу, які стали б дієвим засобом підвищення ефективності протидії злочинності, давали б правоохоронним органам розширені повноваження зі створення спеціальних умов для забезпечення безпеки осіб, які є учасниками провадження, та співпрацюючи із правоохоронними органами, надаючи їм необхідну інформацію ризикують життям [3, с.118-119]. Поряд з цим, перебудова кримінального процесу України відповідно до європейських стандартів вимагає не лише вдосконалення діяльності органів слідства, прокуратури, адвокатури, суду, але й розширення, дотримання та захисту процесуальних прав учасників процесу [4, с. 60].

На думку В. Касько, для цілей забезпечення безпеки важливими мають бути не формальний процесуальний статус особи, форма дачі нею показань чи надання доказів, а функція особи як такої,

що володіє важливою інформацією для певного кримінального провадження. Міжнародний досвід свідчить про те, що особи, які володіють важливою для кримінального провадження інформацією, можуть бути розбиті на три основні категорії: особи, які співпрацюють з органами юстиції (підозрювані, обвинувачені, підсудні, засуджені, які висловили бажання дати викривальні показання чи докази); потерпілі; інші категорії свідків (заявник, свідок-очевидець, таємний агент, свідок-експерт тощо) [5, с.15].

Н. Краснікова зазначає, що на жаль, у нашій країні відсутні приклади успішного захисту свідків із застосуванням комплексу заходів, визначених законом. Відсутні і дані про витрачені на вказані цілі кошти. Нам необхідно глибоко вивчити успішний досвід зарубіжних країн у галузі захисту учасників кримінального судочинства, інплементувати його до національного законодавства і вирішити основну проблему, яка полягає у відсутності національної програми захисту свідків та фінансування затратного механізму цієї програми. Зазначене має стати предметом подальших наукових розвідок цієї тематики [6, с.94].

До створення Програми захисту свідків у США ця функція покладалася на федеральну правоохоронну агенцію, яка відкрила справу для судового провадження. Якщо свідку ФБР щось загрожувало, саме ФБР мало захистити його. На жаль, більшість агенцій не мали ані ресурсів, ані навичок для виконання цього завдання, а ті агенції, які пропонували захист, надавали його лише на короткий термін, і захист припинявся одразу після одержання свідчень від свідка. У 1966 році Комісія президента Ліндона Джонсона з розслідувань злочинів відреагувала на проблему захисту свідків, передавши цю відповідальність Службі маршалів США. Це було нелегке завдання для агенції, яка переважно займалася безпекою судів та усїєї судової системи. Зусилля, спрямовані на захист свідків, були витрачені марно, оскільки Комісія з розслідувань злочинів не мала повноважень щодо видатків.

На початку свого існування для захисту свідків було створено цілий ряд так званих «безпечних будинків», розташованих по всій країні. До кожного свідка приставляли окремого маршала, який мав забезпечити цілодобову охорону в такому будинку, поки свідок не надасть свідчення на суді [7]. Цей метод виявився недалекоглядним, оскільки для свідка захист і безпека залишаються проблемою на протязі всього життя. Без належної кількості персоналу та коштів ця програма потребувала радикальних змін.

Спеціальна Федеральна Програма захисту свідків, які виступають в судах зі свідченнями щодо небезпечних злочинців почала діяти в США, починаючи з 1971 року (WITSEK – Witness Protection Program in the Organized Crime Act of 1970) [8]. У 1970 році Конгрес ухвалив Закон про контроль за організованою злочинністю [9]. Розділ V цього Закону надавав генеральному прокурору право виділяти кошти на захист свідків, які брали участь

в «судових переслідуваннях організованої злочинності». Служба маршалів офіційно одержала зобов'язання щодо розробки ефективної програми захисту свідків. У 1984 році даний розділ було анульовано, оскільки він забезпечував захист лише свідків організованої злочинності у федеральних провадженнях. Тепер, після значного доповнення, Закон дозволяв захистити осіб, які свідчили проти інших осіб, звинувачених у інших серйозних злочинах як не лише у федеральних провадженнях, включаючи організовану злочинність, рекет, злочини, пов'язані з торгівлею наркотиками та інші серйозні злочини. Закон також забезпечив захист для свідків у штатних провадженнях, за характером схожих на провадження, які охоплювалися федеральним законодавством.

Головним своєрідним девізом програми WITSEC, який було неодноразово підтверджено Службою маршалів став наступний: «Правдиве свідчення дорівнює довічному захисту». Свідки та їх сім'ї, прийняті до програми, одержують відповідний захист, нові документи, переселяються до іншого міста США та мають фінансову допомогу, поки не почнуть забезпечувати себе. Люди без професійних навичок можуть пройти відповідне навчання та отримати допомогу у пошуках роботи. На решту питань стосовно програми дається стандартна відповідь: «Служба маршалів США не підтверджує та не заперечує...».

Відповідальним за прийняття до Програми захисту свідків є спеціальне управління (ОЕО) при Департаменті юстиції, яке укомплектоване не агентами, а професійними юристами. Федеральні агенти та прокурори не мають права робити заяви чи надавати свідкам обіцянки щодо прийняття, фінансування, захисту чи інших послуг Програми захисту свідків. Заяви чи домовленості, включаючи ті, які входять до договорів про визнання вини стосовно цієї програми, не санкціонуються та не виконуються без відповідного затвердження юристів ОЕО. Від дня прийняття рішення, що життя свідка може бути у небезпеці, до дня його фактичного виступу на суді може минути декілька років. Дуже ймовірно, що свідок може передумати за цей час, особливо якщо дізнається, що тягар програми захисту свідків занадто важкий для нього. Щоб переконатися у вчасності та відповідності кожної заяви на введення свідка до Програми, свідок повинен (до прийняття до Програми) або з'явитися перед Великим журі присяжних та надати свідчення, або у будь-який інший спосіб підтвердити своє зобов'язання щодо надання свідчень на суді. Ця вимога стосується зобов'язання свідка щодо надання свідчень та має забезпечити доступність свідка і його свідчень на момент судового слухання. Також вимагається, щоб прокурор дійсно мав намір заслухати свідчення від такого свідка, і щоб його свідчення були важливими для успіху провадження [10]. Якщо свідок підтвердить своє зобов'язання свідчити, він вже не зможе передумати, відмовитися чи іншим чином змінити свою історію без серйозних правових наслідків.

Хоча надання свідчень у кримінальній справі може загрожувати життю свідка, перед ухваленням рішення про прийняття до програми захисту необхідно обов'язково провести оцінку рівня загрози. Свідок необов'язково має одержувати погрози, щоб дійти до цього етапу процедури прийняття. Якщо злочинець або кримінальна організація, проти яких свідчить ця особа, має репутацію та схильність до насильства, або оперативна інформація, отримана від інших інформаторів чи записів розмов, показують ймовірність нападу на свідка з боку організації, свідок та його сім'я одержують рекомендацію про прийняття до програми WITSEC.

Перш ніж дозволити будь-якому свідку потрапити до програми захисту, Управління ОЕО проводить психологічне тестування та оцінку кожного перспективного свідка та всіх повнолітніх (від 18 років та старше) членів його сім'ї, які також вимагають захисту. Така перевірка дозволяє більш менш визначити, чи становить така особа загрозу при переселенні в іншу спільноту. Якщо свідок та його сім'я проходять первинну психологічну перевірку, починається процедура оцінки ризиків. Необхідно обов'язково оцінити потенційний ризик, який цей свідок може становити для нової спільноти мешканців. Усі учасники програми WITSEC проходять ретельне обстеження, перш ніж їх допускають до участі у програмі, включаючи повну психологічну оцінку та розгляд цінності свідка для зазначеного провадження, оцінку характеру загрози життю свідка та потенційний ризик для нової спільноти. Свідка приймають до програми тільки після того, як посадова особа правоохоронних органів вирішить, що цей свідок задовольняє вимоги програми, а необхідність у його захисті переважає над будь-якими ризиками для громадськості. Серед зазначених спеціалістів, які ухвалюють рішення, є працівники ФБР або іншої правоохоронної агенції, яка займається розслідуваннями відповідних злочинів; прокурор округу, в якому відбувається провадження, представник Служби маршалів та Управління ОЕО, яке керує програмою WITSEC.

Якщо свідок пройде попередню психологічну оцінку, а також оцінку загрози і ризику, він сам та члени його сім'ї повинні укласти відповідний меморандум про порозуміння з урядом. Цей документ містить вимоги до свідка після його введення в Програму. За допомогою цього меморандуму уряд може натиснути на свідка, коли йдеться про його виключення з програми. Меморандум містить наступне:

- згода особи, якщо це свідок чи потенційний свідок, на надання свідчень та інформації всім відповідним правоохоронним органам на всіх відповідних провадженнях;
- згода особи не вчиняти жодних інших злочинів;
- згода особи вживати всіх необхідних заходів, щоб уникнути розголошення та викриття іншими особами;
- згода особи дотримуватися усіх правових зобов'язань та рішень у цивільних провадженнях, ухвалених проти цієї особи;

– згода особи співпрацювати та в розумних обсягах виконувати всі вимоги правоохоронців і працівників уряду, які забезпечують захист згідно з цим документом;

– згода особи призначити іншу особу, яка виступатиме її агентом в ході провадження;

– згода особи скласти заяву під присягою про всі невиконані правові зобов'язання, включаючи зобов'язання з опіки над дитиною та права відвідування;

– згода особи на розголошення будь-яких зобов'язань щодо умовного звільнення чи звільнення під чесне слово, а якщо особа має умовне звільнення чи звільнення під чесне слово згідно з законодавством штату – погодитися на федеральне спостереження.

З 1988 року всі захищені свідки зазвичай проходять формальні процедури у Центрі безпеки та орієнтування (Safe Site and Orientation Center), секретній локації, розташованій у Вашингтоні.

З організаційної точки зору Програма має три рівні управління: штаб-квартира Служби маршалів, дев'ять регіональних офісів та Муніципальні підрозділи, в яких працює інспектор з безпеки свідків, що надає допомогу та виступає консультантом для місцевих маршалів з питань охорони свідків. Інспектори мають у своєму розпорядженні 150 заступників маршалів США, які виконують регіональні повсякденні завдання програми WITSEC [11]. Після прибуття свідка до центру спеціальна група експертів з безпеки зі штаб-квартири Служби маршалів починає процедуру визначення нового місця проживання для свідка. Це рішення ухвалюється після докладного допиту, під час якого збирається та оцінюється вся необхідна інформація про свідка. Нове місце проживання учасника залежить від етнічного походження свідка, попереднього місця проживання та місць, які він часто відвідував, будь-яких медичних чи навчальних вимог для нього та його сім'ї, можливості працевлаштування та місця, де Служба маршалів зможе найкраще обслуговувати свідка. Після вибору міста учасникам надаються матеріали про їх новий дім. Їх також вчать, як створити історію прикриття. Поки вони перебувають у Центрі орієнтування, інспектори проводять другий етап психологічної експертизи, а також направляють їх на медогляд. До процесу підготовки також входять консультації й обговорення проблем переселення. Центр надає учасникам можливість розпочати процедуру одержання нових ідентифікаційних документів та посвідчень особи, починаючи з вибору нового імені. Єдиним обмеженням є те, що нове ім'я не повинно містити попереднє прізвище або будь-яке прізвище, що можна асоціювати з минулим життям (наприклад, дівоче прізвище бабусі).

Свідки одержують щомісячне утримання («стипендію»), поки не влаштуються на роботу чи не стануть фінансово незалежними іншим шляхом. Щомісячні платежі базуються на показниках вартості життя Міністерства праці. Утримання припиняється через 6 місяців після першого платежу. Є положення про подовження утримання на 90 днів

через обставини, які знаходяться поза межами контролю учасника програми. Служба маршалів відповідає тільки за первинне працевлаштування свідка після переїзду. Якщо свідок має поважну причину для неприйняття першої пропозиції, йому надається ще одна. Служба маршалів має мережу з понад 300 працедавців по всій країні, які приймають на роботу учасників програми захисту свідків. Для людей, які не мають жодних професійних навичок, організуються навчальні курси. Учасники програми також можуть самостійно займатися своєю кар'єрою. Програма допомагала учасникам засновувати власний бізнес. Єдине, що може призупинити виплати «стипендії» – це небажання працювати взагалі. Однак від учасника вимагають якомога швидше стати фінансово самостійним після введення до програми. Внутрішній регламент пояснює, що свідка за жодних обставин не вважають таким, що «має право» на утримання, поки він не надасть відповідні свідчення. На перших етапах переїзду інспектор двічі на тиждень відвідує свідка та дзвонить йому щодня. Якщо у свідка є якісь проблеми, він може дзвонити інспектору цілодобово.

Учасники програми мають право на грошову винагороду від агенції, яка контролює їх діяльність. Наприклад, якщо інформатор допоміг уряду захопити майно вартістю 1 млн. доларів, він має право на винагороду. Однак справи про конфіскацію тягнуться досить довго, а свідка вже переселили на нове місце. Штаб-квартира агенції, яка виплачує винагороду, повинна направити платіж через Управління ОЕО та Службу маршалів для подальшого розподілу коштів. Виписування урядового чека на велику суму може скомпрометувати нову особу свідка. Через все вищезазначене винагорода часто сплачується у готівковій формі через штаб-квартиру Служби маршалів.

Інформатори, які потрапляють до програми захисту свідків та починають нове життя, іноді повертаються до інформаторських послуг. Вони також можуть повторно увійти до програми WITSEC у разі необхідності. Управління по боротьбі з наркотиками завжди розглядало введення в програму WITSEC як довічне, після чого інформатора вже не використовують. Заборона поширюється і на всіх членів сім'ї, які змушені переїхати в результаті співпраці інформатора з органами. Посібник агентів Управління по боротьбі з наркотиками зазначає, що Департамент юстиції може анулювати цю заборону. Управління ОЕО не забороняє використання захищеного свідка як інформатора. Воно визнає «тривалі відносини» між свідком та департаментом. Втім, перш ніж використовувати захищеного свідка, переміщену в результаті співпраці свідка особу чи колишнього захищеного свідка як інформатора, необхідно отримати дозвіл ОЕО.

Меморандум про порозуміння, підписаний свідком у Центрі безпеки та орієнтування, містить умови, яких учасники програми мають дотримуватися у повсякденному житті. Найперші з них – це не вчиняти жодних злочинів та вживати всіх необхідних заходів для уникнення виявлення чи розголошення. Офіційно програма WITSEC не допускає

порушень: як тільки воно відбувається, особа виключається з програми.

Виходячи з останнього опублікованого звіту Служби генерального інспектора за 2013 рік [12], колишні відомі або підозрювані терористи, прийняті до програми, надали безцінну допомогу Сполученим Штатам та іноземним урядам в ідентифікації та знешкодженні терористичних організацій, а також у підриві терористичних планів. Серед інших розслідувань та судових проваджень, учасники програми WITSEC забезпечили значну співпрацю та свідчення про наступні події: план підриву Всесвітнього торгового центру у 1993 році та переслідування «сліпого шейха», спроба підриву федеральної будівлі Альфреда П. Мюррея у місті Оклахома у 1995 році, спроба підриву Посольства Східної Африки у 1998 році, терористична змова «Міленіум» у 2000 році, спроба закласти вибухівку у міжнародному аеропорту імені Джона Кеннеді у 2007 році, а також план підриву шахіда в нью-йоркському метро у 2009 році. Кожне з цих проваджень завершилося засудженням осіб, відповідальних за скоєння чи спробу скоєння терористичних атак проти громадян США. У липні 2012 року Служба маршалів доповіла, що їй не вдалося знайти двох колишніх учасників WITSEC, ідентифікованих як відомі чи підозрювані терористів. Виходячи з розслідування, маршали дійшли висновку, що один з них напевно, а другий – ймовірно перебував поза межами Сполучених Штатів, після чого слідство було передано Службі генерального інспектора.

Інформатори-іноземці, яким загрожує небезпека через їх співпрацю та свідчення, мають право на значні міграційні пільги. На додачу до базового захисту за програмою WITSEC, переселення та нових документів, особи, що не є громадянами США, одержують секретну візу S-5 (щороку таких віз видається лише 200). Інформатори з терористичних кіл з-за кордону зазвичай стоять першими у надзвичайно елітній черзі на одержання віз. Їм видається віза S-6 (щороку їх видається лише 50). Обидві візи виявилися надзвичайно цінним інструментом вербування інформаторів. Візи S-5 та S-6 дозволяють кожному члену сім'ї інформатора теж одержати візу.

Висновки. Департамент юстиції використовує програму WITSEC як крайній засіб. Однак є чимало причин, з яких багато інформаторів та свідків не можуть або не хочуть увійти до програми. Деякі агенції пропонують альтернативні заходи захисту за допомогою менш формального переселення, аніж те, що вимагається програмою WITSEC. Управління по боротьбі з наркотиками пропонує фінансову допомогу для переселення своїх інформаторів, яка виділяється з внутрішнього бюджету витрат Управління. Версія Програми захисту свідків ЦРУ керується надзвичайно секретним підрозділом, який називається Національним центром операцій переселення (NROC). Цей центр сприяє процесам надання фальшивих документів,

резюме, довідок та проводить переселення перебіжчиків. На відміну від WITSEC, перебіжчикам дозволяється обрати собі місце проживання.

Про ефективність Програми свідчить той факт, що з моменту упровадження нею скористалися понад 7000 осіб, жоден з яких не був викритий і не постраждав. Окрім того, понад 90% всіх підозрюваних, на яких направлялися свідчення, визнані судами винними у вчиненні тяжких злочинів і отримали тривалі терміни ув'язнення.

Список використаної літератури:

1. Серета Г. Загальна характеристика забезпечення безпеки суб'єктів кримінального судочинства та роль прокурора в його здійсненні [Електронний ресурс] / Г. Серета. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1450/111/>.
2. Шепітько В.Ю. Проблеми забезпечення безпеки учасників кримінального процесу при розслідуванні злочинів, які вчиняються організованими групами / В.Ю. Шепітько, Б.В. Щур // Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія : Юридична. - 2015. - Вип. 2. - С. 326-335. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nv|kau_2015_2_34.
3. Рибікова Г.В. Актуальні питання забезпечення безпеки учасників кримінального провадження / Г.В. Рибікова, А.С. Смітюх // Новітні кримінально-правові дослідження – 2016 : зб. наук. пр. / відп. ред. О. В. Козаченко. – Миколаїв : Іліон, 2016. - С. 116-120.
4. Ромців О.Г. Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lp.edu.ua/sites/default/files/dissertation/2016/1604/dis_romtsiv_o.i.pdf.

5. Касько В.В. Забезпечення безпеки учасників кримінального провадження щодо торгівлі людьми / В.В. Касько, А.М. Орлеан. - К.: «ВАІТЕ». - 2012. - 50 с.

6. Краснікова Н. А. Процесуальні аспекти забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві / Н.А. Краснікова // Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2015. - Вип. 1.– С. 90-95.

7. Commentary on WITSEC by Gerald Shur, senior associate director, Office of Enforcement Operations, U.S. Department of Justice. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.justice.gov/criminal-oeo>.

8. Witness Security Program. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.justice.gov/usam/usam-9-21000-witness-security>.

9. PublicLaw. No. 91- 452, TitleIX, 84 Stat, 922 (1970) (Codifiedat 18USC 1976). - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uscode.house.gov/statutes/pl/91/452.pdf>.

10. U.S. Marshals Service Administration of the Witness Security Program, March 2005, Office of the Inspector General. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://oig.justice.gov/reports/usms.htm>.

11. USMS, Administration of the Witness Security Program, U.S. Department of Justice, Office of the Inspector General, Executive Summary, March 2005. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://oig.justice.gov/reports/USMS/a05usms/>.

12. Interim Report on the Department of Justice Handling of Known or Suspected Terrorists Admitted into the Federal Witness Security Program, U.S. Department of Justice Audit Division, Report 13-23, May 2013.

Гурова А. М.

*аспірант Інститута державства і права
імені В. М. Корецького НАН України*

Hurova A. M.

*PhD, Koretsky State and Law
Institute of NAS of Ukraine*

ОКОЛОЗЕМНОЕ КОСМИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО КАК ОБЪЕКТ ОХРАНЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРАВА IMPROVING ENVIRONMENTAL LEGISLATION BY INCLUDING NEAR-EARTH ORBIT TO THE OBJECTS OF ITS PROTECTION (IN CASE OF UKRAINE)

Аннотация: В статье исследуются основные механизмы экологического управления в их применении к охране от засорения специфического природного объекта - околоземного космического пространства. Внимание заострено на лицензировании, стандартизации, нормировании, страховании космической деятельности, а также оценке влияния космических проектов на указанный охраняемый объект. Автор исходит из позиции о нерациональности раздвоения законодательства космических стран в соответствующей части между охраной окружающей природной среды нормами экологического права и охраной околоземного космического пространства - нормами космического. Для конвергенции регулирования приводятся аргументы в пользу применения в рамках соответствующих космических правоотношений вышеуказанных механизмов. Как результат, на примере законодательства Украины, предлагается комплексная модель применения механизмов экологического управления для совершенствования охраны околоземного космического пространства от засорения.

Ключевые слова: околоземное космическое пространство, мусор, лицензирование, стандартизация, нормирование, оценка, страхование.

Summary: In the article is examined the main mechanisms of environmental management in the refraction of their application for protection against littering of near-Earth space. Attention is focused on licensing, standardization, rationing, insurance of space activities, as well as assessing the impact of space projects. The author proceeds from the position that it is unfair that the laws of space countries are split between environmental protection through the norms of environmental law and the protection of near-Earth space by the provisions of space law. For the consolidation of regulation, arguments are advanced in favor of applying the above-mentioned mechanisms within the framework of the relevant space law relations. As a result, complex model of environmental management mechanisms is proposed to improve the protection of near-Earth space from littering on the example of Ukrainian legislation.

Key words: near-Earth space, debris, licensing, standardization, rationing, valuation, insurance.

Засорение околоземного космического пространства (далее - ОКП) является проблемой, от решения которой без преувеличения зависит будущее человечества. Спутники, с помощью данных из которых прогнозируется погода, урожай или прокладываются трансконтинентальные пути, подвергаются растущей опасности быть выведенными из строя неактивными космическими объектами (мусором). В связи с этим, как на международных форумах, так и в национальных законодательствах космических стран, разрабатывается ряд механизмов для преодоления обозначенной проблемы. Вместе с этим, ОКП не воспринимается в качестве элемента окружающей природной среды (далее - ОПС), как в научной, так и в нормотворческой сообществах, в связи с чем, механизмы экологического права не используются для охраны ОКП от засорения.

В отечественной научной литературе целесообразность включения ОКП в объекты охраны окружающей среды признают О. С. Колбасов, В. В. Костицкий, Н. Р. Малышева, О. С. Стельмах, К. В. Пейчев, Ю. С. Шемшученко. Вместе с тем указанные авторы не ставили целью рассмотрение традиционных эколого-правовых механизмов и их метаморфозы, связанной со спецификой объекта регулирования. Справедливо отметить, что и зарубежные ученые неоднозначны в этом вопросе. Пауль Ф. Ухлир, Уильям П. Бишоп и Гарри Х. Альмонд разработали принципы экологической политики для НКП [7; с. 287]. Марк Уильямсон призывает внедрять для защиты ОКП лучшие практики эколого-правовых инструментов. Говард Бейкер отмечает, что правовым обязательствам экологического управления деятельности в космосе должно быть уважение к природе, защита и сохранение, минимальное ухудшение. В противовес этим позициям Жан Франсуа Маенс, хотя и признает роль ОКП как оболочки, которая защищает Землю от специфических угроз, все же не видит в этой функции экологической сущности по сравнению с теми экосистемами, которые предоставляют ресурсы или условия жизни [3, с. 3-5].

Космические страны всего мира в своем внутреннем законодательстве в общих чертах унифицировано формируют правовую модель охраны ОКП от засорения. Заключается она в том, что субъект космической деятельности обязуется обратиться в уполномоченный орган для получения разрешительного документа, который предусматривает: во-

первых, выполнение стандартов качества космической техники в целях минимизации образования космического мусора на этапах выбора материалов, конструирования, эксплуатации, во-вторых, финансовое обеспечения ответственности в случае реализации рисков, обусловленных космической деятельностью, в том числе и тех, которые несет в себе засорение ОКП. Указанный механизм содержится в ст. ст. 4 и 5 Австрийского Федерального закона об авторизации космической деятельности и основании национального космического реестра от 28.12.2012 [4], п. 3.3.3 Процедур канадских клиентов о лицензировании космических станций 2014 [5], ст. 4 Французского космического операционного акта от 03.06.2008 № 2008-518 [6] и ряде других.

Важными с точки зрения экологических акцентов охраны ОКП от засорения являются нормативные положения по оценке воздействия космического мусора на окружающую среду, требования по которым содержатся в законах и подзаконных актах, а критерии - в технических регламентах. Несмотря на то, что такие оценки предусмотрены, в частности, в законодательстве Канады, США, Германии, особенно примечательным является закрепление этого требования во Французском космическом операционном акте от № 2008-518 от 03.06.2008. В ст. ст. 8 и 21 этого документа установлены критерии оценки воздействия на ОКП, вместе с тем, при определении критериев оценки воздействия космической деятельности на здоровье человека и ОПС делается отсылка к ст. 161-1 Кодекса охраны окружающей среды [6].

В целом во внутреннем законодательстве большинства космических государств параллельно регулируются: уменьшение негативного влияния на ОПС наземного сегмента космической деятельности - нормами экологического права, а минимизация негативного воздействия космического сегмента соответствующей деятельности - нормами космического права.

Основываясь на позиции о том, что охрана ОКП от засорения является институтом экологического права, в качестве цели этого исследования видим необходимость проанализировать экологическое законодательство Украины в качестве источника правового регулирования ОКП от засорения и выявить резервы его совершенствования в этом направлении.

Законы Украины (далее – ЗУ) «Об охране ОПС» и «О космической деятельности» определяют механизм лицензирования. Вместе с тем, со вступлением в силу Закона Украины "О лицензировании определенных видов хозяйственной деятельности" от 28.06.2015, космическую деятельность было изъято из перечня видов хозяйственной деятельности, подлежащих лицензированию [23]. По нашему убеждению, лицензирование играет ключевую роль в реализации всех других институтов экологического управления: нормирования, стандартизации, сертификации, страхования космической деятельности и оценки воздействия на ОКП, а потому должно быть восстановлено.

Указанное следует, во-первых из самого характера космической деятельности, требующей контрольно-разрешительных механизмов, а также задач лицензирования. Космическая деятельность с присущими ей высокотехнологичностью, наукоемкостью, инновационностью, ключевой ролью государства в ответственности за её последствия и важным значением для обеспечения интересов государства [13; с. 38], соответствует разработанным в науке административного права критериям, по которым хозяйственная деятельность подлежит лицензированию. Имеются в виду социальные и экономические роли и широкий круг контингента обслуживания [28; с. 4]; необходимость специальных знаний; риск причинения вреда жизни и здоровью, а также окружающей природной среде. Н. Р. Кобецкая охарактеризовала сущностные особенности экологического лицензирования, таким образом: 1) применение к опасным для общества и окружающей среды видам деятельности, требующим ограничения, регулирования, контроля; 2) обеспечение допуска к условно-разрешенной деятельности и установление для нее особого правового режима; 3) проведение обязательной предварительной оценки способности субъекта осуществлять ту или иную деятельность и контроль за ее соответствием определенным требованиям; 4) кадровые, организационные, технологические и другие специальные условия получения лицензий формализованные в наборе документов, которые должен представить субъект органу лицензирования; 5) требования лицензирования касаются возможностей субъекта осуществлять конкретный вид деятельности по охране окружающей природной среды [11, с. 16]. И. Л. Радик пришел к выводу о такой классификации видов деятельности, подлежащих экологическому лицензированию: 1) использование и охрана 2) воспроизводство природных ресурсов; 3) экологическая вредность ОПС [26; с. 14]. Именно к последней, по нашему мнению, можно отнести космическую деятельность, ведь лицензионные условия предусматривали доказывание субъектом хозяйствования соблюдения им требований качества продукции и возможностей вести конкретный вид космической деятельности (разработка, производство, испытание, эксплуатация), требования к каждому из которых отличались [16]. Учитывая то, что существующий до его отмены лицензионный кон-

троль [20] вполне соответствовал критериям дерегуляции [13; с. 38], а также учитывая растущую проблему засорения ОКП, на преодоление которой направлены как международно-правовые механизмы, так и долгосрочные бизнес-программы, видим его необходимым для экологической охраны ОКП, защиты финансовых интересов страны, а также мировой конкурентоспособности её ракетно-космической индустрии.

Такие выводы можно сделать из необходимости соблюдения всеми космическими странами международных обязательств по осуществлению юрисдикции и контроля над космической деятельностью. Это следует не только из ст. 6 Договора о принципах деятельности государств по исследованию и использованию космического пространства, включая Луну и другие небесные тела (далее - Договора по космосу) [10], но и из норм «мягкого права». В частности, Рекомендациями по национальному законодательству, которое касается исследования и использования космического пространства в мирных целях, утвержденными резолюцией ГА ООН 68/74 от 11.12.2013, установлено, что лицензионные процедуры должны обеспечивать постоянный надзор и контроль за разрешенной космической деятельностью на основе применения системы инспекций или установления более общего требования о предоставлении отчетности [1]. Группа правительственных экспертов по мерам транспарентности и укрепления доверия в космосе в докладе, представленном от 29.07.2013 на 68 сессии ГА ООН, подчеркнула, что ответственность за санкционирование всей космической деятельности и осуществления текущего контроля за ней несут исключительно государства [2].

На ключевую роль института лицензирования для охраны ОКП от засорения также указывает зарубежный опыт установления контроля над выполнением экологических требований по предотвращению засорения ОКП при осуществлении космической деятельности. В соответствии со ст. 5 Закона Великобритании «О космическом пространстве» от 18.07.1986, в лицензионные условия могут включаться предотвращения засорению космического пространства и образованию помех для деятельности других лиц в сфере мирного исследования и использования космоса [12; с. 290-291]. Такое же требование содержит пункт 4 Федерального закона Австрии о лицензировании космической деятельности и основании национального реестра от 11.10.2011 [4]. В соответствии со ст. 2 Французского космического операционного акта [6], лицензии выдаются только после проверки кандидата в лицензиаты моральным, финансовым и профессиональным требованиям, а также в отдельных случаях после проверки соблюдения технических требований Национальным центром космических исследований. Таким образом, ведущие космические государства определяют лицензирование как механизм обеспечения соблюдения требований качества космической техники, способности лицен-

знатов на безопасное ведение космической деятельности, в том числе с помощью финансовых гарантий.

Реализация любых механизмов государственного экологического управления возможна исключительно на основании научно обоснованных требований экологической безопасности, которыми являются соответствующие стандарты и нормативы. Статьей 32 Закона Украины «Об охране ОПС» государственные стандарты в области охраны ОПС определяются как обязательные для исполнения [24]. Космическая сфера хозяйствования на сегодня регламентируется многочисленными нормативными документами по стандартизации космической техники, часть из которых косвенно, через усовершенствование конструкций и управления, обеспечивают минимизацию рисков образования космического мусора, а, следовательно, и охраны ОКП, однако ни один из стандартов не определяется как природоохранный. Разрабатываются они в основном предприятиями, учреждениями и организациями космической и смежных отраслей, управление и координацию деятельности которых осуществляет Государственное космическое агентство Украины (далее – ГКА Украины) [19], а это значит, что стандарты применяются на добровольной основе, если обязательность их применения не установлена нормативно-правовыми актами. Право определять и ограничивать доступ к ним принадлежит субъекту хозяйствования, который их разработал, и ГКА Украины. В результате, даже УРКТ-11.03 "Правила космической деятельности в Украине. Ограничения засорения околоземного космического пространства при эксплуатации космической техники", имеющие ярко выраженное природоохранное содержание, почти недоступны для ознакомления и необязательны в применении.

Изменить эту ситуацию предполагается посредством принятия технического регламента, процесс разработки которого продолжается до сих пор. Содержание проекта технического регламента «О безопасности изделий ракетно-космической техники научного и народнохозяйственного назначения» [15] свидетельствует об обеспечении его положениями как экологической, так и эксплуатационной безопасности космической техники. Во-первых, среди объектов риска, наряду с людьми и имуществом в разделе «природа», отдельно определяется космическое пространство. Во-вторых, среди классов опасности выделены столкновения автоматического космического аппарата с космическим объектом или объектом космической инфраструктуры. В-третьих, отдельным требованием к проектированию включена совместимость с окружающей средой, которая обеспечивается учетом характера влиятельных факторов путем их устранения, исключения или уменьшения до допустимого уровня. В-четвертых, среди требований к эксплуатации выделяются отвод с орбиты и минимизация остатков топлива из отработавших ступеней. В-пятых, регламентируется процедура оценки соответ-

ствия, а, следовательно, устанавливается ее обязательность, что немаловажно в контексте отсутствия в Перечне продукции, подлежащей обязательной сертификации, именно космической техники [18]. Кроме того, следует отметить справедливость жестких правил сертификации, ведь декларирование соответствия предусмотрено только для материалов и комплектующих изделий, а для космической техники и систем ее управления – обязательная сертификация. Необходимость упорядочения требований по охране ОКП от засорения с помощью технического регламента определяется юридическими свойствами последнего, которые заключаются в обязательности к применению, что может распространяться и на национальные стандарты или технические спецификации, ссылки на которые содержатся в таком техническом регламенте, что делает их доступными для ознакомления.

Исходя из указанного, систему стандартизации космической деятельности на предмет охраны ОКП от засорения представляется целесообразным построить на основе принципов иерархичности, прозрачности и всеобщности. Предлагаем закрепить в Техническом регламенте общие требования к экологически безопасному от угроз засорения отбору материалов, конструированию и эксплуатации космической техники, при этом отразить в нем реквизиты стандартов, в которых будет детализироваться содержание соответствующих требований. Учитывая их юридическую обязательность и экологическое содержание и цели, на основании ст. ст. 31,32 Закона Украины «Об охране ОПС» [24], следует обеспечить к ним свободный доступ.

Бороться с засорением ОКП только путём стандартизации недостаточно, учитывая перманентный рост засорения, борьба с которым требует не только превентивных мер, но и активного удаления со значительными затратами на финансирование таких операций. Космическая деятельность связана с засорением в форме фрагментации, выбросов операционных элементов и средств их выведения при штатной эксплуатации, выброс продуктов работы двигательных установок, несгоревшего твердого топлива, жидких веществ. Так как засорение ОКП на данном этапе развития космической техники полностью устранить невозможно, уменьшению негативных последствий до приемлемого уровня, по нашему мнению, может служить также институт нормирования. Имеется в виду необходимость на основе научно обоснованных данных о состоянии засоренности ОКП, лучших международных и национальных практик ракетостроения, определить показатели предельно допустимого засорения по таким параметрам, как масса и количество мусора, который будет образовываться при реализации каждого космического проекта. Градацию этих показателей следует отразить в качестве единиц базы экологического налога, на основании которых можно установить адекватную рискам засорения ОКП ставку налога. Кроме того, на основе таких показателей, как площадь поперечного сечения, устойчивость материалов к суровым условиям

космоса, маневренности и других факторов минимизации засорения ОКП [15] следует разработать коэффициенты инновационности космических проектов. В зависимости от районов ОКП, в рамках которых будет реализовываться миссия, также следует определять коэффициенты экологического состояния. На оба этих коэффициента необходимо будет корректировать ставку налога. Анализ каждого космического проекта на соответствие этим требованиям должно быть совершенным в рамках процедуры оценки его влияния на ОКП. Указанный подход гарантирует ориентацию производителей космической техники в ключевых экологических требованиях, предъявляемых к их деятельности, конкурентоспособность их продукции на мировом рынке, представители которого ориентируются на экологически безопасную технику, стимулирование к инноватизации продукции, а также аккумуляции средств на реализацию целей по минимизации засорения ОКП.

Разделом VI ЗУ "Об охране ОПС" регламентирован такой вид оценки воздействия на окружающую среду, как экологическая экспертиза. Несмотря на то, что ее объектами, согласно пп. г и д ч. 1 ст. 27 ЗУ "Об охране ОПС" [24] и п. 5 ч. 1 ст. 14 ЗУ "Об экологической экспертизе" является документация по созданию новой техники, технологий, материалов и веществ, продукции, хозяйственных решений, систем и объектов, внедрение или реализация которых может привести к нарушению норм экологической безопасности и негативного влияния на ОПС [21], ни один космический проект экологической экспертизе в Украине не был подвергнут на предмет ущерба ОКП. Указанное можно было бы признать логичным при отсутствии последнего в числе объектов ОПС, ведь предполагаемое негативное влияние на состояние ОПС и обусловленная этим необходимость его охраны является ключевым фактором проведения обязательной для исполнения государственной экспертизы экологической безопасности хозяйственной деятельности. Однако за все время существования космической сферы хозяйствования в Украине экологической экспертизе ни был подвергнут и ни один космический проект о влиянии и на ОПС. Такую ситуацию Н. Р. Малышева объясняет конфликтом между режимом открытости любой экологической информации, которая никем не может быть засекречена, и режимом государственной тайны и нераспространения ракетных технологий, сопровождающих большинство космических проектов [14].

В соответствии с постановления КМУ № 808 от 13.08.2013 и ч. 3 ст. 13 ЗУ "Об экологической экспертизе", подлежат обязательной государственной экспертизе только производство, хранение, утилизация и уничтожение ракетного топлива [17], [21]. При этом остаются без внимания научные космические исследования, создание и применение космической техники, использование космической техники, которые составляют содержание космической деятельности [22]. По нашему убеждению, экологически вредная космическая деятельность

как для ОПС, так и ОКП не может оставаться вне процедуры экологической экспертизы.

По этой причине, с целью минимизации засорения ОКП, предлагаем закрепить механизм оценки воздействия космической деятельности по такой модели. Обязать субъекта хозяйствования, планирующего реализовывать космический проект, подготовить отчет по оценке влияния его деятельности на ОКП, который он должен представить экспертной комиссии (далее - комиссия), которая могла бы функционировать в структуре ГКА Украины. В состав комиссии целесообразно включать специалистов в области как экологии космоса, так и ракетостроения. Кроме проверки отчетов, ее компетенция должна включать предоставление услуг по разъяснению нормативно-технической документации, на предмет соответствия которой будет проводиться оценка соответствующего отчета, а также проверка документов, на основании которых готовится отчет.

Последний содержательно должен состоять из отображения соблюдения предельно допустимых норм засорения, исходя из особенностей проектирования, изготовления и эксплуатации космической техники, детализации масштабов и локации плановой деятельности, а также описания мер по предотвращению рисков случайного засорения и прогнозирования последствий планового засорения. Совместная деятельность субъекта хозяйствования, информированного обо всех нюансах реализации проекта, и профессиональный контроль со стороны комиссии в процессе оценки воздействия космического проекта на ОКП, позволит уравновесить экономические и экологические интересы обоих субъектов.

В зависимости от присвоенного комиссией уровня инновационности и экологической безопасности проекта, в соответствии с методикой оценки отчетов, могла бы взыскиваться соответствующая ставка налога по его реализации. Кроме определения размера налога за засорение ОКП, результаты оценки воздействия космического проекта на ОКП могут быть источником информации для оценки рисков при заключении договоров экологического страхования. В случае, если на основании отчета выявлено несоответствие проекта предельно допустимым нормам засорения ОКП, комиссия указывает на конкретные недостатки и возвращает проект на доработку. При обнаружении повторного несоответствия указанным требованиям, принимается решение о запрете реализации такого проекта. Если в процессе проведения оценки будет обнаружена вероятность нанесения вреда космической технике другого государства, оценка воздействия на ОКП проводится в порядке, предусмотренном Конвенцией об оценке воздействия на окружающую среду в трансграничном контексте [25].

Учитывая высокие риски и непредсказуемость обстановки в ОКП, считаем целесообразным в случае обнаружения каких-либо разногласий или отклонений в прогнозируемых уровнях воздействия или эффективности мер по предотвращению засо-

рения ОКП, обязать предприятия провести повторную оценку воздействия на ОКП с учетом сложившейся ситуации. На основании такого отчета субъект хозяйствования вместе с представителями комиссии должны согласовать дополнительные действия по предотвращению, уменьшению, устранению вредного воздействия на ОКП.

В соответствии со ст. 49 ЗУ «Об охране ОПС», страхование на случай ущерба, причиненного засорением ОПС, может быть как добровольным, так и обязательным, а объектами страхования являются граждане, их имущество, а также имущество и доходы предприятий, учреждений, организаций [24]. Одной из ключевых особенностей экологического страхования является то, что имущественный интерес опосредуется экологическим интересом, из чего следует, что экологический риск засорения реализуется в форме страхового случая повреждения или уничтожения космическим мусором страхователя другого космического объекта. Поэтому засорение ОКП является условием, основанием и побочным охраняемым объектом в отношениях экологического страхования, однако страховой интерес, который, как отмечает В. В. Семьяка, является мотивом возникновения соответствующих отношений [27; с. 24], имеет имущественный характер. Именно поэтому, а также учитывая описанный выше механизм взыскания экологического налога на реализацию космического проекта, считаем, что закреплять в обязательном порядке в качестве целевого сегмента страховой выплаты затраты на очистку ОКП от засорения не целесообразно.

Субсидиарность экологических целей в отношениях по страхованию космической деятельности не свидетельствует о необходимости исключения его из сферы экологического страхования. В научной литературе выделяют ряд специфических свойств данного вида страхования, а именно: невозможность предсказать заранее наступление страхового случая; субъекты ответственности являются владельцами экологически опасных источников или осуществляют экологически опасную деятельность; убытки нельзя разделить на прямые и косвенные [9]. Всем этим признакам отвечает космическая деятельность, связанная с рисками засорения ОКП и его последствиями. На этом основании, наиболее целесообразным считаем нормативное закрепление добровольного страхования ущерба, который может быть нанесен ОКП. Оно могло бы поощряться путем предоставления льгот по налогообложению, что позволило бы субъекту космической деятельности выбрать для себя наиболее приемлемые экономические условия, а государству – заботиться об экологических мероприятиях, административно не перегружая космическую отрасль хозяйствования.

Вместе с тем, согласно ст. 24 ЗУ «О космической деятельности», обязательному страхованию подлежит ответственность за риски, связанные с подготовкой к запуску, запуском и эксплуатацией космической техники в космическом пространстве [22]. В контексте ответственности государств за

национальную космическую деятельность, предусмотренной ст. 6 Договора по космосу [10], и учитывая расширение коммерциализации космической деятельности, считаем, что обязательность страхования такой ответственности должна быть сохранена. При этом предлагаем страховать ответственность за вред, причиненный не только активным космическим объектом, но и космическим мусором. Вместе с тем следует учитывать множественность частиц мусора, каждая из которых несет риск причинения вреда, сложность их идентификации, а также достаточно длительный период их существования. Поэтому считаем, что до предъявления претензии на страховое возмещение потерпевшая сторона должна добавить неопровержимые доказательства идентификации космического мусора, а также доказать причинение им вреда в рамках международных консультаций, в судебном порядке или в соответствии с другими правовыми процедурами.

Подытоживая проведенное исследование, видим целесообразным предложить усовершенствовать охрану ОКП от засорения механизмами экологического права следующим образом:

лицензирование космической деятельности следует рассматривать как механизм обеспечения охраны ОКП от засорения инструментами стандартизации, нормирования, страхования космической деятельности и оценки воздействия на ОКП;

система стандартизации, которая будет заключаться в закреплении требований экологически безопасного отбора материалов, конструирование и эксплуатации космической техники на полном жизненном цикле, должна быть построена на принципах иерархичности, прозрачности и всеобщей обязательности. Учитывая экологические содержание и цели этих требований, предлагается обеспечить к ним свободный доступ;

количественные показатели предельно допустимого засорения ОКП необходимо определить по параметрам массы и количества мусора. Градацию этих показателей целесообразно определить в качестве единиц базы экологического налога, на основании которых установить адекватную рискам засорения ОКП ставку налога. Кроме того, на основе таких показателей, как площадь поперечного сечения, маневренности и других факторов минимизации засорения ОКП, предлагается разработать коэффициенты инновационности космических проектов, а также, в зависимости от районов ОКП, в которых будет реализовываться миссия, следует определять коэффициенты экологического состояния, на которые необходимо будет корректировать ставку налога;

процедуру оценки воздействия космического проекта на ОКП следует установить путем обязательности субъекта хозяйствования, планирующего реализовать космический проект, подготовить и представить экспертной комиссии отчет для первичной или повторной оценки. В зависимости от присвоенных комиссией уровней инновационности и экологической безопасности, с указанного субъекта должна взиматься соответствующая сумма налога за реализацию проекта;

обязательное страхование ответственности должно предусматриваться за ущерб, причиненный космическим мусором. При этом, потерпевшей стороне следует доказать причинение им вреда в рамках международных консультаций, в судебном порядке или в соответствии с другими правовыми процедурами. Предлагаем также закрепить добровольное страхование ущерба, причиненного ОКП, которое могло бы поощряться путем предоставления льгот по налогообложению.

Указанные предложения могут быть использованы для совершенствования механизмов экологического права не только в Украине, но и в других космических странах, в целях обеспечения ими охраны ОКП от засорения.

Список литературы:

1. A/Res/68/74/ — Генеральная Ассамблея ООН. Резолюция 68-й сессии (2013—2014). [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://www.un.org/ru/ga/68/docs/68res1.shtml>.
2. A/68/189* - Генеральная Ассамблея ООН. 68 сессия. Доклад Группы правительственных экспертов по мерам транспарентности и укрепления доверия в космосе от 29.07.2013. [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://www.unoosa.org/pdf/gadocs/A_68_189R.pdf.
3. Art IX of the Outer Space Treaty and Peaceful Purposes: Issues and Implementation December 2, 2010 – Cosmos Club, Washington D.C. 7 p.
4. Austrian Federal Law on the Authorisation of Space Activities and the Establishment of a National Space Registry (Austrian Outer Space Act, adopted by the National Council on 6 December 2011, entered into force on 28 December 2012) [Electronic resource] — Access mode: http://www.spacelaw.at/documents/2012/Austrian_Outer_Space_Act.pdf.
5. CPC-2-6-02-Licensing of Space Stations [Electronic resource] — Access mode: <https://www.ic.gc.ca/eic/site/smt-gst.nsf/eng/sf01385.html#s3.3>.
6. LOI n° 2008-518 du 3 juin 2008 relative aux opérations spatiales. Version consolidée au 13 octobre 2016 [Electronic resource] — Access mode: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000018931380&fastPos=9&fastReqId=1846263462&categorieLien=cid&oldAction=rechTexte>.
7. Space Environmentalism, Property Rights, and the Law J. H. Huebert and Walter Block - P. 287 [Electronic resource] — Access mode: http://www.walterblock.com/wp-content/uploads/publications/block-huebert_space-environmentalism-2006.pdf.
8. Бурик Н. О. Правове регулювання екологічного страхування: недоліки та шляхи їх подолання / Н. О. Бурик // Інноваційна економіка. - 2013. - № 1. - С. 246-249.
9. Васильченко Семен. Проблеми формування законодавчої моделі екологічного страхування в Україні [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=905>.
10. Договір про принципи діяльності держав щодо дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла від 27.01.1967. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_480.
11. Кобецька Н. Р. Дозвільне та договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні: автореф. дис. ... док. юрид. наук : спец. 12.00.06 / Надія Романівна Кобецька. — К., 2016. — 37 с.
12. Космічне законодавство країн світу: Тематичне зібрання (російською та англійською мовами). - Том 1. Загальні питання космічної діяльності. Державне регулювання / Відп. ред. Н. Р. Малишева, Ю. С. Шемшученко. - К.: Атіка, 2001. - 448с.
13. Малишева Н. Р. Новації в дозвільному порядку здійснення космічної діяльності: об'єктивна необхідність чи данина часу? // Н. Р., Малишева, А. М. Гурова / Космічна наука і технологія. 2016. - Т. 22. - № 6 - С. 37-44.
14. Малишева Н. Р. Правове забезпечення екологічної безпеки космічної діяльності. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.law.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/2006/statji_n_1_2006/Malisheva_27.pdf.
15. Про безпеку виробів ракетно-космічної техніки наукового та народногосподарського призначення: проект Технічного регламенту. [Електронний ресурс] - Режим доступу: www.nkau.gov.ua/nkau/Techn_reglament.doc.
16. Про затвердження Ліцензійних умов провадження розроблення, випробування, виробництва, експлуатації ракет-носіїв, космічних апаратів та їх складових частин, наземної космічної інфраструктури та її складових частин, обладнання, що входить до складу космічного сегмента супутникових систем: наказ Державного комітету України з питань регуляторної політики і підприємництва та Національного космічного агентства (втратив чинність згідно з наказом N 228/220 від 16.07.2010) // Офіційний вісник України від 26.01.2001, № 1, том 1, стор. 356, стаття 47, код акту 17543/2001.
17. Про затвердження переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку: постанова КМУ № 808 № 23.08.2013 зі змінами внесеними згідно з Постановою КМУ № 1160 від 30.12.2015 // Офіційний вісник України від 19.11.2013, № 87, стор. 112, стаття 3221, код акту 69860/2013.
18. Про затвердження Переліку продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації в Україні: Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики № 28 від 01.02.2005 в редакції від 11.10.2016 // Офіційний вісник України від 27.05.2005, № 19, стор. 117, стаття 1006, код акту 32297/2005.
19. Про затвердження Положення про Державне космічне агентство України: постанова КМУ від 14 травня 2015 р. № 281 // Офіційний вісник України від 29.05.2015, № 40, стор. 104, стаття 120.
20. Про затвердження Порядку контролю за додержанням ліцензійних умов провадження роз-

роблення, випробування, виробництва, експлуатації ракет-носіїв, космічних апаратів та їх складових частин, наземної космічної інфраструктури та її складових частин, обладнання, що входить до складу космічного сегмента супутникових систем: Наказ Державного комітету України з питань регуляторної політики і підприємництва та Національного космічного агентства N 3/21 від 22.01.2002 (втратив чинність згідно з наказом N 228/220 від 16.07.2010 // Офіційний вісник України від 22.02.2002, № 6, стор. 342, стаття 267, код акту 21453/2002.

21. Про екологічну експертизу: Закон України, введений в дію постановою ВРУ N 46/95-ВР від 09.02.95 зі змінами внесеними ЗУ N 5456-VI від 16.10.2012 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, N 8, ст.54.

22. Про космічну діяльність: Закон України, введений в дію Постановою ВРУ N 503/96-ВР від 15.11.96 зі змінами внесені ЗУ N 901-VIII від 23.12.2015 // Відомості Верховної Ради України, 1997, N 1, ст. 2.

23. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII // Відомості Верховної Ради, 2015, № 23, ст.158.

24. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України, введений в дію Постановою ВРУ № 1268-XII від 26.06.91 зі змінами, внесеними ЗУ № 918-VIII від 24.12.2015 // Відомості Верховної Ради України, 1991, № 41, ст.546.

25. Про ратифікацію Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у трансграничному контексті: Закон України від 19.03.1999 № 534-XIV // Відомості Верховної Ради України, 1999, N 18, ст.153.

26. Радик І. Л. Правові проблеми екологічного ліцензування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / Радик Іван Львович. - Х., 2001 – 17 с.

27. Семеняка В. В. Страхування у сфері космічної діяльності: теоретико-правові засади. - К.: ВД "Академперіодика", 2008. - 240 с.

28. Шпомер А. І. Ліцензування господарської діяльності (господарсько-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 / Алла Іванівна Шпомер. – К., 2006 – 20 с.

Hutarevych N.O.

Deputy head of legal department

PJSC «Centrengo»

Гутаревич Наталія Олександрівна,

заступник начальника

відділу договірно-правової роботи

ПАТ «ЦЕНТРЕНЕРГО»

LEGAL FORMS OF INVESTMENT ACTIVITY IN PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP ПРАВОВІ ФОРМИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОМУ ПАРТНЕРСТВІ

Summary: This research shows legal forms of the investment activity in the public-private partnership. It identifies system defects of the Ukrainian legislation on public-private partnership, which hinder the effective functioning the latter institution and contains suggestions for their solution.

Key words: public-private partnership, investment activity, contract form of the investment activity, corporate form of the investment activity.

Анотація: Досліджено правові форми інвестиційної діяльності в державно-приватному партнерстві. Виявлені системні недоліки законодавства України в сфері державно-приватного партнерства, які перешкоджають ефективному функціонуванню зазначеного інституту, запропоновані шляхи щодо їх розв'язання.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, інвестиційна діяльність, договірна форма інвестиційної діяльності, корпоративна форма інвестиційної діяльності.

В Україні на рівні нормативно-правового регулювання поняття державно-приватного партнерства, його основних принципів та організаційно-правових засад взаємодії державних партнерів з приватними партнерами були встановлені в 2010 р. шляхом прийняття Верховною Радою України Закону України № 2404-VI «Про державно-приватне партнерство» (набрав чинності 30.10.2010 р.) [1] (далі – Закон). Однак, враховуючи проміжок часу, протягом якого існує інститут державно-приватного партнерства, були виявлені проблемні питання, що заважають ефективному застосуванню вказаного інституту. Тому, науковою проблемою в

загальному вигляді, яку пропонується розглянути в цьому дослідженні, є взаємозв'язок рівня ефективності державно-приватного партнерства в Україні, що є нижчим, ніж очікувалося, та нормативного регулювання правових форм інвестиційної діяльності, як такої, що формує зміст державно-приватного партнерства.

Серед останніх наукових досліджень у сфері державно-приватного партнерства необхідно відмітити роботи О.Е. Сімсон, Г.Л. Знаменського, В.К. Мамутова, О.М. Вінник, О.Е. Устінової, Н.Г. Душко, О.В. Бойко, К.О. Настечко, О.В. Шаповалової, І.В. Олещенко.

В той же час, серед наукових досліджень актуальними та не вирішеними залишаються питання співвідношення категорій «інвестиційна діяльність» та «державно-приватне партнерство», визначення форм державно-приватного партнерства в нормативно-правових актах України та в практичній діяльності із застосування вказаного інституту, як в Україні, так і в іноземних країнах, співвідношення правових форм інвестиційної діяльності та форм державно-приватного партнерства.

Аналіз правових форм реалізації інвестиційної діяльності у сфері державно-приватного партнерства та виявлення системних недоліків нормативно-правового регулювання вказаних правовідносин є метою цього дослідження, а розробка пропозицій щодо удосконалення законодавства України у сфері державно-приватного партнерства з урахуванням позитивного досвіду країн, з більш тривалою історією застосування цього інституту, є завданням цієї статті.

Конституцією України [2] (далі – Конституція) встановлено ряд прав та свобод людини і громадянина України, які забезпечуються шляхом виконання державою обов'язків, визначених у Конституції. Так, зокрема, держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю (ст. 43 Конституції), громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону (ст. 47 Конституції), держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування (ст. 49 Конституції), держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах (ст. 53 Конституції) тощо.

Виконання державою зазначених вище функцій та обов'язків може бути забезпечено шляхом надання публічних соціально-економічних послуг на високому якісному рівні. Якісно високий рівень виконання державою соціальних обов'язків може бути досягнутий лише у випадку організації представниками державної влади економічно-ефективних, прозорих, надійних та доступних інфраструктурних послуг шляхом реалізації державних (в т.ч. соціальних) стратегій, програм, проектів тощо.

Як зазначається в пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо зняття регуляторних бар'єрів для розвитку державно-приватного партнерства в Україні та стимулювання інвестицій)», низька якість інфраструктури перешкоджає економічному зростанню країни та підвищенню її конкурентоздатності на міжнародних ринках (за даними дослідження Світового банку, 2005). Нерозвинута інфраструктура також є основною причиною зниження якості життя, високого рівня захворюваності та смертності (Willoughby, Infrastructure and the Millennium Development Goals, жовтень 2004р.) [3].

Суб'єктом виконання завдань із забезпечення прав і свобод людини і громадянина України є держава в особі органів державної влади, а також громада в особі органів місцевого самоврядування. Однак, досвід країн із забезпеченням державою надання публічних інфраструктурних послуг на високому якісному рівні (країни ЄС, США, Канада тощо), дає підстави вважати залучення інвестицій приватних партнерів дієвим інструментом в організації державою економічно-ефективних, надійних та доступних інфраструктурних послуг не лише в Україні, але в першу чергу в країнах з високим рівнем соціально-економічного забезпечення. Одним із засобів залучення інвестицій приватних партнерів є інститут державно-приватного партнерства (далі – ДПП) в Україні та інститут публічно-приватного партнерства (далі – ППП) в країнах Європейського Союзу, США, Канаді.

Обґрунтування доцільності залучення інвестицій приватних партнерів встановлено в Концепції розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013-2018 роки, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2013 р. № 739-р (далі – Концепція), згідно якої розвиток сучасної економіки обумовлює необхідність визначення ступеня втручання держави у функціонування ринків з метою забезпечення їх конкурентоспроможності. В умовах загострення глобальної економічної кризи приватний сектор набуває статусу рівноправного партнера держави у виконанні стратегічних завдань соціально-економічного розвитку країни [4].

Аналогічний висновок щодо ППП зроблено Сімсон О.Е. в статті «Правові та інституційні аспекти сприяння Приватно-Публічному Партнерству (ППП) в інфраструктурі та інноваціях у межах моделі потрійної спіральної співпраці», в якій зокрема зазначено, що у практиці західних країн застосування ППП істотно розширилося і стало альтернативою приватизації (напів-приватизації) основних засобів у сфері електроенергетики, транспорту, комунальних послуг, охорони здоров'я, освіти і національної безпеки. Німеччина та Австрія використовували ППП як механізм, що мав на меті скорочення урядового (державного) втручання у формі прийняття адміністративних (управлінських) рішень у сферах, що традиційно були державними: енергетика, важка промисловість, видобувна промисловість, банківська справа. (Scherrer, McQuaid, 2011). Проекти ППП добре адаптовані до сфери медицини, а саме до будівництва лікарень. В Німеччині та Австрії договори ППП укладаються на строк 25-30 років [5, с. 311].

Зважаючи на необхідність встановлення нормативно-правового регулювання правовідносин із співпраці між державними та приватними партнерами, 01.07.2010 р. Верховною Радою України прийнято Закон України № 2404-VI «Про державно-приватне партнерство» [1].

Однак, досвід, що сформувався протягом строку реалізації Закону, дає можливість стверджувати, що очікуваного ефекту від його впровадження досягнуто не було. Так, у пояснювальній записці до

проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо зняття регуляторних бар'єрів для розвитку державно-приватного партнерства в Україні та стимулювання інвестицій)» зазначено, що незважаючи на позитивну статистику Мінекономрозвитку України щодо наявності сотень проектів ДПП в різних галузях економіки, з дати набуття Законом про ДПП чинності (31 жовтня 2010 року) в Україні реалізується та знаходяться на різних стадіях підготовки невелика кількість проектів ДПП, що підготовлені прямо з використанням механізмів, запропонованих цим законом [3].

Незадовільний рівень залучення приватних партнерів до реалізації інфраструктурних проектів аргументується також в Концепції, яка описує досвід України у залученні приватного сектору до розвитку національної економіки. Так, за даними Світового банку, протягом 1990-2011 років за участю приватного сектору реалізовано 40 інфраструктурних проектів, при цьому загальний обсяг інвестицій у зазначені проекти становив 12,1 млрд. доларів США, з яких близько 90 відсотків були спрямовані на реалізацію проектів у сфері телекомунікацій. В інших країнах з рівнем доходу на одну особу нижче середнього загальний обсяг інвестицій, залучених у 1990-2011 роках для реалізації інфраструктурних проектів за участю приватного сектору, становив 588,5 млрд. доларів США. Ураховуючи те, що до зазначеної категорії належать переважно країни Африки, найменш розвинені країни Південно-Східної Азії та країни СНД, рівень залучення приватного сектору до реалізації інфраструктурних проектів в Україні є незадовільним [4].

Згідно ст. 1 Закону, державно-приватне партнерство є співробітництвом між державними та приватними партнерами, що здійснюється на основі договору.

Ст. 5 Закону має назву «Форми здійснення державно-приватного партнерства». З аналізу ч. 1 ст. 5 Закону може бути зроблено висновок, що Закон не дає визначення форми ДПП, а встановлює невиключний перелік видів договорів, що можуть укладатися під час реалізації проектів державно-приватного партнерства.

Назва ст. 5 Закону дає підстави вважати, що ДПП може мати більше ніж одну форму здійснення, однак з аналізу змісту вказаної статті Закону не є очевидним та зрозумілим, що саме мається на увазі під поняттям «форми здійснення державно-приватного партнерства» – невиключний перелік видів договорів (договори про концесію, про управління майном, про спільну діяльність та ін.) чи встановлення поряд із описаною в Законі договірною формою здійснення ДПП можливості існування інших форм здійснення ДПП, не визначених Законом.

Аргументами на користь другого варіанту відповіді на поставлене вище питання є непрямі, опосередковані ознаки: так, частина 3 статті 5 Закону встановлює, що відносини, пов'язані з ініціюванням державно-приватного партнерства, вибором приватного партнера, підготовкою до укладення, визначенням змісту договору, укладенням та виконанням

договорів, укладених у рамках здійснення державно-приватного партнерства відповідно до частини першої цієї статті, регулюються нормами цього Закону, якщо інший порядок ініціювання відповідної форми державно-приватного партнерства, вибору приватного партнера, підготовки до укладення, визначення змісту договору, укладення та виконання таких договорів не визначений законом, що регулює відповідну форму здійснення державно-приватного партнерства (підкреслення *авт. – ред.*).

Отже, Закон допускає можливість існування інших форм здійснення державно-приватного партнерства, що мають бути визначені іншими законами, однак на етапі прийняття Закону та на поточну дату визначає лише одну його форму – договірну.

Така концепція Закону не може бути визнана ефективною та доцільною, оскільки обмежує можливість реалізації ДПП та залучення інвестицій приватних партнерів у формах, що визнані дієвими в документах нормативного регулювання та практиці застосування інституту державно-приватного (публічно-приватного) партнерства в країнах ЄС. Те, що Законом не передбачене застосування механізму інституційного партнерства є одним із його недоліків, зазначається в Концепції [4]. Більш детальний опис інституційної форми ДПП наведено нижче.

Хоча в тексті Закону з метою врегулювання взаємовідносин ДПП і використовуються поняття інвестиційної діяльності, такі як «інвестиційні зобов'язання приватного партнера» та «інвестиційна складова», норми самого Закону не визначають співвідношення понять «інвестиційна діяльність» та «державно-приватне партнерство».

Так, згідно абз. 1 ч. 1 ст. 1 Закону, державно-приватне партнерство - співробітництво між ... державними партнерами ... та ... приватними партнерами ... в порядку, встановленому цим Законом та іншими законодавчими актами, та відповідає ознакам державно-приватного партнерства, визначеним цим Законом.

Згідно абз. 10 ч. 1 ст. 1 Закону, однією з обов'язкових ознак державно-приватного партнерства є внесення приватним партнером інвестицій в об'єкти партнерства із джерел, не заборонених законодавством.

З аналізу зазначених норм Закону є очевидним, що без цієї ознаки, - без внесення приватним партнером інвестицій в об'єкти партнерства, - співробітництво між державними та приватними партнерами не може бути ідентифіковане як ДПП згідно Закону.

Хоча Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р. № 1560-ХІІ [6] (далі – Закон 1560-ХІІ) не визначає поняття «внесення інвестицій» (однак таке словосполучення у Законі 1560-ХІІ використовується), з аналізу змісту норм Закону 1560-ХІІ може бути зроблено висновок, що внесення приватним партнером інвестицій є елементом сукупності практич-

них дій вказаного суб'єкта щодо реалізації інвестицій, та згідно ч. 1 ст. 2 Закону 1560-XII є інвестиційною діяльністю.

Отже, інвестиційна діяльність є необхідною ознакою ДПП, без якої співробітництво не може бути визначене як державно-приватне партнерство згідно Закону.

В свою чергу, ДПП є однією з юридичних конструкцій, в рамках яких здійснюється інвестиційна діяльність.

Інвестиційна діяльність втілюється в активній поведінці (в сукупності практичних дій) осіб щодо реалізації інвестицій.

Науковці у сфері теорії держави і права встановлюють, що слово «реалізація» походить від латинського «realis» – речовий і буквально означає упредметнення (уречевлення). В наш час реалізація визначається як здійснення чого-небудь, втілення в життя якого-небудь плану, проекту, програми, наміру і т.п. [7, с. 376].

Провівши аналогію між механізмом реалізації права, описаним в теорії держави і права [7, с. 377] та механізмом реалізації інвестицій, як змісту поняття «інвестиційна діяльність», можемо зазначити, що реалізація інвестицій, як процес їх уречевлення, упредметнення в об'єктивній реальності, включає, по-перше, юридичні механізми реалізації інвестицій (закони, підзаконні нормативні акти, дії інвестора щодо реалізації інвестицій) та, по-друге, форми безпосередньої реалізації інвестицій, тобто форми інвестиційної діяльності.

Сукупність практичних дій щодо реалізації інвестицій виражається (втілюється) у певній формі, що регулює нормами чинного законодавства. Пропонується дослідити правові форми інвестиційної діяльності в державно-приватному партнерстві.

Автори юридичної енциклопедії зазначають, що форма (лат. forma – вигляд, зовнішність, устрій, різновид) – це 1) Зовнішній вигляд, обрис речі, дії тощо або зовнішній вираз певного змісту. 2) Устрій, вид, тип, структура відповідних суспільних (соціальних, економічних, правових, організаційних тощо) утворень або процесів (наприклад, управління, судочинства, оплати, обміну), а також порядок чогось. 3) Однотипний одяг встановленого зразка, наприклад військовослужбовця, лікаря, спортсмена. [8, с. 294].

Укладачі юридичного словника також виділяють декілька значень поняття «форма»: форма – [лат. forma] – 1. встановлений зразок чого-небудь; 2. зовнішній вигляд, видимість; 3. зовнішні обриси; 4. спосіб існування чого-небудь [9, с. 1102].

Отже, форма – це спосіб існування змісту, невід'ємний від нього і такий, що слугує його виявом (виразом).

Аналіз поняття «форма» дає можливість визначити що змістом цієї категорії є зовнішнє вираження волі суб'єкта діяльності; спосіб організації дій, що здійснюються суб'єктом в процесі реалізації певної діяльності в рамках його дієздатності і викликає певні наслідки.

Узагальнюючи, – форма інвестиційної діяльності – це спосіб організації дій суб'єктів інвестиційної діяльності, що втілюється в об'єктивно існуючих сталих конструкціях (юридична особа, договір) в процесі реалізації такої діяльності.

Правова форма інвестиційної діяльності – загальнообов'язковий нормативно встановлений або нормативно допустимий спосіб існування (вчинення) практичних дій суб'єктів інвестиційних правовідносин щодо вкладення інвесторами належних їм цінностей (ресурсів) в обмін на інші права (об'єкти цивільних прав) з метою досягнення певного ефекту (прибутку або інших нормативно допустимих цілей).

В наукових дослідженнях у сфері інвестиційного права відсутня єдина точка зору щодо видів правових форм інвестиційної діяльності, що пов'язане з відсутністю єдиного підходу до визначення самого поняття «інвестиції» та виключного переліку правових інструментів, що формують зміст цієї категорії.

Норми чинного законодавства України також не дають можливості однозначного тлумачення поняття «інвестиції», «інвестиційна діяльність» та формування усталеної практики однакового застосування цих категорій. В нормативно-правових актах у сфері інвестиційної діяльності прямо не встановлено визначення поняття правових форм інвестиційної діяльності, переліку їх ознак, видів.

Однак, аналіз правовідносин, що складаються в процесі реалізації інвестиційної діяльності, дає можливість зробити висновок про існування корпоративної, договірної та змішаної правових форм інвестиційної діяльності.

Аналіз юридичної конструкції державно-приватного (публічно-приватного) партнерства в законодавстві України та в актах нормативно-правового регулювання інших країн і організацій також визначає існування договірної та інституційної (корпоративної) форм цієї конструкції.

Автор цієї статті пропонує наступне визначення правових форм інвестиційної діяльності.

Корпоративною формою інвестиційної діяльності є встановлений (санкціонований) державою в загальнообов'язкових нормах спосіб організації дій інвесторів щодо вкладення належних їм цінностей (об'єктів цивільних прав) в обмін на корпоративні права з метою отримання прибутку та соціального ефекту.

Договірна форма інвестиційної діяльності – встановлений (санкціонований) державою в загальнообов'язкових нормах, втілений в договорі спосіб організації дій інвесторів щодо вкладення належних їм цінностей (об'єктів цивільних прав) в обмін на зобов'язальні права з метою отримання прибутку та соціального ефекту.

Змішана форма інвестиційної діяльності – спосіб реалізації дій фізичних осіб (громадян, іноземців, осіб без громадянства), юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій з метою отримання прибутку та соціального ефекту, що поєднує специфічні риси (ознаки) корпоративної та договірної форм інвестиційної діяльності.

В свою чергу, Закон визначає можливість здійснення ДПП у договірній формі і детально описує вимоги до договірної форми ДПП.

Виникає питання, чи може ч. 1 ст. 5 Закону бути підставою стверджувати, що інвестиційна діяльність в рамках юридичної конструкції ДПП здійснюється в одній правовій формі – договірній.

На думку автора цього дослідження, таке твердження не відповідає дійсності, звужує перелік інструментів та зменшує ефективність і привабливість використання інституту державно-приватного партнерства для залучення коштів з метою вирішення стратегічних державних завдань.

Дійсно, основним документом, що встановлює умови реалізації співробітництва між державним і приватним партнером(-ами), є договір, що укладається в рамках державно-приватного партнерства.

Однак, проаналізувавши норми Закону, може бути зроблено висновок, що договір, який укладається в рамках державно-приватного партнерства, має ознаки організаційного документу і не може бути єдиним критерієм ідентифікації правової форми, в якій реалізується інвестиційна діяльність в організаційно-правовій конструкції державно-приватного партнерства.

Вказана позиція підтверджується нормативними актами країн та організацій, що мають тривалу історію реалізації публічно-приватного партнерства (саме такий термін використовується в нормативних документах Європейського Союзу).

Так, згідно Зеленої Книги про публічно-приватні партнерства (Green Paper on public-private partnerships) [10] (далі – Зелена Книга), в ЄС відсутнє спеціальне нормативно-правове регулювання публічно-приватного партнерства. Саме тому Зелена Книга намагається дослідити чи Договір про заснування Європейського Співтовариства та його вторинне законодавство є відповідними та достатніми, щоб подолати проблеми, пов'язані з ППП.

Зелена Книга розрізняє два типи ППП:

1) ППП суто договірної природи. У цьому випадку партнерство ґрунтується виключно на договірних зв'язках і може підпадати під дію Європейських Директив про публічні закупівлі.

2) ППП інституціональної природи. Ці ППП передбачають співпрацю в рамках окремого суб'єкта і може привести до створення окремого суб'єкта, що належить спільно державному і приватному секторам або до контролю публічного (державного) суб'єкта приватним оператором.

Визначені у Зеленій Книзі типи публічно-приватно партнерства є формами, в яких втілюються дії щодо співпраці публічних і приватних партнерів.

На думку Сімсон О.Е., модель ППП, що ґрунтується на договірній основі, реалізується шляхом укладання державних контрактів і концесійних договорів, і охоплює ряд заходів, які виконуються приватним партнером по відношенню до обладнання, фінансування, проектування, обслуговування, експлуатації або надання публічних послуг. Далі науковець відзначає, що в Зеленій Книзі також було відкрито можливість інституціоналізації цих

відносин в акціонерне товариство, створене на основі спільної публічно-приватної власності, із залученням до участі у цьому акціонерному товаристві державного партнера [5, с. 312].

Договірна форма приватно-публічного партнерства, як одного з видів інвестиційної діяльності, відповідає наведеному вище визначенню договірної форми інвестиційної діяльності, та має притаманні договірній формі інвестиційної діяльності ознаки, а саме: вкладення матеріальних цінностей в обмін на зобов'язання, відсутність необхідності створення нового суб'єкта, а врегулювання правовідносин між партнерами шляхом укладання та виконання договору (договори про концесію, управління майном, спільну діяльність, інші договори).

Інституційна форма приватно-публічного партнерства, як одного з видів інвестиційної діяльності, відповідає наведеному вище визначенню корпоративної форми інвестиційної діяльності, та має притаманні корпоративній формі інвестиційної діяльності ознаки, а саме створення юридичної особи і отримання корпоративних прав на неї.

Отже, із зазначеного вище може бути зроблено наступні висновки.

Державно-приватне партнерство може бути реалізоване лише за умови внесення приватним партнером інвестицій в об'єкти партнерства із джерел, не заборонених законодавством, тобто здійснення інвестиційної діяльності.

Законом передбачено лише одну форму ДПП, в якій приватний партнер може здійснювати інвестиційну діяльність – договірну.

Аналіз документів, які регулюють правовідносини приватно-публічного партнерства в країнах ЄС, що ґрунтуються на тривалому досвіді застосування ППП у цих країнах, дає можливість виділити ще одну форму – інституційну. Вона за своїм змістом та ознаками відповідає корпоративній формі реалізації інвестиційної діяльності.

Відсутність в Законі механізму інституційного партнерства серед форм ДПП визнано недоліком на рівні Концепції розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013-2018 роки, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України, однак і на даний час не усунуто.

Список використаних джерел:

1. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI / Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – Ст. 524.

2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР / Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30. – Ст. 141.

3. Пояснювальна записка від 27.11.2014 до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо зняття регуляторних бар'єрів для розвитку державно-приватного партнерства в Україні та стимулювання інвестицій)» від 27.11.2014 № 1058. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=52471&pf35401=317435>

4. Про схвалення Концепції розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013-2018 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.08.2013 № 739-р. // Офіційний вісник України. – 2013. – № 76. – Ст. 2831.

5. Simson O. Legal and institutional aspects of promoting Private-Public Partnership (PPP) in infrastructure and innovation within triple helix cooperation model / O.Simson // British Journal of Science, Education and Culture. – 2014. – No.1. (5). – Vol. II. – P. 310 – 319. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrppp.com/present/simson_article.pdf.

6. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-XII / Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 47. – Ст. 646.

7. Теория государства и права: учебник для юридических вузов и факультетов. Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Первалова – М.: Издательская группа ИНФРА •М-НОРМА, 1997. – 570 с.

8. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 6: Т - Я. – 2004. – 768 с.: іл.

9. Юридический словарь [Текст] : 8250 терминов / Институт новой экономики; авт.-сост. А. Н. Азрилян [и др.]; ред. А. Н. Азрилян. - М. : Институт новой экономики, 2007. – 1152 с.

10. Green Paper on public-private partnerships. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3A122012>.

Дралюк І. М.

*Кандидат юридичних наук
Національна академія СБ України*

Dralyuk I.M.

*PhD of Law
The National Academy of Security Service of Ukraine*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАЛАГОДЖЕННЯ І ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ УКРАЇНИ ВЗАЄМОДІЇ З ЄВРОПОЛОМ ТА ЄВРОЮСТОМ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ ТА ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ

THE ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF THE ESTABLISHMENT AND IMPLEMENTATION OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES OF UKRAINE COOPERATION WITH EUROPOL AND EUROJUST IN COMBATING CORRUPTION AND ORGANIZED CRIME

Анотацію. У вказаній статті сформульовано організаційно-правові засади налагодження і здійснення правоохоронними органами України взаємодії з Європолом та Євроюстом у сфері протидії корупції та організованій злочинності.

Ключові слова: організаційно-правові засади, міжнародне співробітництво, правоохоронні органи, корупція, організована злочинність, взаємодія, Європол, Євроюст, міжнародні інституції та поліцейські організації.

Abstract. In the said article formulated organizational and legal framework establishing and implementing law enforcement bodies of Ukraine cooperation with Europol and Eurojust in combating corruption and organized crime.

Keywords: organizational and legal framework, international cooperation, law enforcement, corruption, organized crime, cooperation, Europol, Eurojust, international institutions and police organizations.

Постановка проблеми. За умови втілення євроінтеграційних прагнень українського суспільства у життя перед всіма вітчизняними державними інституціями постає питання впровадження і підтримання функціонування на належному рівні механізмів взаємодії, координації та обміну інформацією між ними, а також між європейськими інституціями відповідно до існуючих загальноприйнятих євростандартів у різноманітних сферах суспільного життя, у тому числі й у правоохоронній сфері.

У цьому ж контексті варто наголосити на необхідності приведення діяльності правоохоронних органів України до відповідних стандартів та підвищення рівня їх взаємодії одне з одним, а також з міжнародними інституціями та поліцейськими ор-

ганізаціями, зокрема Інтерполом, Європолом, Євроюстом та ін. Якщо строк спільної діяльності і співпраці українських правоохоронців з Інтерполом налічує близько 20 років, то налагодження взаємодії з такими європейськими агентствами як Європол та Євроюст лише нещодавно розпочато і потребує постійної актуалізації, в частині впровадження нових механізмів взаємодії та обміну інформацією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників, які досліджували питання міжнародного співробітництва у сфері запобігання і протидії корупції варто назвати: О.Бандурка, Д.Заброду, Т.Момотенко, М.Мельника, Є.Невмержицького, О.Овчаренко, А.Онашка, Є.Скулиша, М.Стрельбицького та багатьох ін.

Аналіз наукової літератури та досліджень

фахівців у галузі юриспруденції, а також праць присвяченим питанням налагодження співпраці з міжнародними інституціями у різних сферах, у тому числі в сфері протидії корупції, вказує, що на сьогодні, глибокому дослідженню питань визначення організаційно-правові засади налагодження і здійснення правоохоронними органами України взаємодії з Європолем та Євроюстом у сфері протидії корупції та організованій злочинності приділено недостатню увагу.

Враховуючи вказані проблемні питання, основною *метою* цієї *статті* є визначення організаційно-правових засад налагодження і здійснення правоохоронними органами України взаємодії з Європолем та Євроюстом у сфері протидії корупції та організованій злочинності.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні, міждержавне співробітництво в сфері запобігання і протидії корупції реалізується, насамперед, за допомогою можливостей міжнародних спеціалізованих поліцейських організацій, зокрема таких як «Інтерпол», «Європол» (співробітництво у правоохоронній сфері), «Євроюст» (судове співробітництво у кримінальних справах) та ін. [1, С.212].

Європол, Європейське поліцейське управління (англ. - European Police Office, Europol) - установа правопорядку Європейського Союзу, що збирає інформацію щодо кримінальних злочинів. Створення Європолу передбачено в Договорі про ЄС. З січня 1994 року розпочав роботу як управління з боротьби з наркотиками. Поступово поширював свою діяльність на інші види кримінальної злочинності.

1 жовтня 1998 року, після ратифікації в усіх державах-членах набули чинності Конвенція про створення Європолу та пов'язані з нею правові акти. Як наслідок, 1 липня 1999 року Європол розпочав повномасштабну роботу в усіх сферах своїх повноважень, а саме: незаконна торгівля наркотиками; незаконні мережі імміграції; тероризм, незаконна торгівля автотранспортом, торгівля людьми і дитяча порнографія, виготовлення фальшивих грошей та інших платіжних засобів, відмивання грошей.

Крім того, до пріоритетних сфер дослідження Європолу належать злочини проти особи, фінансові та кіберзлочини. Діяльність Європолу обмежена структурами організованої злочинності, в яких задіяні дві чи більше країни ЄС. Європол допомагає державам-членам в обміні інформацією; здійснює оперативний аналіз заходів, до яких вдаються держави-члени; готує стратегічні звіти (зокрема, формулює загрози) та дослідження злочинності; виконує експертизу і надає технічну підтримку в рамках розслідувань і операцій всередині ЄС; а також сприяє гармонізації процедур розслідування у державах-членах. Базується в Гаазі (Нідерланди) [2].

Як і будь-яке агентство ЄС, функції Європолу побудовані відповідно до загальноєвропейської системи управління, стримувань і противаг.

Європол як загальноєвропейське агентство підзвітний Раді міністрів юстиції та внутрішніх справ, яка включає в себе відповідних міністрів з усіх держав-членів ЄС. Рада несе відповідальність

за основний контроль і керівництво Європолем, а також призначає директора та заступника директора агентства. Разом з Європейським парламентом, Рада затверджує бюджет Європолу, який є частиною загального бюджету ЄС, а також приймає правила, пов'язані з роботою Європолу.

Керівний орган Європолу - Правління, яке здійснює стратегічне керівництво та нагляд за виконанням своїх рішень. Правління складається з одного високопоставленого представника від кожної держави-члена ЄС і Європейської комісії, кожен з яких має один голос. Правління, яке повинно приймати рішення більшістю в дві третини голосів, збирається не рідше двох разів на рік, щоб обговорити широке коло питань, пов'язаних з поточною діяльністю Європолу та його подальшим розвитком.

Нагляд за Європолем також входить в сферу компетенції Служби внутрішнього аудиту (IAS) та Європейського омбудсмена, який забезпечує додатковий рівень підзвітності в Європолі.

Місія Уповноваженого з прав людини повинна служити демократії, працюючи з інституціями ЄС, в тому числі Європолем, щоб створити більш ефективну, підзвітну, прозору і етичну адміністрацію. Вона розслідує скарги щодо установ та органів ЄС. Будь-яка особа, що має побоювання з приводу несумлінної діяльності цих установ і органів ЄС має право зареєструвати скаргу з даного питання в офісі омбудсмена.

Європол дотримується основних принципів належного врядування, які включають: справедливість, пропорційність, об'єктивність, правомірність та неупередженість [3].

У 2009 році в м. Києві було підписано Угоду між Україною та Європейським поліцейським офісом про стратегічне співробітництво. Сьогодні ведуться переговори щодо укладення Угоди про оперативне співробітництво [2].

З моменту створення в січні 2011 року в структурі Робочого апарату Укрбюро Інтерполу відділу взаємодії з Європолем, безперервно ведеться обмін інформацією стратегічного характеру з цією організацією. Зокрема здійснюється активна аналітична робота, працівники МВС та інших правоохоронних органів України регулярно беруть участь у спільних операціях, які проводяться при підтримці Місії Євросоюзу з прикордонної допомоги Молдови та Україні (EUBAM), що сприяє зниженню транскордонної злочинності та ін.

Слід зазначити, що виступаючи на нещодавньому засіданні Підкомітету № 6 «Юстиція, свобода та безпека» Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС перший заступник керівника Робочого апарату Укрбюро Інтерполу Ожелівський І.М. звернув увагу на вжиті Міністерством внутрішніх справ України заходи, що спрямовані на реалізацію Угоди між Україною та Європейським поліцейським офісом про стратегічне співробітництво, а також на важливість укладання Угоди про оперативне співробітництво з Європолем. Зі свого боку присутні на засіданні експерти Європейського Союзу зазначили досить високий рівень співробітництва України з Європолем, а

саме щодо ефективного обміну стратегічною та технічною інформацією відносно попередження вчинення транскордонних злочинів у сфері високих технологій, пов'язаних з організованою злочинністю, торгівлею людьми, тероризмом та у фінансовій сфері.

Можна звернути увагу на той факт, що Європол пильно слідкує за реформами правоохоронної системи, розпочатими в Україні, що наближать її до європейської спільноти та активно підтримують їх, про що свідчать нещодавні заяви директора Європола Роба Вайнрайта. Керівник Європолу зокрема підтримує ідею об'єднати всі компетентні органи по протидії економічним злочинам в Україні в єдину потужну Службу фінансових розслідувань. Він також зазначає, що чинна Угода між Україною та Європолом про стратегічну співпрацю визначає достатньо ефективні механізми для співробітництва. Така підтримка з боку Європолу дуже важлива з огляду на ті питання, які ставить перед нами сьогодення [4].

Поряд з Європолом неабияку роль відіграє Євроюст, який позиціонується в якості європейського агентства, що співпрацює з судовими та поліцейськими органами не тільки країн-членів ЄС, а й третіх країн.

Ідея створення підрозділу судової співпраці вперше була представлена на засіданні Європейської ради в Тампері (Фінляндія), 15-16 жовтня 1999 року, за участю глав держав і урядів. Ця зустріч була присвячена створенню зони свободи, безпеки та справедливості в Європейському Союзі, на основі солідарності і посилення боротьби з транскордонною злочинністю шляхом зміцнення співпраці між органами. Євроюст повинен був складатись з національних прокурорів, суддів або співробітників поліції, відповідного рівня та компетенції, окремо від кожної держави-члена відповідно їх власних правових систем.

14 грудня 2000 року по ініціативі Португалії, Франції, Швеції та Бельгії, тимчасовий блок судової співпраці була сформована під назвою «Про-Євроюст», що працював у будівлі Ради ЄС в Брюсселі і фактично був попередником Євроюсту. «Про-Євроюст» офіційно розпочав роботу 1 березня 2001 року в рамках головування Швеції в Європейському Союзі.

У зв'язку з нападами 11 вересня у США, в центрі уваги опинилась боротьба з тероризмом, яка перейшла з суто регіонального (національного) рівня на міжнародний і слугувала в якості катализатора для подальшої формалізації діяльності майбутнього Євроюсту.

Так, рішенням Ради ЄС на початку 2002 року було створено Євроюст в якості судової координаційної групи, а вже 29 квітня 2003 року, Євроюст переїхав на своє постійне місце дислокації в Гаазі. Незабаром Євроюст зіткнулася з проблемою розширення ЄС, зокрема в травні 2004 року приєднались до Євроюсту десять нових національних членів, а в січні 2007 року були додані ще два, в результаті чого загальна кількість членів зросла до 27.

Після розширення, Євроюст відіграє активну роль в ході переговорів і укладення угод про співпрацю з третіми державами та іншими установами ЄС, що дозволяє обмінюватися інформацією, у т.ч. й даними у сфері судочинства.

На додаток до угод про співпрацю, Євроюст також підтримує мережу контактних пунктів по всьому світу, зокрема у 23 країнах, які не є членами ЄС, а саме: Албанія, Аргентина, Боснія і Герцеговина, Канада, Єгипет, колишня Югославська Республіка Македонія, Ісландія, Ізраїль, Японія, Корея, Ліхтенштейн, Молдова, Монголія, Чорногорія, Норвегія, Російська Федерація, Сербія, Сінгапур, Швейцарія, Таїланд, Туреччина, Україна і США. Корея є найостаннішим доповненням.

Євроюст стимулює і покращує координацію розслідувань і судових розглядів між компетентними органами в державах-членах і покращує співпрацю між компетентними органами держав-членів, зокрема, шляхом сприяння виконанню міжнародної взаємної правової допомоги і здійснення запитів про екстрадицію.

Компетенція Євроюсту охоплює ті ж види злочинів і правопорушень, що лежать у площині повноважень Європолу, зокрема: тероризм, незаконний обіг наркотиків, торгівля людьми, підробка і відмивання грошей, комп'ютерні злочини, злочини проти власності або суспільних благ, в тому числі шахрайство і корупція, кримінальні злочини, які зачіпають фінансові інтереси Європейського співтовариства, екологічні злочини і злочини вчинені організованими злочинними угрупованнями. Для інших видів злочинів, Євроюст може надати допомогу в розслідуванні і кримінальному переслідуванні на прохання держави-члена.

Натомість, Євроюст може попросити компетентні органи зацікавлених держав-членів здійснити:

- розслідування або судові розгляд конкретних правочинів;
- координацію правоохоронних інституцій різних країн та обрати для розслідування ту країну, в якій створені найкращі умови для ефективного розслідування і переслідування в судовому порядку;
- створити спільні слідчо-оперативні групи;
- запитати інформацію, необхідну для виконання своїх завдань.

Для того, щоб виконувати свої завдання, Євроюст підтримує партнерські стосунки з іншими спеціалізованими міжнародними інституціями в рамках наступних правових угод: Меморандум про взаєморозуміння між Євроюст та Відомством інтелектуальної власності Європейської (EUIPO) від 12 липня 2016 року; Лист про взаєморозуміння щодо співробітництва між Євроюст та EUNAVFOR MED від 1 жовтня 2015 року; Меморандум про взаєморозуміння між Євроюст та Агентством Європейського союзу з основних прав (FRA) від 11 листопада 2014 року; Меморандум про взаєморозуміння між Євроюст та Європейським центром моніторингу наркотиків і наркоманії (EMCDDA) від 15 липня 2014 року; Меморандум про взаєморозуміння між

Євроюст та FRONTEX від 18 грудня 2013 року; Меморандум про взаєморозуміння між Євроюст та Європейської комісії від 20 липня 2012 року; Меморандум про взаєморозуміння між Євроюст та СЕРОЛ від 7 грудня 2009 року; Угода між Євроюст та Європол від 1 жовтня 2009 року; Угода про механізми співпраці між Євроюст та OLAF від 24 вересня 2008 року; Меморандум про взаєморозуміння між Євроюст та Європейською судовою мережею підготовки кадрів від 7 лютого 2008 року тощо.

Угода про співпрацю між Євроюст та Україною була підписана 27 червня 2016 року [5].

З урахуванням вказаного досвід вказаних потужних спеціалізованих європейських агентств може бути корисним для України, у тому числі в частині налагодження з ними взаємодії вітчизняних спецслужб та правоохоронних органів у сфері протидії корупції.

Водночас, аналіз теоретичної бази та практики міжнародної взаємодії у галузі боротьби з корупцією свідчить, що організаційно-правова основа налагодження взаємодії із відповідними міжнародними інституціями певною мірою відрізняється і не може бути однаковою для всіх без виключення країн-членів ЄС, у тому числі вказане твердження стосується й України, насамперед це обумовлено значними відмінностями у кадровому, матеріально-технічному та іншому забезпеченні національних поліцейських систем [6, С.172-173].

Так, наприклад, у боротьбі з корупцією Фінляндія активно використовує міжнародні правові інструменти, співпрацює з основними організаціями в цій сфері, зокрема є членом Європолу та Інтерполу, проводить внутрішнє законодавство та практику у відповідність до міжнародних норм і стандартів. Разом з тим, інтеграція європейського законодавства у національну правову систему здійснюється Фінляндією досить обережно. Головним принципом цього процесу є органічне поєднання національного законодавства із загальноєвропейським з мінімально можливими змінами першого. В основу фінського законодавства закладені принципи попередження та застереження вчинення злочинів в конкретній сфері діяльності, а не боротьби з ними [7].

Висновки. Побудова ефективної взаємодії правоохоронних органів у сфері протидії корупції та організованій злочинності на міжнародному та регіональному рівнях залежить, насамперед, від стану імплементації відповідних міжнародно-правових документів у чинне законодавство України та від існування практичних механізмів їх реалізації на рівні відомчої нормативно-правової бази. Разом з тим, варто дотримуватись правила органічного

поєднання національного законодавства із загальноєвропейським з мінімально можливими змінами першого з метою запобігти втраті наступальності та ефективності в роботі відомства, зокрема під час перебудови у зв'язку зі зміною законодавства в організації роботи того чи іншого правоохоронного органу.

Також, з метою прискорення впровадження вказаних вище механізмів у поточну практичну діяльність, зокрема діяльність спецслужби нашої держави, в умовах поточного реформування сектору безпеки, Службі безпеки України необхідно скорегувати пріоритетні напрямки діяльності, доповнивши їх, адаптованими відповідно до компетенції та наданих їм законом повноважень, окремими напрямками, що повинні реалізовуватись органами та підрозділами СБ України у контексті інтенсифікації взаємодії та обміну інформацією з Європолом та Євроюстом, особливо у сфері протидії корупції, боротьби з ОЗУ, контрабандою, виявлення, розшуку активів, одержаними від корупційних та інших злочинів тощо.

Список використаних джерел:

1. Онашко А.В. Використання можливостей міжнародного оперативного співробітництва з метою ефективного розслідування фактів системної корупції в інститутах державної влади // Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару, 17 жовт. 2014 р. / редкол.: С.Є.Кучерина (голов.ред.), В.В.Федосєєв (заст.голов.ред.) та ін. – Х: Право, 2014. Вип. 6 – 264с., С.209-213;
2. Про Європол - [Електронний ресурс]. - режим доступу: <https://uk.wikipedia.org>;
3. Щодо звітності Європолу - [Електронний ресурс]. - режим доступу: <https://www.europol.europa.eu/about-europol/accountability>;
4. Україна – Європол - [Електронний ресурс]. - режим доступу: <http://interpol.np.gov.ua>;
5. Євроюст - [Електронний ресурс]. - режим доступу: <http://www.eurojust.europa.eu>;
6. Забрда Д.Г. Взаємодія суб'єктів боротьби з корупцією (Адміністративно-правовий аспект) // Дис. на здобуття к.ю.н. Спеціальність 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право, Національна академія внутрішніх справ України. - К. -2005, 233с;
7. Сприяння імплементації Плану дій партнерства щодо підходів з розбудови установ для забезпечення цілісності та прозорості в оборонних та безпекових інституціях: навчальний курс НАТО-Україна, 18-22 травня 2009 року (м. Київ).

Sydor M. Ya.
Candidate of Law,
Acting Associate Professor at
the Department of administrative law and
administrative procedure of
Lviv State University of Internal Affairs

Сидор М. Я.
кандидат юридичних наук,
в.о. доцента кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
Львівського державного університету внутрішніх справ

**ADMINISTRATIVE AND LEGAL FORM OF SUBORDINATE INTERACTION BETWEEN
LOCAL STATE ADMINISTRATIONS AND LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ФОРМА СУБОРДИНАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ МІСЦЕВИХ
ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ**

Summary: The article deals with the study of administrative and legal form of subordinate interaction between local state administrations and local self-government bodies. The author has proven groundlessness of the declared scientific statements that the implementation of supervising functions by local administrations as to local self-government bodies does not meet the constitutional principle of independence and self-support of local self-government. It is concluded that control of delegated powers should not be limited only by checking their performance but it should provide control of quality, timeliness of performance, etc.

Key words: local self-government; local state administrations; supervision, control, delegation.

Анотація: Стаття присвячена дослідженню адміністративно-правової форми субординаційної взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Автором доведено необґрунтованість висловлених наукових тверджень, що виконання місцевими державними адміністраціями контролюючої функції щодо органів місцевого самоврядування не відповідає конституційному принципу самостійності й незалежності місцевого самоврядування. Аргументовано позицію, що контроль за делегованими повноваженнями повинен зводитися не лише до перевірки їх виконання, а повинен передбачати і контроль якості, своєчасності виконання тощо.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування; місцеві державні адміністрації; нагляд, контроль, делегування.

Постановка проблеми. Взаємний розподіл повноважень між місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування належить до найважливіших питань, з успішним вирішенням яких пов'язаний процес децентралізації публічної влади та, у кінцевому результаті, успішний та ефективний розвиток держави і громадянського суспільства. При цьому в основі цього співвідношення повноважень, на думку В. Борденюка, повинно лежати переконання, що державі не слід перебирати на себе вирішення тих питань, якими можуть успішно займатися органи місцевого самоврядування [1, с. 320].

Цей принцип має конституційне підґрунтя й полягає у перерозподілі повноважень місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Конституція України проводить розподіл повноважень між цими двома системами публічної влади наступним чином: 1) власні повноваження – в їх межах органи влади діють самостійно, 2) делеговані повноваження – їх виконання підконтрольне та підзвітне органам, які це делегування здійснюють. Основна практична проблема інституту делегування повноважень полягає у тому, що до тих пір, доки не буде чітко встановлено, які повноваження є державними, а які місцевими, проблема делегування повноважень буде актуальною.

Створення в Україні правової держави вимагає від влади проведення реальних та ефективних реформ у сферах державного управління та місцевого самоврядування. Тому дослідження питання адміністративно-правової форми субординаційної взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування є надзвичайно важливим для проведення таких реформ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні аспекти інститутів місцевої публічної влади, взаємодія їх органів, а також адміністративно-правової форми субординаційної взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування останніми роками привертають увагу багатьох науковців. Зокрема, окреслена проблематика висвітлена у працях таких науковців, як: О. Ф. Андрейко, В. І. Борденюк, Г. В. Бублик, В. Я. Даугуль, І. І. Литвин, П. М. Любченко, В. К. Колпаков А. Р. Крусян та інші, які стали основою для нашого дослідження.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Взаємодія місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування набуває насамперед адміністративно-правових форм. Проте важливого значення, особливо у реформаційний період, з метою пришвидшення завершення і адміністративної реформи набувають неправові форми взаємодії місцевих державних

адміністрацій та органів місцевого самоврядування, що також вписується у загальний адміністративно-правовий механізм взаємодії органів місцевої публічної влади. Актуальним є удосконалення комунікативних і консультативних механізмів і процедур у процесі взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

Метою статті є дослідити адміністративно-правові форми субординаційної взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування для подальшого виявлення найбільш оптимальної моделі взаємодії цих органів у процесі здійснення управління на місцях.

Виклад основного матеріалу. Зазвичай у юридичній літературі вказується, що здійснення контролю є функцією управління – як державного, так і самоврядного, зміст якого полягає у забезпеченні законності, перевірці фактичного стану речей; виявленні порушень, зловживань з боку підконтрольних суб'єктів, а також причин і умов, що породжують ці порушення; вживанні заходів з метою недопущення таких порушень і усунення причин, що їх спричиняють, а також відновлення порушених прав і законних інтересів зацікавлених осіб. Іноді контроль розглядають як один із принципів діяльності державних органів держави або як метод державного управління, вважаючи контроль певним способом діяльності, вбачаючи за допомогою контролю можливість впливати на поведінку будь-якого об'єкта. На думку І. І. Литвина сутністю та призначенням контролю є, по-перше, спостереження за діяльністю відповідного підконтрольного об'єкта; по-друге, одержання об'єктивної й правдивої інформації про стан законності та дисципліни в ньому; по-третє, вживання заходів щодо запобігання й усунення порушень дисципліни та недодержання законності; по-четверте, виявлення умов і причин, що призводять до порушення вимог правових норм; по-п'яте, вживання комплексу заходів для притягнення до відповідальності винних у порушенні закону й дисципліни осіб [2, с. 13].

Контроль притаманний будь-якій розвинутій соціальній системі, його можна спостерігати у будь-якому суспільному ладі. Демократизація процесів, яка проходить у всіх сферах нашого суспільного життя, від переоцінки ролі держави до кардинальних змін структури державної влади та економіки, вносить корективи і в сприйняття необхідності контролю як об'єктивного явища, необхідної складової подальшого розвитку цих процесів [3, с. 49].

Характерною рисою контролю як функції державного управління є те, що контролюючим установам надається право втручатися до оперативної діяльності підконтрольних, надавати їм вказівки, обов'язкові для виконання. Метою ж нагляду є тільки вияв та попередження правопорушень, перевірка відповідності функціонування підконтрольних об'єктів чітко встановленим правилам [4].

У той же час, на думку О. С. Шморгуна науковцями та законотворцями не вироблене чітке розмежування понять «контроль» та «нагляд». Під час

реалізації контролю, зазначає В. К. Колпаков, суб'єкт контролю виконує перевірку і облік того, як контрольований об'єкт справляється з виконанням покладених на нього завдань та функцій [5, с. 662]. З цим твердженням варто погодитись. Тим паче, що Конституція України щодо делегованих повноважень вживає термін «контроль». Так, Конституція України частиною 6 ст. 118 визнає місцеві державні адміністрації підзвітними і підконтрольними радам у частині повноважень, які делеговані їм відповідними обласними чи районними радами. А у ч. 3 ст. 143 Конституції України зазначено підконтрольність органів місцевого самоврядування відповідним органам виконавчої влади у питаннях виконання ними повноважень органів виконавчої влади.

Звідси висновок – за станом реалізації делегованих повноважень здійснюється контроль. Натомість, коли органами місцевого самоврядування виконуватимуться власні, неделеговані повноваження, здійснюється нагляд. Це відповідає ключовим тезам Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, згідно із якими передбачається трансформація статусу місцевих держадміністрацій, які стануть контрольно-наглядними органами у системі виконавчої влади. Аналогічно і в Концепції адміністративної реформи передбачалось, що діяльність місцевих державних адміністрацій як основного органу виконавчої влади на місцевому рівні повинна бути спрямована на виконання контрольно-наглядової функції («загальний нагляд», «контроль за фінансовою діяльністю органів місцевого самоврядування»). Проте, всупереч обом Концепціям Законом України «Про місцеві державні адміністрації» не передбачено загального нагляду за дотриманням Конституції і законодавства України. Статтею 16 Закону зафіксовано право місцевих державних адміністрацій «здійснювати на відповідних територіях державний контроль». Об'єкти державного контролю за Законом є ідентичними сферам «контрольно-наглядної діяльності державних адміністрацій», указаним в Концепції.

В цьому контексті не зовсім обгрунтовано є позиція І. І. Литвина, що виконання місцевими державними адміністраціями контролюючої функції щодо органів місцевого самоврядування не відповідає конституційному принципу самостійності й незалежності місцевого самоврядування. Відтак, І. І. Литвин пропонує змінити Закон України «Про місцеві державні адміністрації», надавши місцевим органам виконавчої влади право проводити щодо органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб заходи лише наглядового характеру, а право здійснювати «державний контроль» щодо інших суб'єктів, які розташовуються на відповідній території [2, с. 17]. Подібну позицію займає і А. Р. Крусян, яка вважає, що суттєвих відмінностей в змісті категорій «контроль» і «нагляд» достатньо для висновку про те, що виконання місцевими державними адміністраціями «контролюючої» функції щодо органів місцевого самоврядування порушує конституційні принципи

самостійності і незалежності місцевого самоврядування. Так, до предмету державного контролю відноситься уся оперативна діяльність об'єктів контролю, спрямована на фактичне виконання законодавства, а також результати та доцільність цієї діяльності. Однак через те, що практично вся діяльність місцевих органів самоврядування регламентується нормативними актами, то здійснення контролю у цьому випадку стає рівноцінним постійному втручанню в їх діяльність. Таким чином, самоврядні органи стають залежними від місцевих державних адміністрацій і важко в таких умовах говорити про їх правову, організаційну і матеріально-фінансову самостійність. У зв'язку з цим доказується доцільність правок Закону України «Про місцеві державні адміністрації» з наданням права місцевим органам виконавчої влади відносно органів і посадовців місцевого самоврядування здійснювати заходи наглядового характеру, а не контрольного, використовуючи одночасно у Законі термін «нагляд» [6, с. 12].

Конституція України визначає два види контролю за виконанням делегованих повноважень – залежно від суб'єктів делегування.

Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні радам у частині повноважень, делегованих їм відповідними районними чи обласними радами (ч. 6 ст. 118 Конституції України). При цьому терміни «підзвітність» та «підконтрольність» не є тотожними. Останній термін за змістом є ширшим, і включає в себе підзвітність.

В. Борденюк вважає, що у здійсненні делегованих повноважень виконавчі органи повинні бути підконтрольні також і представницьким органам місцевого самоврядування [7, с. 128], з чим загалом необхідно погодитись.

Конституція України (ч. 3 ст. 143) також передбачає, що органи місцевого самоврядування з питань здійснення ними повноважень органів виконавчої влади підконтрольні відповідним органам виконавчої влади. У розвиток конституційного положення ч. 2 ст. 76 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» вказує на підконтрольність органів та посадовців місцевого самоврядування відповідним органам виконавчої влади в здійсненні делегованих повноважень. Але водночас закон визначає лише один засіб контролю, а саме звернення до суду.

Ч. 4 ст. 78 зазначеного закону передбачає можливість клопотати перед Верховною Радою України з приводу проведення позачергових виборів міських, селищних, сільських голів, однак ця процедура не передбачена ні в ст. 79, ні в ст. 55 (щодо голів районних, районних у місті, обласних рад). Тому, як зазначають О. Бориславська та Н. Янюк, характер дій місцевих державних адміністрацій радше наглядовий. На їхню думку, внесення змін до досліджуваних законів повинно відбуватися з метою утворення збалансованого механізму контролю місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, враховуючи тенденцію на подальшу децентралізацію влади

з формуванням нової моделі регіонального й місцевого самоврядування [8]. Як вище зазначалося, місцеві державні адміністрації, при цьому, не мають права втручатися у реалізацію власних повноважень органами місцевого самоврядування [9, с. 49 — 50]. Проте важливим є аспект, згідно із яким органам місцевого самоврядування не слід давати можливості зловживати наданими їм повноваженнями.

Європейська хартія місцевого самоврядування на протипагу Конституції України та іншим нормативно-правовим актам України, вживає термін «нагляд». Важливими гарантіями, які передбачені Європейською хартією місцевого самоврядування і фактично забезпечують органи місцевого самоврядування від надмірної контрольно-наглядової опіки з боку органів виконавчої влади, є положення про те, що здійснення будь-якого адміністративного нагляду за органами місцевого самоврядування: можливе лише згідно з процедурами та у випадках, визначених у конституції або законах; має, як правило, на меті тільки забезпечення дотримання норм закону та конституційних принципів; повинно здійснюватися таким чином, щоб досягалась співмірність заходів контролюючого органу з важливістю інтересів, які він має намір охороняти. Також вищими інстанціями може здійснюватися адміністративний нагляд за своєчасністю виконання задач, довірених органам місцевого самоврядування. Попри те, що Європейська хартія місцевого самоврядування стала частиною українського національного законодавства, контрольно-наглядові повноваження органів виконавчої влади за виконанням делегованих повноважень органами місцевого самоврядування не приведені у відповідність до її положень.

Окрім Закону України «Про місцеві державні адміністрації», контрольні повноваження цих виконавчих органів визначені Типовим регламентом місцевих державних адміністрацій, затвердженим 9 березня 1999 р. постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку контролю за здійсненням органами місцевого самоврядування делегованих повноважень органів виконавчої влади» [10]. Тому, досліджуючи обсяг контрольних повноважень органів державного управління на місцях, необхідно також враховувати зазначений нормативно-правовий акт.

Ст. 16 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», встановлює контрольні повноваження цих органів у різних сферах, зокрема, й щодо здійснення органами місцевого самоврядування делегованих повноважень. Згідно із постановою Кабінету Міністрів [10], контроль за реалізацією делегованих повноважень державних органів виконавчої влади місцевими самоврядними органами покладено на відповідні місцеві державні адміністрації та Раду Міністрів Автономної Республіки Крим, а у передбачених законодавством випадках – на міністерства або інші центральні органи виконавчої влади чи їх територіальні органи. Здійснення контролю відбувається, враховуючи аналіз актів самоврядних органів, інформацію щодо

виконання делегованих повноважень органів виконавчої влади, перевірки функціонування виконавчих органів сільських, селищних, міських рад. Місцеві державні адміністрації щоквартально займаються розробкою та затвердженням планів виконання контролю.

Зводиться тільки до перевірки виконання як такого контролю за делегованими повноваженнями не повинен. Він має торкатися і якості виконання, і своєчасності вияву та забезпечення виконання покладених завдань. Виняткова увага до контролю у сфері виконавчої влади спричинена характером діяльності її органів та посадовців, потребою постійного зворотного зв'язку з динамікою розвитку суспільних відносин у різних сферах і контролювання поведінки учасників цих відносин. Державному контролю над делегованими повноваженнями надано форми предметного контролю, який торкається не тільки правомірності, але й стосується доцільності розв'язання певних завдань, тобто контроль перетворюється на засіб управління та регулювання [11, с. 124].

Районні державні адміністрації здійснюють контроль за виконанням делегованих повноважень державних органів виконавчої влади виконавчими органами, сформованими сільськими, селищними і міськими радами міст районного значення (що знаходяться в межах району). В свою чергу обласним державним адміністраціям випало контролювати реалізацію делегованих повноважень органів виконавчої влади виконавчими органами, сформованими міськими радами. Вони також наділені правом безпосереднього контролю над здійсненням делегованих повноважень органів виконавчої влади виконавчими органами сільських, селищних і міських рад, розташованих на відповідній території.

У випадку, коли сільським, селищним або міським головою здійснене порушення Конституції або законів України, прав і свобод громадян, не забезпечене здійснення делегованих повноважень органів виконавчої влади, вчинені перешкоди у здійсненні контролю за їх виконанням та в інших випадках, орган, що виконує контрольні функції, у встановленому порядку порушує питання про його відповідальність відповідно до законодавства.

Впродовж 10 днів з дати прийняття акти органів місцевого самоврядування, прийняті щодо питань здійснення делегованих повноважень органів виконавчої влади, у вигляді копій надсилаються до органу, що виконує контроль. У випадку, коли невідповідність законодавству акта, прийнятого органом місцевого самоврядування з питань здійснення делегованих повноважень органів виконавчої влади, буде виявлено, контролюючий орган впродовж трьох місяців повинен надіслати органу місцевого самоврядування повідомлення про невідповідність акта.

Виконавчими органами сільських, селищних та міських рад раз на півріччя до 10 числа місяця, що настає за звітним періодом, надсилається інформаційний звіт щодо виконаних повноважень, делегованих органами виконавчої влади, до органів, що

виконують функції контролю. Форма такого інформування затверджується керівником органу, що виконує контроль.

За вимогою контролюючого органу виконавчі органи, сформовані сільськими, селищними, міськими радами, повинні надавати інформацію, яка стосується виконання окремих делегованих повноважень.

До компетенції керівника органу, що виконує контроль, належить визначення порядку, періодичності та термінів проведення перевірок реалізації виконавчими органами, сформованими сільськими, селищними, міськими радами, делегованих повноважень органів виконавчої влади. При необхідності за його ж рішенням перевірки можуть проводитися позапланово.

Рішення про проведення комплексних перевірок реалізації повноважень, делегованих органами виконавчої влади, які здійснюються виконавчими органами, сформованими сільськими, селищними, міськими радами приймається Кабінетом Міністрів України, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласною, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями та проводяться із залученням територіальних органів центральних органів виконавчої влади та заслуховуванням інформації посадових осіб самоврядних органів про стан виконання делегованих повноважень органів виконавчої влади.

Термін проведення перевірки обмежений п'ятьма робочими днями. Можливе продовження цього терміну за дозволом керівника перевіряючого органу.

Після перевірки за її результатами складається акт, який підписується особами, які здійснювали перевірку. Оригінал акта скеровується керівнику органу, який призначав перевірку, а органу місцевого самоврядування, в якому проводилася перевірка, залишається копія акта.

Результати перевірки розглядає виконавчий орган ради, а за потреби вони передаються на розгляд сесії ради відповідного рівня та опубліковуються у місцевих засобах масової інформації з метою інформування населення.

За результатами перевірки приймається рішення або вживаються заходи, про які у тижневий строк сільський, селищний, міський голова повинен повідомити орган, що виконував перевірку.

Обов'язком керівника органу, що призначав перевірку, є розгляд у тижневий строк результатів такої перевірки і вжиття потрібних заходів для усунення виявлених порушень або зловживань. У окремих випадках матеріали перевірки скеровуються правоохоронцям та вищим органам виконавчої влади.

Таким чином, делегуючи органам місцевого самоврядування повноваження, держава встановлює правовий ранг їхньої діяльності, визначає загальнодержавні стандарти, гарантує максимум соціальних благ, що можуть і повинні бути надані громадянам, забезпечує адміністративний контроль за їх реалізацією. Адміністративний контроль за ор-

ганами місцевого самоврядування повинен виконуватися таким чином, щоб втручання контролюючого органу відповідало значимості інтересів, які ці втручання повинні захистити [12, с. 202].

Конституція передбачає важелі впливу й органів місцевого самоврядування – районних та обласних рад на місцеві державні адміністрації, яким делеговано повноваження цих рад у випадку конфлікту між ними. Так, обласна чи районна рада мають можливість висловити недовіру голові відповідної місцевої державної адміністрації, юридичні наслідки якої залежать від того, якою більшістю голосів прийнято рішення місцевої ради. У випадку, коли рішення про недовіру голові місцевої державної адміністрації прийняте звичайною більшістю голосів, то Президент України розглядає його, приймає рішення, даючи при цьому обґрунтовану відповідь. Якщо ж недовіра голові місцевої державної адміністрації висловлена 2/3 депутатів від складу ради відповідного рівня, то прийняття рішення про відставку голови місцевої державної адміністрації є обов'язком Президента (ч. 9, 10 ст. 118 Конституції України). Аналогічне за змістом положення вписане і в ч. 7, 8 ст. 34 Закону «Про місцеві державні адміністрації». А у Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні норму про право висловлення недовіри головам відповідних місцевих держадміністрацій запропоновано ліквідувати у зв'язку зі зміною статусу місцевих державних адміністрацій.

Як обґрунтовано відзначає Ю. П. Битяк, норми українського законодавства щодо делегування радами своїх повноважень відповідним місцевим державним адміністраціям є нечіткими, що зумовлене розширеним переліком власних повноважень рад і повноважень, які можуть бути делеговані (а, отже, можуть і не делегуватись) адміністраціям, і значними контрольними повноваженнями щодо голів державних адміністрацій відповідного рівня. За умов відсутнього чіткого законодавчого регламентування процедури делегування, строків і форм контролю за їх реалізацією, можливості виникнення протистоянь на місцевому рівні між цими органами зростають [13, с. 9]. Зрештою, делегування повноважень органами місцевого самоврядування місцевим державним адміністраціям повинно віджити себе як практику. Проте для цього необхідно вносити зміни до Конституції України та викладати у новій редакції Закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві державні адміністрації».

Висновки та пропозиції. Необґрунтованими необхідно вважати твердження, що виконання місцевими державними адміністраціями контролюючої функції щодо органів місцевого самоврядування не відповідає конституційному принципу самостійності й незалежності місцевого самоврядування. У контексті делегування повноважень Конституція України (ч. 3 ст. 143) передбачає, що органи місцевого самоврядування з питань здійснення ними повноважень органів виконавчої

влади підконтрольні відповідним органам виконавчої влади. Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні радам у частині повноважень, делегованих їм відповідними районними чи обласними радами (ч. 6 ст. 118 Конституції України). Отже, за станом реалізації делегованих повноважень здійснюється контроль. Натомість, коли відповідними органами місцевого самоврядування виконуватимуться власні, неделеговані повноваження, здійснюється нагляд.

Контроль за делегованими повноваженнями повинен зводитися не лише до перевірки їх виконання, а повинен передбачати і контроль якості, своєчасності виконання тощо.

Список літератури:

1. Борденюк В. І. Місцеве самоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії : [монографія] / Василь Іванович Борденюк. — К. : Парламентське видавництво, 2007. — 576 с.

2. Литвин І. І. Адміністративно-правове регулювання взаємодії місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Іван Іванович Литвин ; Класичний приватний університет. — Запоріжжя, 2009. — 21 с.

3. Андрійко О. Ф. Державний контроль і тенденції його розвитку в умовах ринкових відносин / О. Ф. Андрійко // Правова держава. — 1993. — Вип. 4. — С. 49 — 53.

4. Даугуль В. Я. Проблематика перевірки активів органів місцевого самоврядування з питань здійснення делегованих повноважень органів виконавчої влади [Електронний ресурс] / В. Я. Даугуль // Державне будівництво. — 2009. — № 1. — С. 1 — 12. — Режим доступу до журн. : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeBu_2009_1_54.pdf

5. Колпаков В. К. Адміністративне право України : [підручник] / Валерій Константинович Колпаков. — К. : Юрінком Інтер, 1999. — 736 с.

6. Крусян А. Р. Взаємодія місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 „Конституційне право; муніципальне право” / Анжеліка Романівна Крусян ; Одеська держ. юридична академія. — О., 1999. — 19 с.

7. Борденюк В. І. Деякі проблеми законодавчого визначення компетенції органів місцевого самоврядування в Україні / Василь Іванович Борденюк // Вісник Української академії державного управління при Президенті України при Президенті України. — 1997. — № 1. — С. 118 — 129.

8. Бориславська О. Проблеми органів місцевого самоврядування у виконанні делегованих повноважень [Електронний ресурс] / Олена Бориславська, Наталя Янюк. — Режим доступу : <http://www.lawyer.org.ua/?d=680&i=&w=r>.

9. Бублик Г. В. Делегування повноважень місцевими органами влади: організаційно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Бублик Галина Василівна ; Національна академія державного управління при Президенті України. — К., 2005. — 178 с.

10. Про затвердження Порядку контролю за здійсненням органами місцевого самоврядування делегованих повноважень органів виконавчої влади : Закон України від 09.03.1999 р. № 339 [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України. — 1999. — № 10. — Ст. 28. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/339-99-%D0%BF>

11. Любченко П. М. Компетенція місцевого самоврядування: організаційно-правові питання реалізації. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Павло

Миколайович Любченко ; Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого. — Х., 1998. — 181 с.

12. Європейська хартія місцевого самоврядування (Страсбург, від 15 жовтня 1985 р.) // Збірка договорів Ради Європи : українська версія / Рада Європи, Відп. за вип. Є. М. Вишневський. — К. : Парламентське вид-во, 2000. — С. 198—205.

13. Битяк Ю. П. Повноваження та організація діяльності місцевих державних адміністрацій, їх відносини з органами місцевого самоврядування / Юрій Прокопович Битяк // Державне будівництво та місцеве самоврядування: Збірник наук. праць. — 2002. — Вип. 4. — С. 3 — 14.

#4 (20), 2017 część 2
Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)
Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

#4 (20), 2017 part 2
East European Scientific Journal
(Warsaw, Poland)
The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)
Kehan Schreiner(Hebrew University)
Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska»

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001
Warszawa, Polska

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)
Kehan Schreiner(Hebrew University)
Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland»

East European Scientific Journal

Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw,
Poland

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com>